

Vernacular Literacies

Past, Present and Future

Editors: Ann-Catrine Edlund,
Lars-Erik Edlund & Susanne Haugen

Ann-Catrine Edlund, Lars-Erik Edlund & Susanne Haugen (eds.)

Vernacular Literacies – Past, Present and Future

Northern Studies Monographs 3
Vardagligt skriftbruk 3

Published by Umeå University and
Royal Skyttean Society

Umeå 2014

The editorial board of *Vardagligt skriftbruk* has selected peer reviewers for this content.

© The authors, the series *Northern Studies Monographs* and *Vardagligt skriftbruk*.

Department of Language Studies, Umeå University, SE-901 87 Umeå.

Design and layout

Ord & Co i Umeå AB

Fonts: Berling Nova and Futura

Paper: Invercote Createo 260 gr and Artic volume high white 115 gr

Printed by

TMG Tabergs

ISBN 978-91-88466-86-0

ISSN 2000-0405

Contents

Introduction	5
 Vernacular Literacies – In the Present	
<i>Deborah Brandt</i> . Deep writing. New Directions in Mass Literacy	15
<i>Anna-Malin Karlsson</i> . Writing in Your Own Voice? Managing Interpersonal Meanings in Elder Care Literacy Practices.....	29
<i>Zoe Nikolaidou</i> . Dominant Workplace Literacies in Vernacular Disguise. Disputable Discourses on the Production Floor	45
<i>Theres Bellander</i> . Gammalt möter nytt – En analys av ålderspensionärers digitala skriftpraktiker	59
<i>Karin Hagren Idevall</i> . "Ge mig dina källor på det innan jag tror på det, fram till dess kommer jag skratta åt det påstående". En språkvetenskaplig studie av relationer i kommentarsfält online.....	77
<i>Anna Malmbjör</i> . Administrativa skriftpraktiker i undervisningspraktiken eget arbete	91
 Vernacular Literacies – In the Past	
<i>Magnus Källström</i> . Birka, Sigtuna och Medelpad – glimtar från tre vikingatida skriftmiljöer	107
<i>Ivar Berg</i> . Rural Literacy in Sixteenth Century Norway.....	125
<i>Rut Boström</i> . "Då hågen leker på örterna utanföre". Inslag av vardagsspråk i 1700-talets vetenskapliga brevskrivande	137
<i>Jan Ragnar Hagland</i> . Etterreformatoriske runer og kvardagsleg skriftpraksis på 1800-talet.....	155
<i>Loftur Guttormsson</i> . Fra fraktur til antikva. Vidnesbyrd fra 1800-tallets Island.....	165
<i>Erla Hulda Halldórsdóttir</i> . "Don't you forget your always loving sister". Writing as a Social and Cultural Capital	181
<i>Tereza Lansing</i> . Manuscript Culture in Nineteenth Century Northern Iceland. The Case of Þorsteinn Þorsteinsson á Heiði.	193
<i>Bragi Þorgrímur Ólafsson</i> . Manuscripts and Social Media. The Case of Ragnheiður and Andrés.....	213
<i>Anna Kuismäkinen</i> . "I can sing Hallelujah!" Hymn as Non-Elite Women's Genre in Nineteenth-Century Finland.....	223
<i>Karin Strand</i> . "Mitt liv skall jag förtälja för Eder uti sång". Om förhållandet mellan liv och text i blindvisor: exemplet Karl Joelsson och Viktor Lindrot	239
<i>Laura Stark</i> . The Rise of Finnish-Language Popular Literacy Viewed through Correspondence to Newspapers 1856–70	261
<i>Sami Suodenjoki</i> . Whistleblowing from Below. Finnish Rural Inhabitants' Letters to the Imperial Power at the Turn of the Twentieth Century.....	279

<i>Linda Huldén.</i> Frågeslistsvar som exempel på vardagligt skriftbruk i Svenskfinland på 1900-talet.....	295
<i>Katre Kikas.</i> Folklore Collecting as Vernacular Literacy. Establishing a Social Position for Writing in the 1890s Estonia.....	309
Contributors	324

Introduction

This anthology is the outcome of a Nordic literacy-conference held at Umeå University in Sweden, 13–15 June 2012, “Vernacular Literacies—Past, Present and Future.” The conference was hosted and organised by the Nordic network *Vernacular Literacies*, in cooperation with the Nordic project *Reading and Writing from Below*.¹

Vernacular literacy practices have become increasingly prominent features in everyday life, especially in social media through digital technologies. However, vernacular literacy is not a new phenomenon. The written word has been used for everyday purposes throughout history, in other media and using different technologies. Whether historical or modern, vernacular literacy practices have arisen out of everyday needs and are learned informally, where literacy learning rarely is separated from the practice itself.

The conference aimed at bringing together Nordic researchers from different disciplines, who study either contemporary or historical literacy, in the hope that the different perspectives would enrich each other and new research questions and theoretical approaches could be discussed. The overall aim was reached, since many researchers participated with issues on vernacular literacies from an interdisciplinary angle: didactic, historical, ethnological, linguistic and literary aspects of literacy were regarded. The distribution between historical and contemporary studies was also just about even.

The conference was honoured to present three internationally well-known plenary speakers. Professor David Barton, Lancaster University, gave insights into contemporary vernacular literacy practices in his lecture “From Local Literacies to Digital Literacies. Tracing Changes as Vernacular Practices go Online.” Professor Deborah, Brandt, University of Wisconsin-Madison, reflected on mass literacy during the nineteenth and twentieth centuries under the heading “Taking Writing Seriously. New Directions in Mass Literacy.” Professor Wim Vandebussche, Vrije Universiteit, Brussels, contributed a historical perspective on literacy: “From Letter Drawing to Writing Letters—a Look at Historical Literacy from Below.”

A total of 77 participants took part in the conference, where 57 papers were given. During the three days of conference there were four parallel paper

¹ The Nordic network *Vernacular Literacies* (‘Vardagligt skriftbruk. Diakrona perspektiv på literacy i Sverige och övriga Norden’) was funded by Stiftelsen Riksbankens Jubileumsfond (‘The Swedish Foundation for Humanities and Social Sciences’), coordinated from Umeå University. The conference completed the activities of the three-year lasting network (2009–2012). The Nordic project *Reading and Writing from Below. Toward a New Social History of Literacy in the Nordic Sphere During the Long Nineteenth Century* was funded by the Joint Committee for Nordic Research Councils for the Humanities and the Social Sciences 2011–2014, coordinated from Helsinki University.

sessions with contributions in English and Scandinavian languages. Researchers were represented from Denmark, Iceland, Norway, Finland and Estonia.

Twenty papers from the conference are presented in this multi-lingual volume. There is an equal distribution between articles in English and in the Scandinavian languages, mainly articles in Swedish, one in Danish and one in Norwegian. The articles written in Swedish, Danish or Norwegian are accompanied by abstracts in English. The volume is divided into two sections: *Vernacular Literacies in the Present*, and *Vernacular Literacies in the Past*. Some of the articles in the sections touch upon the future of vernacular literacies.

Vernacular Literacies in the Present

The section *Vernacular Literacies in the Present* includes six articles and starts with the article "Deep Writing. New Directions in Mass Literacy" by the plenary speaker Deborah Brandt. New models of literacy development, based primarily on writing, are explored in the article. Previously mass literacy was almost exclusively described from the reading perspective, but we are now entering an era of deep writing due to shifts in the nature of work and the affordances of digital communication. Writing has become the critical skill of consequence in everyday life in this second stage of mass literacy.

Workplace literacies in a Swedish-speaking context are dealt with in two articles. Writing practices in elder care are the focus of study in the article by Anna-Malin Karlsson: "Writing in Your own Voice? Managing Interpersonal Meanings in Elder Care Literacy Practices." The article explores the discursive dilemmas in elder care literacy practices where the personal work-identity of care workers is suppressed in writing since the texts are supposed to be neutral. The focus is on interpersonal meaning and how personal and subjective stances are taken or avoided in writing and in an oral meeting. The study reveals "how the use of *heterogloss*, i.e. invoking other voices, makes it possible to convey relevant information without breaking the institutional rules of neutral writing." Practices drawn upon by machine operators in a car factory in Sweden are presented by Zoe Nikolaidou in "Dominant Workplace Literacies in Vernacular Disguise: Disputable Discourses on the Production Floor." The main aim of the article is to show that the concepts of *vernacular* and *dominant literacy practices* are problematic in a workplace setting. It is argued that a focus should instead be placed on the distinction between institutional and professional discourse. The car factory in this ethnographic study has introduced a total quality system and is highly textualized. The institutional discourse is evident in all documentation practices. By exercising a professional discourse, the workers resist the dominant nature of these texts, a resistance that is based upon their professional experience and their everyday social practices at the workplace.

Two articles are concerned with digital literacies in a Swedish-speaking context. Theres Bellander presents a study of elderly people engaged in vernacular literacy practices using digital tools, such as the computer. Her contribution is entitled “The Old Meets the New—an Analysis of Elderly People’s Digital Literacy Practices.” The purpose is to identify and describe the literacy practices via participant logs and interviews with the participants. The study shows that digital and non-digital tools are used simultaneously. New practices have emerged due to digitalization, and long-time practices have taken new forms. The focus of the next study is the comments sections on a Swedish newspaper website, *Aftonbladet*, dealing with digital literacies, by Karin Hagren Idevall, “‘Give me your Sources for that Before I Believe it, Until then, I Will Laugh at that Statement.’ A Linguistic Study of Relations in Comments Sections Online.” An Actor–Network perspective is applied in this study of the online interaction. The analysis shows that there are two competing aims of the comments section. The regulations of the content are challenged by comments that advocate freedom of speech and racist discourses are justified through a discourse on objectivity.

Literacy practices in the educational domain are in focus in Anna Malmbjör’s article “Administrative Literacy Practices in the Teaching Practice Own Work.” The study is conducted in a Swedish comprehensive school in lower secondary classroom settings, through observations and interviews. Two common literacy practices were examined in the teaching practice *independent work* (*eget arbete*)—a common teaching practice where the students are expected to assume responsibility for their own learning process. The practices were found to be highly complex and thereby some students are excluded from this learning practice.

Vernacular Literacies in the Past

The section *Vernacular Literacies in the Past* embraces literacy practices through the Viking Age to the beginning of the twentieth century and includes 14 articles in total. Runic literacy in the Viking Age and nineteenth century in Norway and Sweden, is studied in two articles by Magnus Källström and Jan Ragnar Hagland respectively. The first contribution, Källström’s “Birka, Sigtuna and Medelpad—Glimpses of Three Writing Environments in the Viking Age,” discusses aspects of vernacular literacy by analysing the material from different places in Viking Age Sweden. In Birka the runic inscriptions representing the first two centuries of the Viking Age show that different variants of the runic alphabet were used, though the so called short-twig runes probably dominated. In Sigtuna, where the inscriptions are often connected to specific settings and dated fairly closely, the study of the runic material indicates a change in the literary practices with

more people learning how to write and read runes. In Medelpad the traditional memorial inscriptions in stone may show how runes were used for more practical needs in everyday life.

Hagland's article under the title "Runic Writing in the Post-Reformation Era and Everyday Writing in Nineteenth Century Norway and Sweden," deals with the use of post-reformatory runes ('the youngest runes') in a Swedish and Norwegian context from the second half of the nineteenth century. The discussion takes its point of departure from traditions of writing in runes in a small Western Norwegian community ca. 1850–1880, a tradition that could be seen as an expression of 'literacy from below,' independent of the schooling system. The Swedish runes from the same period are discussed, as well as the American Mid-West use from the 1870s and 1880s. To a large extent, runic usage of this kind seems to have served the purpose of secret script, displaying an advanced level of local literacy of 'the youngest runes.'

The contribution presented in the conference volume by Ivar Berg, "Rural Literacy in Sixteenth Century Norway," discusses how the importance of literacy in the beginning of the early Modern era affected the common man in Norway. People were members of communities that relied on written testimonies, they were accustomed to hearing charters read out loud, and they knew how they were supposed to sound. The charters are evaluated as sources of our understanding of the literary or textual culture in this article.

Rut Boström's contribution has the title "Då hågen leker på örterna utanföre" ['When One's Mind is Full of Pleasant Thoughts of the Herbs Outside']. Components of Everyday Language in Eighteenth-Century Scientific Letters." The author discusses the letters to Carolus Linnaeus in the 1770s from his disciple Anders Sparrman where Sparrman presents his scientific discoveries but also delivers personal reflections. The turn from scientific issues to personal thoughts leads to linguistic and stylistic changes. When, for example, emotional and sentimental issues are in focus, the vernacular character seems more prominent. The letters by other disciples show the same variation. The degree of vernacular language also seems to vary depending on the individual's relationship to Linnaeus. Through such a close reading, the thoughts and feelings in a text could bring forth the image of a person in specific contexts. Some methodological problems with such interpretative stylistics are touched upon.

The main part of this section of vernacular literacy practices in the past consists of articles concerned with the nineteenth century, with a specific focus on handwritten documents by ordinary people in Finland and Iceland. Three articles deal with literacy practices in a Finnish-speaking context during the nineteenth century. In the article "I Can Sing Hallelujah! Hymn as Non-Elite Women's Genre in Nineteenth-Century Finland" Anna

Kuismin focuses on women and hymns in nineteenth-century Finland. This case study takes as its point of departure an interesting notebook written by Kaisa Juhantytär (1782–1856). The notebook consists of a preface and eleven hymns. It shows Kaisa Juhantytär's need for self-assertion and must also be seen in the context of revivalism. However, it is not clear if Kaisa wrote to be published, for a more selected audience or for her own pleasure.

The path to functional literacy for Finnish-speaking commoners through letters to newspapers, is presented by Laura Stark in the article "The Rise of Finnish-Language Popular Literacy Viewed through Correspondence to Newspapers 1856–1870." The rise of Finnish-language newspapers in the 1860s gave Finnish-speaking commoners a reason to write for the first time. At the time, the press represented the only forum for political debate where the commoners could participate. The article presents how and why the non-elite writers began to write to newspapers and the social tensions that arose when the rural writers entered the public sphere. The letters to the press provide important information on the self-educated writers' motives.

Letters to the Russian imperial administration from Finnish-speaking rural people are presented as fruitful historical sources in Sami Suodenjoki's article "Whistleblowing from Below: Finnish Rural Inhabitants' Letters to the Imperial Power at the Turn of the Twentieth Century." The letters are here called "whistleblowing from below" since there are letters of petitions, complaints and denunciations demanding authoritative interventions. The letters were sent to the Governor-General of Finland in 1898–1905 by unschooled tenants, farmers and agriculture labourers, sometimes with the aid of intermediaries. In the letters the rural senders fashioned their political identity, and they can thus be called performative texts, the author argues. The study shows that the letters, however, rarely changed their senders' status.

Three articles deal with literacy practices in Iceland, exercised in the manuscript culture and in letter writing. The features of a handwritten manuscript owned by an ordinary woman in mid-century Iceland is compared with the features of contemporary social media by Bragi Þorgrímur Ólafsson in the article "Manuscripts and Social Media: The Case of Ragnheiður and Andrés." The author argues that the manuscript was to a certain extent a type of social media: the content is user-generated, it had a wide reach since it was circulated from one farm to another and there was an interactive dialogue on the flyleaf, where the readers stated their opinions of the manuscript.

In her article "Manuscript Culture in Nineteenth-Century Northern Iceland. The Case of Þorsteinn Þorsteinsson á Heiði," Tereza Lansing studies the manuscript network of the unschooled farmer and scribe Þorsteinn Þorsteinsson (1791–1863) from the farm Heiði in the Skagafjörður region

in northern Iceland. Through this investigation, some important themes could be illustrated: the interaction between learned and popular cultures, the social stratification of the rural manuscript community, and the function of literacy. Due to the influence of the Hólar bishopric, the literacy and book-culture seem to have developed in Skagafjörður. Folk-genres and learned genres seem to have crossed traditional social strata, and reading material was exchanged and copied within different social groups. The farmers who copied books also had other occupations that required writing skills. Þorsteinn Þorsteinsson was obviously part of a rural elite, according to the author.

“‘Don’t you Forget your Always Loving Sister’. Writing as a Social and Cultural Capital” is the title of the contribution presented by Erla Hulda Halldórsdóttir. It has been argued that separation plays a vital role in correspondences in times past, and may even start a correspondence; letters become a substitute for the one not present. So may be the case with the epistolarium of Sigríður Pálsdóttir’s (1809–1871) family. But according to the author the correspondence also offers “a venue for self-expression and networking and even of manipulation.” Erla Hulda Halldórsdóttir also argues for the importance for women to be able to write for themselves.

Loftur Guttormsson’s article “From Gothic to Roman Print Type. Evidence from 19th Century Iceland” throws light on the change from the Gothic to the Roman type in the print culture of nineteenth century Iceland compared with the situation in Denmark and Norway. Religious literature proved to be the most resistant to change from Gothic to Roman print. Special attention is given to the role that ABC books played in the change process. The change that took place between 1830 and 1880 was rapid due to the role of the Icelandic literary society and the influence that Icelandic literary tradition had on Icelandic intellectuals in Copenhagen. Roman print became the expression of a national identity.

“‘Mitt liv skall jag förtälja för eder uti sång’ [‘Let Me Tell You My Life in a Song’]. On the Relationship Between Life and Lyrics in Beggar Verses of the Blind” is the title of the contribution by Karin Strand, where printed texts are also in focus. Beggar verses by blind people have been largely neglected within research. Little is known about the creation process of the songs, as well as the life contexts of their protagonists. In this article we can find arguments that these verses are an interesting source material in a number of respects. Two case studies discuss in great detail the aspects of the relationship between life and song, including matters of the life of the songs themselves, are discussed in great detail.

Folklore collecting as vernacular literacy practices is discussed in an Estonian and Finland-Swedish context. In Estonia, folklore collecting campaigns

were organized at the latter half of the nineteenth century where thousands of common people participated. In the contribution entitled “Folklore Collecting as Vernacular Literacy. Establishing a Social Position for Writing in 1890s Estonia” Katre Kikas discusses the literacy practices of the collectors and how they position themselves as writers. The framework of folklore collecting is used by many writers as a social resource or as an entrance into the public literacy space. Through folklore collecting, the abstract idea of ‘nation’ also becomes more real and local for the writers. “Writing for the Archive as a Finland-Swedish Vernacular Literacy Practice in the Twentieth Century” is the title of Linda Huldén’s article. Questionnaires sent from the Archives of Folk Culture at The Society of Swedish Literature in Finland have offered people with little experience of writing in non-private contexts an opportunity to write for a larger audience. In this article, these non-professional writers’ views of writing are studied and compared with texts written by correspondents with more experience of writing. Responses from three decades are compared, and as a result it is demonstrated how the general changes in literacy practices in society have affected the writers’ ways of dealing with the assignment.

Acknowledgements

The volume is published in two series *Nordliga studier* (Northern Studies) and *Vardagligt skriftbruk* (Vernacular Literacies). The editorial committee consists of associate professor Ann-Catrine Edlund, professor Lars-Erik Edlund and senior lecturer Susanne Haugen, Department of Language Studies, Umeå University. We would particularly like to thank the editorial board for the series *Vardagligt skriftbruk*, professor em. Loftur Guttormsson, Iceland University, professor Olle Josephson, Stockholm University, adjunct professor Anna Kuusmin, Helsinki University. Our special thanks go to all the anonymous reviewers for their valuable comments and suggestions. We also need to thank Gunnar Persson and Karyn Sandström for valuable assistance with copy editing of the manuscripts in English. Thanks also to “Ord & Co” who has transformed the manuscripts into a book. The conference was funded by “Riksbankens Jubileumsfond” (‘The Swedish foundation for Humanities and Social Sciences’). The publication has been financed by “Letterstedtska föreningen” and the Department of Language Studies at Umeå University.

Ann-Catrine Edlund
Main Editor

Vernacular Literacies – In the Present

DEBORAH BRANDT

Deep Writing

New Directions in Mass Literacy

ABSTRACT. Using the U.S. context, this essay explores the rise of writing as a second stage of mass literacy, brought on over the last 60 years or so by shifts in the nature of work and the affordances of digital communication. The essay argues that writing is overtaking reading as the critical literacy skill of consequence and that reading is being subordinated to writing in daily literate experience. It draws attention to what makes writing radically different from reading. As literacy educators and researchers we must attend to the challenges of these historic changes in the direction of mass literacy.

KEYWORDS: Knowledge Economy, digital communication, cognition of writing, workplace writing, writing-reading relationships, literacy and moral development

In his well received book *The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains*, Nicholas Carr argues that our capacity for “deep reading” – sustained immersion in extended, linear text – is going out the window (2011). Fidgety, fragmented, associational, and overloaded, our susceptible brains are being reshaped by how the internet invites us to read: surf, sample, browse, scan. Like other generations of humans before us, he says, our minds are taking on the character of this new, dominant technology. And as traditional print fades from use, the cognition of literacy – including its intellectual effects – will be redefined. As we attend to more, we will want to understand in less depth, he says, and there will be no going back.

To his credit, Carr briefly addresses the irony of presenting his argument in long-book form, an effort that obviously required sustained immersion in his own extended text. But otherwise the cognition of writing gets short shrift in his treatment – even though writing has to be counted among the prominent activities that digital systems solicit and support. For the first time in history, masses of humans have keyboards under their hands that connect them to people at a distance and screens that shine back at them the public look of their own written language. Yet these profound social and cognitive changes in the direction of mass literacy go unremarked. That is because Carr, like others, assumes that our literacy can only develop through how we read, and that how we read will condition how we write. If the cognition of text comprehension becomes fragmented and shallow, he assumes, so will the cognition of text production. But might his argument itself be a holdover from the social arrangements of a disintegrating print culture, from a time when readers were presumed to be many and writers were presumed to be few? Is it possible to contemplate a mass literacy based on new relationships between writing and reading such that how and why we write will come more to condition how and why we read? Is it possible – indeed necessary, to contemplate new models of literacy development based primarily in writing? This essay explores the possibilities.

The Rise of Writing

When it comes to what is new about literacy these days, digital technology tends to capture the attention, as it is likened to the printing press (only speedier) in its radical impact on communications and social organization (Bolter 2001; Eisenstein 1979). But this attention glosses over what may be the more radical – if quieter – transformation, namely, the turn to writing as a mass daily experience. Mass writing has accompanied the emergence of the so-called knowledge or information economy, first identified by Machlup (1962) and elaborated by Porat (1977), as an economy based not in the

manufacturing of things but in the manufacturing of words and other symbols. Over the last 60 years or so, texts became a chief means of production and chief output of production. At the turn of the 20th century in the U.S., knowledge workers represented 10 per cent of all employees. By 1959 they had grown to more than 30 per cent of the workforce; by 1970 they were at 50 percent and now are 75 per cent of the employed population, with the biggest gains among highly-educated professional and technical workers in service-producing industries (Martin 1998; also see Cortada 1998). When particular growth occupations are enumerated, the link between mass work and mass writing becomes apparent. It is not unusual for many American adults to spend 50 per cent or more of the workday in the posture of the writer.¹ Yet this intensifying recruitment of writing literacy into economic productivity on a mass scale is largely overlooked – as is its inevitable spillover into the leisure lives of young people, who are being invited by commercial interests to invest their scribal skills (as well as money and time) in on-line writing activities. Writing – paid and unpaid – is keeping the economy, especially the Internet economy, afloat. While it would have been difficult to fathom even 15 years ago how people could be writing more than reading, it is indeed happening for many. This shift represents a new, uncharted and, for some, unsettling stage in the history of mass literacy, one with serious social, political and cultural implications for which we are unprepared.

Writing and Reading Are Not Mirror Processes

Perhaps one reason we've been underestimating the rise of writing is that as educators we presume reading and writing are closely related processes, mutually supportive, inextricably intertwined.² A lot of writing instruction proceeds through reading and, occasionally, vice versa (Bartholomae & Petrosky 1986; Graham & Hebert 2010; Zamel 1992). Reading has been modeled to resemble writing as a planful, rhetorically active process (Tierney & Pearson 1983). There can be no reading without writing; no writing without reading. And, despite the mixed research, we have tended to believe that to write well one must read well, that writing is an extension of our reading

¹ This estimate is drawn from a book project I have in progress, tentatively called *Writing Now: New Directions in Mass Literacy*, a project based in part on interviews with 60 adults who hold professional and technical jobs in health care, insurance, government, law, research, industry and commerce. The amount of time they said they spend writing for their work ranged from a low of 15 per cent to a high of 90 per cent, with the average at just above 50 per cent. All of the quotes used in this chapter come from that interview data.

² For comprehensive critical reviews of reading-writing relations, including healthy cautions, see Nelson (2008); Fitzgerald & Shanahan (2000); Tierney & Shanahan (1991).

literacy (Prose 2007). But recent brain research, although still rudimentary, illustrates how reading and writing fire up distinctly different parts of the brain, even as they both implicate a shared language region. As Flaherty has observed: "What we do in our heads when we are daydreaming or reading, however many of our thoughts we are bringing in, has key neurological differences from writing" (2004:175). From the point of view of our brains, we are undertaking a different kind of literacy when we write and even a different kind of reading when we read our own emergent texts during composition (Berninger *et al.* 2002; Berninger & Winn 2006; Dehaene 2009; Flaherty 2004; Wolf 2007). These findings help to explain why reading and writing are not instructional substitutes for each other, why we learn to read best by reading and learn to write best by writing. These findings ask us to ponder the cultural and social differences between writing and reading that relate to such differentiation in brain function. At the very least, these findings beg for more attention to the writing brain, which has attracted considerably less interest than the reading brain among researchers and the general public. The instinct to communicate and the pleasure of social connection surge during writing. And these drives are now in overdrive, stimulated and exploited by the purveyors of interactive media.

Turning attention to the cognition of writing complicates Carr's argument. For instance, much has been made of how digital systems explode the linear ways of reading and thinking associated with traditional print. But writing has never been a linear thinking process, according to empirical findings (Flower & Hayes 1981; Hayes 1996). Even with paper and pen, the writing process proceeds recursively, cyclically, with different levels of meaning-making interrupting each other, rather unpredictably. Even in the print era, writers used hypertexts – sources, side notes, outlines, doodles – to amplify and organize meaning making for themselves during composing. Writers have long operated in contexts of fluid meaning and have had both the means and the prerogative to change and destabilize their own texts. From the writer's point of view, in fact, the linear text often appears as but a faint byproduct of an otherwise busy, buzzing, often taxing form of psychological experience (Flower & Hayes 1984; Torrance & Galbraith 2006). Just as writing is not linear, neither is it the interiorized, individuated experience that many cognitive theorists name as the essence of literacy (Olson 1996; Ong 1982). Rather, acts of writing externalize written language and imagined worlds. Writing in any format requires the intense management of intersubjective states (Brandt 1990). What is internalized, what shines back at writers during writing, are the potential implications of their own words at work in the worlds of others. Finally, although Carr worries that we are becoming shallow and forgetful readers, some research suggests that

when we write about what we read, we tend to integrate it and remember it better.³ So Carr considers none of these cognitive assets of writing – its non-linearity, its interactive basis, its support of deeper processing and memory – in his ideas about the future of literacy, or else he treats them as attributes of the new media.

Of course, digital systems are influencing writing and writing development these days (although it would be at least as accurate to say that the growing importance of writing is influencing digital systems). But my point is that before we decide what the internet is doing to our literacy, we need to attend to writing much more centrally than we have in the past. Mass literacy has almost exclusively been understood and described from the reading perspective. Now we must take writing seriously, in its own right, as a set of practices and dispositions that is shaping experiences and values associated with mass literacy. We must entertain writing's important differences from reading, indeed its rivalry with reading, as a grounds of literacy development. Whatever the fate of *deep reading*, we are just now entering an era of *deep writing*, that is, a new stage of mass literacy in which writing is spreading deeply into the daily experiences of more and more people, reconfiguring individual discourse diets. *Deep writing* is a term that also captures the deeply interactive networks in which people write now, the substrata of relationships and concerns that surpass the beginnings and ends of discrete texts. Finally, *deep writing* refers to the immersive cognitive states that writing and revising often require, driven not merely by the orchestration of memory, muscle, language, and task but by the effects that writing can have on the person who writes.

In what follows I briefly explore three aspects of the sociology of mass writing that have potential to influence literacy development going forward: First, a growing expectation that other people in one's social world can and do write on a daily basis and a growing assumption that this writing factors into sense-making practices about how society works. Second, an increasing reliance on reading as a support for writing, a tendency for more and more routine reading to take place within acts of writing, rather than on its own, and a loss of an appetite for reading without writing. Third, a shift toward writing-based literacy as the grounds for intellectual and moral experiences long associated with reading-based literacy. That is, to the extent that literacy develops us as people, that development may occur principally through our involvements with writing. By the phrase *literacy development*

³ Writing as an enhancement to learning is a tenet of writing-to-learn and writing-across-the curriculum efforts, despite mixed and sometimes confusing research. See Langer & Applebee 1987; Newell 1984; Newell & Winograd 1989. For useful contextualizing, see Bangert-Drowns et al. 2004; Schumacher & Nash 1991.

I refer not merely to incipient, psychological development of written language in young people but also to functional development of literacy across the lifespan and always in relationship to a developing history of literacy as it accompanies social, political, and economic change. Below I elaborate on these emerging trends.

We Write Among Other People Who Write

This seems like a simple and obvious state of affairs, but its implications are historic and profound. We know that the spread of mass reading brought myriad adjustments in popular *mentalities* as people gradually came to rely on the presumption that others could and did read, a realization that brought major changes in material and civic life (Gilmore 1992). Stevens (1988), for instance, provides a fascinating account of how rising reading rates across the 19th century shifted the status of illiterates in the view of the judicial system, making them increasingly less credible and less worthy of special protections under the law. We lack comparable histories of developing *mentalities* for writing. But to a degree never before in the history of mass literacy, most of us write now among others who also write – either because they write back or collaborate or write alongside us in the workplace or produce their own written products in shared affinity spaces, professional, political, or recreational. When we go on line, we enter the potential presence of millions of other writing people.

Learning to write with other people who write (rather than from authors who address us abstractly as readers) is a new condition for mass literacy development. It offers new postures for learning. Among the adults I study in workplaces, for instance, writing is intensely isomorphic. People learn the most from peers who undertake similar kinds of tasks and produce similar sorts of genres, just as these peers also often serve as editors and audiences of each others' work. (Interestingly, these same conditions also pertain in adolescent on-line writing communities [Alvermann 2005; Black 2008]; as well as in the blogosphere, where readers of blogs are often other bloggers [Lenhart & Fox 2006]). We need to better understand how consciousness and language adjust to these conditions. We need to better understand how conceptions of audience adapt to a readership that is made up not merely of receptive readers but also responsive writers (Lunsford & Ede, in press). We need to continue to understand what writing looks like when it is composed to catalyze or otherwise anticipate other writing (Ferrara et al. 1991; Nardi 2005). We need to consider how real-world social relationships are affected when writing becomes a regular part of them. In an interview I conducted with a small business owner, for example, he discussed how strange it felt when people in his neighborhood decided

to create an email network to share information and suddenly next-door neighbors were writing to each other. "People judge other people based on their writing much more than they used to", he observed. More broadly, we need to understand what kinds of political and cultural changes accompany the spread of mass writing. What presumptions begin to be imposed on people (and on writing), with what benefits or drawbacks, opportunities and stratifications? We need to address how the spread of mass writing has created its own fault lines between the haves and have-nots (or those who get to write and those who don't), fault lines that are at least as significant as any technology divide and perhaps bring more insidious and disenfranchising effects.

Reading Serves Writing

The subordination of reading to the production of writing is another obvious, yet historic and profound shift in the history of mass literacy. This relationship is driven largely by the role that writing now plays in the nation's economic life – as both a means and ends of economic productivity and profit (Brandt 2005). In the information economy, reading proceeds functionally, as input leading to output, as workaday writers convey, synthesize or formulate new information; monitor the writing of others (subordinates, peers, competitors); or use reading to hone or develop their own writing. In fact, the incorporation of writing into production and the reconfiguration of reading as part of that process can account for the new character of reading that Carr attributes to Web technology. Consider this observation by an IT executive about the reading he does in his spare time.

When I'm reading I'm always looking for little nuggets of information. It's rare that I enjoy sitting down and reading a novel, it's rare that I have the time for it. Usually I'm reading a magazine or a technical journal trying to figure something out. I'm going through it, scanning it for little bits of stuff I can use. You are always looking for these nuggets all over the place. Email. Surfing the web. Looking for little pieces of information that will complete the puzzle for you.

Or consider these observations from an attorney who considers herself "more of a writer than a reader." Notice in this language a concern with productivity and a deliberate avoidance of "getting lost" in reading:

There is something about writing that focuses your attention. Reading allows me to get distracted. So the process is different. And so when I am writing, a lot of times I will stop and look around trying to find things more on point to make more sense of what I'm writing or things I want to cite. So I'm reading in that sense. But just reading for pleasure

is not, I don't often experience that, I don't get lost in the thing. So I spend more time writing than I do reading. One feels more active and one feels more passive to me.

Production demands can change reading habits, including among those who manage the writing of others. Here is an observation from a former history teacher turned financial advisor, who manages a branch office of a national investment firm. One of his daily duties is to monitor all email that goes in and out of his office to make sure it is in compliance with federal regulations, a task that can consume a couple of hours each day. When he talked about reading he does in his private life, he said:

I read for the high points. I just go bing, bing, bing. Even when I read for pleasure, which I don't do enough of, I find myself reading just for the high points. Just the way I read emails. I seldom sit down and just let the book take me.

Notice that none of the comments above have to do with the effects of the Web on reading. Rather, they relate to the pressures on people who produce or monitor writing in contexts of work and production or otherwise take on the mantle of writer.⁴ While I have focused here on workplaces, it would stand to reason that similar habits would develop around elective writing. The important issue for the future of literacy research is the impact that writing intensity is having on the quantity and quality of reading. "Reading to write" in school has usually meant using reading to stimulate ideas for writing or else incorporating written sources into writing for academic purposes (Delaney 2008; Flower et al. 1990). But in the wider world, "reading to write" actually stands for a broader, more diverse, more diffused and more sustained set of practices (including, of course, engaging in the "interactive written discourse" [Ferrara *et al.* 1991] associated with various social networking systems). More and more reading experiences take place now from within the writing role. This is a profound shift in the status of reading and a radical challenge to long-held presumptions embedded in school-based instruction. So far, we lack an adequate research base to understand and respond to this rearrangement in reading-writing relationships.

⁴ In some cases, people told me they deliberately kept their private reading away from work concerns. "For me reading is very much of an escape," said a legislative aide I interviewed. "If it brings me to my work I don't enjoy it. Instead of being able to enjoy the story, I point out the flaws."

Writing Is a Site of Intellectual, Moral and Civic Development

Since the founding of the American Republic, literacy – that is, reading literacy – has been associated with the health of democracy, freedom, and the moral development of the population (Brown 1996). The ability to read is thought to give citizens the means to be informed, critical and vigilant overseers of their government (Wilson 1999). The First Amendment – including its protections of the press – has been defended mostly on behalf of readers and their rights to enjoy access to diverse viewpoints and informational sources (Baker 1989). At the same time, mass reading has always carried a moral connotation, an association with good character that has roots in the history of reading and religion (Soltow & Stevens 1981). Being able to read the Good Book was proof of one's moral training, integrity, and even personhood (Cornelius 1991). Those associations eventually spilled into reading in general, making reading (anything) a good, wholesome, and worthy endeavor. When you read, the goodness of books rubs off on you. Even with the secularization of literacy and its functions in the 20th and 21st centuries, these moral connotations still cling to reading and contribute to anxieties about its perceived decline.

But no such tradition adheres to writing. For most of its history, the goodness of writing has resided in the reading of it, not the doing of it. Writing as a rival to reading as a site of civic uplift or character formation has had little presence in the official history of mass literacy and no real resonance in the cultural mandates that drive literacy education.⁵ If reading is supposed to make you more informed, independent, innovative, productive, and free, what does writing do – except, it appears these days, make you less inclined to read? Admittedly, writing is linked positively to learning in school, and since classical times regular private writing has been associated with mental and moral discipline (Foucault *et al.* 1988). But just as often, writing, especially writing divorced from the guidance of reading, is characterized as solipsistic and socially useless. Many contemporary commentators are downright flummoxed by the explosion of amateur writing on the Web, writing that in its sheer volume cannot be read (Keen 2007). Even the National Endowment for the Arts has looked askance at the uptick in creative writing among young Americans, because this increase in literary writing has been accompanied by a drop in literary reading (NEA 2004). At its inception, America was conceived as a nation of readers. It was given few ways of imagining itself as a nation of writers. Yet that is what it is becoming.

⁵ Of course, there are mandates for writing that is correct – that is, poor spelling or grammar can be taken as a sign of poor character.

In fact, when people talk about the writing that they do – including mundane, workplace writing – they readily notice its moral, intellectual and aesthetic effects on them as people (Brandt 2009). The residual impact of writing on the writer surpasses the ostensible communicative purposes of a text. It is an excess, a literacy excess that has gone largely unremarked, even in writing research. Because of our literacy heritage, we have mostly been concerned with the effect that writing has on readers, not on writers.

But the effects on writers can be considerable.⁶ Especially because writing unleashes language into the world – where it can have consequential impact on others – it engages people's sense of responsibility, even when they are writing anonymously or under someone else's name (Brandt 2007). In the throes of composition, writers see their words taking public shape, and the effects of these words do not stop with the reader. Here a supervisor of social workers discusses her workplace writing, briefly capturing the interactions among writing, responsibility, and self-development that formed a common cycle of experience among the workaday writers I interviewed:

Part of being in a leadership position is that people are going to interpret your words in a certain way. It's part of your responsibility to understand that and work through that [when writing]. It helps you to develop as a person.

In a project currently in progress, I am tracking how government employees think about democratic processes as part of their routine work writing. Writers for the state are thrust inevitably into acts of representation – of people to government, government to people, government to government and government to self – that require steady reflections on their own values as citizens and engage them intensively in the political churnings of their society. As public sector writers carry out myriad activities of government – investigating, rule making, licensing, contracting, allocating benefits, negotiating, adjudicating, researching, publicizing, to name a few – they must find ways to embody in their language choices the meanings of laws, rights, democratic processes, and civic ideals. In turn, these daily experiences affect

⁶ Of course not all effects are positive. As a form of labor, writing is demanding and exhausting and leaves many of the workplace writers I interviewed disinclined to engage with literacy in their leisure hours. On the other hand, many resort to using off-work hours to finish their workplace writing because they need uninterrupted time to think and write. I interviewed a police detective who said that before she went to sleep at night she would plan in her mind the arguments and order for her search warrants so that she could write them up more quickly and more convincingly when she returned to work the next day. Bedtime writing is replacing bedtime reading!

their own thinking and actions as members of a pluralistic, democratic society (Brandt in progress). Yet considering how routine government writing is civically formative for the people who compose it is an unorthodox perspective to take on long-accepted relationships among literacy, government, and democracy. We typically do not consider writing in these ways.

So future literacy research needs to attend much more broadly to the effects of writing on writers and begin to consider how writing is quietly, even obscurely at times, taking on roles that have long been ascribed to reading. That so much of this writing goes on in realms of employment and commercialism – rather than civic or educational realms – is also an issue worthy of reflection and study.

Deep Writing – A New Direction in Mass Literacy

I have been arguing that we are at a critical crossroad in the history of mass literacy in which relationships between writing and reading are undergoing profound change. Writing is overtaking reading as the skill of critical consequence. The rise of writing has been accompanied and stimulated by changes in communication technology, notably the rise of the Web. But the two should not be conflated. The emergence of mass writing developed gradually across the 20th century with the emergence of the so-called Knowledge Society, as literacy was pulled more and more deeply into the modes and means of economic production and profit. Until only recently writing had been a minor strain in the history of mass literacy, playing second fiddle to reading. But it is surging into prominence, bringing with it a cultural history, a set of cognitive dispositions, and a developmental arc that stand in contrast to reading. Yet the rise of writing could shake reading to its core – from the ways reading is practiced to the ways it is valued. Writing is crowding out reading and subordinating reading to its needs. As a research community, we have been slow to incorporate these shifting relationships into the questions we ask and the perspectives that we take. That writing remains so under-studied and under-articulated in comparison to reading is perhaps our greatest challenge.

SOURCES AND LITERATURE

- Alvermann, Donna E. (ed.) 2005. *Adolescents and Literacies in a Digital World*. New York: Peter Lang.
- Baker, C. Edwin 1989. *Human Liberty and Freedom of Speech*. New York: Oxford University Press.
- Bangert-Drowns, Robert L., Hurley, Marlene M. & Wilkerson, Barbara 2004. The Effects of School-Based Writing-to-Learn Intervention in Academic Achievement: A Meta-analysis. In: *Review of Educational Research* 74 (1). Pp. 29–58.

- Bartholomae, David & Petrosky, Anthony (eds.) 1986. *Facts, Artifacts and Counterfacts: Theory and Method for a Reading and Writing Course*. Portsmouth, NH: Boynton/Cook.
- Berninger, Virginia W., Abbott, Robert D., Abbott, Sylvia P., Graham, Steve & Richards, Todd 2002. Writing and Reading: Connections between Language by Hand and Language by Eye. In: *Journal of Learning Disabilities* 35 (1). Pp. 39–56.
- Berninger, Virginia W. & Winn, William D. 2006. Implications of Advancements in Brain Research and Technology for Writing Development, Writing Instruction, and Educational Evolution. In: Charles A. MacArthur, Steve Graham & Jill Fitzgerald (eds.), *Handbook of Writing Research*. New York: Guilford. Pp. 96–114.
- Black, Rebecca 2008. *Adolescents and Online Fan Fiction*. New York: Peter Lang.
- Bolter, J. David 2001. *Writing Space: Computers, Hypertext and the Remediation of Print*. 2nd ed. New York: Routledge.
- Brandt, Deborah 1990. *Literacy as Involvement: The Acts of Writers, Readers, and Texts*. Urbana: Southern Illinois University Press.
- Brandt, Deborah 2005. Writing for a Living: Literacy and the Knowledge Economy. In: *Written Communication*, 22 (2). Pp. 166–197.
- Brandt, Deborah 2007. “Who’s the president?”: Ghostwriting and Shifting Values in Literacy. In: *College English* 69 (6). Pp. 549–571.
- Brandt, Deborah 2009. When People Write for Pay. In: *JAC* 29 (1–2). Pp. 165–198.
- Brandt, Deborah (in progress). Writing for the State. In: *Writing Now: New Directions in Mass Literacy*.
- Brown, Richard D. 1996. *The Strength of a People: The Idea of an Informed Citizenry*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Carr, Nicholas 2011. *The Shallows: What the Internet is Doing to Our Brains*. New York: Norton.
- Cornelius, Janet 1991. *‘When I can read my title clear’: Literacy, Slavery, and Religion in the Antebellum South*. Columbia: University of South Carolina Press.
- Cortada, James W. 1998. *Rise of the Knowledge Worker*. Woburn, MA.: Butterworth-Heinemann.
- Dehaene, Stanislas 2009. *Reading in the Brain*. New York: Viking.
- Delaney, Yuly Ascención 2008. Investigating the Reading-to-Write Construct. In: *Journal of English for Academic Purposes* 7 (3). Pp. 15–38.
- Eisenstein, Elizabeth 1979. *The Printing Press as an Agent of Change: Communications and Cultural Transformation in Early Modern Europe*. New York: Cambridge University Press.
- Ferrara, Kathleen, Bruner, Hans & Whitemore, Greg 1991. Interactive Written Discourse as an Emerging Register. In: *Written Communication* 8 (1). Pp. 8–34.
- Fitzgerald, Jill & Shanahan, Timothy 2000. Reading and Writing and their Development. In: *Educational Psychologist* 35 (1). Pp. 39–50.
- Flaherty, Alice W. 2004. *The Midnight Disease: The Drive to Write, Writer’s Block, and the Creative Brain*. New York: Houghton Mifflin.
- Flower, Linda & Hayes, John R. 1981. A Cognitive Process Theory of Writing. In: *College Composition and Communication* 32 (4). Pp. 365–387.
- Flower, Linda & Hayes, John R. 1984. Images, Plans and Prose: The Representation of Meaning in writing. In: *Written Communication* 1 (1). Pp. 120–160.
- Flower, Linda, Stein, Victoria, Ackerman, John, Kantz, Margaret J., McCormick, Kathleen & Peck, Wayne C. 1990. *Reading-to-Write: Exploring a Cognitive and Social Process*. New York: Oxford University Press.

- Foucault, Michel, Martin, Luther H., Gutman, Huck & Hutton, Patrick H. 1988. *Technologies of the Self: A Seminar with Michel Foucault*. Amherst: University of Massachusetts Press.
- Gilmore, William J. 1992. *Reading Becomes a Necessity of Life*. Knoxville: University of Tennessee Press.
- Graham, Steve & Hebert, Michael 2010. *Writing to Read: Evidence for How Writing can Improve Reading. A Carnegie Corporation Time To Act Report*. Washington, D.C.: Alliance for Excellent Education.
- Hayes, John R. 1996. A New Framework for Understanding Cognition and Affect in Writing. In: C. Michael Levy & Sarah Ransdell (eds.), *The Science of Writing*. Mahwah, NJ: Erlbaum. Pp. 1–28.
- Keen, Andrew 2007. *The Cult of the Amateur*. New York: Crown Business.
- Langer, Judith A. & Applebee, Arthur 1987. *How Writing Shapes Thinking*. Urbana, IL: NCTE.
- Lenhart, Amanda & Fox, Susannah 2006. Bloggers. A Portrait of the Internet's New Storytellers. Pew Internet & American Life Project. Washington, DC 19.07.
- Lunsford, Andrea & Ede, Lisa (in press). Among the Audience: On Audience in an Age of New Literacies. In: *Writing Together: Collaboration in Theory and Practice*. New York: Bedford/St. Martin's.
- Machlup, Fritz 1962. *The Production and Distribution of Knowledge in the United States*. Princeton: Princeton University Press.
- Martin, Stana B. 1998. Information Technology, Employment, and the Information Sector: Trends in Information Employment 1970–1995. In: *Journal of the American Society for Information Science* 49 (12). Pp. 1053–1069.
- Nardi, Bonnie 2005. Beyond Bandwidth: Dimensions of Connection in Interpersonal Communication. *Computer Supported Collaborative Work* 14 (2). Pp. 91–130.
- NEA = National Endowment for the Arts 2004. *Reading at Risk: A Survey of Literary Reading in America*. (Arts Research Division Report #46.) Washington, D.C.: NEA.
- Nelson, Nancy 2008. The Reading- Writing Nexus in Discourse Research. In: Charles Bazerman (ed.), *Handbook of Research on Writing*. New York: Erlbaum. Pp. 435–450.
- Newell, George E. 1984. Learning from Writing in Two Content Areas: A Case Study/Protocol Analysis. In: *Research in the Teaching of English* 18 (3). Pp. 265–287.
- Newell, George E. & Winograd, Peter 1989. The Effects of Writing in Learning from Expository Text. In: *Written Communication* 6 (2). Pp. 196–217.
- Olson, David R. 1996. *The World on Paper*. New York: Cambridge University Press.
- Ong, Walter J. 1982. *Orality and Literacy*. London: Methuen.
- Porat, Marc Uri 1977. *The Information Economy*. Washington, D.C.: Department of Commerce.
- Prose, Francine 2007. *Reading Like a Writer*. New York: Harper Perennial.
- Schumacher, Gary M. & Nash, Jane Gradwohl 1991. Conceptualizing and Measuring Knowledge Change Due to Writing. In: *Research in the Teaching of English* 25 (1). Pp. 67–96.
- Soltow, Lee & Stevens, Jr., Edward W. 1981. *The Rise of Literacy and the Common School in the United States*. Chicago: University of Chicago Press.
- Stevens, Jr., Edward W. 1988. *Literacy, Law, and Social Order*. DeKalb: Northern Illinois University Press.
- Tierney, Robert J. & Pearson, P. David 1983. Toward a Composing Model of Reading. In: *Language Arts* 60 (5). Pp. 568–580.

- Tierney, Robert J. & Shanahan, Timothy 1991. Research on the Reading-Writing Relationship: Interactions, Transactions, and Outcomes. In: Rebecca Barr, Michael L. Kamil, Peter Mosenthal, & P. David Pearson (eds.), *Handbook of Reading Research. Volume II*. New York: Routledge. Pp. 246–280.
- Torrance, Mark & Galbraith, David 2006. The Processing Demands of Writing. In: Charles A. MacArthur, Steve Graham & Jill Fitzgerald (eds.), *Handbook of writing research*. New York: Guilford. Pp. 67–80.
- Wilson, Douglas L. 1999. Jefferson and Literacy. In: James Gilreath (ed.), *Thomas Jefferson and the Education of a Citizen*. Washington, D.C.: Library of Congress. Pp. 79–90.
- Wolf, Maryanne 2007. *Proust and the Squid: The Story and Science of the Reading Brain*. New York: Harper.
- Zamel, Vivian 1992. Writing One's Way into Reading. In: *TESOL Quarterly* 26 (3). Pp. 463–485.

ANNA-MALIN KARLSSON

Writing in Your Own Voice?

Managing Interpersonal Meanings in Elder Care Literacy Practices

ABSTRACT. Writing is a significant part of work in elder care today. Fieldwork in the project *Care work as language work* has shown how documentation and other literacy practices cause stress, due both to lack of time and to discursive dilemmas: in order to write the right way the staff need to repress parts of their work knowledge. Personal experience, feelings and opinions can only be expressed orally, in meetings – or by applying intricate techniques of code writing. In this article, the discursive dilemmas of elder care writing are explored with a focus on interpersonal meanings. Tools from systemic-functional grammar and the Appraisal framework are used to investigate how personal and subjective stances are taken or avoided in writing and in an oral meeting. Care workers *take positions, lean on external authority* and *express feelings*. The analysis shows how the use of *heterogloss*, i.e. invoking other voices, makes it possible to convey relevant information without breaking the institutional rules of neutral writing. The amount of personal stance-taking varies both according to genre and between speech and writing. The more informal the situation or text, the less is the need to “cover one’s back” or strive for neutrality.

KEYWORDS: literacy, elder care, knowledge, discourse, interpersonal, systemic-functional grammar, Appraisal, heterogloss

Everyday life is becoming textualized, at home, in leisure activities and at work. Areas and domains which were earlier predominantly oral, or silent, are now largely constituted and construed in writing. In working life, this means that work and tasks that were previously “practical” now involve a considerable amount of text use. This can be related to the new work order (Gee, Hull & Lankshear 1996), with its increased demands for efficiency and quality control, which in turn calls for communication over professional boundaries and documentation for audit purposes. Still, the institutional frameworks for written communication at work favour certain aspects of work knowledge and experience being put in writing before others. What is spoken, or “felt”, cannot immediately be transferred into written discourse. Thus, we can talk about a new and specific kind of “vernacular” writing in terms of discourses that do not easily fit into the dominant writing norm.

Research has shown that the work knowledge of caring is largely based on personal experience and individual qualities (Törnquist 2004). It can be assumed that the more personal the work-related knowledge, the more marginal the place it will be given in the workplace’s texts. Findings from the project *Care Work as Language Work*, in which literacy practices in elder care are investigated, support this assumption. Studies have shown how the personal work-identity of care workers, and the discourse that mediates this identity, are suppressed in writing (Karlsson & Nikolaidou 2012; Nikolaidou & Karlsson 2012).

This paper will focus on the interpersonal meanings of the work discourses of caring, and their realizations in different genres. Earlier research on interpersonal meanings in health care work (e.g. Jonasson 2010) suggest that interpersonal meanings are more problematic in writing than in oral communication. “Having a heart” and showing empathy is part of the core values of health care work. However, documentation and the formal regulations surrounding it call for a rather difficult stance.

The data comes from the project *Care work as language work*, in which literacy practice and care conversations in three elder care nursing homes in Sweden were investigated, with a special focus on second language speakers of Swedish in the staff.¹ Here, a number of text genres are analysed: care plans, work plans, residents’ diaries, incident reports and more informal

¹ The project *Care work as language work. Affordances and restrictions for speakers of Swedish as a second language* was funded by the Swedish Council for Working Life and Social Research (later Forte) 2010–2012 (2009-1016). Ethical approval was obtained from the Local ethical vetting board for Stockholm on April 14, 2010 (2009-2003-31).

notes written by the care workers.² In addition, an oral report meeting is analysed, in order to explore possible differences between the written and the oral. Analytical tools will be taken from systemic functional linguistics, more specifically from the Appraisal framework (Martin & White 2005). The texts and spoken data analysed here are in Swedish.

Care Knowledge and Institutional Norms

Care work has only recently been brought into the formal education system. It is a kind of work that traditionally has been closely connected to personal and individual experiences and to typically female domains. From caring for children and older relatives, the step to caring for other elders in their homes was not far. Training was not considered necessary and there was no need to define or formulate the work knowledge (Törnquist 2004). Today, care work requires formal training, and care knowledge is being framed by curricula and teaching materials. Still, care competence is put together from rather different and to some extent conflicting components. According to Törnquist (2004:52 ff.) these are (1) knowledge from formal education, (2) professional knowledge (collegial experience) and (3) personal knowledge (individual experience). In earlier studies, we have related these aspects of knowledge to the three discourses of health care practice identified by Roberts & Sarangi (1999, 2003): an *institutional*, a *professional* (or *collegial*) and a *personal* (or *individual*) discourse (Karlsson & Nikolaidou 2012; Nikolaidou & Karlsson 2012). We have found that the increased textualization with a focus on written communication and documentation strongly promotes the institutional discourse and strongly represses the personal. Whether there exists a professional care discourse which is apt for writing remains unclear, since the care workers oscillate between a more medical professional discourse and one based on shared collegial experience. Neither choice is unproblematic (Karlsson & Nikolaidou 2012:246–247).

Some clues to the nature of the interpersonal conflicts can be traced in the formal regulations for written documentation. The rules for social documentation, as set up by Swedish Ministry of Health and Social Affairs (Socialstyrelsen 2010:52–56, can be summarized in the following points:

- Documentation should contain sufficient, relevant and appropriate information.

² The term *care worker* actually refers to two different professional groups: assistant nurses ('undersköterskor') and carers ('vårdbiträden'). In the elder care facilities visited, the two groups perform the same tasks. Thus, we have chosen not to distinguish between them but instead use the term *care workers* for the group as a whole.

- Documentation should be clear and comprehensible.
- The source of information should be made clear.
- Facts should be separated from judgements.
- It should be clear who the writer is.
- Documentation should be made with respect for the integrity of the resident.

Several of these points can be directly related to the interpersonal stance of the writer. Therefore, I will explore the conflict between the institutional regulations and the personal discourse within the *interpersonal metafunction* of language (e.g. Halliday & Matthiessen 2004:106 ff.). This perspective and its analytical categories will be further presented below.

Aims and Data

The purpose of this article is to investigate how interpersonal stance is realized in language, and how the conflict between the institutional frame and the personal knowledge can be understood in terms of interpersonal choices. The questions asked are:

- Does spoken communication between the care workers differ from the written genres with respect to what interpersonal meanings are realized?
- How are the conflicting institutional and personal discourses managed in writing when it comes to interpersonal meanings?
- Do different written genres promote different interpersonal meanings?

The written texts analysed belong to the following genres, all gathered during fieldwork in elder care facilities in 2010 and 2011.

- *Care plan*: a plan that is set up on the resident's arrival, based on the needs of the individual.
- *Work plan*: a "translation" of the rather abstract and general care plan into daily routines for the workers.
- *Resident's diary*: the daily documentation genre, where events of importance should be noted.
- *Report leaflet*: a sheet of paper, where the whole ward is represented in a table, used by the workers to get an overview of the shift's work.
- *Incident report*: a form which is to be filled out when something extraordinary happens, such as missed medication, fall accident or aggression incidents.

The texts were collected during observation, when interesting text activities occurred and when opportunities were given to copy or photograph. The majority are resident's diaries, which can be both handwritten and dig-

ital. In all, some 20 pages of from diaries have been collected, each containing 10–15 entries. A somewhat smaller number of care plans (each of several pages), workplans (normally one single page) and incident reports (1–3 pages) have been copied or photographed. The report leaflet is one single text. For comparison, oral communication from a report meeting is analysed. This meeting occurs on a daily basis between shifts, with the purpose of passing on information to the colleagues beginning their work. The meeting was audio-recorded. The recording is 16 minutes long. In addition, findings from observation data and group interviews are used for contextualizing the analysis and discussing the linguistic choices made by the workers.

The different genres and activity types (eg. Linell 2011) represented in the data can be related to different communicative practices, where the different work discourses are given different amounts of space. The most formal genre is the care plan, which is “translated” into a more everyday-based text in the work plan. Other formal genres are the resident’s diary and the incident report. The report leaflet is an informal genre used in the daily work, but differs from the others since it is focused on the ward as a whole and not on individual persons. The least formal genre (or activity type) is the oral report meeting. It can be expected that the use of interpersonal resources varies according to genre.

Analysis of Interpersonal Meanings

From the perspective of systemic-functional linguistics, an utterance is always anchored in an interpersonal position, where a speaker (or writer) enacts a relationship with a listener (or reader). This is analysed in terms of *mood* and in terms of *modality*. Leaving the system of mood out, I will instead focus on modality. This system is about modifying utterances, based on a position as a speaking subject. Grammar offers a number of lexicogrammatical resources for expressing modality, the main ones being modal adjuncts (*probably*) and modal auxiliary verbs (*might*). Semantically, four kinds of meanings are considered to constitute the modality system. *Probability*, which has to do with likelihood, and *Usuality*, dealing with the commonness of events and actions, are both related to the speaker’s (or writer’s) epistemic stance, i.e. their experience and personal knowledge. *Obligation* refers to what is sometimes called deontic modality, based on the speaker’s (writer’s) perceptions of norms. *Inclination*, finally, is about the subject’s willingness to perform actions. *Polarity*, on the other hand, is a binary system. In this analysis, negative polarity is of interest, since negation presupposes meanings and values which can become visible through the negation.

In addition, I will use analytical tools from the Appraisal framework, which was developed in order to account for less systematic but never-

Attitude	<i>affect</i> <i>judgement</i> <i>appreciation</i>
Graduation	<i>force</i> <i>focus</i>
Engagement	<i>monogloss</i> <i>heterogloss (expanding/contracting)</i>

Figure 1. The Appraisal systems.

theless available linguistic interpersonal resources in discourse (Martin & White 2005). Appraisal analysis is not limited to the clause or to any given lexicogrammatical resource, but to the wider semantic frame of the discourse or text. This framework consists of three systems: *attitude*, *graduation* and *engagement*. A somewhat simplified overview of the model is given in Figure 1.

The system of *attitude* deals with the expression of feelings and has three subsystems: *affect*, *judgement* and *appreciation*. Martin & White define *affect* as a system “concerned with registering positive and negative feelings” (2005:42), *judgement* as a system dealing “with attitudes towards behaviour, which we admire or criticize, praise or condemn” (2005:42) and *appreciation* as involving “evaluation of semiotic or natural phenomena, according to the ways in which they are valued or not in a particular field” (2005:43).

Graduation and *engagement* differ from attitude in being more about handling positions towards the construed reader. In the system of *graduation*, the writer (speaker) up-scales or down-scales values of different kinds (Martin & White 2005:135). *Engagement*, on the other hand, is about multivoicedness and is a more complex system. In this paper I will analyse instances of *heterogloss*, specially explicit references to other voices (that which in the terminology of Martin & White is called *expanding*, *attributive heterogloss*). Since Appraisal analysis is based on discourse semantics and not on the grammar of the clause, resources from the different systems of systemic-functional grammar tend to show up again in the Appraisal network. One example is (negative) *polarity*, which in Martin & White’s model is a way of creating (contracting) heterogloss. *Modality* also has a place in the engagement system, as a resource for creating non-attributing expanding heterogloss. This cross-functioning and interrelatedness will be evident in the analysis.

Appraisal analysis has mainly been deployed for school texts and to some extent for media texts. However, the idea of using Appraisal to ana-

lyse health care language and thus relate this aspect of interpersonal meaning to professional discourses is not new. Pounds (2010) investigates how clinical empathy, in conversation with patients, can be expressed through Appraisal resources. She finds that doctors' good practice includes linguistic resources for expressing feelings (*affect*), views (*judgement*) and *appreciation*. For health care professionals such as doctors, possible interpersonal stances allow for a certain personal voice: a doctor is supposed to have views, and according to Pounds' study it is also desirable that they show feelings and appreciation.

For care workers, this is more complicated, as has already been noted. Jonasson (2010) studied the use of Appraisal resources in Swedish elder care documentation texts written by care workers. She evaluates the texts in relation to the regulations and concludes that *attitude* and *graduation* are problematic, while *engagement* (*heterogloss*) should be encouraged. This can be explained by the demand for clarity when it comes to the source of information. It is desirable that care workers state who said what and who thinks what. But it is not desirable that they make their own evaluations, especially not if feelings are involved.

In the analysis of the elder care documentation genres and the oral meeting, three themes have emerged from the data, revealing different communicative strategies. These themes will be used as headings and as an attempt to sort the results. The first is *taking a position*, which means using your own voice to express an opinion, an interpretation or an estimation. The other is *leaning on external authority*, where the writer (or speaker) construes sources of facts or values outside themselves – sometimes but not always to avoid responsibility. Finally, *expressing feelings*, which is simply about finding ways of expressing emotional aspects of work experience.

Taking a Position

In one of our group interviews the care workers explained their strategies for writing in a neutral and professional tone, saying “we should not write what we think” (‘vi ska inte skriva vad vi tror’) and “we should not paint [an image]” (‘vi ska inte måla’) (Karlsson & Nikolaidou 2012:242–243). The utterances illustrate how especially epistemic modality (probability and usuality) is considered problematic and incompatible with the professional role of the care worker. However, there are exceptions. While probability is rare in texts for documentation, it is sometimes expressed in texts for planning. In example (1), in the more informal work plan, the modalized verbal group *kan vara* (‘can be’) provides a collegial warning based on personal experience.

- (1) *Hon kan vara väldigt orolig och aggressiv.*
 'She can be very anxious and aggressive'. [work plan]

Usuality modality largely follows the same pattern and occurs only in texts for planning. In (2) some unusual detail is added in a care plan, in relation to formulations of how the resident likes to spend the day.

- (2) *Oftast får Xxx besök av släkt och vänner.*
 'Mostly Xxx is visited by relatives and friends'. [care plan]

The more informal the genre is, the more modality there seems to be. Obligation, or deontic modality, likewise occurs mainly in work plans, as in examples (3) and (4).

- (3) *Ska sitta på toaletten innan hon ska till sängen och vila.*
 'Should always sit on the toilet before going to bed for a nap.' [work plan]
- (4) *Vid dusch ska du vara lugn och trevlig och försiktig med språket.*
 'When showering, you should be calm and nice and be careful about what you say.' [work plan]

When expressing *obligation* (in non-heteroglossic utterances), the writer normally takes the position of someone who is setting the norm. In the work plans, when passing on experience and good advice between colleagues, this is a possible stance to take. In a more formal genre, however, *obligation* can be used to account for an action. This is the case in (5), which is from an incident report. The context is a situation where the care worker tried to give the resident some kind of physical treatment, resulting in aggression from the resident. It can be noted that there is no personal subject in the sentence.

- (5) *Omvårdnadsåtgärd var nödvändig.*
 'Care action was necessary'. [incident report]

In the oral report meeting, modality is used in similar ways, but more often and also with additional interactional functions. In (6) the speaker uses *probability* to reconstruct a possible chain of events. At the end, the workers reach an understanding of what went wrong.

- (6) *så hon har trott att hon bara ska ge henne den medicinen så jag tror att det här kan vara en missuppfattning*
 'so she supposed she was only to give her that medication so I think this might be a misunderstanding' [report meeting]

Also, *usuality* is a resource for interactional purposes in the meeting. In example (7) care worker A refers to her own experience of what Xxx's husband normally does, in order to support her claim that B might not have to shower Xxx after all.

- (7) B: [...] *då måste jag duscha Xxx först innan vi ska ta Yyy*
 'then I have to shower Xxx first before we take Yyy'
 A: *om inte hennes gubbe hjälper henne med duschen för det brukar han väl göra när han är här*
 'unless her old man helps her with the shower 'cause he usually does it when he's here, doesn't he' [report meeting]

In example (8) dynamic interactional context of the report meeting is again illustrated. *Vi måste diskutera det här* ('we must discuss this') is used as a means of reprimanding the group, but in a collective manner and by pointing towards a possible solution. Similar to negation, *must* is used to negotiate the moral standards of the group.

- (8) *vi måste ta upp det här för det är jätteslarvigt*
 'we must discuss this cause it's really sloppy' [report meeting]

Taking a position as a care worker is not unproblematic. In writing, it is possible – and sometimes even appropriate – in informal texts aimed for planning the work. In oral conversation, positions (both epistemic and deontic) are construed as shared. In relation to this it can be noted that the pronoun *I* is extremely rare in the institutional and professional discourse of caring.

Leaning on External Authority

Instead of taking a personal or subjective position, the care workers can refer, more or less explicitly, to external authority through norms or information. One way of invoking a norm is through *negation*. *Negative polarity* is thus a common means to make utterances heteroglossic. Normally, the norm that is invoked is an institutional norm: the rules have not been followed, as in example (9). In the report meeting, negation is also used to in-

voke an earlier agreement; here the degree of blame is stronger and contains a certain amount of moral indignation.

(9) *fick inte sin kvällsmedicin.*

'didn't receive her evening medication'. [incident report]

Graduation and *appreciation* also tend to mark what is not regular and normal. Being awake is all right, but being awake a lot is not and should be documented, as in (10). In (11) *fint* ('fine') expresses an evaluation related to what is considered ideal, i.e. how a wound is supposed to heal.

(10) *Vaken mycket.*

'Awake a lot'. [report leaflet]

(11) *Sårömläggning gjord det ser fint ut.*

'Wound dressed, it looks fine.' [resident's diary]

As has already been mentioned, norms are also referred to in the report meeting. Here, however, the norm is not necessarily the institutional norm, but more often a collegial norm, established in the work group. In example (12) negation is used to invoke an earlier agreement. In this situation, the degree of blame is stronger than in the written texts, and the utterance contains a certain amount of moral indignation. In the example this is marked by the repetition of *inte* ('not', stressed), *ingen* ('nobody'), *inte* ('not', followed by silence).

(12) *titta i boken vem var det som var hos Xxx och Yyy igår, för det var inte bäddat Xxx var jätteledsen det var ingen som hade bäddat hennes säng å det var inte bäddat hos Yyy*

'take a look in the book who was with Xxx and Yyy yesterday, because the bed was not made Xxx was very upset nobody had made her bed and it hadn't been done at Yyy's either' [report meeting]

While *judgement*, i.e. evaluation related to behaviour, is rare in writing it occurs in the meeting. *Slarvigt* ('sloppy') in (13) evaluates the behaviour of the other care workers, and the utterance functions as an initiator of a moral negotiation process in the group. (In the transcription (.) marks a short pause.)

(13) *tycker det är mycke som har blivit slarvigt asså (.) på mornarna*

'I think a lot has become sloppy (.) in the mornings' [report meeting]

Referring to external norms is one aspect of heterogloss, a way of accounting for dialogue in discourse. In the literacy practices of elder care, this dialogicity can be used to avoid individual responsibility. At the same time the writers (speakers) construe themselves as loyal to the norm, which indeed is taking a position.

Care workers refer to other people in writing, for different purposes, all related to interpersonal meanings and stances which are problematic in their occupational role. One function might be the avoiding of “guessing”. By invoking other voices (as sources of both information and judgements) the care workers manage to keep the desired neutral stance. This is being done in (14). In (15) heterogloss is used as an argument for the morning routine: this is what Xxx wants herself.

(14) *Larmat och sagt att hon tagit sig upp själv.*

‘Called the alarm and says she has got up by herself.’ [resident’s diary]

(15) *Xxx vill komma upp senast kl 9:00.*

‘Xxx wants to get up at 9 o’clock at the latest.’ [care plan]

Also in the oral meeting other voices are brought into the discussion, but the focus here is rather on the content of what these voices say. In example (16) care worker B opens a discussion of the son’s opinion. We do not find any similar kind of explicit discussion and assessment of others’ judgements in the written genres, since it would be considered out of the care worker’s professional role to do so.

(16) B: *[...] men sonen*

‘but the son’

C: *han vill inte prata om det*

‘he doesn’t want to talk about it’

A: *nej han vill ju inte det han vill inte göra en demensutredning*

‘no he doesn’t he doesn’t want to do a dementia investigation’

B: *det är synd för hon skulle må mycket bättre*

‘it’s too bad ’cause she would feel much better [report meeting]

Expressing Feelings

Referring to other people is thus a common way of dealing with conflicting demands in writing. Sometimes it is clear that the writer tries to avoid “forbidden” ways of writing, i.e. showing emotion or threatening the integrity of the residents, by letting different voices into the text. From inter-

views and observations we know that *affect* is highly dispreferred in elder care writing. Care workers are not supposed to let their feelings slip into documentation or other texts, since it is not considered relevant. Nevertheless, care workers do feel and sometimes they do find this relevant and work-related. Common cases are when care workers are upset with the lack of commitment of relatives or other persons in the staff, or when they wish to express that a situation was stressful, both for them and for the residents.

In example (17) affect is handled by reference to the personnel of another ward, whereas in example (18) a direct quotation is used in order to represent the tone and attitude of a resident responding to an offer for shower.

- (17) *Han var väldigt otrevlig, hotfull och skrek jättehögt enligt B5 personal i deras avdelning.*

'He was very unpleasant, threatening and screamed really loud, according to the staff at ward B5.' [resident's diary]

- (18) *Erbjuder dusch – "Det kan jag väl göra själv!" Så jag plockar bort saker i duschrummet o lägger fram en handduk.*

'I offer shower – "But I can do it myself!" So I clear up the bathroom and take a towel out.' [resident's diary]

Aside from choosing explicit heterogloss, there are other ways of dealing with affect. One is by describing a scene, with action, dramatic behaviour and (other) emotional people, as in (19). Another way is using graphical resources, as when a care worker with a handwritten smiley expresses his frustration about having to take care of one resident's cat (20).

- (19) *Xxx började skrika, slå med bestick på bordet och slängde tallrik. En av brukarna började gråta, andra rädda och upprörda!*

'Xxx started screaming, slamming cutlery on the table, throwing her plate. One of the residents started to cry, others were scared and upset!' [incident report]

- (20) *Det finns nästan ingen sand i katlådan!! Fick nya tidningspapper ☺*

'There's almost no litter in the cat's box!! Put new newspapers. ☺' [resident's diary]

Orally, affect is not a problem. In the interviews the care workers have told us how they feel free to be sad or angry in the oral meetings. In (21) one of the care workers expresses her feelings about one of the residents getting much worse. This utterance contains several lexicogrammatical items that

would not be seen in writing, such as the subject *I*, a mental process (*feel*), and of course the initial interjection.

(21) *us*ch jag tycker bara att det är lite jobbigt faktiskt att hon [är så dålig]
 'ooh I just feel it's a bit difficult really [that she's so ill]' [report meeting]

In the meetings we also find examples where evaluations are reinforced and sequentially upgraded in the interaction, in a way that conveys affect (often negative). This is the case in example (22) where the care workers plan the shopping for the residents. Care worker A gradually reinforces her judgement of the emptiness in Xxx's kitchen cupboards by using and stressing words and prefixes such as *total-* ('totally'), *ingenting* ('nothing'), and *renrakat* ('clean'). Vocal resources such as volume are used, apart from lexicogrammar. (Words that are stressed are underlined.)

(22)A: Ja Xxx har totaltomt alltså
 'Yes Xxx is totally out of everything'
 B: Ja hon äter ju allting också
 'Yes she eats everything too'
 A: Ja (.) hårt bröd allting är slut (.) det finns ingenting det är renrakat
 'Yes (.) crispbread everything's gone (.) there's nothing it's clean'
 [report meeting]

One of the functions of the oral report meeting is to offer debriefing and room for reflection for the staff. Therefore, it is not surprising to see the frequent expressions of feelings. But we find feelings also expressed in writing, which we would not if feelings were irrelevant in care work. It is striking, however, how the care workers have to struggle in order to write about it without violating the institutional writing norms.

Discussion

The hypothesis that speech differs from writing in care work has been confirmed. The main explanation is of course that writing is highly specialized and regulated, but there are also explanations in the material conditions of writing. Writing *remains*, which means that it can be read by unknown readers in unknown situations at unknown times. This calls for caution. The permanence and visibility of writing also make the written potentially public, in a way that a closed meeting never can be. In writing it is easy to create templates and standardized forms which both guide and govern. The contextual factors together with the material premises lie behind the tendency of writing to standardize, and to promote some knowledges and

discourses (thing-oriented, objective, quantitative) over others. Comparing genres, it seems that texts for documentation are the ones where the personal discourse and subjective stances are least applicable. In texts for planning, especially the more informal work plan, personal experience can be used to back up recommendations and suggested routines.

Looking generally at the interpersonal meanings realized in writing, the analysis has revealed a complementarity, where heterogloss (including negative polarity) neutralizes and helps the care workers write in an institutionally correct way, whereas all other interpersonal meanings seem to point towards unwanted personal and subjective stances. Thus, the system of *engagement* differs from the other systems in the Appraisal model. While the others are about creating a subjective self, *engagement* works in other directions, invoking other voices and placing judgements, feelings etc. in sources distinct from yourself. It is actually a way of *not* taking a personal stance. The act of placing the responsibility somewhere else is even more evident in the cases where other people's voices are invoked. The strategy matches the recommendation for documentary writing formulated by Jonasson (2010:32–33).

Finally, the analysis also shows that there seems to exist a “diglossic” relation between speech and writing. In this relationship the institutional discourse is predominantly written whereas the personal discourse is spoken and interacted. The professional discourse floats somewhere in between, and is heterogeneous when it comes to interpersonal stance. This poses great difficulties when it comes to developing a usable and recognized occupational language of caring, in which it is relevant and desirable to show empathy and express personal experience.

LITERATURE

- Gee, James Paul, Hull, Glynda & Lankshear, Colin 1996. *The New Work Order: Behind the Language of the New Capitalism*. Oxford: Westview Press.
- Halliday, Michael A.K. & Matthiessen, Christian M. I. M. 2004. *An Introduction to Functional Grammar*. Third edition. London: Arnold.
- Jonasson, Emilia 2010. *Attityd och dialogicitet i äldreomsorgens texter: Evaluerande språk i dokumentationen på ett vårdboende*. Bachelor's thesis, The Language Consultancy Programme. Stockholm University. <<http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:323129/FULLTEXT01.pdf>>
- Karlsson, Anna-Malin & Nikolaidou, Zoe 2012. Vardagskunskapen, arbetet och lagen: Om skriftpraktiker och yrkesidentiteter i äldreomsorgen. In: Ann-Catrine Edlund (ed.), *Att läsa och att skriva: Två vågor av vardagligt skriftbruk i Norden 1800–2000*. (Vardagligt skriftbruk I; Nordliga studier 3.) Umeå: Institutionen för språkstudier, Umeå universitet. Pp. 235–251.

- Linell, Per 2011. *Samtalskulturer: Kommunikativa verksamhetstyper i samhället*. Studies in Language and Culture 18. Linköping: Department of Culture and Communication.
- Martin, James R. R. & White, Peter R. R. 2005. *The Language of Evaluation: Appraisal in English*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Nikolaidou, Zoe & Karlsson, Anna-Malin 2012. Construction of Caring Identities in the New Work Order. In: Charles Bazerman et al. (eds.), *International Advances in Writing Research: Cultures, Places, Measures*. Parlor Press (print), WAC Clearinghouse (open access online).
- Pounds, Gabriela 2010. Empathy as 'Appraisal': A New Language-based Approach to the Exploration of Clinical Empathy. In: *Journal of Applied Linguistics and Professional Practice* 7 (2). Pp. 145–168.
- Roberts, Celia & Sarangi, Srikant 1999. Hybridity in Gatekeeping Discourse: Issues of Practical Relevance for Practitioners. In: Srikant Sarangi & Celia Roberts (eds.), *Talk, Work and Institutional Order*. Berlin: Mouton de Gruyter. Pp. 473–503.
- Roberts, Celia & Sarangi, Srikant 2003. Uptake of Discourse Research in Interprofessional Settings: Reporting from Medical Consultancy. In: *Applied Linguistics* 24 (3). Pp. 338–359.
- Socialstyrelsen. 2010. *Handläggning och dokumentation inom socialtjänsten*. Västerås: Edita Västra Aros.
- Törnquist, Agneta 2004. *Vad man ska kunna och hur man ska vara: En studie om enhetschefer och vårdbiträdens yrkeskompetens inom äldreomsorgens olika boendeformer*. Stockholm: HLS förlag.

ZOE NIKOLAIDOU

Dominant Workplace Literacies in Vernacular Disguise

Disputable Discourses on the Production Floor

ABSTRACT. In this paper, I discuss the results of an ethnographic study of literacy practices drawn upon by machine operators in a car factory in Sweden. The aim of the paper is to show that the concepts *dominant* and *vernacular literacy practices* are problematic within workplace literacy research. Instead it is suggested that a focus should be placed on workplace discourses and especially on the distinction between institutional and professional discourse. The workplace in this study has introduced a total quality system and has therefore been highly textualized. The management has presented the new texts and the newly generated practices as worker-friendly and vernacular. The texts found on the central notice boards and the incident report forms are all introduced as practices that are there to assist the workers and make their tasks easier. A no-blame culture is promoted as essential to these texts, meaning that the texts are there to prevent or locate problems and not to discipline the staff. The workers, however, see through the dominant nature of these texts and resist them by exercising a professional discourse, based upon their own work knowledge and experience. What is interesting is that they do not create new texts, but they internalize the already existing ones to fit their own purposes and interests.

KEYWORDS: literacy practices, workplace texts, dominant literacies, vernacular literacies, workplace discourses, ethnography

Introduction

The concept of *vernacular reading* and *vernacular writing* has been discussed within literacy studies as the opposite to dominant forms of reading and writing. Vernacular literacy practices have been described as having to do with aspects of our everyday life, as self-generated (Barton 2001) and unregulated and are usually associated with initiatives taken at a local level, influencing only at the level of the individual or of the community. These come into sharp contrast with reading and writing that originate from dominant institutions such as schooling and authorities, which are usually imposed (Barton 2001), highly regulated and associated with disempowerment and constraint. Researchers within the field of New Literacy Studies have set out to unravel the breadth and significance that vernacular reading and writing has in people's lives and to question, in this way, a deficit model of literacy and the monopoly of dominant literacy practices within education (inter alia: Barton & Hamilton 2012 [1998]; Barton, Hamilton & Ivanič 2000). Such studies have investigated the role reading and writing play at places outside traditional schooling and have significantly contributed to the creation of a broader and more complete picture of situated literacy.

A research field that has been the focus of much attention within the above described discipline is the workplace. Studies of situated literacy have revealed a rich inventory of literacy practices not only in professions where language has traditionally played an important role (such as law, teaching, etc.), but also and mainly in workplaces where physical labour has traditionally been dominant. Having as an aim to capture a complete picture of literacies within workplaces, these studies make reference to various forms of reading and writing, and they often make clear reference to the dichotomy of dominant and vernacular, giving it new names and new forms. For example, in a study of administrative processes in an agricultural farm in France, Joly (2010) makes a distinction between "real writing work" and "compulsory writing work" and shows the different attitudes of farmers towards them. Similarly, on her account of the literacy practices generated by the ISO quality-control system in a high-tech company, Kleifgen (2005) refers to "official literacies" and "endogenous literacies". In these and other studies, the dominant forms of reading and writing are usually documentation forms created by the management and are often perceived by the employees as surveillance and/or discipline tools. These practices are opposed to reading and writing that is initiated by workers and is therefore meaningful to them, associated with feelings of ownership and empowerment (e.g. Folinsbee 2004).

The question that this article seeks to answer is whether the dichotomy

between dominant and vernacular literacy practices is still relevant when discussing literacy practices at today's post-modern workplace. The study discussed here is an ethnographic investigation of the literacy practices drawn upon by machine operators in a car factory in Sweden. This study suggests that the dominant is often disguised as vernacular and vice versa and the use of these terms is therefore blurry and perplexed. However, what is evident is the use of different discourses for different purposes and functions at the workplace and different discourses representing various aspects of dominant and vernacular literacy practices.

The question sought to be answered here can be better framed if we consider the deep changes of the role of workplace literacy and the way it influences the workers' practices and sense of identity, as described by workplace ethnographers in the last twenty years (e.g. Hull 1997; Belfiore *et al.* 2004). The increasing presence of texts in the post-modern workplace has been described as the outcome of the introduction of total quality methods that aim to ensure high performance, quality control and continuous improvement. Such methods have changed the role of workers in big industries, as they require them to be directly involved in achieving and controlling efficient production. Gowen (1996) argues that total quality methods could in theory prove to be empowering and democratic, as workers are given an equal saying to the managers and the opportunity to manage and control their own work. However, Gowen argues, management always retains the total control of the workers' practices, texts and discourses and the work towards standardization of performance and documentation does not provide them with the freedom and creativity necessary for empowerment. On the contrary, total quality methods often force workers to participate in literacy practices where the main objective is to police each other's work (Jackson 2000) and, as a result, they develop mistrust towards high performance and total quality methods.

Another characteristic of the post-modern workplace has been argued to be its highly collaborative nature (Brandt 2005; Searle 2010). Knowledge in the workplace is shared and belongs to teams and not to individuals. In this way, losing an employee does not necessarily mean losing specialized knowledge. Reading and writing are also collaborative practices as texts circulate within various departments and forms are worked up in groups. Many companies use collaborative writing in order to promote a 'no-blame culture', where the focus lies on the event described in the text and not on the people involved in it. Nikolaidou & Karlsson (2012a:42) have shown that collaborative writing is also used by the employees as a means of protecting themselves in cases of mistakes and as a means of negotiating the content and the language of the forms.

Finally and for all the above reasons, the post-modern workplace requires workers who are proficient users of texts and who have mastered the workplace discourses. Despite the strenuous efforts made by companies' managements for standardization, Kleifgen (2005) suggests that total quality discourses are taken up differently by different individuals and I would add by different workplaces. The employees' differing identities, cultures and experiences, as well as specific workplace discourses all have an impact on total quality literacy practices, and therefore we can argue that the discourses involved in them develop on a local rather than on a global level.

Taking into consideration the extent to which the workplace has changed, it is worth asking whether the dichotomy between dominant and vernacular literacy practices is still relevant in this field. In workplaces that were associated with physical labour, vernacular knowledge was never put on paper, but was orally circulated. Additionally, unskilled work has usually been perceived as having low status and unskilled workers are often immigrants and therefore have been associated traditionally with non-dominant forms of literacy. These groups of people and their practices have for a long time been neglected and downplayed by both research and education. With the textualization of the workplace such neglected workplaces and their workers came into focus. The workplace started being discussed as a dominant institution and the literacy practices these same people draw upon at work were described as dominant, more formalized practices with more value, legally and culturally (Barton & Hamilton 2012 [1998]:252). It seems that in our effort to define literacy practices as dominant or vernacular we need to make clear whether we are talking about people, texts, functions or practices.¹ And what happens when we talk about all these at once and we find big differences among them?

An alternative way of discussing the nature of workplace literacy practices is to use tools from discourse analysis. Searle (2002, 2010) argues that literacies at work are situated within the specific discourses of the individual workplace and that a good employee should engage successfully in those. In a previous study of the literacy practices of care-workers in the elderly care sector (Nikolaidou & Karlsson 2012b; Karlsson & Nikolaidou 2012), we showed that the employees were drawing upon three different discourses, an institutional (imposed by the management), a professional (based on the workers' knowledge and experience) and an individual (based on each worker's life background) discourse. Texts, practices and people in the study were discussed according to the discourse that was each time promoted and the identity projected through the decision to use one or the other discourse.

¹ Anna-Malin Karlsson, personal communication.

In this article, I use the concept of discourses using Gee's definition of Discourses (with a capital D), as "ways of being in the world or forms of life which integrate words, acts, values, beliefs, attitudes, and social identities, as well as gestures, glances, body positions, and clothes" (1996:127). What I aim to show here is that the workers in this study find themselves caught between the institutional and the professional "ways of being" at the workplace and it is often a fight for them to choose or to promote one of the two over the other.

The Study

The study discussed here is a nine-month ethnographic investigation in three production departments of a car factory in Sweden. Data were collected through weekly participant observations at the production floor, informal discussions with the staff, ethnographic interviews and group interviews, as well as document collection from the field. The data consists of fieldnotes from observations, audio recordings of meetings and interview transcripts. These were analysed using content and thematic analysis and the results were later discussed with the research participants in further meetings and informal interviews.

The research participants are production floor workers from three different departments at the production floor, as well as two middle managers who act as production supervisors in these departments. The majority of the workers have a foreign background and those were specially invited to participate in the project, as one of the project's focuses was to understand the role of Swedish as a second language at the workplace and the impact this has on the workers' sense of identity. The field of workplace literacy is relatively new in Sweden and only a few researchers have set out to study the role of literacy in working life and vocational education (e.g. Eriksson Gustavsson 2005; Karlsson 2006; Gunnarson 2011), whereas the second language factor has not been often taken into account (Karlsson & Nikolaidou 2012).

The workplace in this study had adopted a total quality system in the last four years and each single process was managed and controlled through this system. The impression I initially got was that the total quality practices were long established and that all the work practices were firmly regularized within this framework. The workers walked me through the departments and referred to the total quality system every time they explained their tasks and how they operated the machines. Reading and writing were an indispensable part of the production process and texts were to be found everywhere in the departments. In an attempt to understand whether these texts and the practices around them were imposed by the management or

initiated by the workers, I got mixed messages. I got the impression that some practices were originated by the management but were disguised in such a way as to simulate spontaneous reading and writing, whereas other practices should be more formal but were personalised and altered by the workers.

The Notice Board

An indicative case of the mixed practices in the factory was the notice boards. Every department had a notice board centrally placed and it was regarded as the lifeblood of all activity. Every shift began and ended with a staff meeting in front of a whiteboard. The team leader, who was also a machine operator, went through the different sections of the board, summarised the events of the previous shift and planned the activities of the next shift. Some of the sections to be found on the notice board were the following: 'good and bad news', 'security and environment', 'quality', 'production outcome', 'discrepancies', 'remedies', 'staff and shifts' 'schedule', 'contact list', 'team schedule', etc. The notice board was arranged in such a way as to look approachable and user-friendly. It was promoted as a tool for the staff and all workers had access to it. They were encouraged not only to go through it regularly on a daily basis, but also to write on it and interact with it. They were told that language mistakes were not an issue and they should therefore not hesitate to write as long as they could make their message come through. In other words, the notice board was meant to be friendly to the staff and was promoted as a worker initiated practice. The structure of the board, its central placement, and the way the meetings were taking place internally without any member of the management participating were supposed to give the workers a feeling of independence and autonomy. They alone were planning their work, they were responsible for the production outcomes and for any discrepancies and they continuously had to come up with ideas in order to improve the department's running. The practices were given a highly vernacular and endogenous nature, both in the way they concerned the people participating in them and in the function they were fulfilling.

Even though the management promoted the notice board as a practice that would improve the departments' running, it was disliked by most of the workers. Even though they saw some of its positive aspects, in our discussions they continuously expressed the belief that they were forced to use it in a specific way by the management. What was even more annoying to them was that some of the texts on it attempted to regulate their work in a way that they found unrealistic. For example, the 'production outcome' section indicated how many pieces should be produced by each machine daily,

but the machinists claimed that these numbers were too ambitious, since they had not taken into consideration the time it takes to set up a machine, to follow the maintenance procedures, to correct possible mistakes, etc. At the end of the shift they had to write on the board how many pieces they had actually manufactured and if they had not reached the indicated target, they had to use a pen with a different colour to mark it. Some workers claimed that they just ignored these indications, since the time calculations were so unrealistic. Producing such a large number of items was not only too ambitious but also bad for the condition of the machines, according to them.

Another interesting section of the notice board was the one measuring the quality of the production. The workers were asked to use a chart and mark with green colour every day that passed without any discrepancy and with red colour those days when discrepancies occurred. The goal was to have as many days as possible marked with green, and in the centre of the chart they measured the total number of days in a row without any discrepancies. Many machinists argued that they did not see how these charts were helpful to them. Sometimes they laughed at them and at other times they simply ignored them. Similar charts and diagrams indicating the quality and the speed of the production were to be found for every machine, in many different shapes and colours.

Another function of the board, according to the management, was to lift the blame for possible mistakes from the individual and place it on the team. Nowhere on the board were any names mentioned. The 'discrepancies' section was mostly written in the passive form, avoiding in this way to indicate the person in charge (e.g. "better cleaning needed in machine 404"). The machinists, however, felt that the 'no-blame culture' was a fake, since it was possible for everyone to know who was held responsible for each machine at any given time and therefore who was to blame for any possible mistake, since all steps of the production were thoroughly documented. Another dimension of this practice was the collective blame. Collective responsibility was not always welcomed by the workers either, and as one operator characteristically said "why should I take the shit for someone else's mistakes?"

Jackson (2000:13) argues that the methods of generating and publicly displaying production data in order to monitor production standards also serve to publicly discipline poor performers. This is how the notice board was probably perceived by the machine operators: as a collection of dominant texts imposed by the management and intended to control, discipline and in some cases even punish. The workers used the notice board and sometimes even found it useful, but in our discussions it became obvious that

they never ceased to perceive it as a practice imposed from above. In other words, it can be argued that the texts on the notice board were dominant texts disguised in a vernacular form. The management wanted the workers to feel comfortable with the notice board and believe that it was there to help them, and they did that by giving it an informal and almost sloppy look, by allowing them to write freely on it, by encouraging them to introduce new sections and by letting them have internal and informal meetings with the use of the board. The workers' literacy practices around the board were a mixture of dominant and vernacular. Their choice to ignore the indicated production numbers and to ridicule the quality charts shows that they often distanced themselves from the institutional discourse. By saying to me that the indicated production numbers and the equivalent time calculated are unrealistic, they adopted a professional discourse about their tasks. They were convinced that they knew better how many pieces a machine could produce during a shift and trusted better their own knowledge and experience.

The 'Fast Problem Solving' Report

In case of a serious discrepancy the machinists were asked to fill in an incident report, entitled 'fast problem solving'. In this form, they had to describe the incident, locate the cause of the problem and come up with possible solutions. The aim was that every operator would be able to fill in such a form, but for the time being they were working on them together with the team leader (a trained colleague) and the production manager. The report initiated a series of meetings with the aim to fill it in, discuss the problems and find common solutions. Once again, this report was presented to the workers as being a text that was meant to help them, a text through which they would locate common problems and find permanent solutions. They were all encouraged to fill in such reports on their own if they could, and here as well they were told that the language used in it was not important. Additionally, they were ensured that they did not need to include any names when indicating errors and that the aim was to locate the problem and not the person who had caused the mistake.

However, the dominant nature of this text was hard to escape, meaning that in reality it filled the institutional function of documenting errors. The 'fast problem solving' report was discussed by the workers as a complicated form with a lot of traps and unclear questions, and this can be clearly seen from the fact that they often avoided working with them. Searle (2010) argues that workplace texts have an ideological nature and this is evident in this incident report. The workers were asked to locate the problem and this often meant to report themselves and their colleagues. For example, one of

the form's questions is "Is this a recurring problem?" One of the machinists explained to me that this is a tricky question, because if the answer is yes, they will then be accountable for not having found a solution the previous time the problem occurred. However, he explained, not all problems can be easily fixed and it is preferable to lie than to explain in writing why this has been a recurring problem. During the meetings, the machinists had long debates with the team and production managers about the causes of the discrepancy and they would often disagree. In my observations, I noticed that the report was often used by the production manager as a means of questioning the workers and that they had to account for their actions, while they sometimes insisted on their own point of view.

The form requested the machinists to look for possible trouble in all areas of the production: the people, the machines, the methods and the materials used. In order to fill it in, the workers therefore had to debate and analyse the situation and then find the appropriate language to describe the problem. They seemed to feel the need to satisfy the managers by filling in the form, but at the same time to protect themselves and their colleagues. They often found ways around the report by postponing the meetings or participating in them by giving vague answers and claiming not to remember the events clearly. At other times they lied or ignored certain questions. They were willing and even anxious sometimes to find the cause of the discrepancies, but they did not believe this was the right way. Once again a dominant text was handled with the use of vernacular practices. The machinists employed a professional discourse and, when possible, filled in only those parts of the form that they found useful for their work. Efficiency and good working conditions were more important to them than filling in a complicated form that was time consuming and did not usually result in problem solving.

The Small Number of Worker-Generated Texts

A final interesting observation when it comes to the dichotomy between dominant and vernacular literacy practices in the car factory is the very limited use of typically vernacular practices, that is practices that were generated by the workers and did not belong to the total quality system. The most obvious one was a notebook in one of the departments, which the machinists used to communicate with each other. This was a very informal notebook and was filled with quick notes, reminders and even drawings and a few jokes. The main purpose of the notebook was communication between shifts. In all other departments, the workers of different shifts communicated during the meeting in front of the notice board and the paperwork that was part of the quality system. Another vernacular practice had to do

with a machinist that had recently been transferred to a new department and had to learn how to operate a different kind of machines. He kept a personal notebook with reminders and instructions to himself. All other machinists used the formal instructions found close to the machines and only in case of emergencies. Finally, a machinist who was also the team leader for one of the departments once created a list with the aim to locate the exact machine that caused an error in a specific set of items constructed in their department. The list would circulate together with each individual item from machine to machine and from person to person in order to locate the exact time and place of the problem. This list was not part of the formal quality system, but the machinists seemed to welcome its use and, by using it, they managed to locate the problematic machine and solve the problem.

Unlike previous workplace ethnographies (e.g. Hull 1997), the literacy practices generated by the workers are indeed very few. The question that arises is what this suggests about the state of literacy at the post-modern workplace. A possible answer is that the standardization processes that are part of the total quality system have dominated to such an extent that vernacular practices have disappeared. Indeed the total quality system in this workplace had created texts for all possible cases and the management seemed to have foreseen almost all possible problems. Additionally, the documentation demands were so high that the workers found little time or energy to create new texts of their own. This also provides scope for a different possible explanation: the dominance of oral communication. Indeed, my observations show that the workers chose very often to overlook the official channel of documentation and solve their problems on the spot, by gathering in front of a machine every time a problem occurred and looking for solutions. Most problems were tackled in this way, without the use of forms and without involving the production manager. Oral communication therefore was an additional vernacular practice and it meant avoiding the use of dominant texts and institutional discourses.

Discussion

The cases discussed above show that the total quality system in the car factory and the standardization processes that are part of it do not leave much scope for initiatives and creativity on the part of the workers. The ideology promoted at the workplace is one of equal participation and shared responsibility. The workers are encouraged to use the paperwork that is part of the quality system in order to improve production efficiency and the work environment. However, the workers often feel restricted by these literacy demands and do not see how they contribute to the smooth running of their departments. Instead, they believe that paperwork is a means of regulating

their work, often in unrealistic ways, and a means of disciplining them and their colleagues in case of errors. The workers respond to the institutional demands by using a professional discourse, a discourse based on their professional knowledge and experience. They often use oral instead of written communication to solve their problems and when writing they focus on what they consider important for the department's efficiency and well-being. Additionally, they choose to ignore production calculations that they consider unrealistic and instead they work based on what they believe to be possible and good for the department, for the machines and for themselves. They cannot completely avoid using the dominant texts imposed by the management, but they evaluate their significance based on their professional experience and spend time and effort on them depending on how useful they find them to be for the completion of their tasks.

Going back to the discussion of the terms 'dominant' and 'vernacular' literacy practices, it is clear that the use of these terms is problematic in a workplace setting. The hierarchical structures of the workplace shape the workers' literacy practices and one cannot always say with certainty whether the texts they work with are institutionally imposed or informal and initiated by them. The total quality system invites workers to use dominant texts by disguising them and the workers' literacy practices into vernacular. The workers often react to these imposed texts by clearly expressing their dislike, by mocking them and by choosing not to use them or to use them in their own ways. Additionally, they are restricted from creating their own vernacular texts, as the flow of existing texts is so large that there does not seem to be enough space for initiatives when it comes to documentation.

What I have argued in this article is that instead of discussing literacy practices at the workplace in terms of dominant or vernacular, it is safer to focus on the discourses that the workers adopt through their practices. The distinction among institutional, professional and individual discourses seems to apply well in workplace research, when it comes to the workers' literacy practices and texts. The institutional discourse is evident in all documentation practices as well as in the organizing structures of the departments. The total quality control system penetrates all aspects of the departments' running and all work practices, including texts, are formalized and standardized. The professional discourse originates from the workers' professional experience and their everyday social practices at the workplace. They are the ones in direct contact with the machines and they have therefore opinions about how things should be run. The data shows that this discourse is suppressed rather than enhanced by the total quality control system, but it finds expression in the different ways the workers deal with texts and in their oral interactions. In this study, I have not found evidence

for the existence of the individual discourse, since it is difficult to argue with certainty what literacy practices can be connected to an individual (as opposed to a professional) discourse without a very close contact with each individual worker (see Karlsson & Nikolaidou 2012).

Farrell writes that texts that are meant to ensure standardization are used in many different ways at different places “according to the social, political, and historical contexts at the local site and the pragmatic conditions under which they operate” (2009:188). Instead of a number of dominant literacy practices, what the total quality system has created is a hybrid of practices with interplay between an institutional and a professional discourse. The workplace here becomes a connection point between the local and the global and thus between the dominant and the vernacular and the institutional and the professional and the way this is done is through the hybrid nature of the literacy practices put into play.

LITERATURE

- Barton, David 2001. Directions for Literacy Research: Analysing Language and Social Practices in a Textually Mediated World. In: *Language and Education* 15 (2–3). Pp. 92–104.
- Barton, David & Hamilton, Mary 2012 [1998]. *Local Literacies: Reading and Writing in one Community*. 2nd ed. London: Routledge.
- Barton, David, Hamilton, Mary, & Ivanič, Roz 2000. *Situated Literacies: Reading and Writing in Context*. London: Routledge.
- Belfiore, Mary Ellen, Defoe, Tracy, Folinsbee, Sue, Hunter, Judy & Jackson, Nancy 2004. *Reading Works: Literacies in the New Workplace*. London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Brandt, Deborah 2005. Writing for a Living: Literacy and the Knowledge Economy. In: *Written Communication* 22 (2). Pp. 166–197.
- Eriksson Gustavsson, Anna-Lena 2005. “Jag fixar det oftast”. *Hur industriarbetare hanterar läs- och skrivkrav i arbetet*. Lund: Studentlitteratur.
- Farrell, Lesley 2009. Texting the Future: Work, Literacies, and Economies. In: Mike Baynham & Mastin Prinsloo (eds.), *The Future of Literacy Studies*. Hampshire: Palgrave Macmillan. Pp. 181–198.
- Folinsbee, Sue 2004. Paperwork as the Lifeblood of Quality. In: Mary Ellen Belfiore, Tracey A. Defoe, Judy Hunter, Nancy S. Jackson (eds.), *Reading Work: Literacies in the New Workplace*. London: Lawrence Erlbaum Associates. Pp. 63–100.
- Gee, James 1996. *Social Linguistics and Literacies: Ideology in Discourses*. London: Falmer Press.
- Gowen, S. G. 1996. How the Reorganization of Work Destroys Everyday Knowledge. In: J. Hautecoeur (ed.), *Alpha 96: Basic Educational Work*. Hamburg: Unesco Institute of Education. Pp. 11–31.
- Gunnarsson, Britt-Louise 2011. Multilingualism at Work. In: *The Encyclopedia of Applied Linguistics*. Malden, MA: Willey Blackwell.

- Hull, Glynda 1997. *Changing Work, Changing Workers. Critical Perspectives on Language, Literacy and Skills*. Albany: State University of New York Press.
- Jackson, Nancy 2000. Writing-Up People at Work: Investigations of Workplace Literacy. In: *Literacy and Numeracy Studies* 10 (1&2). Pp. 5–22.
- Joly, Nathalie 2010. Tracing Cows: Practical and Administrative Logics in Tension? In: David Barton & Uta Papen (eds.), *The Anthropology of Writing: Understanding Textually Mediated Worlds*. London: Continuum. Pp. 90–106.
- Karlsson, Anna-Malin 2006. *En arbetsdag i skriftsamhället. Ett etnografiskt perspektiv på skriftenvändning i vanliga yrken*. Stockholm: Norstedts.
- Karlsson, Anna-Malin & Nikolaidou, Zoe 2012. Vardagskunskapen, arbetet och lagen. Om skriftpraktiker och yrkesidentiteter i äldreomsorgen. In: Ann-Catrine Edlund (red.), *Att läsa och att skriva. Två vågor av vardagligt skriftbruk i Norden 1800–2000*. (Nordliga studier 3; Vardagligt skriftbruk 1.) Umeå: Institutionen för språkstudier, Umeå universitet. Pp. 235–251.
- Kleifgen, Jo Anne 2005. ISO 9002 as Literacy Practice: Coping with Quality-Control Documents in a High-Tech Company. In: *Reading Research Quarterly* 40 (4). Pp. 450–468.
- Nikolaidou, Zoe & Karlsson, Anna-Malin 2012a. Aktivitetsteori och textanalys. In: Anna-Malin Karlsson, Mats Landqvist & Hanna Sofia Rehnberg (eds.), *Med språket som arbetsredskap: Sju studier av kommunikation i vården*. Huddinge: Södertörns högskola. Pp. 35–48.
- Nikolaidou, Zoe & Karlsson, Anna-Malin 2012b. Construction of Caring Identities in the New Work Order. In: Charles Bazerman, Chris Dean, Jessica Early, Karen Lunsford, Suzie Null, Paul Rogers & Amanda Stansell (eds.), *International Advances in Writing Research: Cultures, Places, Measures*. South Carolina: Parlor Press. Pp. 507–519.
- Searle, Jean 2002. Situated Literacies at Work. In: *International Journal of Educational Research* 37. Pp. 17–28.
- Searle, Jean 2010. A Lens on Literacy: Workplace Competence and Professional Practice. In: C. Kanes (ed.), *Elaborating Professionalism: Studies in Practice and Theory*. London: Springer. Pp. 35–57.

THERES BELLANDER

Gammalt möter nytt

– En analys av ålderspensionärers
digitala skriftpraktiker

The Old Meets the New – An Analysis of Elderly People's Digital Literacy Practices

This paper presents a study of four elderly people's use of computers in vernacular literacy practices (Heath 1999:200; Barton 2007:35–37). Two men and two women from different social and professional backgrounds participated in the study and the analysed data consists of participant logs and recorded interviews. The aim is to identify and describe what the participants do with their computers. The questions discussed are how participation in digital literacy practices may be connected to age and social situation and what importance experiences from earlier non-digital literacy practices have for elderly people's use of computers today. The results are, *inter alia*, that the participants use digital and non-digital tools simultaneously in their vernacular literacy practices, that long-time practices have taken new forms due to digitalization and that new practices have emerged due to digitalization. The study shows examples of how literacy is in constant change and how modern technology adds new possibilities to social practices (Barton 2007:50). Users' earlier experiences together with their new needs and wishes, due to technology, are constantly reshaping literacy practices.

KEYWORDS: elderly, vernacular literacies, digital literacies, literacy practices, use of computers

Forskning om informations- och interaktionsteknik, it, har hittills i huvudsak rört digitalt infödda, *digital natives* (Prensky 2001:1) d.v.s. den generation som vuxit upp med it och för vilken tekniken kan antas utgöra en naturlig del av vardagen. Mycket sällan har forskningen uppmärksammat personer som i hög ålder kommit i kontakt med datorer, så kallade *digital immigrants* (Prensky 2001:2). Studier som rör ålderspensionärers vardagliga it-bruk är få (jfr Bellander 2012; Findahl 2010; Wielenmann 2010).

Bosse 73 år,¹ är ett exempel på en digital immigrant. Sedan han tog på sig ansvaret för hembygdsföreningens hemsida har han tillbringat mycket tid vid datorn. När han intervjuas om sin datoranvändning i oktober 2011 säger han att han nog använder datorn lite mer än "gemene man" i hans ålder.

Bosse: Ja, jag sitter ju, sen jag började med det här, har jag ju suttit åtta timmar om dan.

Intervjuaren: Ja det är ju kanske lite mer än...

Bosse: Ja, ifrån påsk till nu höll jag på att säga [...]. Ja, jag kan ju börja, vet du, vaknar jag tidigt så kan jag ju gå upp då, ja vadå, jag äter gröten på morgonen och sen slår jag på den där burken och sen är jag där då och letar va.

Intervjuaren: Ja

Äldre personer har upplevt de förändringar som it har medfört både på ett personligt och samhällskulturellt plan. De har levt, gått i skolan och arbetat i ett samhälle utan it. Under yrkeslivets sista år, eller till och med så sent som efter pensionen, har de erfarit hur välkända skriftpraktiker har digitaliserats och de har anpassat sig till nya praktiker där digital skrift används.

Den här artikeln har som deskriptivt syfte att studera hur it-aktiva ålderspensionärer använder datorer, det vill säga vad de gör vid datorn. Artikeln uppmärksammar bland annat hur deltagande i digitala skriftpraktiker kan kopplas till ålder och livssituation samt hur tidigare icke-digitala skriftpraktiker förändras av digitaliseringen. Föremål för undersökningen är Bosses och tre andra ålderspensionärers datoranvändning i vardagssituationer där skrift förekommer. Analytiska verktyg från New Literacy studies, NLS (Barton 2007; Barton & Hamilton 1998; Street 1984) används för att förstå ålderspensionärernas bruk av datorn i konkreta, autentiska sammanhang. Huvudmaterial för analysen är datorloggar som de fyra undersökningsdeltagarna har fört under två dagar i samband med sin datoranvändning.

¹ För att skydda deltagarnas identitet är alla person- och ortnamn som förekommer i artikeln fingerade.

Teoretiska utgångspunkter

Begreppet *literacy* har använts internationellt för att beskriva situationer där människor på olika sätt använder sig av skrift. I artikeln uppmärksammas *digitala skriftpraktiker* (Barton 2010:110) utifrån en analys av vardagliga situationer som involverar datoranvändning.

Under det senaste decenniet har en stor del av literacyforskningen genomgått en så kallad "digital turn" (Mills 2010:246) som en konsekvens av samhällets globalisering och den ökade användningen av digitala medier. NLS-forskningens fokus har allt mer flyttats från utskriftsbaserad användning av skrift till skriftpraktiker som medieras av digital teknik. Sedan slutet av 1990-talet har en mängd etnografiska studier av digitala skriftpraktiker genomförts världen över (se Mills 2010 för en utförlig redogörelse). Platser som observerats omfattar skolor, hemmiljöer och eftermiddagsaktiviteter. De skriftpraktiker som undersökts involverar ofta multimodala texter, det vill säga texter där ord används i kombination med visuell, audiell, spatial och gestuell information.

I artikeln studeras de *skriftpraktiker* (Heath 1999:200; Barton 2007:35–37) inom vilka undersökningens deltagare ägnar sig åt olika *skrifthändelser* (Barton 2007:35–37). Begreppet *skrifthändelse* avser ett tillfälle där skrift av något slag har en roll genom att någon läser, skriver eller talar om skrift. Eftersom interaktion och informationssökning via dator oftast involverar skrift är utgångspunkten för undersökningen att allt som deltagarna gör vid datorn är att betrakta som skrifthändelser. Olika händelser involverar dock olika grader av skrifthantering. Att läsa nyheter i en nättidning eller skriva ett e-postmeddelande innefattar en hög grad av skrifthantering medan att se ett tv-program, eller lyssna på en ljudbok medför en lägre. NLS har ibland kritiserats för att allt för otydligt avgränsa vad som bör inkluderas i begreppet *literacy* (Barton, Hamilton & Ivanič 2000). Barton (2007:24) har dock argumenterat för en bred användning av begreppet för att poängtera samband och likheter som inte är separerbara. Människor läser exempelvis tidtabeller, kartor och noter vid sidan av romaner och akademiska artiklar och Barton m.fl. (2000:95) menar att de praktiker som associeras med dessa texttyper har mycket gemensamt.

Skrifthändelser är socialt konstruerade på så sätt att de formas av människors uppfattningar, intentioner och handlingar (Barton 2007:35–37). Samtidigt formas människor av att delta i skrifthändelser. Alla skrifthändelser har en historia både på personlig och på kulturell nivå och omfattar individens mognad och utveckling samt hela kulturens förändring över en längre tidsperiod. Både vad gäller individen och kulturen konstrueras nuvarande aktuella skriftpraktiker utifrån historien. Varje individ har en

literacyhistoria som sträcker sig bakåt i tiden till den tidiga barndomen och de första mötena med skrifthändelser i hemmiljön. Det fortsätter med deltagande i samhällets och skolans skriftpraktiker vidare till vuxenlivet och arbetslivet (Barton 20007:47–50).

Begreppet *skriftpraktik* avser vedertagna och vanligt förekommande mönster när det gäller att läsa och skriva i en specifik situation. Skriftpraktiker omfattar ofta givna deltagarroller, fasta rutiner och etablerade genrer. Varje ny skrifthändelse börjar således inte om från noll utan kan anslutas till mönster som har etablerats inom en aktuell skriftpraktik. Det är särskilt intressant att studera äldre personers användning av skrift eftersom äldre bär på en lång erfarenhet av skrifthantering. De har därför troligtvis tillgång till en bred repertoar av roller, rutiner och genrer från olika skriftpraktiker som de deltagit i i olika situationer vid olika tidpunkter i livet.

De tekniska förändringar som samhället har genomgått under de senaste decennierna har givetvis påverkat dagens skriftpraktiker. Den här artikeln utgår från det rimliga antagandet att skriftpraktikerna i sin tur också har påverkat tekniken. Utifrån synsättet att teknisk utveckling är socialt konstruerad blir inte tekniken en naturkraft som individer tvingas anpassa sig till. Istället formas skriftpraktiker och teknik parallellt av tidigare erfarenheter och av de funktionella behov och önskningar som aktiva deltagare i olika skriftpraktiker har.

Metod och material

Den undersökning som presenteras i artikeln utgör en delstudie i ett projekt om ålderspensionärers it-bruk. Under hösten 2011 och våren 2012 intervjuades 22 personer i åldrarna 66 till 87 år, om sin datoranvändning (Bellander 2012). De intervjuade var personer med olika kön, olika långa utbildningar, olika yrkesbakgrund och intressen. I intervjuundersökningen framkom bl.a. att vana it-användare ofta hade svårt att besvara frågan "vad använder du datorn till?" eftersom de integrerade it i sina vardagliga sysslor på ett sätt som gjorde det svårt för dem att urskilja hur själva datoranvändningen såg ut. I den här artikeln studeras datoranvändning utifrån skrifthändelser och skriftpraktiker. Frågan vad ålderspensionärer gör vid datorn angrips således mer på djupet och från ett annat håll än i projektets tidigare intervjustudie.

Urvalet av deltagare till artikeln genomfördes utifrån en önskan om att på en makronivå kunna kartlägga skriftpraktiker som kan sägas vara vanliga för ålderspensionärer. Samtidigt var ett viktigt mål att undersöka hur specifika skrifthändelser kan variera i olika individers vardag. En heterogen grupp av fyra deltagare valdes från intervjustudien. Kajsa, 71 år, Bosse, 73 år, Bodil 81 år och Erik, 86 år. Kajsa och Erik har universitetsutbildning och har arbetat som journalist respektive civilingenjör, Bodil har realexamen och

har arbetat med allehanda administrativa uppgifter bl.a. inom SJ och på bank. Bosse har gått sjuårig folkskola och sedan arbetat på tryckeri. Kajsa, Erik och Bodil har främst bott i städer medan Bosse har bott på landsbygden. Kajsa, Erik och Bodil har levt i olika familjekonstellationer medan Bosse mestadels har levt ensam. Personerna har alla en bred uppsättning intressen och alla är socialt aktiva.

Kajsa, Bosse, Bodil och Erik ombads att under två valfria, på varandra följande, dagar föra logg över sin datoranvändning samt att fylla i en översikt över andra använda kommunikationsmedier.² Förfrågan och instruktioner skickades via e-post tillsammans med formulär för datorloggar och kommunikationsöversikter. Exempel på hur dokumenten skulle fyllas i bifogades också. I artikelns analyser används främst datorloggarna eftersom dessa explicit behandlar händelser vid datorn. Deltagarna har uppmanats att anteckna ungefärlig tid för sina datoraktiviteters början och slut samt ungefär vad de använt datorn till.³ Uppgifter från kommunikationsöversikterna har utgjort ett kompletterande material tillsammans med de inspelade intervjuerna från projektets tidigare studie (Bellander 2012). Materialet ger en god inblick i datorns plats och roll i ålderspensionärernas vardagliga skriftpraktiker (Heath 1999:200; Barton 2007:35–37). Det omfattar dock enbart information i form av deltagarnas återgivelse och oftast saknas uppgifter om varför händelser har förekommit. För en djupare förståelse för hur skrifthändelser och digitala verktyg hör samman med vardagliga skriftpraktiker krävs ett mer omfattande etnografiskt material av observationer både vid och på datorskärmen.

Undersökningens analyser och resultat presenteras nedan under rubrikerna *Tillbringad tid vid datorn* och *Digitala skriftpraktiker*. Först presenteras tiden.

Tillbringad tid vid datorn

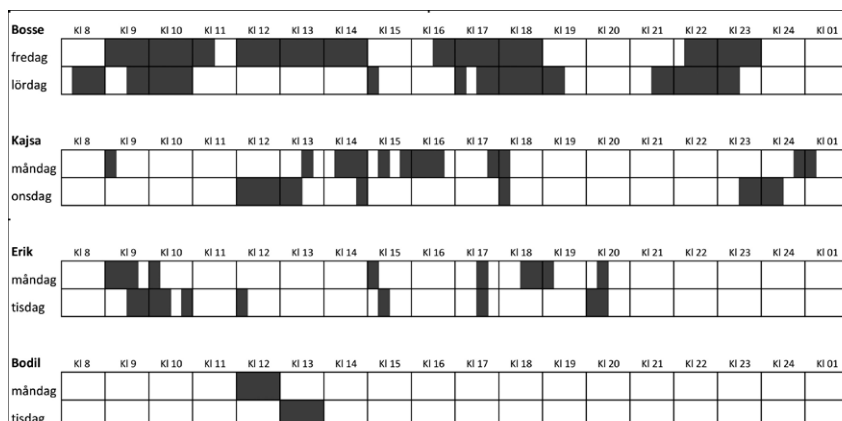
Den tid äldre personer ägnar åt internet har tidigare behandlas i statistiska undersökningar. Enligt rapporten *Äldre svenskar och Internet* (Findahl 2010) ägnar svenskar äldre än 60 år i genomsnitt 8,7 timmar i veckan åt it-bruk. Genomsnittet för hela befolkningen är 11,4 timmar. I rapporten poängteras dock att det förekommer en stor variation bland äldre. Vissa använder internet 20–30 timmar i veckan och andra högst en halvtimme (Findahl 2010:17f.).

² De förvalda kommunikationsmedier som förekom i kommunikationsöversikten var *e-post*, *Facebook*, *mobiltelefon* och *fast telefon*. I översikten fanns också rubriken *annat*.

³ De förtryckta loggbladen omfattade två fält med rubrikerna *Ungefärlig tid* och *Aktivitet/webbplats*. Deltagarna har fyllt i sina datorloggar på liknande sätt som det fiktiva exemplet.

Den dokumenterade datoranvändningen i den här undersökningen har i samtliga fyra fall skett från datorer i deltagarnas hem. Kajsa uppger i intervjun att hon ibland surfar från sin smartphone, men informationen i datorloggen avser enbart händelser vid datorn. Tidsangivelserna i datorloggarna visar när under dygnet som deltagarna suttit vid datorn och hur långa stunder de tillbringat där.

Figur 1 baseras på de tidsangivelser som Bosse, Kajsa, Erik och Bodil har angivit för sin datoranvändning under de två dagar då de har fört datorlogg.⁴ I figuren anges de veckodagar då loggarna är förda. Bosses anteckningar är förda under fredagen den 20:e och lördagen den 21:a april medan övriga deltagare har valt vardagar. Kajsa har fört anteckningar under måndagen den 14:e respektive onsdagen den 16:e maj. En dag har således passerat mellan hennes två anteckningsdagar. Erik och Bodil har båda valt måndagen den 17:e och tisdagen den 18:e april.

Figur 1. Tillbringad tid vid datorn under de två dagar då undersökningssdeltagarna har fört datorlogg.

Bosse är den av deltagarna som i jämförelse med de andra har uppgivit längst tillbringad tid vid datorn och Bodil kortast tid. Om man summerar den totala angivna tiden har Bosse använt datorn 9 timmar och 45 minuter under fredagen och 6 timmar och 25 minuter under lördagen. Kajsa har använt datorn 6 timmar och 8 minuter under måndagen och 2 timmar och 43 minuter

⁴ Den tid som deltagarna har antecknat i sina datorloggar har avrundats till hela femtonminutersperioder för att möjliggöra sammanställningen av figuren. Exempelvis har Kajsa uppgivit att hon använt datorn mellan klockan 15.15 och 15.23 och sedan mellan 15.45 och 16.50 på måndagen. I figuren har dessa tider avrundats till 15.15–15.30 samt 15.45–16.45.

på onsdagen. Erik har tillbringat 2 timmar och 15 minuter under måndagen och 2 timmar och 30 minuter under tisdagen vid datorn. Bodil har uppgivit att hon har suttit en timme under måndagen och en timme under tisdagen.

Figuren visar vidare att Bosse, Erik och Kajsa har liknande användarmönster. De har satt sig vid datorn på morgonen och sedan lämnat den efter en stund för att återkomma vid flera tillfällen under dagen. Bodils entimmespass vid datorn är koncentrerade till mitt på dagen.

Om den datortid som Bosse, Kajsa, Erik och Bodil har uppgivit under de två dagarna är representativ för den tid de ägnar åt datoranvändning under veckans övriga dagar tillbringar de mer tid vid datorn än den genomsnittliga pensionären (jfr Findahl 2010). Genom att närmare undersöka vilka digitala skriftpraktiker de fyra deltagarna deltar i när de sitter vid datorn söks här en förståelse för de tidsintervall som angivits i datorloggarna.

Digitala skriftpraktiker

Vid sidan av tid behandlar Findahls rapport även användningsområden. Exempelvis nämns informationssökning för tidtabeller samt e-postkommunikation (Findahl 2010:19). Artikelns metoder möjliggör en fördjupad insikt i varför pensionärer ägnar tid åt vissa saker vid datorn och vilken relation deras datoranvändning har till andra aktiviteter i vardagen. För att synliggöra vad de fyra deltagarna gör vid datorn har materialet analyserats utifrån NLS-begreppen *skriftpraktiker* (Heath 1999[1983]; Barton 2007:35–37) och *skrifthändelser* (Barton 2007:35–37). Deltagarnas noteringar i datorloggarna, som vid en första anblick har tett sig unika, har placerats i tabeller. I dessa framträder mönster för vars och ens individuella datoranvändning varigenom jämförelser av de fyra deltagarnas skrifthändelser och skriftpraktiker möjliggörs.

I enlighet med de anvisningar som deltagarna har fått har de rapporterat vad de har ägnat sig åt vid datorn genom att ange en webbadress, ett företagsnamn eller ett digitalt verktyg. I vissa fall har de mer utförligt beskrivit händelser. Webbplatser, företag och digitala verktyg har i tabellerna kategoriserats som digitala verktyg och beskrivningar av händelser har kategoriserats som skrifthändelser.

Eftersom deltagarna är pensionärer är inte uppdelningen i privata och professionella praktiker aktuell. Bosses, Kajsas, Eriks och Bodils skriftpraktiker är dock formella i olika grader. Det varierar i vilken utsträckning de är styrda av normer som satts upp av samhällseliga institutioner. Många av skriftpraktikerna tycks ha uppkommit i vardagliga, mer eller mindre privata behov (jfr Karlsson 2006:27) medan andra är mer formella och hör hemma exempelvis inom föreningsverksamhet. I Bosses och Kajsas datorloggar dominerar skriftpraktiker som kan kopplas till ett starkt intresse eller en

hobby. Presentationen av digitala skriftpraktiker inleds med ett avsnitt om Bosses släktforskning och hans engagemang i en hembygdsförening. Därefter presenteras de av Kajsas skriftpraktiker som har anknytning till hennes intressen för skönlitteratur. Sist i avsnittet behandlas vardagliga skriftpraktiker kring informationssökning och hantering av hushållsekonomi som förekommer i samtliga deltagares datorloggar.

Bosses skriftpraktiker – släktforskning och engagemang i en hembygdsförening

Bosse är alltså den av de fyra deltagarna som enligt de lämnade uppgifterna har tillbringat mest tid vid datorn. Figur 2 visar hans datorlogg från fredagen den 20:e och lördagen den 21:a april 2012.

20-21/4 - 2012

DATORANVÄNDNING
Namn:
Datum:

Ungefärlig tid:	Aktivitet/webbplats:
09-11,30	Swedbank Betalt Räkning Släktforskning, Bygdebånd
12,00-15,00	Släkt forskning -1- 20/4
16,30-19,00	Släkt forskning -1-
22,15-00,00	Släkt forskning -1-
8,30-9,00	Kollat mail Kollat Väder
9,30-10,00	Släkt forskning Bygdebånd
10,00-11,00	Använt Wikipedia (läst Melodiskrykket)
15,00-15,15	SHH
17,00-17,10	Swedbank Betalt Räkning
17,30-19,30	Släktforskning Bygdebånd 21/4
21,30-10,00	Genomgång av Bilder, Tagna under dagen
10,00-11,30	Släkt forskning Bygdebånd

Figur 2. Bosses anteckningar i datorloggen.

I datorloggen finns tolv anteckningsposter vid tolv klockslag. Flera poster upprepas i loggen. Anteckningen "släktforskning" återkommer exempelvis vid sju tillfällen och webbplatsen "Bygdeband" nämns fyra gånger.

Tabell 1 visar min tolkning av vilka *skriftpraktiker* Bosses datoranvändning kan tänkas utgöra en del av enligt intervju och datorlogg. Vidare visar den vilka *digitala verktyg*, d.v.s. vilka program, webbplatser och apparater, han har använt sig av. Till sist visar tabellen vad Bosse har gjort när han har suttit vid datorn, d.v.s. vilka *skrifthändelser* han har varit involverad i. Noteringar inom citattecken i tabellen har hämtats från Bosses logganteckningar. Noteringar utan citattecken är mina tolkningar av möjliga skriftpraktiker, verktyg och skrifthändelser. Varje rad i tabellen innehåller något moment från Bosses datorlogg eller hans kommunikationsöversikt men det varierar om hans anteckning har tolkats som en skriftpraktik, ett verktyg eller en skrifthändelse. För att göra tabellen mer läsvänlig har i vissa fall tempusformer i Bosses anteckningar ändrats. Tre av anteckningarna har tolkats som att de tillhör tabellens tredje skriftpraktik, *Vara engagerad i en hembygdsförening*, och två anteckningar har tolkats som att de tillhör tabellens fjärde skriftpraktik, *Söka information*. Punkt 3 och 4 i tabellen visar således hur samma skriftpraktik omfattar olika skrifthändelser där olika digitala verktyg används. Samtliga noteringar i Bosses datorlogg har givits en plats i tabellen (jfr Figur 2 och Tabell 1).

Tabell 1. Skriftpraktiker, digitala verktyg och skrifthändelser i samband med Bosses datoranvändning.

Skriftpraktiker	Digitala verktyg	Skrifthändelser
1 Syssla med hushållsekonomi	Webbplats, "Swedbank"	"Betala en räkning"
2 Syssla med "släktforskning"		
3 Vara engagerad i en hembygdsförening	1) Digitalkamera, fotoredigeringsprogram, Webbplats, Bygdeband 2) Webbplats, "Bygdeband" 3) E-postprogram	1) "Gå igenom bilder, tagna under dagen" 2) Administrera text och bilder 3) "Kolla mejl", ta emot mejl
4 Söka information	1) Webbplats, "SMHI" 2) Webbplats "Wikipedia"	1) "Kolla väder" 2) Lösa "melodikrysset"

Bland de skriftpraktiker som identifierats i analysen av Bosses datoranvändning framstår *Syssla med släktforskning* och *Vara engagerad i en hembygdsförening* som kopplade till Bosses specifika fritidsintressen. Skriftpraktikerna *Syssla med hushållsekonomi* och *Söka information*, punkt 1 och 2 i Tabell 1, återfinns även hos de övriga tre deltagarna i undersökningen. Dessa behandlas därför senare i artikeln.

Identifikationen av skriftpraktiken *Syssla med släktforskning*, grundas i Bosses anteckning "släktforskning" (se Figur 2). I Tabell 1 har rutorna för skrifthändelser och digitala verktyg kopplade till *Syssla med släktforskning* lämnats blanka eftersom information om vad Bosse har gjort och vilka verktyg han har använt saknas i datorloggen och kommunikationsöversikten. Information från intervjun med Bosse antyder dock att flera olika skrifthändelser verkar ingå i skriftpraktiken och att han bl.a. använder sig av datorprogrammet Genline.

Bosse: Nu har jag hållit på i genlinen då och, ja själva släkt-, eller ja dom här prästböckerna då va och letat på, ja vi har ju en släkt ifrån början uppe i Västeråker där innan hembygdsföreningen över huvudtaget började, höll jag på att säga, så var det en släkt Rosén, och det är ju en stor släkt [...] Jag hittar ju på född och död på dom och du vet det går ju timmar vet du att hålla på så där.

Intervjuaren: Ja just det.

Bosse: Och sen ska man skriva om det också, så jag har ju antecknat och mitt skrivbord vet du, det är så fullt av papper nu vet du.

En analys av intervjun, som dock inte avser vad Bosse gjorde just den 20:e och 21:a april utan beskriver ett annat tillfälle vid datorn, antyder att skriftpraktiken att syssla med släktforskning, omfattar skrifthändelserna "hålla på i genlinen", och "hålla på [...] i prästböckerna".⁵ Citatet från intervjun, omfattar även mer specifika skrifthändelser som att "leta på [...] en släkt Rosén", "hitta [...] på född och död" och "skriva om det". Bosse nämner också att hans skrivbord är fullt av papper. Troligt är att skriftpraktiken *Syssla med släktforskning*, vid sidan av webbplatsen genline.se, omfattar digitala verktyg som exempelvis ordbehandlingsprogram och en skrivare. Det är också tänkbart att de anteckningar som Bosse talar om, "jag har ju antecknat", har förts för hand med penna på papper. Kanske omfattar skriftpraktiken både digitala och icke-digitala verktyg.

Av intervjun framgår att skriftpraktiken *Syssla med släktforskning* är starkt kopplad till skriftpraktiken *Vara engagerad i en hembygdsförening*.

⁵ Genline AB är ett svenskt företag vars affärsidé är att tillhandahålla kyrkböcker på nätet samt på andra sätt bistå släktforskare med information och hjälp. Se www.genline.se (2014-01-10).

Bosse släktforskar nämligen inte enbart om sin egen släkt utan om flera olika släkter som har anknytning till bygden. Familjen Rosén, som nämns i intervjusekvensen, har en gång bott på den gård som idag är ortens hembygds gård.

Tre anteckningar i Bosses datorlogg har kopplats till skriftpraktiken *Vara engagerad i en hembygdsförening*. Det är skrifthändelsen *Gå igenom bilder*, tagna under dagen, det digitala verktyget *Bygdeband*⁶ samt skrifthändelsen *Kolla mejl*. Via e-post ställer jag frågor till Bosse om skrifthändelsen *Gå igenom bilder*. Bosse svarar att han har fotograferat en ny gårdsgård vid hembygds gården: "med bilderna, så har jag med egen kamera knäppt verksamheten vid hembygds gården och sedan redigerat dessa i ett bildprogram. Några kanske jag använder i Bygdebandet". Vid ett besök på hembygdsföreningens webbplats ser jag bilderna på gårdsgården och Bosses skriftliga kommentarer.

Det digitala verktyget *Bygdeband* är angivet fyra gånger i Bosses datorlogg (se Figur 2). Verktyget har i Tabell 1 tolkats som kopplat till skrifthändelsen *Administrera text och bilder*. Eftersom Bosses kommunikationsöversikt visar att han har tagit emot e-post från ordföranden i hembygdsföreningen har skrifthändelsen *Kolla mejl* och det digitala verktyget *E-postprogram* kopplats till skriftpraktiken *Vara engagerad i en hembygdsförening*.

De angivna uppgifterna i datorloggen och i kommunikationsöversikten visar tillsammans med Bosses redogörelser under intervjun och i e-postmeddelandet att han i stor utsträckning använder digitala verktyg på datorn då han engagerar sig i praktikerna kring hembygdsföreningen. Han läser och skriver på webbplatser, kommunicerar via e-post och använder digitalkamera och bildredigeringsprogram för hantering av bilder.

Kajas skriftpraktiker – författarbesök, informationssökning, bokcirkel och bokköp

Kajas noteringar i datorloggen är utförliga. Hon beskriver ofta händelseförlopp som sträcker sig utanför de digitala skrifthändelserna vid datorn. Hennes första anteckning innehåller följande:

9.00-9.05

Slog på datorn för att boka biljett till kulturhuset. Ett författarskap i kris – Karl Ove Knausgård. Förstod efter telefonsamtal att det var fel dag. Vi gick ner till frukosten.

⁶ Bosses hembygdsförening har en egen avdelning på Sveriges hembygdsförbunds community som innehåller material från tusentals hembygdsföreningar i Sverige. Se www.bygdeband.se (2014-01-10).

Anteckningen visar ett tydligt syfte med Kajsas datoranvändning klockan 9.00 måndagen den 14 maj, att boka biljett till Karl Ove Knausgårds författarbesök på Kulturhuset. Det framgår att Kajsa har misslyckats med bokningen och att misslyckandet har berott på en missuppfattning av datum. Detta har hon förstått efter att hon har ringt ett telefonsamtal. I sin kommunikationsöversikt återger Kajsa samma händelser som i datorloggen. Hon har markerat att hon har använt telefonen klockan 9.00 på morgonen den 14 maj. Hon har också antecknat vad telefonsamtalet har gällt: "Ringde k-huset misstog mig på dag. Ville boka biljett en dag för tidigt".

Utifrån Kajsas noteringar har *Delta vid författarbesök* identifierats som en skriftpraktik (se Tabell 2 nedan). Hennes anteckningar "boka biljett" och "ringa ett telefonsamtal" har tolkats som skrifthändelser inom skriftpraktiken och kulturhusets webbplats har urskilts som det digitala verktyg som använts. Telefonsamtalet har dock inte skett digitalt varför varken samtalet eller redskapet, telefonen, nämns i Tabell 2.

I Kajsas anteckningar framträder ett starkt intresse för skönlitteratur. Tabell 2 visar vid sidan av skriftpraktiken *Delta vid författarbesök* ytterligare tre identifierade skriftpraktiker med anknytning till Kajsas intresse för skönlitteratur, *Söka information om författare och/eller verk*, *Vara engagerad i en bokcirkel* och *Köpa böcker*. De av Kajsas skriftpraktiker som inte rör skönlitteratur behandlas inte i Tabell 2.

Tabell 2. Ett urval av skriftpraktiker kopplade till Kajsas intresse för skönlitteratur.

Skriftpraktiker	Digitala verktyg	Skrifthändelser
1 Delta vid författarbesök	Kulturhusets webbplats	"Boka biljett"
2 Söka information om författare och/eller verk	1) Webbplats, "Aftonbladet" och "DN" 2) Södertörns högskolas webbplats 3) Webbtidning 4) "FB" (Facebook), "blogg", "flera URL"	1) "Läsa kultursidorna", "spara ner text på hårddisken" 2) "Kolla litteraturlistor" 3) "Spara ner bokrecensioner" 4) "Bokkoll"
3 Vara engagerad i en bokcirkel	1) Facebook 2) Digital kalender	1) "Läsa facebook" 2) "Kolla när bokcirkeln ska ses"
4 Köpa böcker	Webbplats "adlibris"	"Kolla Carlos Fuentes", "Lägga en bok av P. O. Enqvist i kundvagn"

Till den andra skriftpraktiken i Tabell 2, *Söka information om författare och/eller verk*, har fyra skrifthändelser identifierats där olika digitala verktyg används. Skrifthändelsen *Läsa kultursidorna* innebär användning av de digitala verktygen *Aftonbladets* och *DN:s webbplatser*. Skrifthändelsen *Kolla litteraturlistor* avser orientering i litteraturlistor för en kurs i litteraturvetenskap och innebär användning av Södertörns högskolas webbplats. Skrifthändelsen *Spara ner bokrecensioner* innebär läsning av odefinierade *Webbtidningar*. I en notering från den 16 maj 12.00–13.23 har Kajsa skrivit att hon har "försjunkit i bokkoll". Skriftpraktiken *Söka information om författare och/eller verk* tycks för Kajsas del även omfatta ett spontant surfande med målet att hitta information om författare eller litterära verk. Denna handling har identifierats som en egen skrifthändelse och benämnts *Bokkoll* i Tabell 2. Utifrån en tidigare anteckning, från den 14 maj kl. 15.15, framgår att *Bokkoll*, vid det aktuella tillfället, har omfattat användning av de digitala verktygen *Facebook* (FB), *blogg* och *flera URL*.⁷

15.15

Läser FB och hittat notis för En bokcirkel för alla som leder till snedsprång av bloggkoll flera URL av bloggkoll om "Min mors tystnad" av Lizzie Doron.

Den tredje identifierade skriftpraktiken med anknytning till Kajsas intresse för skönlitteratur benämns *Vara engagerad i en bokcirkel* i Tabell 2. Praktiken omfattar skrifthändelserna *Läsa facebook* och *Kolla när bokcirkeln ska ses*. Kajsa har antecknat att hon har använt det digitala verktyget *Facebook* för att kommunicera med andra medlemmar i bokcirkeln samt använt verktyget *Digital kalender* för att ta reda på när nästa möte i bokcirkeln äger rum.

Köpa böcker har identifierats som den fjärde och sista av de digitala skriftpraktikerna kring Kajsas datoranvändning som rör hennes litteraturintresse. Ett digitalt verktyg används i praktiken, webbplatsen *Adlibris*, med vars hjälp Kajsa ägnar sig åt två digitala skrifthändelser att *Kolla Carlos Fuentes*, d.v.s. söka information om en författare, samt *Lägga en bok av P. O. Enqvist i kundvagn*, d.v.s. beställa och eventuellt betala en bok.

De fyra deltagarnas vardagliga skriftpraktiker – informations-sökning, hushållsekonomi och hushållsuppgifter

Bosses datoranvändning domineras alltså av skriftpraktiker med koppling till släktforskning och engagemang i en hembygdsförening och Kajsas datoranvändning rör i stor utsträckning skriftpraktiker som har anknytning

⁷ URL står för Uniform Resource Locator det vill säga den teckensträng som utgör en webbadress.

till hennes intresse för skönlitteratur. Utifrån Eriks anteckningar identifieras praktiken *Vara engagerad i en pensionärsförening* som bl.a. omfattar skrifthändelserna *kolla mejl* och *administrera text och bilder*. I dessa skrifthändelser använder han de digitala verktygen *e-postprogram* samt pensionärsföreningens *webbplats* och *blogg*. Utifrån Eriks anteckningar identifieras även skriftpraktiken *Ta hand om sin hälsa* där skrifthändelserna *Följa en blogg om LCHF-kost* samt *Utföra morgongymnastik* ingår. I den senare skrifthändelsen utgör portalen *Spotify* det använda digitala verktyget. Även Kajsa använder datorn i skriftpraktiken *Ta hand om sin hälsa*. I en notering från den 16 maj skriver hon "14.40–15.00 kollade i sjukvårdsrådgivning nasselutslag kollade telnr till min vårdcentral. Ringde dit". *Söka information om utslag* har identifierats som en skrifthändelse där sjukvårdsrådgivningens och vårdcentralens webbplatser utgör de använda digitala verktygen.

I Tabell 1, som visar Bosses skriftpraktiker, förekommer skriftpraktiken *Söka information*. Denna skriftpraktik förekommer i kartläggningen av alla fyra deltagares datoranvändning. Tidigare kvantitativa undersökningar om it-bruk visar att äldre personer i stor utsträckning använder datorn för att söka information om praktiska vardagssaker (Findahl 2010:19–21). Resultaten av artikelns undersökning antyder att diskurserna kring deltagarnas informationssökning varierar. Bosses skrifthändelser *Kolla väder* och *Lösa melodikrysset* har båda fogats till skriftpraktiken *Söka information* i Tabell 1. Bosse uppger att han har använt det digitala verktyget *SMHI:s webbplats* för väderinformationen och det digitala uppslagsverket *Wikipedia* för att besvara frågorna i radio P4:s program *Melodikrysset*. Skrifthändelsen kring väderprognosen skulle, med tillgång till ett etnografiskt material av observationer, troligtvis kunna kopplas till en mer specifik skriftpraktik. Det är exempelvis tänkbart att Bosse är intresserad av vädret för att planera fotoograferingen av hembygdsgårdens nya gårdsgård. Då faller skrifthändelsen *Kolla väder* inom skriftpraktiken *Vara engagerad i en hembygdsförening*. Att lösa *Melodikrysset* kan exempelvis ingå i någon av de potentiella skriftpraktikerna *Ägna sig åt lördagsunderhållning*, *Ägna sig åt fortbildning* eller *Lära sig något om populärmusik*.

Tidigare kvantitativa undersökningar om it-bruk betonar också e-posten som ett digitalt verktyg som används flitigt av äldre personer (Findahl 2010:19–20). Skrifthändelsen *Kolla mejl* som identifierats i Tabell 1 omfattar både att läsa och att skriva mejl. I sina anteckningar uttrycker de fyra deltagarna att de har "tagit emot", "fått", "läst", "skickat", "sant" och "kollat" e-post. Skrifthändelsen *Kolla mejl* har i analysen kopplats till flera olika skriftpraktiker, exempelvis de nämnda skriftpraktikerna *Vara engagerad i en hembygdsförening*, *Vara engagerad i en bokcirkel* och *Vara engagerad i en pensionärsförening*. E-postkorrespondensen har rört kontakter med fören-

ingsmedlemmar, med släkt och vänner, samt med företag och myndigheter. Exempel på e-post som tagits emot och noterats i datorloggarna är bokningsbekräftelse till Gotlandsfärjan och klubbberjudanden från Åhléns.

Skriftpraktiken *Syssla med hushållsekonomi*, i tabell 1, förekommer i likhet med skriftpraktiken *Söka information* i samtliga fyra deltagares datoranvändning. Utifrån Bosses, Eriks och Bodils anteckningar har skrifthändelsen *Betala räkningar* identifierats. Bodil har även uppgivit att hon har "tryckt ut" ett kontoutdrag vilket innebär att hon vid sidan av *Bankens webbplats* även använder *Skrivare* som digitalt verktyg i skrifthändelsen. Eriks notering "ställt på bilen" har identifierats som skrifthändelsen *Registrera bilen* inom skriftpraktiken *Syssla med hushållsekonomi*. Där har *Trafikverkets webbplats* använts som digitalt verktyg. Vidare har skrifthändelsen *Aktiehandel* identifierats i Eriks anteckningar. I denna skrifthändelse har han använt det digitala verktyget *Avanza bank*.

Datorn tycks även fungera som redskap i andra skriftpraktiker kring skötsel av hus och hem än de explicit ekonomiska. Denna skriftpraktik har benämnts *Syssla med hushållsuppgifter*. Kajsa har noterat att hon har använt datorn i skrifthändelsen *Boka tvättstuga* i samband med vilken hon även har gjort en utskrift för att sätta på kylskåpet. Vid sidan av *Bostadsrättsföreningens digitala bokningssystem* för tvättstugan har hon alltså använt *Skrivaren* som digitalt verktyg i skrifthändelsen. I forskningsprojektets tidigare intervjuundersökning (Bellander 2012) framkommer att ålderspensionärer ofta skriver ut tidningsartiklar, tidtabeller, bruksanvisningar och dylikt från internet. De uppger att de gärna vill "ha saker på papper". Det kan bero på att de tidigare i livet har etablerat en vana av att hantera tryckta texter som de för med sig till de digitala skriftpraktikerna.

Sammanfattande diskussion

En jämförelse av tillbringad tid vid datorn (se Figur 1) och analysen av deltagarnas digitala skriftpraktiker visar att de tre deltagare som återkommer till datorn under dagen, Bosse, Kajsa och Erik, väver in datoranvändningen i vardagliga skriftpraktiker i större utsträckning än den deltagare, Bodil, som tillbringar en sammanhållen timme om dagen vid datorn. Samtliga fyra deltagare använder datorn i de vardagliga skriftpraktikerna *Söka information* och *Syssla med hushållsekonomi*. För Bosse, Kajsa och Erik tycks datorn dessutom utgöra ett av flera möjliga redskap i skriftpraktiker med tydlig anknytning till ett dominerande fritidsintresse. I Bodils datoranvändning synliggörs inga sådana skriftpraktiker. Analysen antyder att Bosse, Kajsa och Erik ägnar merparten av tiden vid datorn åt hobbyanknutna skriftpraktiker medan Bodils datoranvändning begränsas till de vardagliga, mer nödvändiga, skriftpraktikerna *Söka information* och *Syssla med hushållsekonomi*.

I undersökningens intervjumaterial förekommer flera exempel på hur skriftpraktiker som deltagarna varit engagerade i sedan lång tid tillbaka har förändrats på grund av it. I intervjun med Bosse, som genomförts tillsammans med föreningskompisen Majlis, diskuteras e-postens betydelse i korrespondensen mellan hembygdsföreningens medlemmar.

- Bosse: Ja vi e ju elva styrelsemedlemmar och e de två som inte har datorer fortfarande.
- Intervjuare: Um.
- Bosse: Så man ser det fortfarande när det ska skickas ut då. Ja då får dom aldrig det där meddelandet.
- Intervjuaren: Nej just det.
- Bosse: Då får man ringa till dom istället eller så, jag tror Janne skicka brev till Kalle i Smedsby och Lars Aronsson nu om flytt av styrelsemöte.
- Majlis: Ja det är ett väldigt lätt sätt och så inom en styrelse till exempel. En skickar till alla istället för att sitta och ringa runt då och hälften är borta och så måste man ringa igen [...]
- Bosse: Ja det är bara att klumpa iväg alla styrelsemedlemmarna på en gång mot att skriva ett och ett.

I intervjusekvensen antyder Bosse och Majlis hur korrespondensen i hembygdsföreningen tidigare har präglats av telefonkedjor och massutskick av brev. Det är tydligt att den digitala tekniken har inneburit stora förändringar vad gäller rutiner i föreningen. Tänkbart är att digitaliseringen även har påverkat genrer (jfr Karlsson 2011) och roller i skriftpraktiken *Vara engagerad i en hembygdsförening*. Informationsbrev har kanske transformerats till informationstext på webbplatsen och sekreteraren är idag kanske även webbredaktör.

På olika sätt förenas de fyra deltagarnas digitala skriftpraktiker med deras ålder och livssituation. Skriftpraktikerna *Vara engagerad i en hembygdsförening*, *Vara engagerad i en pensionärsförening* och *Ta hand om sin hälsa* förekommer troligtvis i större utsträckning i en undersökning av vad ålderspensionärer gör vid datorn än i undersökningar av vad unga människor gör. Individens ålder påverkar vilka skriftpraktiker de naturligt har tillgång till. Skriftpraktiker är dock även socialt konstruerade och formas av deltagarnas uppfattningar, intentioner och handlingar samtidigt som deltagarna själva formas av att delta i skriftpraktiker (Barton 2007:35–37).

De teoretiska utgångspunkter och de metoder som använts i artikeln har bidragit till en fördjupad förståelse för vilka vardagliga skriftpraktiker som ålderspensionärer ägnar sig åt och hur digital teknik har införlivats i dessa. Intressant att uppmärksamma är att de intresseområden som synliggjorts i analysen inte förvånar. Engagemang i en hembygdsförening, läsning

av skönlitteratur och skötsel av hushållsekonomi är sådant som ålderspensionärer troligtvis har ägnat sig åt långt före internets tid. I artikeln framstår dessa skriftpraktiker dock som i hög grad digitaliserade. Eftersom literacy är i ständig förändring och formas och omformas socialt (Barton 2007:50) kan individers användning av digital teknik i vardagliga skriftpraktiker sägas föra den digitala utvecklingen framåt. Deltagares tidigare erfarenheter tillsammans med deras nya behov och önskningar formar ständigt skriftpraktiker. Genom sitt deltagande i skriftpraktiker påverkar därför ålderspensionärer, så kallade digitala immigranter (Prensky 2001:2), samhällets digitalisering precis som de digitalt födda (Prensky 2001:1).

LITTERATUR

- Barton, David 2007 [1994]. *Literacy: An Introduction to the Ecology of Written Language*. London: Blackwell Publishing.
- Barton, David 2010. Vernacular Writing on the Web. I: David Barton & Uta Papen (eds.), *The Anthropology of Writing: Understanding Textually Mediated Worlds*. London & New York: continuum. S. 109–125.
- Barton, David & Hamilton, Mary 1998. *Local Literacies: Reading and Writing in one Community*. London & New York: Routledge.
- Barton, David, Hamilton, Mary & Ivanič, Roz 2000. *Situated Literacies: Reading and Writing in Context*. London & New York: Routledge.
- Bellander, Theres 2010. *Ungdomars dagliga kommunikation. En språkvetenskaplig studie av sex gymnasieungdomars bruk av tal, skrift och interaktionsmedier*. Uppsala: Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Bellander, Theres 2012. "Det var ju ett absolut måste att skaffa sig en dator". *Digitala mediers plats och roll i ålderspensionärers vardag*. (Arbetsrapport om modern svenska. FUMS Rapport nr 232.) Uppsala: Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Findahl, Olle 2010. *Äldre svenskar och Internet 2010*. SE stiftelsen för internetinfrastruktur. <www.iis.se>. [Tillgänglig 6 februari 2014.]
- Heath, Shirley Brice 1999[1983]. *Ways with Words: Language, Life and Work in Communities and Classrooms*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Karlsson, Anna-Malin 2006. *En arbetsdag i textsamhället: Ett etnografiskt perspektiv på skriftanvändning i vardagliga yrken*. Stockholm: Språkrådet och Norstedts.
- Karlsson, Anna-Malin 2011. Online Outdoor: Technological, Discursive and Textual Transformations of the Activity of Skating. I: *Human IT. Tidskrift för studier av it ur ett humanperspektiv* 11:1. S. 103–138.
- Mills, Kathy Ann 2010. A Review of the "Digital Turn" in the New Literacy Studies. I: *Review of Educational Research* 80 (2). S. 246–271.
- Prensky, Marc 2001. Digital Natives, Digital Immigrants. I: *On the Horizon* 9 (5). S 1–6.
- Street, Brian 1984. *Literacy in Theory and Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wielenmann, Alexandra 2010. Learning to text: An Analytic Study of How Seniors Learn to enter Text on Mobile Phones. I: *Proceedings of the SIGCHI conference on Human factors in computing systems*. New York: ACM. S. 1135–1144. <<http://dl.acm.org/citation.cfm?doid=1753325.1753496>>

KARIN HAGREN IDEVALL

”Ge mig dina källor på det innan jag tror på det, fram till dess kommer jag skratta åt det påståendet”

En språkvetenskaplig studie av relationer i
kommentarsfält online

”Give me your sources for that before I believe it,
until then, I will laugh at that statement.” A
Linguistic Study of Relations in Comments Sec-
tions Online.

Comments sections on newspaper websites are part of the new digital public debate, offered by Web 2.0 and defined by the possibilities for interaction on the Internet (Larsson 2011; Lee & Barton 2011). In this article the online interaction is studied from an Actor-Network perspective (Latour 1998), describing the actors and the translations that constitute a comments section on an article from the Swedish newspaper Aftonbladet. Comments and writers are studied as actors that generate effects in the interaction and in the constitution of the comments section as an actor-network in process. The analysis shows that there are two competing, but mutually developed, aims of the comments section, with different opinions about what can and cannot be written in the comments. The regulations of the content set up by Aftonbladet are challenged by comments that advocate absolute freedom of speech.

An analysis of the interpersonal grammar shows how the interaction and discourses on how to debate and discourses of racism are performed in relation to these aims. Racist discourses are justified through a discourse on objectivity and reproduced by the kind of interaction that is generated by the online terms.

KEYWORDS: comments sections, online interaction, digital literacies, Actor-network theory, racism

Introduktion

Internets framväxt har på många sätt påverkat och förändrat människors vardagliga kommunicerande, inte bara i de nära och personliga kontakterna, utan även i de officiella och institutionella. Nya platser för samhällsdebatt och politisk diskussion har skapats, både på bloggar, Twitter och nyhetsmedias webbplatser (Freiermuth 2011; Landert & Jucker 2011). Föreställningen om internet som en inkluderande och demokratisk arena där alla kan göra sin röst hörd har dock ifrågasatts och allt oftare beskrivs internet som en uppsättning mötesplatser som inte är tillgängliga för alla. Dean (2001) använder begreppet *cybersalons* för de nya former av digitala arenor där deltagare samlas för att diskutera och utbyta åsikter (Dean 2001:244). Kommunikationen på dessa platser är vardaglig och inofficiell, men deltagande villkoras diskursivt. Dels skapas en konsensus i politiska frågor, vilket styr inläggen i debatten, dels utestängs minoritetsgrupper på liknande sätt som de utestängs från offentlig debatt offline (Dean 2001:260ff.). Att med detta i åtanke studera skriftbruk på internet kan bidra till att närma sig en förståelse för de maktrelationer som konstituerar de nya platserna för kommunikation på internet. Digital literacy är också ett växande fält (se t.ex. Lankshear & Knobel 2008). Digital kommunikation har även studerats ur ett samtalsanalytiskt perspektiv, där intresset framför allt har riktats mot den interaktion som mest påminner om talspråk, så som chatt (se t.ex. Freiermuth 2011).

Kommentarsfält till artiklar på nätet blev allt vanligare i Sverige under 2010-talet. Fenomenet fanns redan i en del andra länder och har liknats vid de insändare till redaktionen som dagstidningar brukar ha (Landert & Jucker 2011). Kommentarsfälten var till en början mycket öppna; vem som helst kunde posta en kommentar, anonymt och ofta utan granskning. Kritiken mot detta har dock varit stark (Larsson 2011:1181). Framför allt har den handlat om att kommentarsfälten ger fritt spelrum för öppet rasistiska och sexistiska åsikter och personangrepp. En vändpunkt kom efter ter-

ordåden i Oslo sommaren 2011, då flera av de stora nyhetsmedierna stängde sina kommentarsfält. När de sedan öppnades igen hade det införts tydligare riktlinjer och krav på inloggning via ett användarkonto för att få skriva. Ett drygt år senare kvarstod ändå problemen, och i skrivande stund har vissa kommentarsfält stängts ner helt, medan andra är öppna enbart i anslutning till artiklar som inte berör vad som bedöms vara känsliga ämnen.

Undersökningens material är hämtat från en ledarartikel som publicerades på Aftonbladets webbplats i februari 2012. Artikeln lyfter fram ett samband mellan främlingsfientlighet, antifeminism och hatet mot det "politiskt korrekta", och tangerar därmed den debatt som förts om rasism och sexism på internet. Artikeln fick 615 kommentarer, huvudsakligen postade under de tre närmast följande dagarna efter att artikeln publicerades. Många kommentarer till artikeln förblev obesvarade, men 494 av kommentarerna ingår i interaktionskedjor där varje kommentar är en replik, antingen till ledaren eller till en annan kommentar. Inläggens längd varierar mellan 2 och 2000 tecken, men de flesta ligger runt 500. Inloggning via Facebook är ett krav, och anonymitet försvåras därmed. De flesta skribenter uppträder med både namn och bild synliga.

Studiens syfte är att undersöka hur kommentarsfältet som en arena för diskussion konstitueras, men även hur en eventuell reproduktion¹ av diskriminerande åsikter sker i skriftlig kommunikation. Jag undersöker de relationer som skapas mellan aktörer som deltar. *Aktör* är här ett analytiskt begrepp för att benämna de element, såväl mänskliga som icke-mänskliga, som är verksamma i kommentarsfältet. Begreppet kommer från aktör-nätverksteori (Latour 1998; Callon 1986a), studiens övergripande ramverk som introduceras nedan. Jag belyser relationer i kommentarsfält utifrån tre perspektiv som sedan diskuteras integrerat. Först studerar jag kommentarsfältet som en del av Aftonbladet. Därefter gör jag en närstudie av kommentarerna. Jag visar hur de relaterar till varandra innehållsmässigt, framförallt genom reproduktionen av vissa diskurser, i betydelsen perspektiv på, och förklaringsmodeller av, social och kulturell praktik (Foucault 1972; Law 2009). Sedan undersöker jag hur skribenterna bakom kommentarerna förhåller sig till varandra i interaktionen. Jag diskuterar därefter hur dessa olika perspektiv kan bidra till att belysa kommentarsfältet som fenomen och de makt- och motståndspositioner som skapas där.

¹ Skrivsättet markerar att varje reproduktion samtidigt är en produktion; det återskapade är inte en exakt kopia utan ett uppförande som påverkas av sammanhanget. Begreppet överensstämmer med det processontologiska perspektivet i ANT, där översättningen samtidigt återger och skapar aktören (Law 2009:144f.).

Aktör-nätverksteori

Aktör-nätverksteori (ANT) är en ansats för att empiriskt beskriva de materiella och diskursiva heterogena relationer som konstruerar och påverkar mänskliga och icke-mänskliga aktörer, som exempelvis föremål, maskiner, djur, idéer och organisationer (Law 2009:141). *Aktör* är ett analytiskt begrepp för de element som har en påverkan på det fenomen som studeras (Latour 1996:5). ANT är en materiell-semiotisk ansats där representation och representerad "verklighet" studeras som oskiljaktiga; språket varken speglar eller skapar en materiell verklighetskontext utanför sig själv, och kontext och text separeras inte (Law 2009:147). I språket realiseras de relationer som binder samman olika aktörer och som tillsammans utgör vad som kallas för ett *aktör-nätverk*. Till skillnad från en stor del av textforskningen placeras alltså inte texten i centrum, som en fast analyserbar enhet som verkar inom vissa kontexter (Karlsson 2010). Texten rör sig i relation till andra aktörer, och kan studeras både utifrån en funktion som en mer eller mindre stabil aktör och som översättning av andra aktörer. Detta perspektiv på textens praktiker har fått ett allt starkare fäste inom literacyforskningen (Barton & Hamilton 2005:11; Baynham & Prinsloo 2009:11; Hamilton 2010).

Översättning är ett av ANT:s mest centrala begrepp och utgör länken mellan aktörer; aktören översätts genom exempelvis skrift, tal, bilder, ljud och olika "performativa akter" (Åsberg m.fl. 2012:42). Översättningen realiserar aktören, eller snarare det aktören *gör*, vilket också synliggör aktören för oss. I min studie undersöker jag hur både inläggen i debatten och skribenterna realiseras som aktörer genom skriften, och hur de interagerar med aktörer som översätts på andra sätt, till exempel genom handlingen att radera (moderatorn) och genom ikoner (anmälningsfunktionen).

När relationerna mellan ett antal aktörer har stabiliserats och börjar reproduceras enligt rutinartade mönster så pratar man om att ett *aktör-nätverk* har skapats. Detta skapande sker steg för steg i en så kallad översättningsprocess (Callon 1986a). Processen har fyra olika faser. *Problematisering* och *intressering* berör vägen mot stabilitet. Problematisering är en process då det gemensamma *projekt* som är uppe till förhandling definieras och knyter olika aktörer till sig. I intresseringsfasen definieras och stabiliserar aktörernas identiteter och roller. I och med detta formas projektet och det skapas *obligatoriska passagepunkter*, det vill säga det som samtliga aktörer måste acceptera för att projektet ska kunna drivas vidare (Hamilton 2010:7; Callon 1986a). Jag kommer att diskutera huruvida kommentarsfältet kan betraktas som ett aktör-nätverk i vardande, och det är de två första faserna som jag kommer att studera närmre. De senare faserna, *enrollering* och *mobilisering* förutsätter att ett stabilt aktör-nätverk har upprättats och de utgörs av ett iscensättande av aktörerna, som grupperas och hierarkiseras

(Hamilton 2010:7). Att studera översättningsprocessen enligt denna modell kan vara en metod för att beskriva hur utveckling sker, och hur exempelvis sociala rörelser och mötesplatser skapas i en process där olika aktörers relationer till varandra styr utgången (jfr Callon 1986b). Det kan också vara ett sätt att studera texters tillkomst och funktion i processerna, vilket Hamilton gör då hon följer styrdokument i skolan genom de olika faserna och tittar på hur texter tar form och får olika funktioner (Hamilton 2010:8). För den som studerar språkbruk i heterogena och polyfona kontexter, som ett kommentarsfält, kan modellen belysa det föränderliga och dynamiska, med fokus på text som process snarare än produkt.

Material, metod och disposition

Analysen av kommentarsfältet görs utifrån tre olika, men integrerade, perspektiv. Inledningsvis studeras kommentarerna som del av ett större aktör-nätverk utifrån kommentarsfältets historik. Utifrån Callons översättningsmodell undersöks hur kommentarsfältet utvecklats i samspillet mellan ett flertal olika aktörer, och hur de närmat sig den obligatoriska passagepunkten. Därefter zoomar jag in kommentarsfältet för att belysa den oenighet som präglar översättningsprocessen. Jag studerar då inläggen i debatten utifrån vad de skriver om de ämnen som ledarartikeln initierat, framförallt "invandring", "yttrandefrihet" och "politisk korrekthet". Bakom varje inlägg finns en person, och jag undersöker hur skribenterna skrivs fram som aktörer och hur de interagerar med varandra. Jag använder verktyg från den systemisk-funktionella grammatikens analys av interpersonella relationer och har undersökt språkhandlingar, modalitet och tilltal (Halliday 2004; Holmberg 2011). I analysen av innehållet tittar jag dessutom på *vad* det är som påstås, efterfrågas och uppmanas till. I den avslutande diskussionen sammanför jag sedan de tre perspektiven.

Tabell 1 ger en översikt över antalet kommentarer som ingår i de olika analyserna. Analysen av interaktionen omfattar samtliga kommentarer som ingår i en kommentarskedja. I analysen av innehållet har urvalet ytterligare begränsats och omfattar de kommentarer som tydligt tar ställning för le-

Tabell 1. Urval.

	Hela fältet	Ingår i interaktionskedjor	Positionerar sig i debatten	
Antal kommentarer	615	494	343	
			A	M
			138	205

darartikeln (A, anknyter till Aftonbladet) eller emot den (M, motstånd mot Aftonbladet).

Kommentarsfältet i en översättningsprocess

Översättningsmodellen är ett analytiskt verktyg för att se hur ett gemensamt projekt steg för steg utvecklas och stabiliseras till ett aktör-nätverk (Callon 1986a). I den första fasen, *problematisering*, definieras projektet och vilka aktörer som är inblandade i det. I *intresseringsfasen* definieras och stabiliseras aktörernas egenskaper och roller. För att projektet sedan ska kunna uppnå statusen hos ett aktör-nätverk och iscensättas som ett sådant så behöver samtliga aktörer acceptera premisserna för projektet; de måste förbi den *obligatoriska passagepunkten* (Hamilton 2010:7; Callon 1986a). Denna punkt är ett kritiskt skede i etableringen av ett aktör-nätverk och här kan nya riktningar utstakas eller hela projekt haverera. De frågor jag undersöker är: hur definieras projektet, vilka aktörer är inblandade, vilken är den obligatoriska passagepunkten och vad händer där?

Det projekt som studeras är alltså kommentarsfältet som en arena för offentlig debatt, där allmänheten genom kommentarer kan diskutera Aftonbladets artiklar. Projektet är situerat i ett redan etablerat aktör-nätverk, nämligen Aftonbladet. Där finns redan ett par *makroaktörer*. Makroaktörer mobiliseras i översättningsprocessens sista fas och agerar sedan för hela aktör-nätverket från en central position (Latour 1998:13). Webbredaktören är en sådan, som också är delaktig i projektet. Jag kommer att skilja mellan å ena sidan de aktörer som är knutna till Aftonbladet (A) och å andra sidan den grupp av kommentarer som utmanar dessa (M). I A-gruppen finns alltså redan en tydlig makthierarki, medan M-gruppen består av en heterogen grupp aktörer som inte har mobiliserats.

I den inledande fasen av kommentarsfältsprojektet tillkom ett flertal aktörer. Först kom skribenterna och kommentarerna, och det visade sig ganska snart att många utnyttjade platsen till att skriva rasistiska och sexistiska inlägg. Då knöt webbredaktören en ny aktör till projektet: *regler* för innehållet. Så småningom tillkom även *moderatorn* som aktör, för att radera inlägg som bröt mot reglerna. Även en *anmälningsfunktion* skapades för att ge alla möjligheten att anmäla inlägg. Efter terrordåden i Oslo i juli 2011 eskalerade den hätska debatten i kommentarsfälten, och för att stävja den tillkom ännu en aktör, *inloggningsfunktionen*. Denna skulle hindra skribenterna från att vara anonyma.²

Från hösten 2011 övergick projektet till intresseringsfasen, där den

² En liknande utveckling har skett även på andra nyhetsmediers webbplatser, men i analysen utgår jag från Aftonbladet.

obligatoriska passagepunkten började ta form. Det råder konflikter i kommentarsfältet som gör intresseringsfasen problematisk, och de beror på att A-gruppen och M-gruppen närmar sig den obligatoriska passagepunkten med olika inställning. A-gruppen vill att samtliga aktörer ska acceptera premisserna att allmänheten får debattera artiklar om de följer reglerna; de får inte uttrycka åsikter som är kränkande för enskilda personer eller grupper som pekas ut på grund av exempelvis etnicitet, religion eller kön. M-gruppen strävar mot att etablera projektet som en arena där vem som helst ska få skriva vad som helst, så länge det stöds av fakta och sakargument. Aktörerna har i denna fas olika stor makt att påverka fältet i den önskvärda riktningen.

Webbredaktören är en mäktig aktör som har möjlighet att knyta olika typer av aktörer till sig, medan M-gruppens möjligheter är begränsade till det som kan uttryckas i skrift eller åstadkommas genom att utnyttja "gilla"- och anmälningsfunktionen. När de strävar mot att definiera sina aktörsroller och formulera den obligatoriska passagepunkten behöver de hela tiden förhålla sig till A-gruppens ageranden. För deltagande måste Aftonbladets villkor accepteras; du måste logga in för att få teknisk möjlighet att posta inlägg och du måste följa reglerna för att inte inlägget ska bli raderat. Men som vi ska se utvecklas motståndsstrategier, där skribenterna i M-gruppen genom sina inlägg parerar A-gruppens restriktioner.

Relationer i kommentarsfältet

Nedan redovisas ett par övergripande och utmärkande drag i resultaten från den interpersonella analysen. Inledningsvis fokuseras relationerna mellan kommentarerna utifrån innehållet i de språkhandlingar som görs. Därefter visar jag hur skribenterna skrivs fram och vilka relationer som skapas mellan dem. Jag visar även hur kommentarerna och skribenterna relaterar till det gemensamma projektet att diskutera artikeln.

Reproduktionen av diskurser

Relationerna mellan kommentarerna har studerats utifrån den svarsstruktur som inläggen följer, där inlägget analyseras i relation till det inlägg som det besvarar. Språkhandlingar och deras respons bestäms då av den funktion de har i interaktionskedjan. Jag har utgått från den modell som används inom Systemisk-funktionell grammatik, med fyra huvudsakliga språkhandlingar – *påståenden*, *frågor*, *uppmaningar* och *erbjudanden* – som alla kan få en prefererad eller en disprefererad respons (Holmberg 2011:99). I kommentarerna dominerar *påståendena*, som får respons som antingen *bekräftar* eller *ifrågasätter* påståendet. Ifrågasättandet är det vanligaste responsdraget, och det realiserar genom påståendesatser, uppmaningssatser el-

ler frågesatser. Genom ifrågasättanden skapar och positionerar sig inläggen i polariseringen mellan dem som håller med ledarartikeln (A) och de som inte gör det (M), vilket knyter dem till någon av grupperna. De frågor som diskuteras har framför allt med "invandring" och/eller yttrandefrihet att göra. Som Tabell 1 visar utgör M-gruppen en majoritet.³

Kommentarerna studeras som aktörer som genom språkhandlingar utbyter information. Jag har tittat på *vad* kommentarerna påstår, efterfrågar och uppmanar till och om språkhandlingen garderas eller innehåller subjektiv modal bedömning, till exempel *jag tror* eller *jag tycker* (jfr Holmberg 2011:109). Jag har sedan jämfört de två ståndpunkter som skapas genom polariseringen mellan inläggen. Två diskurser, som till stor del samspelar med varandra, bidrar till att skapa relationer mellan kommentarerna och till det pågående projektet. Den första re_produceras av kommentarer från båda grupperna. Nedan beskrivs och exemplifieras de språkliga drag som konstituerar diskursen.

Objektivitet

1. Språkhandlingar garderas inte och saknar ett subjektivt *jag*
 - a) *Problemet är att invandringspolitiken sedan länge är dålig politik som visar negativa ekonomiska siffror snarare än positiva.*
2. Påståenden innehåller referenser, källhänvisningar och/eller länkar
 - a) *Över 50% av alla som enligt SCB klassas som invandrare är helt beroende av statlig försörjning. Anders Borg bekräftar påståendet: [länk till webbsida].*
3. Metakommentarer anger hur debatten bör föras och vilka argument som är giltiga
 - a) *Påstående: Bästa sättet är att vara saklig och basera sina argument i fakta.*
 - b) *Fråga/uppmaning: Kan du inte visa källor på denna forskning?*

Informationen i påståendena framställs alltså som ren fakta och metakommentarer visar att idealet är den objektiva argumentationen i motsats till den subjektiva och känslomässiga. Diskursen finns i kommentarer i båda åsiktsläger och kan sägas vara ett sätt att göra en trovärdig debatt genom att anknyta till en övergripande positivistiskt vetenskaplig diskurs. Detta resultat kan liknas vid vad Freiermuths (2011) analys visar, där en hög frekvens av de objektiva och direkta konstruktionerna som sällan garderas tolkas som en strategi för att inte försvaga den egna positionen i debatten (Freiermuth 2011:146). Diskursen har även analyserats som en del av en strategi

³ Det finns även inlägg som förhåller sig neutrala och responderar genom att nyansera. Dessa ingår inte i just denna analys.

för diskursiv diskriminering och implicit rasism (Boréus 2006:412; van Dijk 1992:93). I kommentarer som med sitt innehåll utmanar reglerna för vad som får skrivas kan diskursen vara en strategi för att undkomma risken att modereras bort. I inlägg från M-gruppen samspelar den då med en rasistisk diskurs som re_produceras genom ett par utmärkande drag. För det första sker ett öppet förnekande av rasism där den egna ståndpunkten konstrueras dels som berättigad, dels som nedtystad av en elit som benämns "politiskt korrekt". Detta kan även kopplas till M-gruppens definition av den obligatoriska passagepunkten; alla åsikter ska få uttryckas, bara de har faktabaserade belägg. Rasism re_produceras även implicit genom ordval och inbäddade satser.

Rasism

4. Berättigande av rasistiska åsikter (jfr van Dijk 1992:93)
 - a) *Om jag kritiserar invandringen, och påstår att den har varit för stor för Sverige, så har jag per definition fel enligt politiskt korrekta, oavsett hur logiskt och korrekt mitt argument är.*
5. Anklagelser om censur från de "politiskt korrekta" (jfr van Dijk 1992:105)
 - a) *Problemet är att såna som du Anders Lindberg vill hindra yttrandefrihet och demokrati.*
6. Rasism bäddas in i språket (i ord/fraser och i satser) (jfr Boréus 2006:410)
 - a) *Det multikulturella experimentet, de skötsamma invandrarna, bidragstagande löskefolk*
 - b) *Det går ju knappt att vara kritisk till den förda invandringspolitiken, trots den samhällsproblematik den skapat, utan att få stämpeln främlingsfientlig/rasist fastklustrad på sig.*

När den rasistiska diskursen bäddas in i satsen blir den svår att ifrågasätta i responsdraget. I 6b är det påståendet om att det inte går att vara kritisk till "den förda invandringspolitiken" som görs möjligt att ge respons på, medan yttrandet om att den orsakat problem bäddas in i satsen.

Även om objektivitetsdiskursen bidrar till att osynliggöra skribenten, så realiseras subjektiv bedömning implicit i formuleringar liknande dem i 6a. Dessa ord och fraser är ibland laddade och bidrar till den hårda tonen i kommentarsfältet. De har även en provokativ effekt och kan förstås som en del av en interaktionskedja där kommentarer som innehåller laddade ord oftare blir besvarade. I nästa avsnitt fortsätter jag med en analys av kommentarsskribenterna som aktörer.

Skribenterna som aktörer

Även om skribenten döljer sig själv i sitt inlägg, görs den ofta synlig i en ifrågasättande respons. Detta sker framför allt genom att konstruera språkhandlingar med subjektet *du*, vilket förekommer i drygt hälften av alla kommentarer som ingår i en interaktionskedja. Nedan ges två exempel på hur *du*-tilltalet används.

Du-tilltal

7. a) *Du säger själv att brist på sysselsättning är ett av våra största problem och sen inser du inte själv att vår invandring är ohållbar. Tänker du själv öht?*
- b) *Om det påståendet är sant så bör det vara synnerligen lätt för dig att plocka fram ett par exempel på hur avpixlat ljugit. Gör det nu tack.*

I exempel 7a positionerar skribenten den andra genom att tillskriva den vissa åsikter. I 7b bidrar tilltalet till att tillrättavisa den andras sätt att debattera. Båda typerna kan kopplas till objektivitetsdiskursen; tilltalet flyttar över fokus till skribenten som konstrueras som en subjektiv tyckare och uppmanas belägga tyckandet med fakta. Samtidigt är det personliga tilltalet ett sätt att göra interaktion, vilket blir tydligt i båda exemplen. Frågor eller uppmaningar initierar respons; skribenten ställs till svars eller uppmanas att utveckla sitt resonemang. Denna typ av responskrävande språkhandlingar är mycket vanliga, och både de och *du*-tilltalet tenderar att återfinnas i inledningen och avslutningen av en kommentar och har därmed såväl responderande som initierande funktioner (jfr Linell 2009).

Det har betydelse att samtalet sker i en digital kontext där deltagande är asynkront och icke-obligatoriskt; för att samtalet ska fortgå krävs det att kommentarerna initierar respons, och att responsen i sin tur initierar ytterligare respons. Påståenden och ifrågasättanden tycks ha denna funktion. Freiermuth (2011) gör en liknande tolkning i sin undersökning av politiska debatter i chatt; deltagarna behöver inte anstränga sig för att ta och behålla turer eftersom golvet är fritt, men däremot behöver de på olika sätt styra in debatten på vissa ämnen och initiera respons i konkurrens med övriga inlägg (Freiermuth 2011:147).

Avslutning

Aktör-nätverksteori är en ansats för att studera hur aktörer rör sig i nätverk snarare än i avgränsade kontexter, och hur utvecklingsprocesser sker steg för steg. Beskrivningen av de aktör-nätverk som skapas, eller drivs som projekt, gör det möjligt att se hur makt och motstånd genereras. De språkvetenskapliga studierna kan tillföra modellen ett djup, och visa de språkliga realiseringarna av aktörer och reproduktionen av större projekt och maktstrukturer.

De undersökta kommentarerna är insamlade i ett skede som kan sägas utgöra den obligatoriska passagepunkten för kommentarsfältsprojektet. De inblandade aktörernas gemensamma mål kan sägas vara att skapa en arena där alla kan delta i offentlig debatt. Undersökningen av interaktionen visar också att skribenterna genom initierande drag – bland annat frågor, uppmaningar och ett personligt tilltal – lyckas skapa interaktionskedjor som upprättar en konversation. Det går därför att säga att ett aktör-nätverk till vissa delar har börjat iscensättas och att aktörerna – skribenterna, inläggen, moderatorn, funktionerna – är relativt stabila och uppför sina roller enligt rutinartade mönster. Däremot finns en konflikt kvar som hindrar att ett sammanhållet aktör-nätverk skapas och stabiliseras. Det råder oenighet om vilka villkoren för samtalen ska vara och det skapas polariseringar i kommentarsfältet. Aftonbladet och kommentarer som stödjer artikeln möter motstånd från en stor grupp kommentarer som dels driver frågan om full yttrandefrihet, dels ger uttryck för de rasistiska åsikter de menar borde försvaras av denna yttrandefrihet. Trots att denna grupp positionerar sig som nedtystad och utsatt för censur så dominerar den i kommentarsfältet och kan, med hjälp av de strategier som utvecklats, framföra sina åsikter fritt. Genom implicit rasistiskt språkbruk, objektivitetsdiskursen och interaktionella strategier lyckas de styra samtalen och vilka "sakfrågor" som ska diskuteras – utan att bli raderade.

Trots att webbredaktören utgör en makroaktör i Aftonbladet som aktör-nätverk, så möter denna position alltså motstånd från M-gruppen. Den kamp om kommentarsfältet som förs tycks därmed vara ganska jämn. Samtidigt anas en maktobalans som aldrig uppmärksammas av de inblandade aktörerna. Ambitionen med kommentarsfälten är att skapa en inkluderande debatt, men redan från början har projektet knutit vissa aktörer till sig och uteslutit andra. Exempelvis positionerar sig en majoritet av skribenterna som "svenskar" och män. Även om de flesta med tillgång till internet har möjlighet att delta i kommentarsfältets diskussioner, så tycks den polariserade och styrda debatten leda till att enbart vissa väljer att delta, vilket överensstämmer med Deans (2001) analys av *cybersalonger*. Många perspektiv, exempelvis från dem som av skribenterna kategoriseras som "invandrare", förblir helt frånvarande. Denna typ av osynliggörande är också del av en diskriminerande diskurs (Boréus 2006:410), och kanske kan denna konsensus peka framåt mot översättningsprocessens senare fas och ge en föraning om hur kommentarsfältet skulle formas om M-gruppens definition av det blev den dominerande.

LITTERATUR

- Barton, David & Hamilton, Mary 2005. Literacy, Reification and the Dynamics of Social Interaction. I: David Barton & Karin Tusting (eds.), *Beyond Communities of Practice: Language, Power and Social Context*. Cambridge University Press. S. 14–35.
- Baynam, Mike & Prinsloo, Mastin (eds.) 2009. *The Future of Literacy Studies*. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan. S. 19–34.
- Boréus, Kristina 2006. Discursive Discrimination: A Typology. I: *European Journal of Social Theory* 9. S. 405–424.
- Callon, Michel 1986a. Some Elements of a Sociology of Translation: Domestication of the Scallops and the Fishermen of St Brieuc Bay. I: John Law (ed.), *Power, Action and Belief: A new Sociology of Knowledge*. London: Routledge. S. 67–83.
- Callon, Michel 1986b. The Sociology of an Actor Network: The Case of the Electric Vehicle. I: Michel Callon, John Law & Arie Rip (eds.), *Mapping the Dynamics of Science and Technology*. Basingstoke: Macmillan. S. 19–34.
- Dean, Jodi 2001. Cybersalons and Civil Society: Rethinking the Public Sphere in Transnational Technoculture. I: *Public Culture* 13 (2). S. 243–265.
- Freiermuth, Mark R. 2011. Debating in an Online World: A Comparative Analysis of Speaking, Writing, and Online Chat. In: *Text & Talk* 31 (2). S. 127–151.
- Foucault, Michel 1972. *The Archaeology of Knowledge and the Discourse on Language*. New York: Pantheon.
- Halliday, Michael A. K. 2004. *An Introduction to Functional Grammar* (3. ed.). London: Arnold.
- Hamilton, Mary 2010. Unruly Practices: What a Sociology of Translations can Offer to Educational Policy Analysis. I: *Educational Philosophy and Theory* 2010. S. 1–21.
- Holmberg, Per 2011. Texters interpersonella grammatik. I: Per Holmberg, Anna-Malin Karlsson & Andreas Nord (red.), *Funktionell textanalys*. Stockholm: Norstedt. S. 97–113.
- Karlsson, Anna-Malin 2010. I textanalysens utmarker? Om att intressera sig för vad texter gör (och för hur de gör det). I: *Svensson och svenskan. Med sinnen känsliga för språk. (Festskrift till Jan Svensson den 24 januari 2010)*. Lund: Henrik Rahm. S. 162–174.
- Landert, Daniela & Jucker, Andreas 2011. Private and Public in Mass Media Communication: From Letters to the Editor to Online Commentaries. I: *Journal of Pragmatics* 43. S. 1422–1434.
- Lankshear, Colin & Knobel, Michele (eds.) 2008. *Digital Literacies: Concepts, Policies and Practices*. New York: Peter Lang.
- Larsson, Anders Olof 2011. Interactive to Me – interactive to You? A Study of Use and Appreciation of Interactivity on Swedish Newspaper Websites. I: *New Media & Society* 13 (7). S. 1180–1197.
- Latour, Bruno 1996. On Actor-Network Theory. A Few Clarifications Plus More Than a Few Complications. I: *Soziale Welt*. Elektronisk resurs <<http://www9.georgetown.edu/faculty/irvinem/theory/Latour-clarifications.pdf>>. [Tillgänglig 8 januari 2013.]
- Latour, Bruno 1998. *Artefaktens återkomst. Ett möte mellan organisationsteori och tingens sociologi*. Stockholm: Nerenius & Santérus.
- Law, John 2009. Actor Network Theory and Material Semiotics. I: Bryan Turner (ed.), *The New Blackwell Companion to Social Theory*. Chichester: Wiley-Blackwell. S. 141–158.
- Lee, Carmen & Barton, David 2011. Constructing Glocal Identities Through Multilingual

Writing Practices on Flickr.com®. I: *International Multilingual Research Journal* 5. S. 39–59.

Linell, Per 2009. *Rethinking Language, Mind, and World Dialogically: Interactional and Contextual Theories of Human Sense-Making*. Charlotte, NC: Information Age Publ.

Van Dijk, Teun 1992. Discourse and the Denial of Racism. I: *Discourse & Society* 3. S. 87–118.

Åsberg, Cecilia, Hultman, Martin & Lee, Francis (red.) 2012. *Posthumanistiska nyckeltexter*. Lund: Studentlitteratur.

ANNA MALMBJER

Administrativa skriftpraktiker i undervisningspraktiken eget arbete

Administrative Literacy Practices in the Teaching Practice Own Work

In recent decades there has been an increasing emphasis in schools on approaches to teaching and learning in which students are expected to assume responsibility for their own learning process. In Sweden, this way of organizing learning is often referred to as independent work (*eget arbete*, literally 'own work'). It can be regarded as a preparation for working life in the so-called new economy, or new work order. The purpose of the present chapter is to analyse the administrative literacy practices required for students to plan, monitor and document their independent work in lower secondary classroom settings in a Swedish comprehensive school. Data were collected by observations and interviews in two classrooms. Two common administrative literacy practices were examined. They were found to be highly complex, including or integrating aspects of both time and space and in the case of one of the practices also a series of independent assessments. Because of the complexity of these practices, some students are excluded from independent work, and thereby from an important learning practice.

KEYWORDS: administrative literacy practices, independent work, upper primary school, the new work order

Inledning

Undervisningen i den svenska skolan under 1990-talets senare del och framåt kännetecknas av en stark betoning på s.k. eget arbete, främst i de lägre årskurserna.¹ Det innebär att eleverna arbetar tillsammans i klassrummet, men var för sig. Utifrån färdiga planeringskort, arbetsscheman och listor arbetar de med olika material. När en uppgift är klar prickas den av och eleven tar sedan itu med nästa (se t.ex. Hensvold 2006; Vinterek 2006). Lärarna bestämmer alltså vanligtvis innehållet medan eleverna själva administrerar och dokumenterar sitt arbete.

Undervisningspraktiken eget arbete har starkt stöd i de senaste läroplanerna där begrepp som individualisering, elevaktiva former och elevernas eget ansvar lyfts fram. Undervisningspraktiken eget arbete kan ses som ett led i omställningen av eller som en förberedelse för arbetslivet i den s.k. nya ekonomin eller nya arbetsordningen. Utmärkande för denna nya arbetsordning anses bl.a. vara självständigt arbete, eget ansvar, stark styrning och krav på dokumentation.²

Undervisningspraktiken eget arbete har lett till en ökning av administrativa uppgifter för både lärare och elever och till förväntningar på att elever själva ska organisera och dokumentera sitt arbete. Kerstin Bergqvist (2012) har visat att elever som behärskar undervisningspraktiken eget arbete ses som duktiga elever medan de som inte gör det ofta uppfattas som omogna, okoncentrerade och svaga. Enligt Bergqvist (2012) leder undervisningspraktiken eget arbete också till att lärande förstås i termer av att ha gjort klart en uppgift istället för att behärska ett innehåll. Undervisningspraktiken eget arbete får därmed konsekvenser för hur lärande och kunskap uppfattas och bedöms.

Undervisningspraktiken eget arbete har även studerats, diskuterats och kritiserats av t.ex. Dovemark (2004), Carlgren m.fl. (2006), Hensvold (2006), Vinterek (2006), Söderström (2006) och Alm (2010), men så vitt jag vet har det skriftbruk som används för att organisera och dokumentera elevernas eget arbete hittills inte belysts.³ I denna artikel kommer jag därför att visa och diskutera vilken funktion, form och betydelse detta administrativa skriftbruk har och vilka krav det ställer på eleverna utifrån två exempel från mitt projekt om yngre elevers skriftbruk i skolan.⁴

¹ *Eget arbete* kan också kallas för *eget lärande*, *självständigt arbete*, *egen planering* m.m. (Bergqvist 2012).

² Se t.ex. Karlsson (2006) eller Gee, Hull & Lankshear (1996).

³ *Skriftbruk* avser konkret användning av skrift i olika situationer och sammanhang (Karlsson 2002, 2003).

⁴ Det pågående projektet *Skrift som resurs* undersöker skriftbruk i skolans mellanår.

Teoretiska och metodiska utgångspunkter

Min studie utgår från en ekologisk syn på skrift och ingår i den kommunikationsetnografiska forskningstradition som kallas New Literacy Studies (se t.ex. Street 1984; Barton 1994; Barton & Hamilton [1998] 2012; Barton, Hamilton & Ivanič 2000). Den ekologiska synen innebär att skriftbruk studeras i sitt sociala och kommunikativa sammanhang. Skriftbruket ses som inflätat i sociala praktiker och varierar beroende på kontext. Det både formar och formas av den aktuella situationen, den sociala praktiken och verksamheten. Det skriftbruk som beskrivs här är inbäddat i undervisningspraktiken eget arbete och i ungdomsskolans verksamhet och skriftbruket både formar och formas av detta.⁵

Enligt den ekologiska synen lär man sig ett skriftbruk genom att delta i sociala praktiker tillsammans med andra i konkreta här-och-nu-situationer. På så sätt blir t.ex. elever delaktiga i särskilda sätt att läsa, skriva, använda, tala om och se på skrift (Mercer 2000, 2004; Hicks 1996). Genom deltagande övertar man alltså även värderingar när det gäller skrift, t.ex. vilken typ av skrift och skrivande som har hög prestige i samhället (Barton 1994:48; Street 2003). För att kunna använda ett skriftbruk framgångsrikt måste emellertid syftet med både praktiken och verksamheten förstås (Barton 1994:49). I det här fallet gäller det för elever att förstå vad undervisningspraktiken eget arbete syftar till och vad som premieras i undervisningen för att kunna handla ändamålsenligt.

Skriftbruk kan identifieras och beskrivas genom observation av konkreta skrifthändelser. David Barton definierar *skrifthändelser* (*literacy event*) som alla de tillfällen då "the written word has a role" (1994:36). De är avgränsade i tid och rum, inbegriper någon eller några deltagare och har ett särskilt ändamål. Jag utgår dock från den definition som använts i det svenska projektet *Skriftbruk i arbetslivet* (se t.ex. Karlsson 2006:22f.). Där definieras en skrifthändelse som en händelse eller situation där skrift används på något sätt, genom att man läser, skriver eller talar om något skrivet. Som skrift räknar jag bokstäver, siffror och andra skriftliga tecken och symboler (som skiljetecken och logografiska tecken). Det innebär att jag utgår från en något vidare definition av skrift än vad t.ex. Barton gör i sina tidiga publikationer. Det behöver inte vara ett skrivet ord som definierar händelsen utan det räcker med att skriftliga tecken används som när man t.ex. stämmer av

⁵ Begreppen *verksamhet* respektive *praktik* används båda inom den sovjetiska kulturhistoriska traditionen (främst Vygotskij 1978; Leontiev 1986; Engeström 1987; Cole & Engeström 1993). Begreppet *verksamhet* avser här historiskt utvecklade målstyrda samhälleliga institutioner eller organisationer, t.ex. skolan, medan begreppet *praktik* avser de typifierade, målrelaterade handlingsmönster som används för att lösa verksamhetens uppgifter och problem.

(läser av) tiden med hjälp av siffrorna på en klocka eller slår in en portkod. Denna definition är dock snävare än den som används av t.ex. Björklund (2008:29) och som även omfattar bilder, rim och muntligt berättande.

Återkommande skrifthändelser kan bilda ett mönster och bli till *skriftpraktiker* (*literacy practices*) (Street 2000; Karlsson 2006:23). Det betyder att normer för skriftanvändningen i speciella situationer eller funktioner har utvecklats inom en grupp, en arbetsplats eller någon annan social gemenskap. Vissa skriftpraktiker är starkt institutionaliserade och normerade uppifrån, andra är informella och spontant framvuxna. Vissa skriftpraktiker är synliga, andra osynliga. En synlig skriftpraktik är en sådan som brukaren själv är medveten om (Street 2003; Karlsson 2006:109). Ofta har den också hög prestige.

Genom att studera och beskriva skrifthändelser och skriftpraktiker får man syn på skriftenvändningen där den sker, vilket ger en fördjupad förståelse av vad läsande och skrivande innebär i just denna situation. Brian Street (2005) menar att skriftbruksforskningens främsta uppgift är att synliggöra och problematisera verksamhetens dolda skriftbruk, t.ex. skolans. Han har bl.a. själv undersökt och problematiserat matematikundervisningens, som han menar, "hidden dimensions" (Street 2005:137) och diskuterat hur undervisningen kan förändras för att inkludera fler elever.

Vardagligt skriftbruk

Utgångspunkten för skriftbruksforskningen är oftast människors vardagliga, omedvetna skriftbruk. En relativt tidig sådan studie är David Barton och Mary Hamiltons ([1998]2012) undersökning av vuxnas skriftbruk i ett bostadsområde utanför Lancaster, England. Skriftbruket de fann användes främst till att organisera och dokumentera vardagen och till att hålla kontakt med familj och vänner. Det kunde handla om inköpslistor, kom ihåg-lappar, träningsscheman och träningskort. Typiskt för detta vardagliga skriftbruk är att det ingår i en överordnad verksamhet vilket gör skriftbruket i princip osynligt. Typiskt är också att skriftbruket inte är normerat uppifrån eller förmedlat genom skolan utan spontant framvuxet för att fylla användarnas kommunikativa behov.

Detta vardagliga skriftbruk har stora likheter med ungdomars självvalda skriftbruk så som det har beskrivits inom det brittiska projektet *Literacies for Learning in Further Education* (Ivanič m.fl. 2009) och det skriftbruk i arbetslivet som beskrivits inom det svenska projektet *Skriftbruk i arbetslivet* (se t.ex. Karlsson 2006).

I det förstnämnda projektet har man bl.a. funnit att ungdomars självvalda skriftbruk både i skolan och på fritiden är omfattande, sofistikerat, komplext och mycket varierat både vad gäller funktion och form (Ivanič

m.fl. 2009). I projektet *Skriftbruk i arbetslivet* har skriftbruket i sju vanliga praktiska yrken undersökts (Karlsson 2003, 2006). Precis som det vardagliga skriftbruket i Barton och Hamiltons studie och som ungdomars självvalda skriftbruk används skrift i dessa yrken främst till att organisera och dokumentera och till att hålla kontakt. Skriftbruket i arbetslivet är emellertid inte spontant och lokalt på samma sätt som det vardagliga och det självvalda. Det är i regel bestämt uppifrån och har institutionaliserats i form av t.ex. färdigtryckta blanketter.

Som ett komplement till begreppet *vardagligt skriftbruk* (*everyday literacies* eller *vernacular literacy*) har t.ex. Street (2005) och Nabi, Rogers och Street (2009) lanserat begreppet *dolda skriftbruk* (*hidden literacies*) för att beskriva och fokusera skriftbruk som är osynliga och omedvetna men helt avgörande för den sociala praktik de ingår i, t.ex. klassrumsundervisning. Jag vill hävda att det administrativa skriftbruket som ingår i undervisningspraktiken eget arbete är ett sådant dolt skriftbruk.

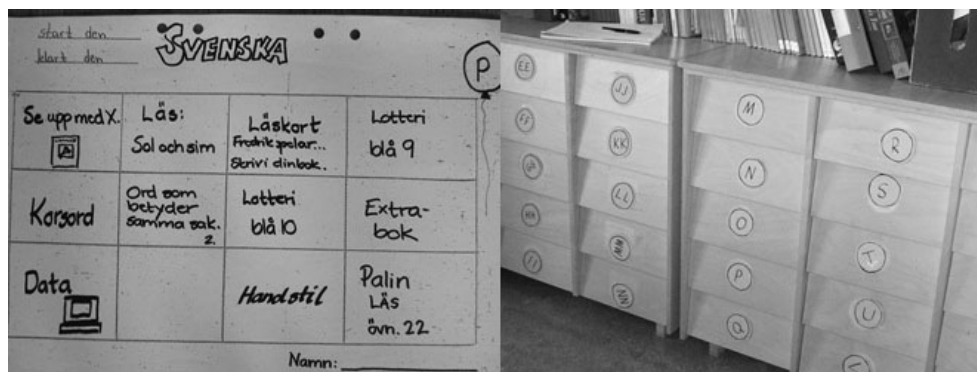
Data

Min studie har en kommunikationsetnografisk ansats vilket innebär att jag studerat skriftens roll i elevernas kommunikativa och sociala handlande i klassrummet, dvs. hur skrift ingår i klassrummets och skolans ekologi. För ett fylligare resonemang om etnografisk skriftbruksforskning, se t.ex. Karlsson (2006).

De två exemplen som används i denna artikel är hämtade från en årskurs 2–3 och en årskurs 5 med vardera ca 25 elever. I båda klasserna används undervisningspraktiken eget arbete i svenska och matematik. Klasserna följdes och observerades under en dryg vecka var. Alla skrifthändelser i de två klassrummen dokumenterades i form av fältanteckningar och foton. Observationerna kompletterades med informella samtal med både lärare och elever i anslutning till observationerna. Skriftpraktiker har sedan identifierats.

Tre typer av skriftpraktiker i klassrummen

Utifrån observationerna har jag kunnat urskilja tre typer av skriftpraktiker i klassrummen: skriftpraktiker i skolämnena, skriftpraktiker för att organisera och dokumentera klassens arbete och samvaro samt skriftpraktiker för privat bruk (se vidare Malmbjör 2012). De två första är knutna till undervisningen medan den sistnämnda inte alls har med skolan eller skolarbetet att göra. Den andra typen av skriftpraktiker är knutna till att vara elev i en viss klass och skola och en del av klassens och skolans administrativa rutiner. De två exempel på skriftpraktiker som behandlas i denna artikel hör till denna typ. De är båda typiska för administrativa skriftpraktiker vid elevernas eget arbete.

Figur 1. Arbetschema P, hurtsar med lådor och innehållet i låda P i årskurs 2–3.

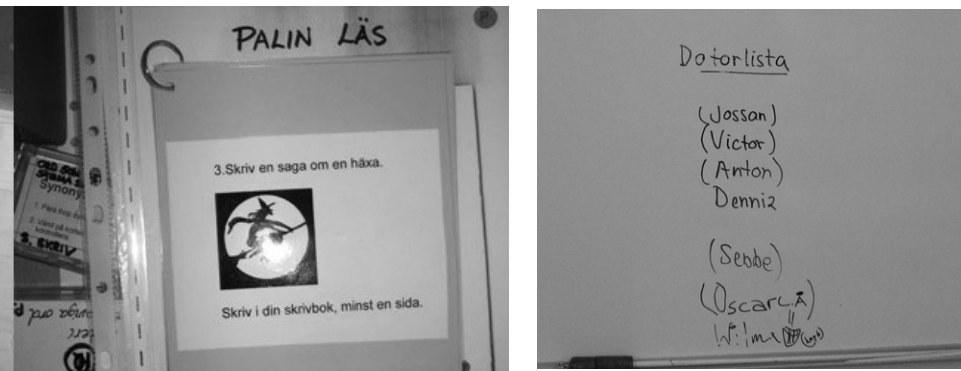
Exempel på två olika administrativa skriftpraktiker i undervisningspraktiken eget arbete

De två administrativa skriftpraktikernas grundläggande funktion är att skapa ordning i elevernas eget arbete i svenska. Båda praktikerna används vid varje arbetspass i svenska i respektive klass och var väl inarbetade vid tiden för observationerna.

Det första exemplet är hämtat från årskurs 2–3. I ämnet svenska arbetar eleverna med arbetsscheman strukturerade utifrån alfabetet. Klassen har 42 olika arbetsscheman med tillhörande lådor med arbetsmaterial. På bilderna nedan visas arbetsschema P, hurtsar med några av lådorna med etiketter som kopplar till olika arbetsscheman, och innehållet i låda P med etiketter och märkning, se Figur 1.

Ett arbetspass i svenska börjar med att eleverna hämtar det aktuella arbetsschemat i sin pärm. Med hjälp av schemat skaffar sig eleven en överblick över gjorda och ännu inte gjorda uppgifter. Lådan med arbetsmaterial som hör till arbetsschemat hämtas och eleven bestämmer vilken uppgift som ska göras. Rätt material letas upp i lådan med hjälp av uppgiftsrubrikerna och arbetet påbörjas. Om flera elever arbetar med samma arbetsschema och låda måste eleverna komma överens om vem som gör vad och när och dela på materialet. När en uppgift är klar kryssas aktuell ruta på arbetsschemat. När alla uppgifter på arbetsschemat är kryssade visas det för läraren som skriver sin signatur. Vid arbetspassets slut sätter eleven tillbaka arbetsschemat i sin pärm och lägger materialet i lådan som sätts tillbaka.

Den ordning denna skriftpraktik skapar gäller "vad" och "var". Skriftpraktikens texter anger vilka uppgifter eleven ska göra (arbetsschemat) och var materialet som behövs finns (etiketterna) samt vilket material som hör ihop med vilket uppgift på arbetsschemat (rubriker/märkning). Med hjälp

Figur 2. Datorlistan och göralistan på whiteboardtavlan i årskurs 5.

av texterna ska eleven bestämma arbetsordningen mellan uppgifterna, hitta lådan med arbetsmaterialet, koppla ihop uppgift och material och till sist dokumentera en gjord uppgift. Skriftpraktiken innebär alltså att eleverna måste förstå informationen i texterna och göra kopplingar mellan texter på olika platser i klassrummet och mellan information i texter av olika format. Som framgår av Figur 1 är informationen i texterna entydig och lätt urskiljbar men enligt läraren hade eleverna haft problem att göra kopplingarna inledningsvis.

Skriftpraktiken är inte särskilt framträdande i klassrumsmiljön eftersom eleverna arbetar enskilt och tyst med egna arbetsscheman. Samtidigt har den en central roll i undervisningspraktiken eget arbete i svenska. Både undervisningspraktiken och skriftpraktiken verkar helt rutiniserade i betydelsen att de inte någon gång behöver tillhållas, förklaras, diskuteras eller motiveras.

Det andra exemplet på administrativ skriftpraktik är hämtat från årskurs 5 och gäller användningen av klassens enda dator. Datorn används främst till att skriva rent texter i svenska. Innan en text skrivs rent har den rättats och kommenterats av läraren. För att få tillgång till datorn måste eleverna skriva upp sig på klassens datorlista på whiteboardtavlan, se Figur 2. Eleverna håller själva koll på när det är deras tur att använda datorn. Eleverna kan endast skriva rent texter under arbetspassen i svenska. Under dessa pass har eleverna flera uppgifter som ska utföras enligt en göralista på whiteboardtavlan så de måste själva avgöra om och när det är lämpligt att skriva rent en text.

Datorlistan under observationsveckan har påbörjats av läraren och den finns kvar under hela observationsveckan. För att markera att någon elev påbörjat, men inte slutfört, renskrivningen sätts en parentes runt namnet.

I början av varje arbetspass i svenska uppdateras listan. Några gånger ber en elev en annan att ändra i listan. Vid flera tillfällen stämmer några elever av turordningen.

Den ordning denna skriftpraktik skapar gäller "vem" och "när". Skriftpraktiken är ett komplement till en överordnad skriftpraktik som rör "vad" eleverna ska arbeta med under ett visst arbetspass, dvs. "när". Denna överordnade skriftpraktiken utgår från en göralista på whiteboardtavlan där uppgifter och tiden för arbetspasset anges. För att de båda skriftpraktikerna ska kunna koordineras av eleverna krävs att de kan läsa av tiden på en klocka och beräkna tidsåtgång. Det innebär att klockan på väggen i klassrummet blir central. Vid observationerna kan jag se att elever ständigt kastar ett öga på klockan för att läsa av tiden och tidsåtgången. Detta är något som särskilt de elever som läraren anser är snabba och självständiga gör.

Även i dessa skriftpraktiker måste eleverna göra kopplingar mellan texter på olika platser i klassrummet och mellan information i texter av olika format. Eleverna måste också kunna klockan och kunna använda den som ett hjälpmedel vid planeringen av sitt arbete. Eleverna måste dra slutsatser utifrån information från olika källor för att kunna göra bedömningar av behov, tidsåtgång och tidsutrymme. Några elever i klassen behöver lärarens eller klasskamraternas hjälp med detta.

Skriftpraktiken runt datoranvändningen är framträdande i klassrummet. Datorlistan är offentlig, den finns på whiteboardtavlan så alla ser den, och den har ett namn. Ett viktigt syfte med denna skriftpraktik är också att informera hela klassen om vems tur det är att använda datorn. Alla elever deltar därmed i skriftpraktiken. Denna skriftpraktik är heller inte lika inflyttad i undervisningspraktiken eget arbete i svenska som skriftpraktiken runt arbetsschemat i årskurs 2–3. Upprättandet, avstämningen och revideringen av datorlistan utgör exempelvis en egen urskiljbar fas i undervisningspraktiken eget arbete i svenska. Den är därför mer synlig/medveten än skriftpraktiken i årskurs 2–3.

Till skillnad från skriftpraktiken runt arbetsschemat i årskurs 2–3 hjälps eleverna åt att skriva datorlistan och kontrollera att den följs. De "äger" på sätt och vis skriftpraktiken. Eftersom eleverna har möjligheten att skriva rent hemma kan de själva avgöra om och när de vill delta. Deltagande i denna skriftpraktik är därför frivilligt. När det gäller arbetsschemat är det läraren som konstruerar och kontrollerar undervisningspraktiken och skriftpraktiken och eleverna som tolkar och använder. Deltagande i den skriftpraktiken är föreskriven.

Båda skriftpraktikerna är blandade när det gäller modaliteter. Eleverna skriver något, läser av något, beräknar något och samtalar lite om det behövs samtidigt som de gör något. Skrivande utan läsande förekommer knappast,

och inte heller utan samtal. Samspel och förhandling med klasskamrater ingår i undervisningspraktiken eget arbete i dessa klassrum eftersom de måste samsas om materialet respektive datorn. Likaså integreras läsande, skrivande och samtalande med matematiska beräkningar och uppskattningar i årskurs 5. Båda skriftpraktikerna består därmed av kedjor av olika skrifthändelser där skrift ingår på olika vis. Olika skrifthändelser följer på varandra och det går inte alltid att avgränsa dem. Det är inte heller helt lätt att skilja den överordnade skriftpraktiken från den underordnade om datoranvändningen i årskurs 5. De används parallellt och kompletterar varandra. Det kan inte heller vissa elever enligt observationerna. De riktar endast in sig på en av dem, oftast den underordnade om datoranvändningen.

Skriftpraktikernas funktion, form och betydelse

De två beskrivna administrativa skriftpraktikernas funktion är alltså att skapa ordning i undervisningspraktiken eget arbete i svenska, både i den enskilde elevens arbete och i samspelet mellan eleverna. Det gör de genom att dels informera om aktuella arbetsuppgifter, dels fördela arbetsmaterial och hjälpmedel mellan eleverna, dels skapa kontinuitet i arbetet över skoldagar, skolveckor och läsåret och det är eleverna själva som ansvarar för att det sker. Datorlistan används löpande under åtminstone en vecka medan arbetet med arbetsscheman löper över hela läsåret. Ett annat viktigt syfte för skriftpraktikerna är att möjliggöra för läraren att följa upp och kontrollera vad eleven gör. Skriftpraktikerna är en viktig del av rutinerna i dessa klassrum för att skapa arbetsro och uppnå effektivitet i arbetet.

Skriftpraktikernas texter är inte linjära och löpande utan består av märkningar, en lista och en tabell. De sistnämnda har båda en lodrät dimension, tabellen även en vågrät. Båda dessa texttyper är öppna. De kan fyllas på, fyllas i, prickas av eller kryssas för och får då en annan betydelse. Från att ha varit ett medel för planering och orientering blir de ett medel för dokumentation och avrapportering. Den förstnämnda texttypen, märkning, är sluten och ett medel för orientering. Texterna ger en viss typ av läsande och skrivande. Läsandet handlar främst om s.k. sökläsnings för en snabb orientering och avstämning. Skrivandet innebär oftast att fylla i eller att fylla på med ett ord eller tecken för att dokumentera och kontrolleras. Samtalen handlar i regel om att stämma av en koppling, en tolkning eller en bedömning med läraren eller med klasskamrater.

Krav som skriftpraktikerna ställer

I årskurs 2–3 är deltagande i skriftpraktiken obligatorisk om man är elev i denna klass. Som framgått ovan är skriftpraktiken flerledad och kräver att eleverna kan hitta texter och relevant information i dem och göra

relevanta kopplingar mellan texter på olika platser i klassrummet och mellan information i texter av olika format. Om man jämför med nivåerna som används i den internationella läsundersökningen PIRLS 2006 där tioåringars läsförmåga undersöks motsvarar detta de två lägsta nivåerna av läsfärdighet, elementär respektive utvecklad läsfärdighet (Skolverket 2010). Enligt läraren är det emellertid inte nivån på läsfärdigheten som ställer till med problem för eleverna utan skriftpraktikens rumsliga dimension, dvs. att hitta de relevanta texterna i klassrummet. Under observationsveckan klarar alla elever det.

Deltagande i skriftpraktiken i årskurs 5 är frivillig. Eleverna kan välja att använda en dator hemma för att skriva rent sina texter i svenska. Däremot är deltagande i den överordnade skriftpraktiken som rör vad eleverna ska göra på svensklektionerna obligatorisk. Eleverna måste därför först avgöra om de ska delta i praktiken och därefter, om de bestämmer sig för det, avgöra när det är lämpligt med tanke på andra uppgifter, andra elever, tidsåtgång och tidsutrymme. Denna skriftpraktik ställer alltså stora krav på självständiga bedömningar och på en utvecklad tidsuppfattning. Eleverna måste dessutom samordna sitt deltagande i två parallella praktiker och sitt eget arbete med andras. Enligt observationerna är det just samordningen mellan praktikerna och med andra elever, de egna bedömningarna och praktikens tidsdimension som skapar problem för flera elever. Några elever fokuserar endast på en skriftpraktik och några använder inte klockan som ett hjälpmedel vid planeringen. Om det beror på att de inte kan klockan, att de inte förstår att den måste användas eller inte förstår hur den kan utnyttjas går inte att avgöra utifrån observationerna. Den nivå på läsfärdighet som skriftpraktiken kräver är emellertid densamma som den i årskurs 2–3.

De krav på läsfärdighet som skriftpraktikerna ställer skiljer sig alltså inte mellan årskurserna. Däremot är kraven på självständiga bedömningar, samordning och tidsuppfattning mycket högre i skriftpraktiken i årskurs 5. Detta innebär problem för flera elever som därmed får svårt att delta i undervisningspraktiken eget arbete i svenska. Dessa problem är tydliga trots att eleverna arbetat på detta sätt i nästan två terminer vid observationerna.

Diskussion

De beskrivna administrativa skriftpraktikerna är alltså inte i fokus för undervisningen eller för undervisningspraktiken eget arbete i svenska men är helt avgörande för dess genomförande. De skiljer sig på flera sätt från skriftpraktikerna i skolämnen, dvs. från undervisningens kärnverksamhet (se vidare Malmbjer 2012). Detta skriftbruk har istället flera likheter med vardagligt skriftbruk (Barton & Hamilton [1998]2012), ungdomars självvalda

skriftbruk (Ivanič m.fl. 2009) och skriftbruk i arbetslivet (Karlsson 2006).

Både funktionen och texttyperna hos dessa skriftbruk har likheter. Skriftbruken används främst till att organisera och dokumentera. I likhet med det administrativa skriftbruket i klassrummet men till skillnad mot det vardagliga och självvalda fyller skriftbruket i arbetslivet även den viktiga funktionen att rapportera ett utfört arbete. Detta hänger naturligtvis ihop med den tydliga maktindelningen i klassrum och i arbetsliv. Det finns alltid en lärare respektive en chef som vill försäkra sig om att ett ålagt arbete har utförts. Texttyperna i skriftbruken består främst av listor och tabeller. Det kan vara fraktsedlar, närvarolistor, skyltar, medicinlistor, telefonlappar och veckoöversikter.

De administrativa skriftbruken, liksom det vardagliga, har uppstått spontant eftersom det funnits ett behov. Läroplanernas mål och riktlinjer har lett till förändrade arbetsformerna i skolan som i sin tur har krävt nya skriftpraktiker för att kunna administreras. Ett tydligt bevis på att dessa administrativa skriftpraktiker i klassrummet är spontana är att de är lokala. Varje klassrum har sina administrativa skriftpraktiker. I regel är det läraren som har utformat de skriftliga rutinerna. Det är emellertid troligt att de anpassats till de aktuella eleverna och att eleverna ibland aktivt har omformat dem. I årskurs 5 är det tydligt. Där har eleverna tagit över skriftpraktiken runt datorn och använder den aktivt och självständigt.

Gemensamt för vardagligt skriftbruk, ungdomars självvalda skriftbruk, skriftbruk i arbetslivet och det beskrivna administrativa skriftbruket är dess osynlighet och låga status (Barton & Hamilton [1998]2012:252; Karlsson 2006:27; Ivanič m.fl. 2009). I klassrummen är det administrativa skriftbruket näst intill osynligt för eleverna själva och deras lärare och det tillskrivs inte heller något större värde, varken av eleverna eller av deras lärare. Skriftpraktikerna är mer eller mindre inflätade i undervisningspraktiken eget arbete i svenska och kommenteras inte. Mina frågor om skriftpraktikerna möts av förvåning. I klassrummet är det skriftbruket i skolämnena som visas fram och ges hög status. Det administrativa skriftbruket kan därför kallas ett dolt skriftbruk (Nabi, Rogers & Street 2009).

Undervisningspraktiken eget arbete kan alltså ses som en förberedelse för arbetslivet i den nya arbetsordningen men också för vardagsliv och fritidsverksamhet. Genom undervisningspraktiken övas eleverna redan från tidiga år i att planera, organisera och dokumentera sitt arbete. Skriftpraktikerna i skolämnena förbereder eleverna istället för vidare studier inom olika ämnen.

Framför allt skriftpraktiken i årskurs 5 är komplex och ställer stora krav på eleverna. Elever som exempelvis inte kan klockan, inte vet hur den kan användas i planeringen av sitt arbete eller förstår vad undervisningsprakti-

ken eget arbete går ut på har svårt att arbeta effektivt och självständigt. Bemästrande av de administrativa skriftpraktikerna är därför en förutsättning för att lyckas i ämnet svenska i dessa klassrum och för att ses som en mogen och duktig elev. För vissa elever i årskurs 5 blir de administrativa skriftpraktikerna ett hinder istället för ett hjälpmedel i arbetet. De har inte tillgång till de resurser som undervisningspraktiken förutsätter. De kanske klarar själva uppgifterna i svenska utan problem men undervisningspraktikens administrativa skriftbruk, dess dolda dimensioner, hindrar dem. Varken eleverna själva eller deras lärare uppfattar vad det är som skapar problem i arbetet eftersom skriftpraktikernas osynlighet döljer dess komplexitet. Eleverna uppfattas istället som svaga i svenska. Undervisningspraktiken får därmed konsekvenser för vilka elever som har möjlighet att delta i undervisningen.

LITTERATUR

- Alm, Fredrik 2010. *Uttryck på schemat och intryck i klassrummet: En studie av lektioner i skolor utan timplan*. Linköping: IBL, Linköpings universitet.
- Barton, David 1994. *Literacy: An Introduction to the Ecology of Written Language*. Oxford: Blackwell.
- Barton, David & Hamilton, Mary [1998]2012. *Local Literacies: Reading and Writing in one Community*. London: Routledge.
- Barton, David, Hamilton, Mary & Ivanič, Roz 2000. *Situated Literacies. Reading and Writing in context*. London: Routledge.
- Bergqvist, Kerstin 2012. "Own Work" in Primary School – A teaching and learning practice in the context of administration and control. I: *Education Inquiry* 3 (2). Pp. 283–296.
- Björklund, Elisabeth 2008. *Att erövra litteracitet: Små barns kommunikativa möten med berättande, bilder, text och tecken i förskolan*. Göteborg studies in educational science 270. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Carlgren, Ingrid m.fl. 2006. Changes in Nordic Teaching Practices: From Individualized Teaching to the Teaching of Individuals. I: *Scandinavian Journal of Educational Research* 50 (3). Pp. 301–326.
- Cole, Michael & Engeström, Yrjö 1993. A cultural-historical approach to distributed cognitions. Psychological and educational considerations. I: Salomon, G (red.). *Distributed Cognitions. Psychological and Educational Considerations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dovemark, Marianne 2004. *Ansvar, flexibilitet, valfrihet: En etnografisk studie om en skola i förändring*. (Göteborg Studies in Educational Sciences 223.) Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Engeström, Yrjö 1987. *Learning by Expanding. An Activity-Theoretical Approach to Development Research*. Helsinki: Orienta-Konsultit Oy
- Gee, James, Hull, Glynda & Lankshear, Colin 1996. *The New Work Order: Behind the Language of the New Capitalism*. Boulder: Westview Press
- Hensvold, Inger 2006. *Elevaktiva arbetsmodeller och lärande i grundskolan: En kunskapsöversikt*. (Forskning i fokus 30.) Stockholm: Myndigheten för skolutveckling.

- Hicks, Deborah 1996. Discourse, Learning, and Teaching. I: *Review of Research in Education* 21. Pp. 49–95.
- Ivanič, Roz m.fl. 2009. *Improving Learning in Collage: Rethinking Literacies Across the Curriculum*. London and New York: Routledge
- Karlsson, Anna-Malin 2002. *Skriftbruk i förändring: En semiotisk studie av den personliga hemsidan*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Karlsson, Anna-Malin 2003. *Skrift och texter på bygget: En undersökning av vad och hur några byggnadsarbetare läser och skriver, verbalt och visuellt, i sitt arbete*. (Skriftbruk i arbetslivet 2.) Stockholm: Stockholms universitet.
- Karlsson, Anna-Malin 2006. *En arbetsdag i skriftsamhället: Ett etnografiskt perspektiv på skriftenvändning i vanliga yrken*. Stockholm: Språkrådet
- Leontiev, Alexei 1986. *Verksamhet, medvetande och personlighet*. Göteborg: Fram.
- Malmbjör, Anna 2012. Elevers skriftbruk i och utanför skolan. I: Synnøve Matre & Atle Skaftun (red.), *Skriv!Les! Artikler fra den første nordiske konferansen om skrivning, lesing og literacy*. Trondheim: Akademika forlag. S. 15–28.
- Mercer, Neil 2000. *Words and Minds: How we Use Language to Think Together*. London: Routledge.
- Mercer, Neil 2004. Sociocultural Discourse Analysis: Analysing Classroom Talk as a Social Mode of Thinking. I: *Journal of Applied Linguistics* 12. Pp. 137–168.
- Nabi, Rafat, Rogers, Alan & Street, Brian 2009. *Hidden Literacies: Studies of Literacy and Numeracy practices*. Bury St. Edmunds UK: Uppingham Press.
- Skolverket 2010. *Texters, textuppgifters och undervisningens betydelse för elevers Läsförståelse: Fördjupad analys av PIRLS 2006*. Stockholm: Skolverket
- Street, Brian 1984. *Literacy in Theory and Practice*. NY: Cambridge University Press.
- Street, Brian 2000. Literacy Events and Literacy Practices. I: Marilyn Martin-Jones & Kathryn Jones (eds.), *Multilingual Literacies: Comparative Perspectives on Research and Practice*. Amsterdam: John Benjamin's. Pp. 17–29.
- Street, Brian 2003. What's "new" in New Literacy Studies? Critical approaches to literacy in theory and practice. I: *Current Issues in Comparative Education* 5 (2). Pp. 77–91.
- Street, Brian 2005. The Hidden Dimensions of Mathematical Language and Literacy. I: *Language and Education* 19 (2). Pp. 135–140.
- Söderström, Åsa 2006. *Att göra sina uppgifter, vara tyst och lämna in i tid: Om elevansvar i det högmoderna samhället*. (Karlstad University Studies 2006:40.) Karlstad: Karlstads universitet.
- Vinterek, Monika 2006. *Individualisering i ett skolsammanhang*. (Forskning i fokus 31.) Stockholm: Myndigheten för skolutveckling.
- Vygotskij, Lev 1978. *Mind in society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge: Harvard University Press.

Vernacular Literacies – In the Past

MAGNUS KÄLLSTRÖM

Birka, Sigtuna och Medelpad – glimtar från tre vikingatida skrift- miljöer

Birka, Sigtuna and Medelpad—Glimpses of Three Writing Environments in the Viking Age

The author discusses some aspects of vernacular literacy in the Viking Age by analysing the runic material from three different places in Sweden: the towns of Birka and Sigtuna in Uppland and the province of Medelpad in Northern Sweden. In Birka, which represents the first two centuries of the Viking Age, several runic inscriptions in stone or on portable objects have been unearthed, but many of them are stray finds with few accounts in the archaeological context. The material shows, however, that different variants of the runic alphabet were at hand in the town, even though the short-twig runes probably dominated as the local system. In Sigtuna—a town founded around the year 980—we are confronted with a different situation. The majority of the more than hundred rune finds are produced by modern archaeological excavations, and the inscriptions are often connected to very specific settings and dated rather closely. A brief study of the runic material from the large excavation in Trädgårdsmästaren 1988–90 indicates a change in the literary practices in the beginning of the twelfth century. During the previous period the runic activities were rather limited and almost exclusively connected to the dwelling houses. From about 1125 runic inscriptions are also found in other settings and several trial pieces may

be an indication of more people learning how to write and read runes. The last example in the study concerns the literary practices in Medelpad in the first part of the eleventh century. Only traditional memorial inscriptions in stone are known from this area, but the runes that are adopted show many features that might have evolved from the use of runes for more practical needs in the everyday life.

KEYWORDS: vernacular literacy, runic inscriptions, runic alphabet, Viking age, Birka, Sigtuna, Medelpad

Under den s.k. vendeltiden (ca 550–800 e. Kr.) skedde en radikal förändring av det skriftsystem som hade varit i bruk i Norden åtminstone sedan det andra århundradet av vår tidräkning. Det äldre runalfabetet med 24 runor omskapades och ersattes med en runrad med endast 16 tecken. Språket hade under samma period genomgått stora förändringar och antalet språklyd hade ökat, varför många av runorna i det nya systemet måste vara mångfunktionella. Arkeologiskt daterbara fynd tyder på att den nya runraden var etablerad redan under den första hälften av 700-talet, men var den skapades och vilka som låg bakom är ännu okänt. En ännu större gåta är varför den nya runraden uppträder i flera olika varianter. Dessa kallas i dag vanligtvis *långkvistrunor*, *kortkvistrunor* och *stavlösa runor*, en terminologi som tar fasta på utmärkande drag i deras grafiska utformning (fig. 1).

Långkvistrunor

የሰብአዊ ጥበቃ ማረጋገጫ ማረጋገጫ

Kortkvistrunor

የከፊቶቻችን ተከታታይ ጥረትና

Stavlösa runor

f u p o r k h n i a s t b m l r

Figur 1. De tre varianterna av den yngre runraden: långkvistrunor, kortkvistrunor och stavlösa runor.

De stavlösa runorna med sin långt drivna förenkling är uppenbarligen sekundära till de övriga två och har av allt att döma tillkommit i ett relativt sent skede. De äldsta kända exemplen kan dateras till 1000-talets första hälft. Förhållandet mellan de två övriga varianterna är däremot omtvistat. Långkvistrunorna har visserligen genom det s.k. Ribekraniet den äldsta säkra dateringen (förra hälften av 700-talet) och kortkvistrunorna har en enklare utformning än dessa. Trots detta har vissa hävdade att kortkvistrunorna faktiskt kan vara de primära och att de har skapats direkt ur den äldre runraden genom en avsiktlig reform (se t.ex. Barnes 1987:41 ff. med hänvisningar; jfr dock Fridell 2011).

I äldre litteratur kallas de båda runraderna ofta för "danska" resp. "svensk-norska" runor, benämningar som har sitt ursprung i deras geografiska utbredning under 800- och 900-talet (se t.ex. von Friesen 1933:145 ff.). Man tänkte sig närmast två lokala varianter som utvecklats parallellt med varandra men med vissa gemensamma principer. På 1950-talet lanserade Elias Wessén en ny teori, nämligen att skillnaderna i utformning hade en funktionell orsak: långkvistrunorna var avsedda för monumentalinskrifter i sten, medan kortkvistrunorna i första hand var skapade för mer vardagliga inskrifter, företrädesvis ristade i trä (Wessén 1957:10 ff.). Han menade att det senare runbruket kunde ha varit mycket utbrett men att bristen på fynd berodde på det förgängliga materialet.

Kortkvistrunorna – liksom senare de stavlösa runorna – skulle alltså enligt Wesséns idé ha utvecklats ur ett behov av en enklare skrift för vardagligt bruk. Men hur har ett sådant vardagligt skriftbruk med runor sett ut? I vilka miljöer utövades det? Och vilka var de skriftkunniga? Detta är intressanta och komplicerade frågor, som givetvis inte kan besvaras i en kort artikel som denna. Jag tänkte dock ge några glimtar från tre olika platser med spår av vikingatida skriftbruk, som åtminstone ger antydningar om hur det kan ha sett ut. Två av dessa utgörs av vikingatida stadsbildningar och ligger i Uppland: Birka på Björkö i Mälaren och Sigtuna vid Mälaren. Mitt tredje exempel är landskapet Medelpad, som tillsammans med Jämtland utgör den nordligaste utposten för det vikingatida runbruket inom dagens Sverige.

Birka

Den stadsbildning som genom Rimberts *Vita Ansgarii* har blivit känd för eftervärlden som Birka fanns på Björkö i Mälaren och uppstod någon gång mellan 750 och 800 e.Kr.¹ Staden existerade fram till omkring 970, då den övergavs eller förstördes. Den bebyggda delen upptog ett ca 7 hektar stort område i den norra delen av ön och var omgiven av en stadsvall, som i söder

¹ Nedanstående översiktliga beskrivning av Birka bygger i huvudsak på Jansson 1990.

förenades med en borg belägen på ett berg. Utanför stadsvallen ligger stora gravfält omfattande omkring 2 500 gravar. Flera arkeologiska utgrävningar har företagits på ön, och under den senare delen av 1800-talet undersöktes inte mindre än 1 100 gravar. Under 1900-talet gjordes flera undersökningar i själva staden, dels inom stadsområdet (den s.k. *Svarta jorden*), dels på och i anslutning till borganläggningen. Särskilt viktiga är undersökningarna i området nordväst om borgen, där man 1998–2001 avtäckte ett ca 19×10 m stort långhus. Detta hus antas på goda grunder ha rymt Birkas krigare, och det har därför fått namnet *Garnisonen*. Trots att själva staden lades öde under senare delen av 900-talet, har det i Björkö by sydost om stadsområdet funnits kvar en agrar bosättning fram till våra dagar. Till denna bebyggelse kan också knytas ett par gravfält med senvikingatida gravar (Kärrbacka och Grindsbacka).

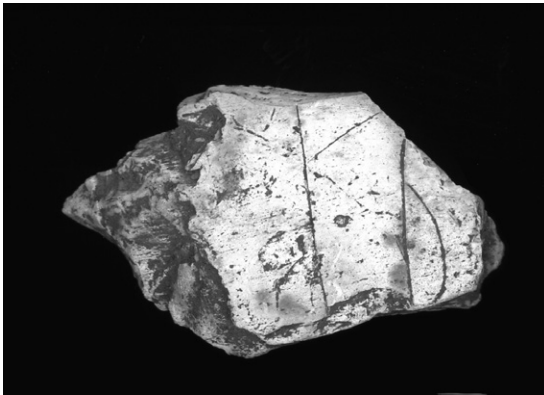
Från Birka känner vi för närvarande 18 runfynd, varav åtta utgörs av rester av runstenar och de övriga av inskrifter på lösföremål. Runstenarna uppvisar en mycket tydlig fördelning på ön. De fragment som har haft runorna placerade i raka rader kommer alla från det gamla stadsområdet, medan de som bär djurornamentik är påträffade i Björkö by. På den senare platsen har inte mindre än tio runstensfragment framkommit vid olika tillfällen och de har ansetts representera minst 3–4 olika runstenar. Nyligen har det dock visat sig att det rör sig om delar av en och samma runsten.² Även beträffande teckensystemen ser man tydliga skillnader. På runstenarna från stadsområdet används i huvudsak kortkvistformer, medan stenen från Björkö by är ristad med långkvistrunor. Det är tydligt att dessa runstenar representerar två olika perioder, och att de förra tillhör 800- och 900-talet, medan den senare kan dateras till mitten av 1000-talet.

Lösföremål med runor har hittills endast framkommit inom det gamla stadsområdet och bör av denna anledning tillhöra tiden före omkring 970. Skriftbärarna är av högst skiftande slag: två kopparbleck, ett hängsmycke av silver, en bennål, två fragment av hornskäft, två obearbetade djurben, ett sandstensbryne samt ett stycke av täljsten. Tyvärr saknar många av föremålen närmare fynduppgifter och man kan därför inte säga så mycket om vilken miljö de ursprungligen har tillhört. Om det nyss nämnda täljstensstycket vet vi exempelvis bara att det skall ha påträffats ”i södra delen av svarta jorden” och att det kom till Historiska museet 1920.³ Inskriften är på en runa när mycket lättläst och lyder: ...**rfahok** · **ukula**. Någon helt entydig tolkning kan inte ges för tillfället, men fördelningen mellan vokaler

² Se inlägg av mig på K-blogg: *Runstenspusslet lagt* (18 februari 2013) <<http://www.k-blogg.se/2013/02/18/runstenspusslet-lagt/>> och *Runstenspusslet lagt en tredje gång* (9 oktober 2013) <<http://www.k-blogg.se/2013/10/09/runstenspusslet-lagt-en-tredje-gang/>>.

³ SHM inv. nr I6481; Signum i Samnordisk runtextdatabas: U Fv1921(2);14.

och konsonantrunor visar att det måste röra sig om en språkligt meningsgivande text. Liksom runstenarna från stadsområdet är den ristad med kortkvistrunor. Det finns dock även exempel på långkvistvarianten i Birka, t.ex. på den bennål som 1924 påträffades vid åkerarbete i Svarta jorden (Nordén 1937:171).⁴ Ristningen består av två rader med runor samt en hjortbild. Den tydligaste av raderna lyder enligt min läsning **pura · ishapi · liṛ**, där den första runföljden troligen skall tolkas som kvinnonamnet *Pōra*. Inskriften har tidigare daterats till omkring år 900 utifrån hjortbilden, som antas ha sin förlaga på en typ av s.k. Hedebymynt (ibid.). Den aktuella mynttypen har dock senare omdaterats till ca 825 (Malmer 1966:209), och om bennålen är ungefär samtida bör den ge ett mycket tidigt exempel på användningen av långkvistrunor på svenskt område. Utifrån fyndomständigheterna går det givetvis inte att säga något om i vilka sammanhang de nämnda texterna har tillkommit men föremålstyperna skulle kunna tyda på en hantverks- resp. bostadsmiljö.

Figur 2. Fragment av runristat djurben från stadsområdet på Björkö. Foto: förf.

Det finns dock även några föremål från Birka där det arkeologiska fyndsammanhanget är ganska väl känt. Från Garnisonen kommer sammanlagt fyra runristade lösföremål. Två av dem påträffades redan 1934 (Nordén 1937:178 f.), medan de övriga är framkomna i samband med de senaste undersökningarna 1998–2001 (Gustavson 2009:122 ff.). Den byggnad som har grävts ut skall endast ha använts under en femtioårsperiod och kan dateras till 900-talets senare del. De runristade föremålen bör därför tillhöra detta tidsskede, och åtminstone tre av dem tycks vara påträffade innanför husets begränsningar. Förmodligen gäller detta även det sist tillkomna fyndet som låg i återfyllda massor från 1930-talets utgrävningar. Föremålen utgörs av fragment av två olika hornskaff, ett obearbetat djurben samt en amulett bestående av två kopparbleck sammanhållna med en koppartråd. Samtliga

⁴ SHM inv. nr 17473; U ANF1937;172.

inskrifter är ristade med kortkvistrunor men tyvärr är de genomgående mycket svårtolkade. Fynden visar dock att de krigare som var förlagda vid Birkas borg under den senare delen av 900-talet var väl förtrogna med runskrift och att det just var kortkvistvarianten av runraden som de använde.

Som bekant gjordes det en mycket omtalad och noggrann arkeologisk undersökning av ett mindre område i Birkas Svarta jord på 1990-talet. Mängder av fynd togs tillvara och man undrar naturligtvis om det inte gjordes några runfynd. Det gjorde det faktiskt, även om det är synnerligen blygsamt. På ett litet bränt ben finns ett par ristade tecken som utan tvivel skall tolkas som runor: *þ (fig. 2).⁵ Detta utgör säkert bara ett brottstycke av något längre, men formen på det första tecknet visar att det bör ha rört sig om en inskrift med långkvistrunor. Däremot är det osäkert vilket ljudvärde denna runa har. Man tänker givetvis först på en **h**-runa, men det kan faktiskt inte uteslutas att det rör sig om en **a**-runa av den ålderdomliga typ som bl.a. är känd från Sparlösaasten i Västergötland (Vg 119) och några tidiga danska runstenar. Tyvärr vet jag ännu inget om dateringen och fyndsammanhanget för denna inskrift.

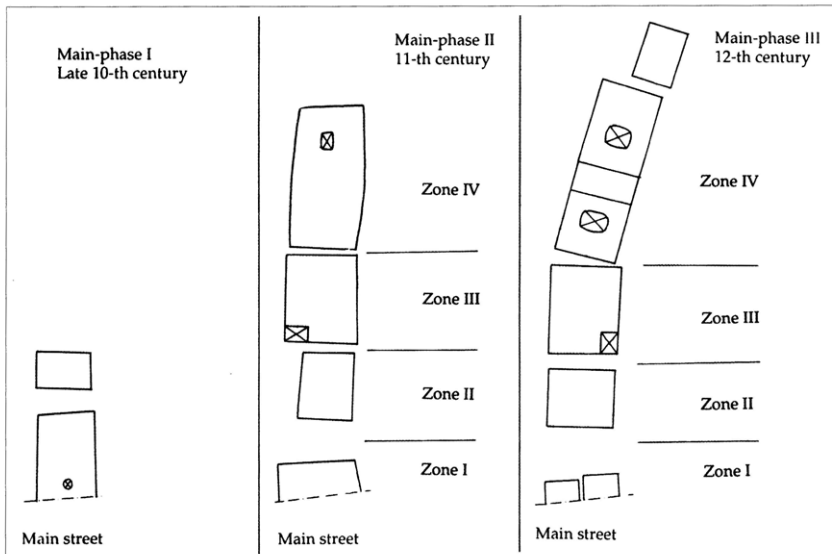
Även om det finns många osäkerhetsfaktorer i runmaterialet från Birka, står det klart att runskriften här har använts i vardagliga sammanhang och i olika typer av miljöer. Inte minst kopplingen till Birkas krigare är intressant. Det är också värt att notera att såväl kortkvistrunor som långkvistrunor varit kända i staden, även om detta kanske inte är så oväntat på en internationell handelsplats, där människor från olika delar av den vikingatida världen har mötts.

Sigtuna

Nästa exempel är hämtat från Sigtuna som på många sätt kan ses som efterträdare till Birka. Enligt de senaste arkeologiska rönen har staden anlagts på 980-talet och som man tror på kungligt initiativ. Sigtuna är påfallande rikt på runfynd. Omkring ett fyrtiotal runstenar är kända och mer än hundra runristade lösföremål har påträffats inom stadsområdet. De senare är till övervägande del framkomna vid moderna arkeologiska undersökningar, vilket gör att fyndomständigheterna ofta är väl kända.

Genom de många utgrävningarna har vi numera en ganska klar bild av hur bebyggelsen i staden har varit organiserad. På ömse sidor om en huvudgata (motsvarande dagens Stora gatan) fanns långsmala tomter och på varje tomt låg ett antal hus med olika funktioner. Detta gör att det i många fall är möjligt att knyta de runristade föremålen till mycket bestämda miljöer.

⁵ Fyndnr 92875. Föremålet förvaras nu i SHM.

Figur 3. Schematisk framställning av zonindelningen på en stadsgård i kv. Trädgårdsmästaren under de tre huvudfaserna. Efter Pettersson 1995.

I kvarteret Trädgårdsmästaren 9–10, som undersöktes under åren 1988–90, har man kunnat konstatera en tydlig zonindelning på tomterna, som har varit relativt fast under de århundraden som finns representerade inom området (Wikström et al. 2011:26 ff.; se fig. 3). Närmast gatan i zon I utgjordes bebyggelsen av bodar, där olika typer av hantverk har bedrivits. Innanför dessa i zon II låg hus för mer specialiserat hantverk. Dessa följdes i zon III av bostadshus i form av s.k. hörnhärdhus. Slutligen fanns längst in på tomterna i zon IV hus med en centralt placerad härd – s.k. hallar – som man tror främst har haft en social och representativ funktion.

Den undersökta ytan i kv. Trädgårdsmästaren omfattar fyra hela tomter samt delar av en femte. Enligt den stratigrafiska analysen fanns på denna yta tio olika bebyggelseskeden, som sträckte sig från ca 985 fram till 1260 (Wikström et al. 2011:23 ff.). Man har också kunnat urskilja tre övergripande skeden: huvudfas 1 ca 980–1000, huvudfas 2 ca 1000–1125 samt huvudfas 3 ca 1125–1260. Av dessa motsvarar huvudfas 2 den period då runstensresandet var som intensivast i Uppland. Huvudfaserna 1–2 kan därför grovt räknas som "vikingatid", medan huvudfas 3 motsvarar "medeltid".

Från undersökningarna i kv. Trädgårdsmästaren finns sammanlagt 26

runfynd registrerade.⁶ Två av dessa är runstensfragment, medan de övriga utgörs av olika typer av lösföremål. Av de senare kan 22 föras till bestämda fyndplatser och faser (se som exempel fig. 4 nedan).

Figur 4. Exempel på spridningen av runristade föremål inom i kv. Trädgårdsmästaren i fas 9 (1200–1230). Grundplanen efter Wikström et al. 2010.

⁶ I undersökningsrapporten omnämns även ett kamfodral med runlika tecken (fyndnr 9819) med hänvisning till Sl 7. Här föreligger sannolikt en förväxling, eftersom Sl 7 avser ett fynd som gjordes redan omkring 1925 i kv. Trädgårdsmästaren 3. I fyndlistan finns inte heller några uppgifter om att fyndnr 9819 skulle bära runor. Jag kommer därför inte att räkna med detta fynd. Beträffande ett annat fynd (fyndnr 18939, Sl 111) är det osäkert om man verkligen skall räkna med runor och det har med tvekan inkluderats i denna undersökning, – Senare har också ett litet ornerat runstensfragment med delar av ett kors men utan runor, uppmärksammats från grävningen (fyndnr 22526, se Källström 2012).

Även om detta är ett stort antal runinskrifter från en relativt begränsad yta är antalet runfynd per bebyggelsefas mycket lågt (i snitt två om endast lösföremålen räknas). Det är därför mycket svårt att se något mönster i fyndspridningen på denna nivå. Om man däremot relaterar fynden till de övergripande huvudfaserna blir bilden något tydligare (se fig. 5).

← Mot Stora gatan

	Zon I			Zon II			Zon III			Zon IV									
Fas	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S
1																			
2								(x)											
3											x								
4		x						x											
5								x											
6								x			x	x							
7					x					x	xx								
8				x			x												
9		x	x			x								xx		x			
10									x										x

Figur. 5. Schematisk framställning av spridningen av runristade lösföremål från undersökningen i kv. Trädgårdsmästaren 9–10 i förhållande till tomternas längdriktning sedd från NO. (Bokstäverna i tabellhuvudet avser rutbeteckningar på den ena axeln i grävningens koordinatsystem.)

Fas 1 = Huvudfas 1, Fas 2–6 = Huvudfas 2, Fas 7–10 = Huvudfas 3. – Krysset inom parentes i fas 2 avser Sl 111, se not 6.

Från den äldsta perioden, dvs. tiden före omkring år 1000 (huvudfas 1) finns inte ett enda runfynd, utan dessa dyker först upp under huvudfas 2 och är då i huvudsak koncentrerade till zon III i mitten av tomterna. I huvudfas 3 påträffas däremot runfynden i stort sett över tomternas hela längd, även om detta blir tydligast först efter år 1200 (från fas 9). Om man i stället studerar samma material i förhållande till de fem tomterna spridningen mer likartad under "vikingatid" och "medeltid" (fig. 6), även om runfynden i den äldre fasen har en dragning mot tomterna i nordost.

	Tomt I			Tomt II			Tomt III				Tomt IV				Tomt V		
Fas	-1	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1																	
2												(x)					
3											x						
4					x			x									
5											x						
6	x											x		x			
7					x	x											
8					xx	x								x			
9			x	x			x		x		x		x				
10								x	x								

Figur. 6. Schematisk bild av spridningen av runristade lösföremål från undersökningen i Kv. Trädgårdsmästaren 9–10 i förhållande till de fem tomterna, sedda från SV. (Siffrorna i tabellhuvudet avser numreringen av rutorna på den andra axeln i grävningens koordinatsystem.)

Det verkar alltså som om de runristade lösföremålen under vikingatiden i huvudsak har hamnat i zon III, dvs. bostadszonen, medan de under medeltiden även förekommer i andra miljöer. Denna iakttagelse bekräftas om man bara tar hänsyn till de föremål som är knutna till byggnader (fig. 7).

Fas	Zon I	Zon II	Zon III	Zon IV
1				
2			(x)	
3				
4			x	
5			x	
6			x	
7				
8		x x		
9				x x
10			x	

Figur. 7. Fördelningen av runristade lösföremål knutna till byggnader i förhållande till zonindelningen på tomtarna i kv. Trädgårdsmästaren.

Visserligen rör det sig bara om nio föremål, varav fyra tillhör den vikingatida perioden och resten medeltiden, men det är slående att samtliga vikingatida runföremål ligger i bostadshuset i zon III. I den medeltida perioden är fynden mer jämnt fördelade över zon II–IV. Naturligtvis skall inte denna fördelning övertolkas, men det förefaller här som om runbruket under vikingatiden i första hand har tillhört bostadsmiljön.

Det blir då också intressant att ta en närmare titt på vilka texttyper som kan knytas till olika miljöer och tider. Det äldsta möjliga runfyndet i kv. Trädgårdsmästaren finns på ett djurben, som har daterats till perioden 1000–1020 (fas 2).⁷ Det är dock svårt att avgöra om det som har tolkats som ett 15-tal runliknande tecken verkligen skall uppfattas som sådana. Många av linjerna ser nämligen ut att utgöras av skärmärken och oavsiktliga repor. Betydligt intressantare är ett runben från perioden 1050–75 (fas 4), vilket bär inskrift på två sidor.⁸ Texten på den ena sidan lyder **purli** och har tolkats *pōrli*, vilket kan vara en kortform till mansnamnet *pōrlæifr* (Åhlén i Gustavson et al. 1992:161). Texten på den andra sidan är defekt, men har bestått av minst fyra ord: ...--r × **ha**--× **fyr**t × **ulr**..., där endast verbformen *fört*, pret. part. av *fōra* 'föra', är fullständigt bevarad.⁹ Det är dock tydligt att vi här har att göra med någon form av meddelande eller "brev", där *pōrli* antingen är adressaten eller avsändaren och där det ges upplysningar om att någon har transporterat något.

⁷ Fyndnr 18939, Sl III (opublicerad).

⁸ Fyndnr 11901, Sl 27, U Fv1992:161B.

⁹ Egen läsning 10 maj 2011.

Två fynd har gjorts i ett och samma hörnhärdhus (Hus 194), men i olika brukningsfaser av detta. Det äldsta, som dateras till perioden 1075–1100 (fas 5), utgörs av en liturgisk kam av elfenben från Bysans, där någon med ganska grova runor har ristat **kunt**.¹⁰ Detta har tolkats som början av ett namn, kanske *Gunnndiarfr* eller ett felstavat *Knūtr* men också som en variant av könsordet *kunta* (jfr eng. *cunt*). Vad det senare skulle ha att göra på en liturgisk kam kan man bara spekulera om. Det andra runristade föremålet utgörs av ett hornskäft som tillhör perioden 1100–25 (fas 6).¹¹ På skäftet finns förutom två runrader tillhörande långkvistvarianten också en inskrift med stavlösa runor. Denna innehåller dels en ägaruppgift (*Borga ā naskal þenna*), dels ett mer svår begripligt avsnitt (**kupusutrriti**) som har tolkats som en ristaruppgift.¹² Den otolkade runföljden **naskal** (nyläsning från 2009, se Bianchi 2010:145 f., Källström 2010a:121) bör vara en beteckning på det verktyg som skäftet har tillhört.¹³

De övriga runtexterna från den vikingatida perioden är genomgående mycket korta och består av runföljder på 3–7 runor. Samtliga tycks vara otolkbara. Man bör dock särskilt notera att inskrifterna i kv. Trädgårdsmästaren under det vikingatida skedet – med undantag för exemplet med stavlösa runor – så gott som uteslutande är ristade med runor tillhörande långkvistsystemet.¹⁴

Under den medeltida perioden finns som nämnts även runfynd från andra typer av byggnader än bostadshus. I ett hantverkshus (Hus 314b) påträffades ett runben ristat på två sidor med en lång inskrift på latin (enligt Helmer Gustavsons läsning):¹⁵

(a) **kruks : markus : kruks : lukus : kruks : maþ--...**

(b) **...--oanas : kruks : maria : matra : tomina**

Crux Marcus. Crux Lucas. Crux Matth[aeus. Crux(?) I]oannes. Crux Maria, mater(?) Domini(?) ("Kors Marcus. Kors Lukas. Kors Matteus. [Kors(?)] Johannes. Kors Maria, Herrens(?) moder(?)").

¹⁰ Fyndnr 14057, Sl 24, U Fv1992;159B.

¹¹ Fyndnr 15335, Sl 28, U Fv1992;161C.

¹² Det finns också ett femte fynd från en inomhusmiljö: fyndnr 28260 (Sl 105) från hus 385. Huset är endast delvis undersökt och husresterna var mycket diffusa. Det har därför inte kunnat funktionsbestämmas, men låg långt in på tomt I. Inskriften är ristad i ett djurben och lyder (enligt min egen läsning): * **saa**.

¹³ Efter mitt föredrag i Umeå meddelade prof. em. Tryggve Sköld att finskan äger ett ord **naskali** som betyder 'syl; pryl'. Det är mycket frestande att tänka sig att det är en motsvarighet till detta ord som döljer sig i Sigtunainskriften.

¹⁴ De enda undantagen utgörs av en **n**-runa med ensidig bistav i en av futharkerna på hornskäftet Sl 28 samt två **a**-runor av kortkvisttyp på Sl 105.

¹⁵ Fyndnr 2841, Sl 17, U Fv1990;37.

Runbenet har daterats till perioden 1175–1200 (fas 8). I huset gjordes i övrigt mycket rika fynd, som bl.a. bestod av uppståndelseägg av keramik, ett cloisonnéarbete av guld och glas, fragment av glasbägare, pärlor m.m. (Wikström et al. 2011:119). Från en annan byggnad, tolkad som ett hantverkshus (Hus 312b) från samma tid, kommer ett runben med en fullständig, men något felristad futhark på den ena sidan, och några korta runföljder på den andra.¹⁶ Bland de senare finner man bl.a. stavelsen **ba** upprepad två gånger, vilket tyder på någon form av skrivövning.

I ett mitthärdhus – dvs. den typ av hus som låg längst in på tomterna och som också kan kallas hall – från perioden 1200–30 (fas 9) påträffades ett fragmentariskt runben med inskrift på båda sidor. Den ena sidan upptas av en läsarpuppmaning: **raþnuenþu...** *Rāð nū, en þū ...* "Tyd nu, och du ...", medan den andra bär fyra runor som ännu är otolkade.¹⁷ Det är tänkbart att detta är resterna av ytterligare ett runbrev, men det är också mycket möjligt att det rör sig om en lek, där någon uppmanas att tyda någon form av lönnskrift. Om de fyra runorna på baksidan i så fall utgör själva "rungåtan" eller är ett försök att besvara den går tyvärr inte avgöra.¹⁸ Särskilt intressant är att detta fynd har gjorts i en byggnad som antas ha haft en social och representativ funktion.

De två återstående inskrifterna från inomhusmiljö är korta och ännu otolkade. Ett av de fynd som inte har kunnat knytas till någon inomhusmiljö är det berömda "kungabenet" med en lång text som förslagsvis har tolkats som en konversation under ett gästbud (Gustavson et al. 1992:167)¹⁹ Det bör dock noteras att fyndplatsen inte ligger i zon IV utan i hantverkszonen och att benet kommer från lager daterade så sent som 1200–30 (fas 9) (Wikström et al. 2011:160). De övriga inskrifterna från de medeltida faserna är genomgående mycket korta och består ofta av bara några få runor. De har i regel inte gått att tolka. I några fall upprepas en och samma runa, vilket tyder på att de i första hand skall uppfattas som en form av skrivövningar (fig. 8).

Beträffande teckensystemet är långkvistformerna ännu de dominerande, men man lägger märke till ett större inslag av framför allt **n**- och **a**-runor med ensidiga bistavar. Sammantaget ger dock runformerna ännu ett vikingatida intryck utan riktigt säkra spår av de särutvecklingar som kännetecknar det medeltida runbruket. Det bör dock noteras att det ovan nämnda run-

¹⁶ Fyndnr 5429, SI 21, U Fv1990;41B.

¹⁷ Fyndnr 17736, SI 32, U Fv1992;164C.

¹⁸ Läsordningen är osäker, men det verkar troligast att de skall läsas som ett spegelvänt **rfmi**, där **f**-runan är stupad. Möjligen antyder det senare att denna runa skall bytas ut mot ett annat tecken. Kanske utgör den en lönnskrift för den i futharken följande runan **u**. I så fall skulle man få runföljden **rumi**, vilket kan återge ett riktigt ord.

¹⁹ Fyndnr 22145, SI 34, U Fv1992;166.

Figur 8. Runbenet SI 20 från kv. Trädgårdsmästaren. De fem tecknen representerar troligen en skrivövning där någon övat på att framställa runan **p**. Foto: Bengt A. Lundberg.

benet med latinsk text genomgående har **o**-, **n**-, **a**- och **t**-runor med ensidiga bistavar (**þ**, **ʀ**, **ʁ**, **1**) och att **s**-runan här har formen ¹.

Det går också att iaktta en annan skillnad mellan de "vikingatida" och "medeltida" fynden. Under den förra perioden är det flera gånger föremål med andra funktioner än att fungera som skriftbärare som har försetts med runinskrifter (en kam, ett skaft till ett verktyg, en bennål), medan runorna under den medeltida perioden nästan uteslutande är ristade i obearbetade djurben. Enda undantaget är en liten benplatta, som dock bör betraktas som ett råämne och inte som ett färdigt föremål.²⁰

Även om det ovan nämnda materialet är behäftat med många osäkerheter antyder det en förändring i skriftbruket i Sigtuna omkring år 1125 – eller om man så vill mellan "vikingatid" och "medeltid". Antalet inskrifter ökar och runorna dyker upp i andra miljöer än just bostadsmiljön. Texterna blir också delvis mer avancerade med bl.a. inslag av latin. Viktigast är dock de inskrifter som kan tolkas som olika typer av skrivövningar, vilket är ett tecken på att allt fler försöker tillägna sig konsten att rista runor. Givetvis är materialet från kv. Trädgårdsmästaren för litet för att man skall kunna tala om annat än tendenser, men det är i alla fall tillräckligt för att bilda grundlaget till en hypotes som i framtiden förhoppningsvis kan prövas mot runmaterial från andra delar av staden.

Medelpad

Mitt sista exempel har jag hämtat från Medelpad som tillsammans med Jämtland ser ut att vara den nordligaste utposten för det vikingatida runbruket. Visserligen finns från Rossvik i Nora socken i Ångermanland ett par skifferföremål med runor men det är mycket osäkert om dessa ristningar verkligen är autentiska.²¹

Från Medelpad känner man för närvarande 18 runinskrifter som i samtliga fall utgörs av runstenar. Vi har här alltså inga konkreta spår av ett vardagligt skriftbruk i form av lösföremål som i Birka och Sigtuna, utan endast monumentalinskrifter. Runstenarna är koncentrerade till den östra delen av

²⁰ Fyndnr 3148, SI 106.

²¹ SHM inv. nr 13575.

landskapet och till de gamla huvudbyggena runt de större vattendragen. I söder uppträder de i anslutning till Ljusnan och sjön Marmen, i norr följer de Selångersån från Östersjökusten och vidare mot nordväst.

Vissa av stenarna är signerade och vi lär här känna namnen på några av de skrivkunniga: Fartägn (M 1), Åsgärd (M 2) och Håkon (M 7). Det bör noteras att en av stenarna av allt att döma är ristad av en kvinna (se vidare Larsson 2002:74 f.), vilket är mycket ovanligt. Ytterligare tre stenar har varit signerade (M 4, M 6 samt troligen också M 13) men här saknas i dag ristarnamnen. Utseendet på dessa stenar talar dock emot att de skulle vara utförda av de ristare som vi redan känner. Till detta kommer en runsten från Attmarsby (M 5) som enligt min mening mycket väl kan vara ett ungdomsverk av den kände runristaren Åsmund Kåresson (se Källström 2010b:118 ff.).

De medelpadska runstenarna har i regel ett ganska enkelt utförande men bör alla tillhöra 1000-talet. Texterna utgörs så gott som uteslutande av minnesinskrifter av traditionellt snitt. I ett fall – den försvunna runstenen M 18 från Timrå kyrka – finns skäl att misstänka att runorna inte har haft någon språklig innebörd. Samtidigt är det medelpadska skriftbruket mycket särpräglat. Det runalfabet som ristarna har gjort bruk av ser närmast ut som en blandning av långkvist- och kortkvistformer, där runorna **n**, **a**, **s** och **t** vanligtvis är av den senare typen. I några inskrifter förekommer även stavlösa **u**- och **r**-runor men däremot inga andra runor av denna typ, trots att de var i flitigt bruk i Hälsingland. Liksom i Hälsingland saknas också exempel på stungna runor som **h** **y**, **ʀ** **g** och **ʔ** **e**.

Ett mycket originellt drag i de medelpadska runinskrifterna är att vissa runor ofta uppträder som vändrunor, t.ex. **þ**-runan på M 3, M 6, M 8 och M 11, liksom runorna **f** och **k** på M 15. Det är också ovanligt med skiljetecken mellan orden och på de flesta av stenarna saknas de helt. Ett annat påtagligt drag i de medelpadska runinskrifterna är att runorna ofta är ganska kraftigt bakåtlutade. Detta leder tankarna till ristningar i trä och man kan inte låta bli att jämföra t.ex. med den berömda inskriften med kortkvistrunor från Staraja Ladoga i Ryssland (se t.ex. Johnsen 1968:167 ff.) som dock är ett eller par århundraden äldre (fig. 9).

Även om de kända runinskrifterna i Medelpad utgörs av traditionella minnesinskrifter avviker de i många fall från de skriftkonventioner som rådde för denna typ av texter i andra delar av Sverige vid samma tid. De medelpadska runorna ger inte något intryck av att vara en monumental-skrift utan tycks snarare spegla en skrift som i första hand har varit avsedd för annat material än sten. Förekomsten av de stavlösa formerna av **u** och **r** stärker detta intryck. Man kan jämföra med inskriften på den bekanta Sig-tunaamuletten, där inskriften till övervägande del består av långkvistrunor, men där ristaren mot slutet – förmodligen av utrymmesskal – övergår till

Figur 9. Jämförelse mellan runorna på Nalbystenen i Medelpad och tränskriften från Staraja Ladoga. Renritning: förf.

den stavlösa varianten av runorna **u**, **p** och **r**.²² Det måste också poängteras att de originella dragen i de medelpadska runinskrifterna härrör från flera olika skriftbrukare, vilket visar att det rör sig om något mer än bara personliga egenheter. Hur begränsat materialet än är, kan vi åtminstone leka med tanken att det var precis så här som vardagsskriften såg ut i Mellannorrland under vikingatid.

Slutord

Runorna som vardagsskrift under vikingatid är ännu ett ganska outforskat område jämfört med studierna av de mer talrika monumentalinskrifterna men materialet har uppenbarligen en potential. Samtidigt bjuder materialet på rätt stora utmaningar. Inte sällan är inskrifterna svåra att läsa och tolka, och det är ofta nödvändigt att kombinera flera olika forskningsdiscipliner för att nå resultat. Exempelvis är arkeologin oundgänglig både för datering- en och för att rekonstruera olika skriftmiljöer.

Man skall dock inte bortse från att även monumentalinskrifter kan innehålla drag som snarare hörde hemma i ett mer vardagligt skriftbruk. I de centrala landskapen kring Mälaren har både runstenarna och den skrift de bär ofta en monumental prägel. Inskrifterna är uppdelade med skilletecken och runorna utgörs i regel av de tydliga och lättlästa långkvistrunorna. Samtidigt kan man ibland finna runstenar, där andra skriftnormer har följts och där inskrifterna mer liknar dem i Medelpad. Det är mycket möjligt att även dessa speglar ett mer vardagligt bruk av runor.

Som ren kuriosas kan nämnas att Johannes Bureus i sin undervisnings- skrift *Rvna ABC boken* (1611) har återgivit runraden i tabellform under rubriken "Runa ABC efter svenske ordningen" (se fig. 10). Det märkliga är att

²² SHM inv. nr 19692, Sl 5, U Fv1933;134.

Runa A B C efter Svenske ordningen.		
ƿ	Från.	F. ƿ v consona.
1	Br.	h u. n v conf. n y. n d.
4	Ehors	Th. þ dh. þ dhdh.
h	Odhes.	h o. i d. h f f d.
l	Rydhur.	R r. d r er fin.
Y	Rön.	ƿ f c. ƿ Y g. ƿ q.
ƿ	Haghall.	H Gh Ch.
1	Nadh.	N. f n fin. f n n. f d n.
I	Idher.	I voc. I j conf. I I e.
1	Aru.	A. I a.
r	Gun.	Spr. Is. h med. ss.
1	Tiidhr.	T. T t in fi. 1 d.
4	Byrghal.	B. þ p in pr. alias 8 B.
r	Lagher.	L. f ll.
ƿ	Man.	M. ƿ mm.

Figur 10. "Runa ABC efter svenske ordningen" i Rvna ABC boken utgiven av Johannes Bureus 1611. Foto Kungl. Biblioteket - Litteraturbanken.se.

de teckenformer som han redovisar i vänsterspalten i stort sett skulle kunna vara hämtade från någon medelpadsk runsten. Särskilt lägger man märke till de stavlösa formerna för **u** och **r** liksom de spegelvända varianterna av **p** och **b**. Kanske valde Bureus att återge just dessa runformer då han på en av Medelpads runstenar (M 1 Nolby i Njurunda) trodde sig ha funnit namnet på en av sina förfäder och fått idén att de ursprungligaste varianterna av runorna också borde finnas här. På denna punkt hade Bureus uppenbarligen fel, däremot ger landskapets runstenar en inblick i en variant av den yngre runraden som har lämnat få spår på annat håll.

LITTERATUR

ANF = Arkiv för nordisk filologi. 1888–.

Barnes, Michael P. 1987. The Origins of the Younger futhork. A Reappraisal. I: *Runor och runinskrifter. Föredrag vid Riksantikvarieämbetets och Vitterhetsakademiens symposium 8–11 september 1985*. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Konferenser 15.) Stockholm. S. 29–45.

Bianchi, Marco 2010. *Runor som resurs. Vikingatida skriftkultur i Uppland och Södermanland*. (Runrön 20.) Uppsala.

Bureus, Johannes 1611. *Rvna ABC boken*. Stockholm.

Fridell, Staffan 2011. Graphic variation and change in the younger futhork. I: *NOWELE* 60/61. Odense. S. 69–88.

Fv = Fornvännen. 1906–.

Friesen, Otto v. 1933. De svenska runinskrifterna. I: Otto v. Friesen (red.), *Runorna*. (Nordisk kultur 6.) Stockholm. S. 145–248.

Gustavson, Helmer 2009. Runes as a mark of status. I: Lena Holmqvist Olausson & Michael Olausson (red.), *The martial society. Aspects of warriors, fortifications and social change in Scandinavia*. (Thesis and papers in Archaeology B:11.) Stockholm. S. 117–124.

Gustavson et al. 1992 = Gustavson, Helmer, Snædal, Th. & Åhlén, Marit 1992. Runfynd 1989 och 1990. I: *Fornvännen* 87. S. 153–174.

Hellbom, Algot 1979. *Medelpads runstenar*. Sundsvall.

Jansson, Ingmar 1990. Birka. I: *Nationalencyklopedin* 2. Höganäs. S. 591–592

Johnsen, Ingrid Sanness 1968. *Stuttruner i vikingtidens innskrifter*. Oslo.

Källström, Magnus 2010a. Det 22:a internationella fältrunologmötet 11–13 september 2009 i Sigtuna. I: *Fornvännen* 105. S. 121–123.

Källström, Magnus 2010b. Runorna norr om Ödmården. Om vikingatida skrifttraditioner och missionsbiskopen som blev norrlänning. I: *Arkeologi i Norr* 12. S. 109–131.

Källström, Magnus 2012. *Undersökning av korsristat stenfragment från Ku. Trädgårdsmästaren 9–10 i Sigtuna, Uppland*. Runrapport från Riksantikvarieämbetet (ATA dnr 321-01786-2012). < <http://samla.raa.se/xmlui/handle/raa/6406> >

Larsson, Patrik 2002. *Yrrunan. Användning och ljudvärde i nordiska steninskrifter*. (Runrön 17.) Uppsala.

M + nr = Nummer i Hellbom 1979.

Malmer, Brita 1966. *Nordiska mynt före år 1000*. (Acta archaeologica Lundensia. Series in 8°. 4.) Bonn.

- Norden, Arthur 1937. Magiska runinskrifter. I: *Arkiv för nordisk filologi* 53. S. 147–189.
- Petter[s]son, Björn 1995. Stratigraphic analysis and settlement stratigraphy in early medieval Sigtuna. Methods and preliminary results. I: *Laborativ Arkeologi* 8. S. 65–77.
- SHM = Statens historiska museum, Stockholm.
- Sl = Sigtunas lösföremål. Förteckning över runristade lösföremål från Sigtuna upprättad av Helmer Gustavson. Artiklarna publiceras löpande på Riksantikvarieämbetets hemsida: <<http://www.raa.se/kulturarvet/arkeologi-fornlamningar-och-fynd/runstenar/digitala-sveriges-runinskrifter/sigtunas-losforemal/>>
- U = Uppland.
- Wessén, Elias 1957. *Om vikingatidens runor*. (Filologiskt arkiv 6.) Stockholm.
- Vg + nr = Nummer i *Västergötlands runinskrifter*, granskade och tolkade av Hugo Jungner och Elisabeth Svärdström. (Sveriges runinskrifter 5.) Stockholm 1940–1970.
- Wikström, Anders et al. 2011. *Fem stadsgårdar – arkeologisk undersökning i kv. Trädgårdsmästaren 9 & 10 i Sigtuna 1988–90*. (Meddelanden och Rapporter från Sigtuna Museum 52.) Sigtuna.

IVAR BERG

Rural Literacy in Sixteenth Century Norway

ABSTRACT. This contribution discusses how the increased importance of literacy, in its widest meaning, in the beginning of the Early Modern era affected the Common Man in Norway. What relationship did farmers in remote areas have to the written word in the sixteenth century? The paper claims a “literacy of the illiterate.” Even people who could not themselves read were members of communities that relied on written testimonies and their use; they were used to hearing charters read out loud and knew how they were supposed to sound. The language that defines rural charters on land trade and similar matters will first be briefly compared to the general development in Norway during the sixteenth century. Then there follows a discussion of what kind of people were involved in the issuing and writing of charters, before these charters are evaluated as sources of our understanding of the literary or textual culture, if one may use such a word, of their time. The claim is made that the social function of these texts and their peculiar linguistic form (compared to other texts written in Norway at the same time) are connected.

KEYWORDS: Norwegian, sixteenth century, charters, literacy, textual community

1. Introduction

As is well known, Danish replaced Norwegian as the written language in Norway around the year 1500, a position it retained until the late nineteenth century. At the same time new text types were introduced, and in a broad sense a new literary culture emerged. This development came to be intrinsically connected with the Danish language. By the 1520s this language shift was more or less completed. (The term *language shift* is not uncontroversial, cf. below.)

However, contrary to the general development of the written language and writing culture in Norway, throughout the sixteenth century local officials in rural areas continued to issue charters according to traditional models, written in Norwegian or in Danish with strong Norwegian interference. These documents were labelled “farmer letters” (*bondebrev*) by the only scholar to discuss them thoroughly, Gustav Indrebø in his classic history of the Norwegian language. These charters largely consist of more or less fixed phrases or formulas, which closely follow older established patterns. The topics dealt with are mostly the most crucial issues for farmers, i.e. land trade, border quarrels, and testimonies about ownership, kinship, and inheritance.

The present study takes the charters mentioned by Indrebø as its starting point, to which are added a few more not yet published in his time. To give an impression of the number of texts, a thorough examination of the period 1550–1565 found 40–45 “non-Danish” charters.¹ The quoted sources are available in the edition *Diplomatarium Norvegicum*, a collection of Norwegian and Norway-related documents dating from before c. 1580. So far 23 volumes have been published, of which vols. I–XXI are available online; many charters of the kind discussed here are printed in vol. XXI.

The objects of study here are first and foremost these charters as a cultural phenomenon, not literacy in the restricted sense of the ability to read and write, although that question will be addressed in Section 3. I follow the wide definition of *literacy* given by Briggs (2000:398):

Literacy is not simply the ability to read, though it is partly that. It is a complex cultural phenomenon [...] it is also a historically contextualized mentality. [...] And any discussion of literacy must take into account the oral mode of communication which it complemented, substituted for, and often competed with.

¹ It is impossible to give exact numbers, as the language of this time, before any standard was established, is so mixed that it is hard to decide where to draw the line between “Danish” and “Norwegian.” The notion “Non-Danish” includes charters with many Norwegian forms, albeit not necessarily completely “Norwegian.”

The main bulk of the article will thus discuss the significance of written documents for the rural population, and how they took part in a culture dependent on writing regardless of their own ability to read or write. In doing so, I argue for a “literacy of the illiterate.”

2. Language

Spoken Norwegian in the sixteenth century differed from Danish in a number of ways, and the written language of Norwegians displays a mixture of Norwegian tradition, Danish models, and Norwegian dialects. Although this study is based on selected charters written basically in Norwegian, most of these documents show some sign of Danish influence, albeit in varying degrees, and mainly in the phonological domain.² The usual examples are:

- Spellings with <e> reflecting the Danish monophthong (< Proto-Nordic /ei/) rather than the diphthong preserved in Norwegian. (There were other diphthongs as well, but /ei/ was—and is—by far the most frequent one in the language.)
- Spellings with <b, d, g> reflecting Danish lenition rather than Norwegian unvoiced plosives /p, t, k/.
- The vowel <e> in endings where both Old Norwegian and younger dialects had /a/ or /o/, because Danish reduced all unstressed vowels to schwa, written <e> (or <æ>).

Moving on to morphology, more of the old inflectional system was retained in Norwegian than in Danish, although the system was simplified in both languages. The texts in question have lots of dative forms, mostly conforming to the traditional language; nevertheless, there are also hypercorrect forms, where neither Old Norwegian nor later dialects would have the dative. Another frequent conservative form is the verbal ending *-om* in the first person plural.

We find Norwegian interference on the phonological level also in otherwise well-written Danish texts by Norwegians from this time. Especially diphthongs remained frequent throughout the century. However, in other texts I have studied from the 1520s and 1530s, written by professional scribes in service of the church, marked morphological forms are virtually non-existent (Berg 2013). The abundance of dative forms in these “farmer letters” is thus a very typical and, we must assume, also marked feature.

The lexis, in legal terminology and diplomatic formulas, is just as important as phonological and morphological features to mark these texts

² We are dealing with written texts and strictly speaking graphemes, not phonological features. However, these orthographic practices reflect phonological differences between the involved languages or dialects.

as Norwegian. The law in use was still in Old Norwegian, and its juridical terms were retained. Traditional charters from the High and late Middle Ages are highly stereotypical with many fixed phrases. To give but two examples: A traditional inscriptio³ like *ollom monnom theim sem thetta bref see eller hōra* 'to all men who see or hear this letter' may also be found in texts otherwise written in Danish, especially the initial dative phrase *ollom monnom* 'to all men.' Similarly, a formula used to underline that a farm is sold with everything belonging to it is common: *med ollom lutum ok lunnendum* 'with all parts and perquisites' (the phrase is often more elaborate).

Such fixed phrases in young charters could easily be copied from older ones. Sometimes the formulas are corrupted and have strange word forms revealing that their meanings were obscure to many scribes. Therefore it has often been claimed that such formulas were merely copied and no sign of living language, and this does indeed often seem to be the case.

However, there are also signs of linguistic creativity in these charters, which show that the scribes understood the language and what they were writing, and did not rely only on older models. A nice example is the use of the Roman numeral for a half (*j*), a *j* with a stroke through it, for its sound value rather than its numerical one, i.e. as a logographic symbol. This is fairly rare in older charters—examples do exist, e.g. DN I 534–536⁴ from 1391—, yet there are several examples from the 1550s. Sometimes an ending is added as well, for instance the definite article in a charter from 1554, *jen*, to be read *helften*, 'the half' (DN XXI no. 999). I shall not spend more time on language, just point out that such examples of linguistic creativity contradict the idea that the language of these texts is merely copied from or based on older models.

3. People

It is usually assumed that the local priest, who was surely the only one in a rural community with formal schooling, put agreements between farmers to writing. Vannebo (1994) surveys older studies in order to assess the number of literate people in medieval Norway, but must conclude that it is all very much in the vague, especially the degree of literacy outside the clergy. Nevertheless, there are some charters, in content similar to many others, which reveal very basic schooling, for instance highly unorthodox orthography, at times completely unintelligible words, and in general bad handwriting. This is sometimes mentioned by the editors, e.g. in DN XXI

³ Cf. any introduction to diplomatics for an explanation of the terminology, e.g. Hamre (2004) or Vogtherr (2008).

⁴ DN = *Diplomatarium Norvegicum*, with volume in Roman numerals and text number in Arabic numerals.

nos. 951, 974 (“dårlig hånd” ‘bad hand(writing)’), and 1067. Such charters, we will assume, were not written by an educated priest, but rather by some local farmer with a basic grasp of writing. We would also expect the priest, with his high status in the local community, to be among the witnesses; when this is not the case, it indicates that no priest was present, and thus that someone else acted as scribe.

There are thus good reasons to believe that some farmers were indeed able to write, and even more people probably knew how to read. That reading and writing skills are independent of each other is one important finding of the research into early modern literacy by Egil Johansson. And such knowledge does not necessarily, as was previously often taken for granted, depend on formal schooling, but might have been maintained privately. At the heart of Johansson’s argumentation lies the fact that “an early reading tradition in a pre-industrial, agrarian, developing country” is possible (Johansson 2009:56). Fet (1995:24 f.) likewise shows that there were people in the Norwegian countryside able to read long before the school reform connected with compulsory confirmation was enforced around 1740.

These postulated literate farmers, then, would probably belong to the group of *lagrettemenn*—prominent farmers who were appointed local officials. They acted as a jury on local court assemblies together with the regional judges called *lagmenn*, and were also responsible for solving simple border quarrels below the judicial level of the *lagmann* and for witnessing charters. As witnesses, the same names can be found in several charters from a time period, even though we assume that only a fraction of the charters actually issued are preserved, so these men must have been used to dealing with documents. Centred around the priests and these *lagrettemenn*, we see small milieus on the Norwegian countryside acquainted with the use of written documents; a couple of such examples are discussed in detail under the notion *skriftspråksmiljø* ‘writing milieus’ by Hagland (2012).

Lorenzen-Schmidt (2002) has pointed to the existence of literate farmers in Schleswig-Holstein in the early sixteenth century, as attested in books on land transactions written by *Kirchspielvögte*, government representatives at the lowest level, who were of peasant origin. This bears a close resemblance to the situation in the Norwegian countryside described above. He concludes that “the village communities in late Medieval and early Modern times were familiar with and used written forms of communication” (Lorenzen-Schmidt 2002:44). His point that remoteness from the sovereign gave the peasants better opportunities to act independently may indeed be an important one, and is supported by the fact that examples of peasant literacy are absent in regions with a manorial system and serfs rather than free farmers (Lorenzen-Schmidt 2002:45). These combined factors may explain

why the farmer letters discussed in the present paper are mainly found in remote areas of Norway.

4. Literacy

We shall now move on to the broader concept of *literacy*. For Indrebø (2001) these charters represented the last remnants of a Norwegian language and literary tradition dating back to the High Middle Ages, a tradition that was being replaced by Danish language and literary models. As was customary in his time—the book was written in the 1930s—he viewed the late Middle Ages as a period of decline and decay, where Norway was suppressed by Denmark and the Norwegian language withered away. He lamented the fact that no prose was written in Norway after c. 1400, writing being restricted to administrative and legal matters.

Recently, Hagland (2005) has questioned this view of the late Middle Ages as a period of decline, and through careful examination of selected charters claimed that literacy indeed became more widespread and generally more important in society, despite the lack of literature in the traditional sense of narrative prose. He finds that even though the number of preserved documents decreases, they display a qualitative development where the written word gradually became more important than the spoken one, and more people depended on and trusted documents and were accustomed to written statements of legal rights. This is paralleled elsewhere. Based on her own studies of documents from early modern Sweden and other studies from Germany, Sundberg (2002:21) concludes that “peasants were aware of the dignity of written material” and “did articulate and defend their interests.”

This increase in the importance of literacy continued unaffected by the language shift around 1500. The institutional *lagrettemenn* seem to have become more important during the sixteenth century, and they linked the rural communities with a culture where the last word was written, so to speak. The oral word remained important, though. Charters were traditionally addressed to “all men who see or hear this letter.” The “hear” part means that the charters were supposed to be read out loud, at the assembly or at church. This is underlined in a charter from 1564 (DN IX no. 789), addressed “to all men who see or *hear read* this letter” (my emphasis).

That reading knowledge was not essential is also made very clear in a charter from 1560 (DN XXI no. 1091). Three *lagrettemenn* testify about the ownership of a farm, and state that it is known to them and that they “from old charters have heard it read for us” who owns the farm. In older charters, the expression used in similar cases is usually *rannsaka* ‘examine,’ yet in this case the fact that the older charters had to be read for them is explicitly

stated. This was no obstacle, however, to their testifying about the contents of the charter; hearing something read aloud was juridically equivalent to reading it for oneself (cf. Clanchy 1993:253–293, “Hearing and Seeing”).

Even though most farmers could not read, they were expected to interact in writing. Many kept legal titles to their land in their chests, and in legal disputes brought their proof to court in person. They were used to presenting older charters or testimonies of ownership on such occasions, and even those who never did so themselves must have known about the usual proceedings from neighbours, relatives, or participation in assembly proceedings. Villstrand (2011) draws a distinction between possessive and accessive literacy. There were two different strategies to master the increased importance of literacy: To be literate oneself (*possessive literacy*), or to have access to literacy through mediators (*accessive literacy*). As the quotations above demonstrate, the farmers depended to a large extent on having someone to mediate between the oral and written modes of communication, yet they were still active participants in a written culture.

Many farmers, at least those who took office as *lagrettemenn* and regularly witnessed charters, had their own seals. In his seminal study of the rise of what we may call “administrative literacy” in medieval England, Michael Clanchy discusses the ownership of seals: “The possession of any type of seal implied that its owner considered himself to be of sufficient status to use and understand documents, even if this were an aspiration rather than a reality” (Clanchy 1993:51). It showed that the seal-holder was “familiar with documents and entitled to participate in their use” (loc. cit.).

The act of witnessing charters and attesting that they were made according to law and custom was an important task for the *lagrettemenn*, a part of their social as well as juridical function in society. To perform this act and exercise their function they needed access to and understanding of the written tradition and how to issue charters, including the formulas that defined them as legally valid official documents. This social function of literacy is an important point stressed by Bäuml (1980). His focus is narrative prose, but his general point that access to a literary tradition is not necessarily linked to reading competence is nonetheless valid. In the present discussion, this would mean that for the practical function of the documents, it is irrelevant whether the farmers had access to the content and actual wording of charters through their *own* ability to read or through that of someone else. This is an example of Villstrand’s (2011) difference between possessive and accessive literacy, and was demonstrated in practice by the quote from DN XXI no. 1091 above.

The combination of witnessing and testifying *in vivo*, yet relying on and trusting written evidence is something in between the oral and the

textual. Brian Stock (1983) tried to grasp such an intermediate stage by his tripartite division among *orality*, *literacy*, and *textuality*. Here literacy is the interpretive field where elements of oral and written traditions meet and merge. Stock claims that “ways of thinking associated with orality often survived in a textual environment; writing them down did not always eliminate their links with oral exchange” (Stock 1983:12).

The medieval witness charter, so important in the Norwegian tradition, is a prime example of such a combination of the oral and the textual. The constitutive event was still the witnessing of an act, yet it became mandatory to write it down for posterity.⁵ The juridical importance of witness charters may have made the act of issuing the charter seen as the legally binding action. In diplomatic terms, the charters turned from *notitiae* to *chartae*, i.e. from documents that witness an already achieved state of affairs to documents that themselves constitute a new legal situation (cf. Hamre 2004:62 or Vogtherr 2008:19). The difference between the two traditional ways of formulating the text thus became less important, albeit still discernible in their formulaic composition (Hamre 2004:65).

Through their involvement in the issuing and continuous use of charters as proof of ownership and inheritance, the farmers of rural Norway were part of a *textual community*: Their literacy “was not predicated on being able to read, but in their willingness to assign authority to texts” as Briggs (2000:405) put it when describing a similar situation; they were perhaps illiterate, but they nevertheless depended on the written word and could gain access to it by having it read for them, and they shared a positive attitude towards the use of documents (cf. Briggs 2000:418). Instead of textual community, one may use terms such as *community of practice* or *discursive community*; the important thing here is that they were part of a group for which the use of writing was instrumental.

What then, we may ask, does the Norwegian language in these texts *mean*, what social significance does it carry? First, using Norwegian instead of Danish was a conservative choice in the first place; and second, the language is archaising, resulting in some hypercorrect forms. In many cases the old formulas had lost their concrete significance and were used more for their *con*-notations than for their *de*-notations. The ending *-om*, which marked dative plural of nouns (and dative singular masculine of adjectives and pronouns), was very popular, and overused to achieve the expected “charter-look” or “charter-sound.” The personal ending *-om* for first person plural was also frequently used, even though it is generally assumed that the

⁵ Indeed, the “wish not to forget economic transactions” (Lorenzen-Schmidt 2002:44) was instrumental in the development of literacy among commoners.

different plural endings had merged by this time; this ending is known to have been used for archaising effect in Swedish as well (Wessén 1968:251).

We should be very cautious to read into this ideas of linguistic independence and resistance to Danish, as Indrebø (2001) does when he claims that the retention of Norwegian words, forms, and phrasing shows a conscious will to preserve the language (“medviten målvilje”, Indrebø 2001:277). He is probably closer to the truth when describing it as a belief in the old formulas and customs (“Bøndene *trudde* best på det gamle”, loc. cit.). Other examples of conservative and, as the case was, more Norwegian as opposed to Danish language in the late Middle Ages may also be explained as a consequence of this belief in the authority of old customs—among them language (Berg 2013:241). It was good because it was like it used to be, not because it was “Norwegian” rather than “Danish.”

This is a kind of cultural conservatism one would rather expect from the non-educated farmers than from the educated clergy. As argued above, even if they were illiterate, the farmers had an idea of how a charter was supposed to sound in order to be valid and according to law and custom. And they knew the traditional models, because older charters were often read in court during trials (cf. also Lorenzen-Schmidt 2002:41). These expectations included formulas and, importantly, they included the traditional language. I think it is a fair assumption that such opinions among the involved farmers were an important factor in the linguistic choices finally taken by the scribe, and that the involvement of local farmers was the main reason why the medieval phrasing of these charters was retained into the early modern period.

As we have seen above, it is possible that some of the farmers were able to write themselves. However, not being able to write was no obstacle to taking active part in the use of written documentation to maintain one's rights, as they could also do so by accessive literacy, in Villstrand's (2011) terms. Sundberg (2002:25), discussing a Swedish peasant supplication from 1697, finds that even though “the peasants did not themselves write [...] one could suppose that they were active in formulating the letter.” Such parallels support my claim that the farmers were active participants in the process of writing charters, regardless of whose hand actually held the feather.

5. Summary

It thus seems that the farmers in rural Norway were active members of a society where literacy was becoming increasingly important. To briefly sum up my line of reasoning:

Firstly, farmers, at least the *lagrettemenn*, and priests formed small, local textual communities in the Norwegian countryside. Their main function was to issue charters concerning land trade, ownership and inheritance.

Secondly, most of the farmers were perhaps illiterate in the narrow sense of being able to read and write. They were nevertheless included in these communities, and their shared attitudes towards documents as evidence included these farmers in a broader notion of literate mentality.

Thirdly, part of this was also a cultural conservatism: Even if they may have had the charters read out loud for them, they had fixed ideas of how the charters were supposed to sound; they had expectations that charters should follow older models in their form, i.e. diplomatic formulas and phrases; and not least: These phrases were intrinsically connected with the traditional Norwegian language. This use of Norwegian, long gone in the writings of higher officials, can thus indeed be seen as a kind of “vernacular literacy.”

SOURCES AND LITERATURE

- Bäuml, Franz H. 1980. Varieties and Consequences of Medieval Literacy and Illiteracy. In: *Speculum* 55 (2). Pp. 237–265.
- Berg, Ivar 2013. *Eit seinmellomalderleg skrivemiljø: Nidaros erkesete 1458–1537*. Trondheim: Det humanistiske fakultetet, Institutt for nordistikk og litteraturvitskap, Noregs teknisk-naturvitskaplege universitet. Diss.
- Briggs, Charles A. 2000. Literacy, reading and writing in the medieval West. In: *Journal of Medieval History* 26 (4). Pp. 397–420.
- Clanchy, Michael T. 1993. *From Memory to Written Record: England 1066–1307*. Second ed. Oxford: Blackwell. [First ed. 1979.]
- Diplomatarium Norvegicum* I–XXIII, 1847–2011. Christiania/Oslo. Online version: http://www.dokpro.uio.no/dipl_norv/diplom_felt.html
- Fet, Jostein 1995. *Lesande bønder*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hagland, Jan Ragnar 2005. *Literacy i norsk seinmellomalder*. Oslo: Novus.
- Hagland, Jan Ragnar 2012. Kontinuitet eller ny start? Norsk literacy på lokalt nivå i tidleg eldre nytid. In: *Sakprosa* 4 (2). E-journal: <https://www.journals.uio.no/index.php/sakprosa/index>
- Hamre, Lars 2004. *Innføring i diplomatikk*. Second ed. Oslo. [First ed. 1972.]
- Indrebø, Gustav 2001. *Norsk målsoga*. Second ed. Bergen: Norsk Bokreidingslag. [First ed. 1951.]
- Johansson, Egil 2009. The history of Literacy in Sweden. In: Harvey J. Graff et al. (eds.), *Understanding Literacy in its Historical Contexts*. Lund: Nordic Academic Press. Pp. 28–59.
- Lorenzen-Schmidt, Klaus-Joachim 2002. Early Literacy in Rural Communication in the Late Middle Ages and the Early Modern Period: The Example of Schleswig-Holstein. In: Klaus-Joachim Lorenzen-Schmidt & Bjørn Poulsen (eds.), *Writing Peasants: Studies on Peasant Literacy in Early Modern Northern Europe*. Kerteminde: Landbohistorisk selskab. Pp. 33–49.

- Stock, Brian 1983. *The implications of literacy*. Princeton: Princeton University Press.
- Sundberg, Kerstin 2002. Some Reflections on Peasants' Relationship to Written Documents in Agrarian Society. In: Klaus-Joachim Lorenzen-Schmidt & Bjørn Poulsen (eds.), *Writing Peasants. Studies on Peasant Literacy in Early Modern Northern Europe*. Kerteminde: Landbohistorisk selskab. Pp. 19–32.
- Vannebo, Kjell Ivar 1994. Hva vet vi om lese- og skriveferdigheten i Norge i middelalderen? In: *Maal og Minne* 1994, 1/2. Pp. 5–23.
- Villstrand, Nils Erik 2011. Kungen, bonden och skriften 1500–1800. In: *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens årsbok* 2011. Stockholm: Vitterhetsakademien. Pp. 215–223.
- Vogtherr, Thomas 2008. *Urkundenlehre*. Hannover: Hahnsche Buchhandlung.
- Wessén, Elias 1968. *Svensk språkhistoria*. 1. *Ljudlära och ordböjningslära*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

RUT BOSTRÖM

”Då hågen leker på örterna utanföre”

Inslag av vardagsspråk i 1700-talets vetenskapliga brevskrivande

”Då hågen leker på örterna utanföre”. [‘When one’s mind is full of pleasant thoughts of the herbs outside’]. Components of Everyday Language in Eighteenth-Century Scientific Letters

In his letters to Linnaeus in the 1770s, the disciple Anders Sparrman presented his discoveries in science as well as his personal reflections. A combined analysis of text and style in Sparrman’s letters shows that an individual letter-writing style seems to develop as linguistic, cultural and social factors are combined with learned writing patterns. However, the turn from scientific issues to personal thoughts obviously led to a shift in genres involving linguistic and stylistic changes. Scientific Swedish influenced by Latin thus turned into a vernacular Swedish language, a shift that can be discerned in the choice of words, inflections, sentence structure and metaphors. The vernacular character also seems to be more prominent when emotional and sentimental issues are addressed. In addition to Sparrman’s letters, the Swedish language in letters written by the disciples Peter Forsskål, Fredric Hasselquist, Pehr Kalm and Pehr Löfling shows a similar issue-related variation. However, depending on their personal relationship to Linnaeus, the degree of vernacular language seems to vary. Within interpretative stylistics close reading discloses hidden thoughts and feelings in a text to bring forth the image of a person in a specific social, cultural, and historical context. The analysis of linguistic form and style in combination with

historical, sociological and psychological factors thus requires a more interdisciplinary research. In conclusion, a complete review and analysis of a historical person's vernacular writing may contribute to a closer understanding of this person as well as to a more truthful biography.

KEYWORDS: linguistic variation, language shift, interpretative stylistics, vernacular eighteenth-century Swedish, Linnaeus's disciples

Inledning och frågeställning

I dagens flöde av talspråksnära texter bl.a. i sociala medier är det lätt att finna prov på ett vardagligt, spontant skrivande. För att undersöka en äldre tids vardagliga skrivande förutsätts tillgång till ett skriftligt material som anknyter till dåtidens talade språk. Min utgångspunkt i det här bidraget är en samling 1700-talsbrev som tillhör Linnékorrespondensen, närmare bestämt de brev som lärjungen Anders Sparrman (1748–1820) skrev till Carl von Linné på 1770-talet.

Som språkforskare med särskild inriktning på dialektologi har min tidigare undersökning av Sparrmans brev i första hand rört den språkliga formen, dvs. talspråkliga eller dialektala ordval, böjningar och uttryckssätt (Boström 2011). Under studiet av Sparrmans brev ökade emellertid också mitt intresse för honom som person. Mellan raderna tyckte jag mig ana en människa som inte bara var lärjunge, botanist, läkare, lärare och resenär. Hur kunde det komma sig att jag under läsningens gång alltmer tyckte mig "känna" en person som levde för mer än 200 år sedan? Det blev allt tydligare att det här inte bara handlade om rent språkliga drag utan också om själva innehållet, texternas stilnivå, olika textsorter och skiftande skriftpraktiker.

Min hypotes är att läsarens känsla av personlighet och närhet väcks då en text på olika sätt signalerar en övergång från ett vetenskapligt rapportering till ett mer familjärt skrivande. Frågor som jag ställt mig är: När, hur och varför skiftar skribenten fokus? Vilka språkliga, innehållsliga och stilistiska medel använder skribenten sig av mer eller mindre omedvetet? Har skribentens relation till adressaten en betydelse vid valet av textsort? Ger läsningen av brev skrivna av andra resande lärjungar samma upplevelse av personlighet?

Syfte och metod – teoretiska infallsvinklar

Min forskning syftar till att klargöra vilka faktorer som kan tänkas samverka då en 1700-talsskribent byter fokus mitt i en text och hur denna förändring kommer till synes i själva texten. Den metod som jag använder mig av är ett slags kvalitativ text- och stilanalys, där förändringar av språkliga och sti-

listiska drag inom en viss textsort identifieras. Till sådana drag hör ordval, formuleringar, meningsbyggnad och syntax. I denna undersökning speglar förändringarna ett byte av textsort inom brevgenren, där ett vetenskapligt rapporterande övergår i ett mer personligt berättande. För att belysa sådana förekomster i brevtexter använder jag mig av ett antal autentiska brev skrivna av några utvalda Linnélärjungar.

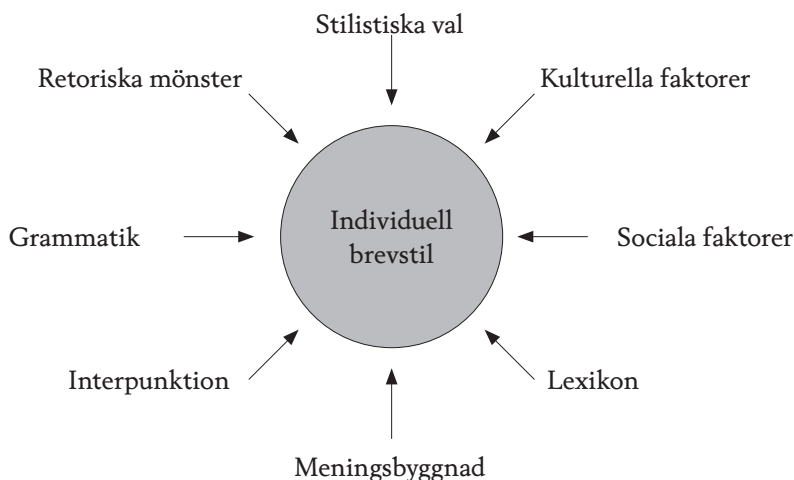
I viss mån kan en textanalys av det här slaget relatera till tankar inom den interpretativa stilistiken (Leo Spitzer 1887–1960), där målet är att tolka en texts innebörd i samspel med andra texter av samma författare (jfr Cassirer 2003:175). Texten bildar då en del av en större helhet, t.ex. en brevsamling, där både tankar och känslor kan utläsas "mellan raderna". Genom olika associationer och tolkningar av sådant som inte sägs i klartext kan läsaren skapa sig en bild av skribenten som en verklig människa, en person som går att relatera till och kan förstås mot bakgrund av uppväxt, skolning och sociala relationer. Språkets form studeras då i ett historiskt, socialt och psykologiskt sammanhang, vilket leder till att den i hög grad blir tvärvetenskaplig. En sådan forskning kräver emellertid en betydligt djupare analys, vilket jag i detta sammanhang avstår ifrån.

På detta tidiga stadium i min forskning är ett av de viktigaste syftena att lyfta fram ett betydelsefullt historiskt material och peka på intressanta frågeställningar som genereras därur. Undersökningen bör ses som ett prov på hur dessa texter skulle kunna analyseras.

Terminologi

Den terminologi som används här ansluter till tidigare brevforskares. Termen *genre* definieras vanligen som en 'typ av konstnärlig framställning med vissa gemensamma stildrag eller innehållsliga faktorer' och brevgenren i sin tur rymmer inom epiken, den berättande genren som "talar ur människan inre" (NE *genre*). Enligt Per Ledin (2001:31) speglar en genreanalys den sociala och kommunikativa verklighet där språkbrukarna agerar.

I avhandlingen *Svensk brevkultur på 1800-talet* (2005) slår Kristina Persson fast att brevgenren under 1700-talet rymde både retoriska ideal och en lättare prosa, där man kan urskilja en "privat sfär" med egna genrer som dagboksskrivande, självbiografier och privata brev (Persson 2005:16 f.). Brev ingår på så sätt i ett slags *skriftkultur*, som rymmer betydligt mer än gemensamma stildrag och vissa innehållsliga faktorer. I sin friaste, mest vardagliga form är brev en mycket individuell skriftform, där sociala och kulturella faktorer spelar en stor roll för textens uppbyggnad. Inom brevställerlitteraturen anses idealet vara ett stort mått av naturlighet i språket. Skribentens lexikon, grammatik, meningsbyggnad och interpunktion kan därför variera på ett sätt som sällan låter sig bestämmas av en viss genre. Ur språklig syn-

Figur 1. Faktorer som påverkar skapandet av en individuell brevstil.

vinkel är brev därför att betrakta som en *textsart* inom epiken, som i sig innehåller många olika *brevstilar*. Figuren ovan tydliggör de olika faktorer som samverkar då en individuell brevstil skapas.

Brevskrivande som process

Enligt Kristina Persson (2005:13) är brevskrivande både en konstform och en nyttoinriktad vardaglig handling. Brevskrivandet är också en social handling, där en relation mellan två personer – skribenten och adressaten – kommer till synes i skrift. Under 1770-talet ökade normrörligheten och brevskrivandet fjärmade sig alltmer från den retoriska stilen och närmade sig en enklare, lättare prosa. Det var främst kvinnorna som stod för den lättare brevprosan, medan männen – till skillnad mot kvinnorna – i och med skolgången hade fått en "systematisk träning i retorisk komposition" (Persson 2005:14 f.).

Som textsort kan brevskrivandet också ses som en kommunikativ process, där skribenten och adressaten befinner sig i en situation som är både monologisk och dialogisk. Monologisk genom att författaren inte får någon omedelbar respons på sina åsikter, dialogisk därför att den ofta ger svar på yttranden eller frågor som ställts i ett tidigare mottaget brev eller för att man förväntar sig att få ett svar i framtiden.

Flera undersökningar pekar på att brevspråket åtminstone fram till 1850-talet var i mindre grad talspråkspåverkat (Persson 2005:18 och där anförd litteratur), men att talspråkliga inslag verkar öka i takt med att breven blev mer personligt hållna. En sådan personlig hållning menar jag också kan

ses i lärjungarnas brev till Linné, särskilt hos dem som under sin tid som Uppsalastudenter hade fått en närmare relation till sin läromästare.

1700-talets svenska skriftspråk

Under 1700-talet ökade användningen av svenska i vetenskapliga sammanhang. Skälet var att nyttan av naturvetenskapliga upptäckter skulle kunna förstås av många och komma landet till gagn efter Karl XII:s förödande krig. Förespråkare för en "vetenskaplig svenska" var bl.a. Linné själv och Kungliga Vetenskapsakademien, som från 1739 använde svenska språket i sina publikationer. Linnés egen korrespondens omfattar ca 2 500 bevarade brev, varav de flesta som var ställda till adressater inom Sverige var skrivna på svenska.¹ Till det vetenskapliga språket hörde dock fortfarande viss latinsk terminologi och i vetenskapliga sammanhang var latinets ställning fortfarande stark. Ett slående exempel är Abraham Sahlstedts svenska lexikon från 1773, där de svenska uppslagsorden försetts med latinska förklaringar (Teleman 2011:68).

Det dröjde emellertid till 1801 innan Svenska Akademien gav ut Carl Gustaf af Leopolds *Afhandling om svenska stafsättet*, som gav fasta regler för skriftspråkets utformning. Fram till dess rådde fri variation i både språk och stavning, även om variationen höll sig innanför givna gränser. Rådet var att skriva som man talade med utgångspunkt från det s.k. offentliga språket, det som talades i "bildat sällskap". Fältet lämnades ändå relativt fritt för inslag av mer prestigefyllda dialektvarianter och bildat talspråk, som det finns bevis för bl.a. i Linnés reseskildringar och tryckta föreläsningar. Den fria variationen uppträder således inte bara i brevspråkets lättare prosa utan också i vetenskapliga texter.

Linnés "blomsterspråk"

Mycket har under åren sagts och skrivits om Linnés eget "blomsterspråk", en term som knyter an till Linnés naturvetenskapliga gärning, men också till hans associationsrika bildspråk kryddat med personliga ordval och formuleringar. I antologin *Linnés språk och stil* (1971) har Jöran Sahlgren, Margit Abenius och Sigurd Fries bidragit med intressanta artiklar om Linnés språk ur olika språkliga och stilistiska synvinklar.

I boken *Svenska brev* (1991) redogör Kent Larsson för Linnés stilideal från 1734, den s.k. korta notisformen med starkt betonat rubrikord som inledning. Linné själv beskriver den som:

en simpel styl, korta ord med ren mening, och undvikande af Tautologie är dett som gör ens skrifter tydelige. Mången tänker sig wara myck-

¹ Totalt finns idag (2013) ca 6 100 brev till och från Carl von Linné tillgängliga på nätet via The Linnaean Correspondence (linnaeus.cl8.net/Letters).

et klar, då han widlöftigt beskrifwer dett som kort älliast sägas kunne (Larsson 1991:90).

Tydligt är att Linnés användning av svenska bl.a. i reseskildringarna medförde betydande genomslag för den fortsatta framväxten av den svenska prosan. I inledningen till samlingsvolymen *Languages of science in the eighteenth century* (2011) påpekar Britt-Louise Gunnarsson att Linné ingalunda var någon språklig purist, utan flitigt använde språket för att krydda sina observationer.

His creative use of the Swedish language was not only something new to his contemporaries, but would also prove significant in the subsequent development of Swedish non-literary prose (Gunnarsson 2011:11).

Linné var dock en livlig förespråkare av latinet i rent vetenskapliga kontexter. Svenska språket dög helt enkelt inte i Linnés kommunikation med internationella forskare, vilket Anna Helga Hannesdóttir också konstaterar:

In his travelogues [...] he thus combined the two languages, Latin for the scientific content and Swedish for the description of more everyday events (Hannesdóttir 2011:115).

Linnés vetenskapliga skriftspråk med dess blandning av svenska och latin utgjorde säkerligen ett föredöme för lärjungarna. Deras mer vardagsbetonade skrivande var däremot säkert påverkat av det relativt enkla och talspråksbetonade språk som Linné använde bl.a. i sina resedagböcker. Enligt Sigurd Fries (1971:133) hade detta språk en naturlig tidsföljd med sidoordnade huvudsatser som följde "alltefter iakttagelserna". Noteras bör att resedagböckerna låg till grund för de tryckta reseskildringar från Öland och Gotland, Västergötland och Skåne, som senare gavs ut av Linné själv. Språket i dessa är till vissa delar tillrättat till en mer korrekt språklig form.

Linnés dagboksspråk är på det hela taget parataktiskt. Bisatser finns visserligen, men de är inte så konstfullt flätade i varandra som i det latininfluerade vetenskapliga språket (Larsson 1991: 90 ff.). Enligt Margit Abenius karaktäriseras hans blomsterspråk i stället av en mängd fakta som presenteras i rytmiska intervaller och beskrivs som en komposition av det inbördes förhållandet mellan enstaka stycken, perioder, satser och ord. Liksom jorden med Linnés egna ord är "en Tapet af de dråpeligaste Undervärk hopvirkad" så framstår hans språk som ett konstverk av "utsökt totalstämning och atmosfär", där rytmen gör att varje detalj framstår med lika stor klarhet (Abenius 1971:71). Kvickhet, ömhet, visdom, ironi och humor skymtar ofta fram – stildrag som man också finner hos lärjungarna.

Anders Sparmans skriftpraktik

I min bok om Sparmans brev analyseras de transkriberade breven "med avseende på stilnivå, skriftens karaktär samt textens omfång och innehåll" (Boström 2011:42). I ett särskilt kapitel jämförs brevspråket även med språket i hans senare tryckta reseberättelse. Innehållet i både breven och reseberättelsen är främst naturvetenskapligt med vissa rent vetenskapliga beskrivningar på både svenska och latin. I sin mest utpräglade form är en text av detta slag en objektiv rapport skapad på en vetenskapligt offentlig nivå.

Figur 2. Porträtt av Anders Sparman i 30-årsåldern (ca 1780). Gravyr av F. Hubert efter teckning av M. Mollard. Centrum för vetenskapshistoria (KVA).

Som helhet är den också ett exempel på en textsort som hör hemma inom 1700-talets vetenskapliga skriftpraktik.

De vetenskapliga svenska brev som skrevs under 1700-talet hade till stor del retoriken som grund och det fanns fasta former för brevets inledning och avslutning med dess traditionella hövlighetsformer (Persson 2005:22f. med anf. litt.). En del av språkstrukturerna fanns redan i fornsvenskan, medan andra kommer direkt från retoriken eller är påverkade av latinska skriftmönster. Ett exempel på en sådan vetenskaplig skriftpraktik är Sparrmans brev från Godahoppsudden den 2 maj 1772 (Boström 2011:107):

Wälborne Herr Archiater och Riddare.

Straxt efter min lyckeliga ankomst hit till Cap ds 12 Aprilis, hade jag äran uppvakta välborne Herr Archiatern, men denna min ödmiuka skyldighet blef då i hast på ett sätt att jag å nyo nödgas anhålla det till bästa utydes.

[---] under det jag her i Africa och städse med diup vördnan Framhårdar

Välborne herr Archiaterns och riddarens

Allerödmiukste Tiänare

Andreas Sparrman

Att innehållet tydligt påverkar valet av språklig form ses i Sparrmans brev från Göteborg den 29 december 1771 (se Boström 2011:106). Ämnet är här vetenskapligt och medför därför ett vetenskapligt språk med latinsk meningsbyggnad, strikt ordböjning, vetenskapliga eller högspråkliga ordval och få känsloladdade ord och uttryck. Trots den högspråkliga formen är innehållet i hög grad nyttobetonat, så att uppgifter om t.ex. naturalier skulle kunna användas för att utveckla både vetenskapen och tillämpningen.

[---] Jag får derföre nöija mig med att skicka dem teknade så godt jag kunnat åstadkomma med en owan hand dålig penna och bleck m.m. i största hast, hoppandes gunstig tillgift derföre som ändamålet heraf är att få lära nogot siälf och gifwa anledning att i fall nogot Spec suppose-rades wore nytt heraf, det kunde af Wälborne Herr Arciatern requireras då Ägaren yttrar sig det wilja skicka, han har haft förmonen i sina yngre åhr wara en Herr Archiaterns discippel sedan blifwit Docens i Oeconomien och får cheferiet Nu Directeur wid tullwäret i Götheborg behål-landes ännu mycken lust till Natural Historien [---]

Då brevet skrevs var Sparrman 23 år, 41 år yngre än sin läromästare och mentor Linné. Den objektiva stilen var här ett medvetet val – då man skrev till en överordnad skulle man använda sig av ett mer korrekt formellt språk.

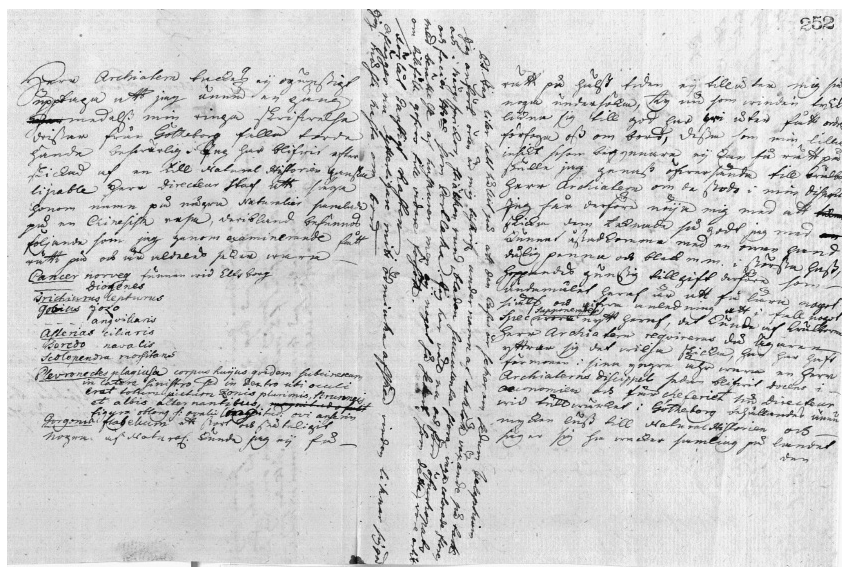

Figure 3. Anders Sparrmans brev till Carl von Linné skrivet i Göteborg den 29 december 1771 (LS 4589). Den citerade texten börjar åtta rader ner på höger sida. (Här återgivet med tillstånd av Linnean Society i London.)

Stavningen speglar äldre mönster: /ij/ för j-ljud, /(f)w/ för v, /qv/ för kv och neutrum /-dt/ för -tt. Ett franskt lånord ingår i den korta texten. Det vetenskapliga latinet syns i meningsbyggnaden, i omskrivna kausböjningar och passivkonstruktioner, men främst i både underordnade (hypotaktiska) och inbäddade satser. Ett vetenskapligt innehåll tycks emellertid inte ha hindrat vissa dialektala genomslag i stavningen. Sparrmans uppländska härkomst kommer därför till synes i en osäkerhet vid återgivningen av e/ä-ljudet, exempelvis *bleck* 'bläck', vilket kan tyda på att han i sitt talspråk använt sig av s.k. stockholms-e.

I Sparrmans brev finns också exempel på en mer privat skriftpraktik, där stilnivån skiftar från en vetenskapligt offentlig till en mer familjär. I flera av Sparrmans vetenskapligt präglade brev förekommer övergångar till en sådan lättare prosa med inslag av talspråk, dialekt, ordstäv och franska modeord. Hans skriftpraktik tycks här styras mer av ett vardagligt, familjärt behov än av vetenskaplig skolning.

Ur Anders Sparrmans brev från Godahoppsudden den 12 juni 1772 (Boström 2011:116):

Att ha till sysla med halft douzin barn, och Glosböcker mellanåt, är hindersamt och mer än ledsamt, då hågen leker på örterna utanföre. Aldrig kan en gjekne efter ordspråket så frögdas af en helgdag mitti weckan som jag, och då jag annars slinker mig till ledighet att botanicera. En

som endast bryr sig med att satsifiera en Läcker gom, skulle kanske ha Paradis i mitt ställe, men om saucen är lång elr kort nogar ej mig; äta och dricka har aldrig warit min passion [...]

Stilen är här betydligt mer personlig, vilket visar sig i flitig användning av subjeksform och subjektiva pronomen (*jag, mig, min, mitt*), talspråkliga eller dialektala ordval (*mellanåt, slinker mig till, bryr sig*, dial. *nogar* 'skadar'), inslag av franska (*douzin, satsifiera, saucen*), rak ordföljd och användningen av ordstäv. Hela texten andas vardaglighet.

Språket hos Linnés resande lärjungar – några exempel

Sedan Linné 1735 hade publicerat sina teorier om naturens eget sexualsystem, det s.k. naturliga systemet, spreds snabbt hans rykte som en internationellt framstående vetenskapsman. Många unga naturvetenskapligt intresserade studenter från skilda delar av det svenskspråkiga området sökte sig därför till Uppsala. Linné själv befann sig i Holland då han gav ut *Systema Naturae*, men efter återkomsten till Sverige blev han kvar i landet till sin död. För att samla in naturalier sände han istället utvalda lärjungar till olika intressanta platser i världen.

För att ytterligare tydliggöra och bredda mina iakttagelser om upplänningen Sparrmans skriftpraktik har jag valt ut ett antal brev till Linné från fyra andra resande lärjungar. För den dialektgeografiska spridningens skull kommer de från olika svenskbygder inklusive delar av Baltikum och Finland. De ungefär tjugo egentliga lärjungarna kan delas in i en äldre och en yngre grupp – dels de som nästan var samtida med Linné (1707–78), dels de som föddes ungefär samtidigt som Linné uppnådde sin berömmelse. Mitt val av skribenter återger i någon mån denna geografiska och tidsmässiga spridning: Pehr Kalm (Österbotten och Ångermanland, 1716–79), Fredric Hasselquist (Östergötland, 1722–52), Pehr Löfling (Gästrikland, 1729–56), Peter Forsskål (Helsingfors och Stockholm, 1732–63) och Anders Sparrman (Uppland, 1748–1820). De är alla relativt produktiva i sitt brevskrivande och dessutom rätt friskspråkiga. Deras attityd till Linné som adressat tycks dock skifta en del vilket kan tolkas på olika sätt. Som tidigare nämnts handlar det mestadels om läsarens "magkänsla", som bl.a. används som analysmetod inom den interpretativa stilistiken.

Texterna har med ett undantag hämtats ur publikationen *Brev och skrivelser till och från Carl von Linné*, som publicerats digitalt via Linnean Correspondence. Undantaget är Sparrmans brev i min egen transkription (Boström 2011). Via Linnékorrespondensen i Uppsala finns lärjungarnas brev numera också tillgängliga digitalt.

Lärjungarnas brev – syfte och utformning

Det primära syftet med lärjungarnas brev till Linné var att lämna detaljerad information om olika naturvetenskapliga upptäckter. Lärjungen skulle också svara på frågor som Linné antingen formulerat vid avfärden eller skickade per brev till mer eller mindre osäkra adresser. Av kommentarer i breven att döma hände det ofta att breven både till och från Linné försvann på vägen. Till uppdraget hörde också att skicka eller ta med sig hem växtdelar, fröer, insekter och på olika sätt konserverade djur (uppstoppade eller i "spiritus vini"). I både brev och i senare publicerade reseskildringar finns noggranna beskrivningar av växter och djur liksom av vissa geologiska och etnologiska upptäckter. Växter och djur beskrevs ofta på latin efter Linnés naturliga system, men ibland också på svenska. Den konstnärligt lagde lärjungen förutsattes dessutom kunna rita av både växter och djur, men på de mer omfattande expeditionerna medföljde särskilda illustratörer för detta.

Fredrik Hasselquist var särskilt intresserad av det naturvetenskapligt intressanta men då ännu utforskade Palestina. På Linnés uppdrag reste han som 27-åring (1749) till Turkiet (Izmir), Egypten, Palestina, Rhodos och Cypern i nu nämnd ordning. Han återvände sedan till Izmir, där han våren 1752 avled i lungtuberkulos. Ett exempel på hans vetenskapliga skrivande följer här ur hans brev från Kairo den 18 februari 1751:

Crocodilen är, som man wet, et köttätande diur, glupsk, jag tror mer än något bekant rofdiur; han kan intet tugga, utan måste swälja all ting helt, ty hans maxiller [kåkar] kunna wäl öppnas til et grufweliget swalg, men kunna ej ledas på sidorne; wid en sådan diæt [kost], och sådant sätt att äta behöfdes starka menstrua [vätskor] at befordra smältningen: han har ock fått dem i proportion af sin storlek ymnigare än något annat diur; en Crocodil den jag öppnade af 3½ fots längd hade gallblåsa af et höns äggs storlek, som innehöll Σiij [3 uns] galla, tiock, af en skön smaragd färg, och beskare än alt hwad jag nånsin haft på tungan. *Pancreas* [bukspottkörteln] war 5 tum långt, och en twär hand bredt, och i alla sina fällar opfylldt med gulaktig och något fraggig wätska.

Texten inleds på linneanskt sätt med beskrivningens huvudord: *Crocodilen*. Stilen är objektivt vetenskaplig och orden valda så att en mängd information ges inom ett litet utrymme. Meningsbyggnaden är mestadels hypotaktisk och det är tydligt att latinet är den tänkta ursprungstexten då substantiv och adjektiv radas på varandra och flera latinska termer ingår i texten. Till äldre stavningsmönster hör /i/ för j i *diur*, *tiock*, /w/, /fw/ eller /hw/ för v, enkelskrivning av konsonant i *at*, *alt*, *til*, *öpnas*, neutrum -dt i *bredt*, *opfylldt* och särskrivningarna *all ting*, *höns äggs*, *smaragd färg* och *twär hand*.

En delvis talspråklig stavning skymtar i orden *fraggig* 'fradgig', *grufweliget* 'gruvligt' och *nånsin* 'någonsin'.

Peter Forsskål avreste i januari 1761 med en dansk forskningsexpedition destinerad till Arabien. Resan gick via Smyrna (Izmir) i Turkiet och Egypten till Jemen, där han i juli 1763 avled i malaria, endast 31 år gammal. Ett mer talspråksnära språk uppträder bl.a. i hans sista svenska brev skrivet i Jemen den 9 juni 1763:

Då wi först kommo till Mocka, d. 24 apr. och man såg bland våra saker ormar i spiritu vini och sjöstjerner, hwaraf soml. stuncko något, sade man, att wi förde med oss endast gift och trollsaker, ty sådant kunde omöjel. tjäna till annat; man wille att wi ej skulle blifwa i staden. Den dumma gouverneuren blef sen af oss mutad till fred och sedan har man haft bättre tanckar om oss. En af vårt sällskap, Professor von Haven, dog här d. 25 Maj sistledna, och gjorde med sin afgang för oss öfriga en ogement lättare resa. Hans sinnelag war rätt beswärligt. [---]

Språket är här betydligt ledigare än i de rent vetenskapliga beskrivningarna. Ordföljden är rak (subjekt + predikat + objekt) och meningsbyggnaden är i huvudsak parataktisk med fogeord mellan satserna. Vardaglig stavning skymtar i orden *sen* 'sedan', växlande med *sedan*, och *sistledna* 'sistlidna'. Till en talspråklig och delvis humoristisk frispråkighet hör ordvalet *dum* om guvernören. Det finns en tydlig ironisk underton då Forsskål beskriver invånarnas bemötande och ovilja mot främlingarna. Även rapporten om von Havens "avgång", dvs. död, är präglad av ironi. Formuleringen "Hans sinnelag var rätt beswärligt" tyder på att man inte sörjde särskilt mycket över att han inte längre fanns bland dem.

Som redan nämnts syftade lärjungarnas brevskrivande främst till att förse Linné med nyttofrämjande naturvetenskaplig information. Ett annat mål tycks emellertid ha varit att upprätthålla en karriärfrämjande relation. I sådana partier blir språket mer retoriskt och präglad av långa och känsllosamma utläggningar. Ett och samma brev kan därför inledas med en vetenskaplig, formell rapport efter latinskt mönster, och sedan övergå i en retoriskt känslöfylld redogörelse som rör den personliga situationen. Det senare språket karaktäriseras av betydligt kortare, talspråksliknande satser som ofta innehåller ordspråk eller talesätt. Ibland kan interpunktion och skiljetecken, t.ex. utropstecken användas för att betona textens känsllosamma innehåll.

Pehr Kalm inledde år 1735 som 19-åring sina akademiska studier vid Åbo universitet. Fem år senare kom han till Uppsala universitet, där han så små-

ningom blev en av Linnés lärjungar. År 1744 reste han till Finland, Ryssland och Moskva² tillsammans med baronen Sten Carl Bielke, som var medlem av Kungliga Vetenskapsakademien. Ett exempel på Kalms retoriskt känslolag samma språk ges här i ett brev skrivet till Linné i Moskva den 3 maj 1744:

[---] Men än mindre anser iag det för Herr Professorens alfware, at Herr Professoren menar mig kunna komma in wid Åbo Academie uti Professor Welins ställe: hans Science, som han wid Academien hade at skiöta, neml. Metaphysiquen, har warit den, som iag alltid ansedt för et subtilt hufwudgriller, som den hafft at roa sig med, hwilken ei den Högste gifwit nöje och lust för något bättre och nyttigare för det allmänna bästa: jag tilstår at om iag skulle kunna få lust och hog för den samma, så borde det ske genom et synnerl. Wår Herres miraqel, e. g. på sätt, som Gud lät Nebucad Nezar bli af en förnuftig menniskia et oskäligt diur. Ei heller finner iag mig för min dehl skickelig, at med godt samwete kunna söka hwilken Profession, som hälst blefwe ledig; ty iag har alltid så tänckt, at den som är aliquid in omnibus, et nihil in toto,³ han är en Narr i alt. Imedlertid tror iag fult och fast, at Herr Professoren endast roat sig sig med detta förslag. Men hwad som för öfrigit angår en Professions sökande, så blir iag fast wid det faderl. råd, som Herr Professoren mig gifwit, neml. at blifwa först mogen och torr bakom öronen, och intet löpa åstad i ogjordt wäder, ofiädrad, sig til skam, samt Hans Kongl. Maj^t och Fäderneslandet til obotelig skada; hwilket ock är min oförliknel. Mæcenatis Herr Baron Bielkes råd och mening. om alt detta lämnade iag til Herr Professoren mit ödmiuka swar från Petersburg, neml. at iag aldrig wil drömma derom, mindre täncka söka, innan Herr Professoren sielf drifwer mig dertil. Jag har alltid ansedt Herr Professoren som en Fader för mig; iag utbeder mig än ödmiukast at hädanefter få niuta samma faderl. ömhet, som härtil: Bort från mig, at wara et ohörsamt Barn! we mig den stunden!

I ett tidigare brev hade Kalm dels frågat Linné till råds om en anställning som professor i Åbo, dels berättat att han i S:t Petersburg lyssnat till professor Siegesbecks föreläsningar i metafysik. Uppenbarligen har Linné i ett senare svarsbrev framhållit att Kalm varken var mogen nog för en position som professor eller borde ha lyssnat till Siegesbeck, som tidigare hade uttryckt sig kritiskt om Linnés naturliga sexualsystem. För att inte falla i onåd hos Linné använder sig Kalm här av åtskilliga retoriska underdrifter om sin egen kompetens. Med citat ur Bibeln (*Gud lät Nebucad Nezar bli af en förnuftig menniskia et oskäligt diur*), från latinet (*aliquid in omnibus, et nihil in toto*), med ett par svenska ordstäv (t.ex. *at blifwa först mogen*

² Kalms mest omtalade upptäcktsresa gick till Nordamerika och Kanada under åren 1748–51.

³ Latinskt ordstäv i betydelsen "litet i hvarje, intet i det hela" (*Nordisk familjebok*, Uggleupplagan *aliquid*).

och torr bakom öronen) och känslösamma ordval som *Bort från mig, at wara et ohörsamt Barn!*, lägger han kraft bakom sina ord. Den ödmjuka retoriska stilen till trots finns flera talspråkligt präglade inslag som sammantaget ger en bild av en förkrossad lärjunge som inser sitt misstag och på olika sätt försöker få läromästaren på gott humör igen. Kalms relation till Linné tycks ha varit av det mer formella slaget och det kan förklara bristen på rent talspråkliga eller dialektala inslag i skriftspråket. Ordet *alfware* 'allvar' kan dock möjligen vara provinsialt färgad Åbo-svenska. SAOB (art. *allvar*, tryckår 1898) jämför denna form med sv. dial. *ollvoro* och uppger att den "numera sällan" används. I bet. laa finns dock ett citat efter Johan Leche, som 1742 blev professor i medicin i Åbo: "Åbo Å (ha) med alfware tilfrusit".

Vid läsningen slås man av de relativt snabba kasten mellan formellt vetenskapliga beskrivningar och mer vardagliga kommentarer om den enskilde lärjungens privata omständigheter. Strax intill ett sakligt innehåll läggs ibland detaljerade partier om upplevelser i det främmande landet, besvärliga resor, oro inför bristen på information hemifrån och tankar om hemkomsten. Mellan raderna kan man ana lärjungens egen upplevelse av sin situation, relationerna till omgivningen och en delvis avvaktande personlig inställning till adressaten.

Pehr Löfving kom redan som 14-åring till Uppsala, där hans håg snart vände sig från de tänkta präststudierna till botaniken. Han kom Linné mycket nära som trädgårdsmästare i den botaniska trädgården (numera Linnéträdgården) och informator åt Linnés son Carl. Linné blev särskilt fäst vid Löfving, som han kallade sin "mest kära och bästa discipel". År 1751 inbjöd den spanske kungen Linné själv eller en av hans lärjungar att komma till Spanien för att studera dess flora. Löfving fick uppdraget och under åren 1751–53 genomförde han flera botaniska resor i landet. År 1754 avreste han med en spansk expedition till Venezuela, där han under knappa två år verkade som botanist med särskilt intresse för medicinalväxter. I början av 1756 avled han i malaria, endast 27 år. Hans personliga relation till Linné skymtar bl.a. i ett brev från Madrid den 7 maj 1752:

[---] Jag tog Recognosement (som det kallas) eller qvittance af honom in duplo, hvaraf han hade det ena och det andra skickade jag i Bref till Herr Adjunct. LIDBECK, alt sammans från Lisabon. Torde hända, at Herr Adjunct. LIDBECK varit bårtrest från Lund, så at Han ej fått mit Bref &c. och det således ej kommit fram. Jag skref samma dag H. A. [Herr Archiatern] til, men vet ej eller om det anländt, hvilket H. A. är så gunstig och underrättar mig om; emedan H. A. första Bref är här aldeles bårtkommit, utan at jag fått se det. H. Consuln ARFVIDSON i Lisabon skref mig til för kårt sedan och berättade at han sändt samma

H. A. bref hit, innan han visste adressen till mig. Då jag nu frågade derefter, berättade Påst-Betjenterne, at så snart Brefven bli 15 dagar gamle, brännas de up allesamman. Mon H. A. äfven fått fram, mit andra bref från Porto?

Efter att helt objektivt ha redogjort för kvittenser i duplikat ändras språket plötsligt. Det tycks som om inledningen "Torde hända" i den följande meningen och tankarna på adjunkten Lidbeck,⁴ Löfflings gode vän hemma i Lund, väcker längtansfulla tankar på hemlandet. Detta leder till att stilen plötsligt blir mer subjektivt berättande, med parataktisk meningsbyggnad, talspråkliga ordval och en avslutande obesvarad fråga. Som talspråkliga uppfattar jag formuleringarna *för kårt sedan* och *brännas de upp allesamman*. Stavningen *eller* (för *heller*) kan möjligen tyda på mellansvenskt *h*-bortfall hos den i Gävle uppvuxne lärjungen. Brevets innehåll vittnar om oro över att brev kan ha förkommit eller till och med bränts upp. Mellan raderna vädjar han till "Herr Archiatern" att förstå hur svårt det är att lita på eller veta något säkert om postgången. Det är tydligt att han känner sig både ensam och utlämnad i främmande land.

Sammanfattning

Denna enkla text- och stilanalys av valda delar ur lärjungarnas brev visar på tydliga övergångar från vetenskapligt till vardagligt språk. Det sker uppenbarligen då skribentens tankar skiftar fokus, vilket tycks hända då något i den vetenskapliga textens sammanhang leder tankarna över på privata förhållanden. Språket övergår samtidigt från att vara vetenskapligt till mer vardagligt, från ett rent rapporterande till något mer känsloladdat. Detta vardagsspråk är mer personligt, informellt och talspråkligt, vilket visar sig i böjningsformer, talspråkliga och dialektala ordval, meningsbyggnad och citat samt i bruket av stilistiska figurer som ironi och metaforer. Vardaglighet och känslsamhet lyfts ibland också fram ortografiskt t.ex. i stavningen och genom ett ökat och varierat bruk av skiljetecken.

Skiftet av fokus handlar mestadels om mer eller mindre hastigt påkommande tankar av mer privat natur. Tydligast är detta då ämnet och tankarna berör skribentens ursprung, sociala förutsättningar och egen identitet. Hit hör personliga funderingar kring livet i ett främmande land, utebliven akademisk karriär, problem med hälsan, tillgång på mat och husrum, oro inför uteblivna hälsningar hemifrån eller misstankar om bristande postgång. Sammantaget utgör alla dessa språkliga, kulturella och sociala faktorer skribentens egen brevstil.

⁴ Erik Gustaf Lidbeck (1724–1803), botanist och en av Linnés lärjungar. År 1750 blev han medicine adjunkt i Lund, där han sedan undervisade i botanik, naturalhistoria och mineralogi. År 1755 blev ledamot av Kungliga Vetenskapsakademien.

Skribentens relation till adressaten tycks också påverka det mer affekterade språkets utformning. Ett exempel är Kalms brev ovan, där visserligen bytet av textsort går att urskilja, men språket innehåller betydligt fler artiga tilltal och ursäkter. Det allmänna intrycket är ändå att skribenten blir mer känslösam och visar mer av sin personlighet, trots att detta sker enligt 1700-talsmanér på ett mer retoriskt plan och med betydligt fler överdrifter. Ett sådant språk gör att skribenten för en sentida läsare snarare framstår som alltför angelägen om adressatens gunst.

Då det vetenskapligt präglade brevspråket övergår till att bli mer vardagligt väcker det uppenbarligen tankar och associationer hos läsaren som ger en ökad känsla av verklighet. Trots avståndet i tid och rum medför det vardagsnära språket att skribenten blir mer levande, att läsaren tycker sig känna den som en gång för länge sedan skrev ner sina tankar och upplevelser. En kombinerad analys av text och stil i en historisk persons vardagliga skrivande kan således bidra till en mer ingående och verklighetstrogen bild och samtidigt utgöra ett väsentligt biografiskt komplement.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

- Abenius, Margit 1971. Allt är viktigt. En stiltendens hos Linné. I: *Linnés språk och stil*. Stockholm: Prisma. S. 56–73.
- Boström, Rut 2011. *Anders Sparrmans brev till Carl von Linné. En kulturhistorisk och språklig undersökning med naturvetenskapliga inslag*. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 115.) Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.
- Cassirer, Peter 2003. *Stil, stilistik och stilanalys*. Stockholm: Natur och kultur.
- Fries, Sigurd 1971. Linnés resedagböcker. Deras språk och stil i jämförelse med de tryckta reseskildringarnas. I: *Linnés språk och stil*. Stockholm: Prisma. S. 111–142.
- Gunnarsson, Britt-Louise (ed.) 2011. *Languages of Science in the Eighteenth Century*. Berlin & Boston: De Gruyter Mouton.
- Hannedóttir, Helga Hanna 2011. From vernacular to national language. I: Britt-Louise Gunnarsson (ed.), *Languages of Science in the Eighteenth Century*. Berlin & Boston: De Gruyter Mouton. S. 107–122.
- Lagerholm, Per 2008. *Stilistik*. Lund: Studentlitteratur.
- Larsson, Kent 1991. *Svenska breu. Några bidrag till studiet av en texttyps historia*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Ledin, Per 2001. *Genrebegreppet – en forskningsöversikt*. (Rapport nr 2.) Stockholm: Studentlitteratur och förf. Texten elektroniskt tillgänglig: <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:679560/FULLTEXT01.pdf>; hämtad 30 november 2013.
- von Linné, Carl 1912–28. *Bref och skrivelser af och till Carl von Linné*. Afd. 1. Del 6 (1912): Forsskål; Del 7 (1917): Hasselquist; Del 8 (1928): Kalm. Stockholm; <http://www.linnaeus.cl8.net/>; hämtad 30 november 2013.
- Löfling, Pehr, 1758: *Iter Hispanicum, eller resa til spanska länderna uti Europa och America*. <http://www.linnaeus.cl8.net/>; hämtad 30 november 2013.

- Persson, Kristina 2005. *Svensk brevkultur på 1800-talet. Språklig och kommunikationsetnografisk analys av en familjebrevväxling*. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 68.) Uppsala: Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet.
- Spitzer, Leo 1961. *Stilstudien*. 1. *Sprachstile*. 2. *Stilsprachen*. München: Hueber.
- Teleman, Ulf 2011: The Swedish Academy of Sciences: Language policy and language practice. I: Britt-Louise Gunnarsson (ed.), *Languages of Science in the Eighteenth Century*. Berlin & Boston: De Gruyter Mouton. S. 63–87.

JAN RAGNAR HAGLAND

Etterreformatoriske runer og kvardagsleg skriftpraksis på 1800-talet

Runic Writing in the Post-Reformation Era and Everyday Writing in Nineteenth Century Norway and Sweden

The present contribution discusses the use of post-reformatory runes, in English usually termed 'the youngest runes,' in a Swedish and a Norwegian context from the second half of the 19th Century. A recently discovered Swedish alphabet of runes from the district of Dalarna, dated in the 1880s, is discussed in the light of a more visible and extensive tradition of writing in runes in a small Western Norwegian community ca. 1850–1880. The Swedish material does not, as yet, contain written texts. The Norwegian tradition presented here could be seen as an expression of 'literacy from below,' independent of social institutions such as the schooling system. This could be the case more generally both in Norway and in Sweden. At any rate 'the youngest runes' are there as a possible source for comparative studies of Scandinavian literacy in early modern times. The Swedish runes discussed here as well as the Norwegian tradition probably connect to the American Mid-West in the 1870s and 1880s, a point, however, not elaborated upon in the present discussion. The use of 'the youngest runes' in late 19th century Norway and Sweden according to the study presented here seems to have been disseminated from person to person, first and foremost by craftsmen. Runic usage of this kind seems to a large extent to have served the purpose of secret

script, having an idea of being something ancient connected to it. In its turn the function of secret script displays, to a degree, a fairly advanced level of literacy in the local communities where 'the youngest runes' were used.

KEYWORDS: the youngest runes, post reformatory runes, Norway, literacy from below

Interesse for dei såkalla etterreformatoriske runene (på engelsk ofte omtala som «the youngest runes») har i seinare tiår tidvis komme for dagen, både i Sverige og i Noreg (jf. Hagland forthcoming). Eit godt oversyn over det materialet vi kjenner til frå norsk område, er presentert i Nordby 2001. Frå svensk område er det særleg dei såkalla dalrunene som har vore påakta i seinare tid (jf. Gustavson & Hallonquist 1985). Danmark skal vi her halda utanom, men jf. likevel t.d. Bæksted (1939). Nytt materiale av dette slaget kjem jamt og trutt til, så det vil nok med ikkje så lange mellomrom bli trong for nye oversikter. I løpet av det siste tiåret har det i Sverige komme opp ei fornya interesse for slike runer i samband med relativt nyoppdaga kjeldemateriale etter skreddarlærlingen Edward Larsson og bror hans, Carl Emil Larsson, frå Dala-Floda i Dalarna. Dette materialet har vist runeformer som opplagt står i nær tilknytning til runene i den omstridde innskrifta på Kensingtonsteinen frå USA. Det er ei eksotisk historie vi skal la liggja her – om ho i seg sjølv er aldri så fascinerande.

Utgangspunktet for oss i denne samanhengen er at det både i Noreg og i Sverige finst evidens for at etterreformatoriske runer i litt ulike variantar til ein viss grad har vore i bruk i situasjonar der det var behov for det. Vi skal difor i det følgjande sjå på materiale som kan kasta lys over slik bruk av skrift og skriftspråk i våre to land med særleg vekt på tida frå midten av 1800-talet og til kring år 1900. Det vil seia bruk og behov for skrift som «inte är reglerade av sociala institutioner som t.ex. skolan» slik der var formulert i invitasjonen til konferensen denne samling av artiklar byggjer på. Vi skal følgeleg leggja kjeldematerialet etter Edward Larsson (1867–1950) og bror hans til grunn for nokre refleksjonar. Dette materialet er allereie godt presentert av Tryggve Sköld (2003a og b) og Staffan Lundmark (2003). Det vesentlege her er dei to variantane av runerekkja vi kjenner frå tilfanget etter brørne Larsson.

Som det går fram av illustrasjonen dreiar det seg om runer med tilstrekkeleg mange runeteikn til å kunna skriva svensk med på 1880-talet, då dei vart nedskrivne (sjå Sköld 2003b:9–10). Så vidt eg kjenner til, er det ikkje bevart tekst der slike runer er brukte korkje i materialet etter Larsson-brørne eller elles (sjå òg Lundmark 2003). Men i ein presentasjon av Edward

Figur 1. Brørne Edward og Carl Emil Larssons runealfabet frå Dala-Floda i Dalarna.
Siteret frå DAUM-KATTA 2003:9–10.

Larsons alfabet viser Tryggve Sköld til Larssons verke som vandrande gesell med arbeid hos ulike skreddarmeistrar. Han meiner at desse runealfabeta nok høyrde til i ein samanheng han skisserer på følgjande vis: «Jag gissar att det var sådana alfabet, som han har upptecknat här, som gesällerna lärde sig på sina vandringar» (Sköld 2003a:5). I personleg kommunikasjon juni 2012 seier Sköld at han ikkje lenger er så sikker på dette, og at kunnskap om desse runene synest å ha vore nokså avgrensa til familien Larsson. Dette med mogleg runekunnskap «gesäller» imellom er likevel ein interessant tanke, som i alle fall elles har fått stå udokumentert som ein idé. Og det er ein tanke det synest verdt å halda fast ved om vi samanliknar med norsk materiale frå om lag same tidsrom, som vi skal sjå om litt.

I anna runemateriale frå Dalarna som er utgjeve av Gustavson og Hallonquist, er dei aller fleste innskriftene frå 1700-talet, berre ein mindre del er frå slutten av 1800-talet, då skikken med å bruka runer i «vardagsligt skriftbruk» kan synast å ebba ut. Bruk av runer i Dalarna samtidig med brørne Larssons nedteikna runealfabet synest etter det materiale som er bevart, ikkje å ha vore særleg omfattande. Det yngste i materialet til Gustavson og Hallonquist er eit par korte meldingar frå 1890-talet (1985:18–20). Dette

er alt enkle innskrifter på ulike slags bruksføremål av tre. Den lengste og kanskje mest interessante teksten i vår samanheng er frå 1700-talet, frå sommaren 1782, rissa på ei treskål nytta m. a. som silskål ved avskiljing av fløyte (grädde). Teksten er lesen slik i normalisert svenskspråkleg form: «E(rik) Ers(s)on O(lof) P(ers)s(on). 1782 då var jag här vid Mackmyr i från 26 juli till 4 augusti och bärgade inte ett strå. Gud vet vad som blir av oss i år. Vi får hoppas det bästa. Mackmyr den 3 augusti 1782. E(rik) E(rs)s(on).» (op. cit., 18). I seg sjølv er dette eit interessant lite innblikk i livsvilkår i ein vanskeleg klimatisk situasjon, må vi kunna gå ut frå – slutten av den såkalla «lille istid» som denne tida gjerne blir kalla. Innskrifta er karakterisert ved bruk av fleire latinske store bokstavar enn runer. For ein lesekunnsig utan særleg god kjennskap til dalrunene ville det såleis ikkje vera så alt for vanskeleg å avkoda innhaldet, må vi kunna gå ut frå. Det synest då heller ikkje å ha vore intensjonen bak akkurat denne innskrifta. I ein litt seinare samanheng – i dagboksnotat frå 1795 til 1830 – ser vi derimot tidvis bruk av runer for å gjera innhaldet mindre tilgjengeleg for den allment lesekunnsige, må vi tru. Det gjeld her oppteikningar av bonden Pehr Jansson frå Vittinge. Når han skreiv noko han ser ut til å ha vilja halda for seg sjølv, har han nytta runer. Det er runer av ein litt annan karakter enn dei brørne Larsson frå Dalarna gir frå slutten av 1800-talet (jf. Isaacsson 1968:25–29), og vi skal ikkje gå nærare inn på det i samanhengen her. Men bruk av runer som hemmeleg skrift i Sverige tidleg på 1800-talet kan noterast som dokumentert. Når det gjeld slutten av 1800-talet og Dalarna veit vi ikkje anna enn at runealfabet har vore kjende. Tekstskaping av noe slags omfang med slik skrift har vi altså ikkje direkte evidens for. Men kan det tenkjast at dei få spor vi faktisk har, relaterer til praksisar vi i dag ikkje kjenner?

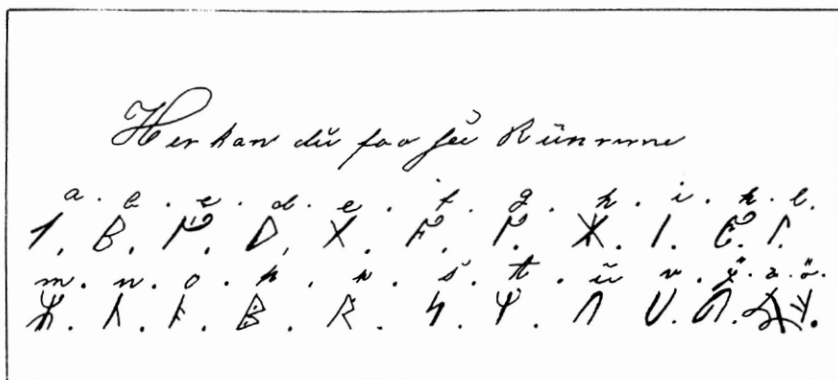
Det kan kanskje kastast lys over situasjonen i Dalarne i Sverige på slutten av 1800-talet om vi jamfører med bruk av dei yngste runene frå norsk område frå om lag same tidsrom. Vi skal så gjera ved å sjå litt nærare på skriftbruk med runer frå eit avgrensa vestnorsk område nær staden Hauge-sund i Rogaland fylke.

Vi ser her klåre konturar av det som må ha vore ein relativt omfattande bruk av runer i kvardagsleg samanheng frå tida kring midten av 1800-talet og nokre tiår framover. Det er eit fenomen eg har presentert ved andre høve (t. d. Hagland 1989), men det skal likevel i korte drag rekapitulert for vårt formål her. Det er i denne norske samanhengen tale om noko som gjerne kunne omtalast som «a scribal community» slik det elles har vore gjort i samband med studiar av literacy. Det er i alle fall tale om eit miljø der runer vart brukte i visse samanhengar, særleg fram til 1870-åra. Framover mot så seint som 1933 har denne kunnskapen om runer nok gradvis forsvunne og gått av bruk også i denne lokale konteksten. Men i dette året vart det gjort

Figur 2. Kart over Sør-Noreg med området for runetradisjonen ved Haugesund avmerkt.

vitskapleg pålitelege oppteikningar av tradisjonen, som det då enno var att rudimentære restar av i området. Det er tale om bygder inst i Føresfjorden, ca. halvanna mils veg inn i landet frå dagens Haugesund. Mannen som samla materiale på staden i 1933, var advokaten og lokalhistorikaren Svein Steinsnes. Storparten av det han samla inn, har uheldigvis gått tapt, men nok er att

Figur 3. Runealfabetet frå Førresfjorden ved Haugesund nedskrive 31. desember 1873.

i arkiva ved Karmsund Museum til at vi kan sjå klåre konturar av ein ganske omfattande runeskriftbruk i miljø frå det nemnde distriktet.

Runebruken i Førresfjord-området kan etter alt å dømma i hovudsak først tilbake til to personar – ein Hans Knud Sørensen, fødd 29. september 1810, død 8. mars 1877. Den andre er den tretti år yngre Knud Johannes Hans Knudsen Stakkestad, fødd 31. august 1840, dødsdato ukjend. Dei nyttar baa runer av same form, og det er all grunn til å rekna med at den yngre av desse to mennene hadde lært runeskrifta av den eldre, sjølv om det ikkje restlaust kan provast. Hans Knud Sørensen var ingen boklærd mann. Han var handverkar, skomakar og ein habil snekkar i tillegg til å vera ein rimeleg bra felespelar i følge lokal tradisjon. Runealfabetet hans ser ut som følgjer. Dette alfabetet er kjent frå eit brev skrive av Hans Knud Sørensen den 31. desember 1873, altså ikkje så svært lenge før han døydde. Vi veit ikkje heilt kor desse runene kjem frå, men skal komma attende til nett det. I alle fall er det slik at dei to nemnde mennene synest å ha vore dei fremste berarane av denne tradisjonen, som vi altså no berre har bevart spreidde restar av. Men det finst altså nok materiale til å prova at det har funnest ei gruppe personar kring dei to i dette vesle samfunnet som også meistra runer og som brukte dei i visse samanhengar, og ikkje først og fremst epigrafisk.

I følge rapporten til Steinsnes frå 1933 kunne ein brorson av Hans Knud Sørensen (fødd etter 1877) enno på det tidspunktet skriva namnet sitt med dei runene det her er tale om (jf. Hagland 1989:96f.). Steinsnes intervjuar i samband med sitt innsamlingsarbeid også ei kvinne som den gong var 80 år gammal, det vil seia at ho var fødd i 1853. Ho kunne framleis skriva ned runealfabetet vi ser i Figur nr. 3. Kvinna fortalde Steinsnes at ho hadde lært desse runene som barn av søskena sine, og at barn i bygda skreiv til kvarandre med runer og gjorde narr av barn som ikkje kunne det. Dette må då ha vore på 1850–1860-talet.

Frå tiåra etter 1850 finst det altså bevart eit lite materiale som klårt nok viser til tekster av eit visst omfang til bruk i kontekstar som det kan vera interessant å sjå litt nærare på her. Ein liten parallell til vittingebonden Pehr Janssons dagbok frå første del av 1800-talet finst i dette norske materialet i ei dagbok frå åra 1860–1863 etter den eine av dei to mennene vi har nemnt ovanfor, K. J. H. Knudsen Stakkastad. På side 2 og 4 i denne er det skrive med runer. Verdt å merka seg i den samanhengen er at desse notata dreiar seg om vegarbeid han har vore med og utført på det som i dag er europaveg E134 og såkalla akkordar for utført arbeid. Om akkorden omtala på s. 4 heiter det då t. d. «i alt er det 46 spd 18 skilling», skrive med runer. Vi skal komma attende til dette, men det synest ikkje som om det har vore om å gjera at alle skulle kunna sjå kva han som anleggsarbeidar har fått for sin akkord (jf. Hagland 1989:94f.).

I eit brev *til* Hans Knud Sørensen med rekning for utført arbeid, skrive av skreddaren Even Baardsen frå ei bygd ikkje så langt unna, heiter det elles til slutt med runer «Men De maa ikke lade nogen se den [i.e. rekninga] thi det er tolv skilling billigere end almindelig» (op. cit. 95). Eit anna brev, no tapt, *til* Hans Knud Sørensen er datert Ossian, Iowa, USA, den 2. februar 1872. Det er underskrive av ein Jonas Nødland. Nødland var ein nabogard til Stakkastad, der Sørensen budde. (Nødland er dansk skriftleg form for toponymet Nodland). Sjølv brevet er altså tapt, men tekst med runeskrift i margin til slutt er notert av Steinsnes: «lad ikke Mangela [dialektform av kvinnenamnet Magnhild] høre noget om dette». Vi kan berre ana kva sladder dette brevet har innehalde! Interessant er det å notera at denne seine varianten av runer frå Førresfjorden i Noreg har vore kjend i Iowa, USA så tidleg som på 1870-talet. Det kan gi perspektiv på bruken av Edward Larsons runer på Kensington-steinen, utan at vi skal gå nærare inn på dét her.

Eg kan leggja til ein merknad av meir personleg art her for å fylla ut biletet av ein aktiv runetradisjon i det aktuelle vestnorske området i andre halvdel av 1800-talet: Far min, fødd 1910, fortalde meg ein gong at bestemor hans og oldemor mi, f. 1837, d. 1925, kunne «skriva gammalnorsk» som det heitte. Dette refererer temmeleg sikkert til den tradisjonen med runeskrift som det elles dreiar seg om her. Som barn hadde ho nær kontakt med slekt i det aktuelle området og var der ofte. Etter alt å dømma har ho lært å skriva med runer av andre barn på same vis som den 80-årige kvinna fortalde om i 1933. Diverre er det ikkje bevart noko av dette etter oldemor. Men det er interessant å notera at det å kunna skriva med slik runeskrift har vore omtala som «å skriva gammalnorsk».

Om vi då jamfører dette norske materialet med det svenske, er det i første omgang interessant å sjå at den aktive tradisjonen med å skriva med runer som vi ser i den norske samanhengen, i høg grad vart halden ved lag

av handverkarar. Det er tale om ein skomakar og snekkar, ein skreddar og ein vegarbeidar. Ein av desse skal òg ha vore ein habil felespelar. Som Sköld (2003a, b) og Lundmark (2003) viser, er det i Dalarna tale om ein skreddargesell og felespelar. Tryggve Skölds tanke om at det mellom handverksge-sellar i Sverige har funnest ein tradisjon med å skriva med runer, kan såleis ha mykje for seg, jamvel om det (enno) ikkje finst konkret evidens for dét.

Det vi har å gjera med, både i den svenske og den norske samanhengen, må i alle fall kunna sjåast som ein slags «literacy from below» som det kunne kallast på engelsk. Det vil seia rune-literasitet som ikkje på nokon måte har vore institusjonalisert og pådrive ovanfrå i samfunnet. Det har etter alt å dømme vore noko som vart overført frå person til person, mykje på same vis som annan folkeleg tradisjon. Det kan synast som om fenomenet slik vi ser det i det norske dømet, vart initiert og oppmuntra av personar i lokalmiljø, slike som denne Hans Knud Sørensen. Og det synest å ha vore eit element av hemmeleg skrift i det heile, både mellom barn og vaksne – truleg til og med særleg eit slikt element. Lingvisten Einar Haugen seier ein stad om desse yngste runene at bruken av dei «from having been a plaything of the learned [...] have become a plaything of the newly educated folk. They have changed from folk epigraphy to folk cryptography» (Haugen 1981:153). Dersom han med “the newly educated folk” meiner vanlege folk som på slutten av 1800-talet stort sett hadde lært seg kunsten å lesa og skriva, har vi truleg eit viktig poeng i vår samanheng: Vi ser i det norske materialet eit utvilsamt element av kryptografi – eller hemmeleg skrift – i denne seine tradisjonen med å bruka runer. Det har vi altså evidens for også i svensk samanheng (sjå ovanfor). Slik bruk er det då også grunn til å anta for svenske handverksge-seller, utan at vi til no har konkrete og sikre døme på nett det. Elles gir både det bevarte norske og svenske kjeldematerialet med ‘nyruner’ oss diverre lite av konkrete haldepunkt med omsyn til spørsmål om kven som var innanfor og kven som var utanfor kretsane med initierte runebrukarar i dei miljø der det var aktuelt.

Spørsmålet om opphav for dei norske runene vi har sett på her, står elles nokså ope, og vi skal ikkje gå djupt inn i dét i denne venda. Det kan vera grunn til å tru at tradisjonen frå Haugsunds-kanten knyter seg til ein meir omfattande tradisjon frå Hardanger-området, ikkje så langt unna (jf. Nordby 2001:82–93). Runeformene som er nytta, samsvarar likevel ikkje godt og gjer t. d. spørsmålet om bokpåverka forsterkingar ope. I denne samanhengen er det i alle fall ikkje irrelevant å notera at barn i «vårt» område synest å ha oppfatta runene dei lærte, som noko som hørde heime i ei fjern fortid. Dette må vera slik om det er rett at dei tala om å skriva med runer som synonymt med «å skriva gammalnorsk». Det vil seia noko som var svært ulikt det å skriva på samtidsmålet deira – og noko som då kunne tena som hemmeleg skrift, også barn imellom.

Indirekte må vi då kunna seia at dette litt skrantande runetilfanget avslører noko om det allmenne nivået av lese- og skrivekunne. Behovet for å ha ei hemmeleg skrift å ty til har som allmenn føresetnad at mange, om ikkje nødvendigvis alle, medlemmer i ein gitt sosial samanheng kan lesa vanleg skrift – i våre tilfelle vil det seia sein 1800-tals handskrift. I andre samanhengar vert det å kunna lesa handskrift rekna som ein føresetnad for å kunna skriva den slags skrift. Dette må då i våre tilfelle innebera at dei aktuelle miljøa har hatt skrive- og lesekunne på eit relativt høgt nivå. Om ikkje ville den nokså omfattande bruken av runer som hemmeleg skrift ha vore utan poeng. Vi har ikkje svært nøyaktige eller detaljerte kunnskapar om nivået og omfanget av skrive- og lesekunne i Noreg i den perioden vi her er opptekne av (jf. Vannebo 1984). Situasjonen er vel noe annleis når det gjeld Sverige, der ein har Egil Johansons omfattande studiar å byggja på. Men i alle fall vil den skrivinga med runer vi her har sett på frå norsk område, måtta reknast som ei kjelde til studiet av literasitet i ein større samanheng. Det er då fenomenet det kunne vera relevant å sjå på i vidare omfang enn det har vore mogleg å presentera her. For den som er interessert i å studera “vardagligt skriftbruk” i eldre nytid og framover ligg etter mitt syn “the youngest runes” der som ein spennande mulighet.

LITTERATUR

- Bæksted, Anders 1939. Vore yngste runeindskrifter. I: *Danske Studier* 36 (Tredje R. 12. Bd.). S. 111–138.
- Gustavson, Helmer & Hallonquist, Sven-Göran 1985. *Runor i Dalarna*. Karlstad: Riksantikvarieämbetet och Elfdalens hembygdsförening.
- Hagland, Jan Ragnar 1989. ‘Dei yngste runene’ i ein tradisjon frå Karmsund. I: Bjørn Eithun et al. (red.), *Festskrift til Finn Hødnebo 29. Desember 1989*. Oslo: Novus forlag. S. 91–102.
- Hagland, Jan Ragnar (forthcoming). Popular Usage of Runic Script in a Local Community in Late 19th Century Norway—an Educational Tool or just a parade of Secrecy? In: Jan Balbierz (ed.) forthcoming. Krakow.
- Haugen, Einar 1981. The youngest Runes: From Oppdal to Waukegan. I: *Michigan Germanic Studies* VII, no 1. S. 148–175.
- Isaacsson, August 1968. En vittingebondes dagboksanteckningar 1795–1830. Med inledning och kommentar. I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv*. S. 1–127.
- Johannes Magnus 1554. *Historia de omnibus gothorum sueonumque regibus*. Roma.
- Lundmark, Staffan 2003. Skräddaren Edward Larsson 1867–1950. I: *DAUM-KATTA*. S. 11.
- Olaus Magnus 1555. *Historia de Gentibus Septentrionalibus*. Roma.
- Nordby, K. Jonas 2001. *Etterreformatoriske runeinnskrifter i Norge*. Opphav og Tradisjon. Mag. art. avhandling (upubl.). Oslo: Universitetet i Oslo.
- Sköld, Tryggve 2003a. Edward Larsons alfabet. I: *DAUM-KATTA*. S. 5–6.
- Sköld, Tryggve 2003b. Edward Larsons alfabet och Kensingtonstenens. I: *DAUM-KATTA*. S. 7–11.

Vannebo, Kjell Ivar 1984. *En nasjon av skriveføre. Om utviklinga fram mot allmenn skriveferdighet på 1800-tallet.* (= Oslo-studier i språkvitenskap II.) Oslo: Novus forlag.

LOFTUR GUTTORMSSON

Fra fraktur til antikva

Vidnesbyrd fra 1800-tallets Island

From Gothic to Roman Print Type. Evidence from 19th Century Iceland

The aim of this article is to throw light on the change from the Gothic to the Roman type in the print culture of 19th century Iceland, in comparison with especially Denmark and Norway. Empirically, this study is based on the analysis of published books in Icelandic printed in the Gothic and the Roman type, respectively, during four 5-year periods. In this context distinction is made between the main literary genres, educational, religious, scientific and *belles-lettres*. Not unexpectedly, religious literature proved to be the most resistant to change. Special attention is here given to the role that ABC books played in the change process. According to this study the shift from Gothic to Roman print in Icelandic book production was a *fait accompli* in 1880, while the bulk of Icelandic books published in the beginning of the 1830s had been printed in the Gothic type. It is argued that the reasons for this unusually rapid change are linked, on the one hand, to the specific role that the Icelandic literary society played in the renovation of Icelandic literature and, on other hand, to the influence that the Icelandic literary tradition had on Icelandic intellectuals in Copenhagen. Roman print became the vehicle as well as the expression of their national identity.

KEYWORDS: Gothic/Roman print, book production, literary genres, Copenhagen, Iceland, intellectuals, cultural identity

I flere generationer har det været en selvfølge, at man kunne nøjes med at tilegne sig én standardiseret tryk- og skrifttype, nemlig *antikva* – den gamle, latinske skrift. Disse forhold er resultatet af en lang udvikling, der i 1800-tallet prægedes af antikvaens fremgang på bekostning af *fraktur* – den nyere gotiske skrift; i århundredets begyndelse var den sidstnævnte dominerende i islandsk bog- og skriftkultur. Formålet med denne undersøgelse er at belyse overgangen fra fraktur til antikva i Island, bl.a. *via* komparation med de øvrige nordiske lande, især Danmark og Norge. Meget tyder på, at i Island gik overgangen hurtigere end i nabolandene, hvilket kræver en forklaring.

Typografisk set udgør frakturstilen såkaldt "brudt" stil (*fractum* på latin betyder 'brudt'), hvilket refererer til bogstavernes kantede form.¹ Frakturstilen stammer fra den gotiske skrift, som var blevet almindelig i europæiske håndskrifter omkring 1300 (Lindmark 2012:88).² I perioden ca. 1400–1520 udviklede der sig i Italien og i Tyskland tre forskellige skrifttyper, dvs. antikva, *kursiv* og fraktur. De to førstnævnte dannede grundlag for trykalfabetet, da bogtrykkerkunsten blev taget i brug. I løbet af 1500-tallet fortrængte antikva og kursiv den gotiske skrift fra Italien, Frankrig og England, mens der i Tyrkland skete en deling: frakturen brugtes til tysk, antikvan til de andre sprog, især latin (Johannessen 2007:16–19; Paulli 1940:1). På denne måde fik frakturen status som national skrift- og tryktype i Tyskland, nøje associeret med det tyske sprog. Norden fulgte snart med i denne process. Her ligesom i Tyskland blev frakturen bærer af hele litteraturen på modersmålet, mens antikvaen anvendtes for største delen af den lærde litteratur (på latin og senere fransk). Følgelig var det ikke muligt for lærdomsmænd at slippe fra at tilegne sig de begge to skrift- og tryktyper (jfr. Bjerring-Hansen 2010:167).

I oplysningstiden begyndte antikvaen at vinde terræn i Tyskland og de nordiske lande inden for modersmålsfeltet, især hvad angår videnskabelige publikationer (Paulli 1940:2–9). Derfor synes det nærliggende at fremstille overgangen fra fraktur til antikva som et led i moderniseringsprocessen. I sin studie af trykkulturens modernisering i Sverige på 1800-tallet har Daniel Lindmark (2012:98) således bemærket følgende:

Typsnitten är viktiga informationsbärare, inte bara som förmedlare av det innehåll som bokstäver, ord och meningar uttrycker, utan också som markörer för olika tryck och läskulturer med deras geografiska, sociala och kulturella förankring. Därför är det angeläget med en forskning om typsnittens utveckling som sätter antikvans segertåg och frakturstilens reträtt i

¹ Betegnelsen på islandsk er *brotaletur*.

² Den gotiske skrift afløste den *karolingiske minuskel* – en rund og regelmæssig skrift, hvor hver bogstav er skrevet for sig. Dette er den skrifttype (isl. *settaskrift*), som karakteriserer de islandske middelalderhåndskrifter (Þórolfsson 1948–49:126f.).

samband med de sociala och kulturella förändringar som förändrade den litterära offentligheten og dermed även relationen mellan "folkligt" och "bildat".

I denne sammenhæng er der grund til at betone trykskriftsudviklingens kulturelle implikationer. Nordmanden Tore Rem har bl.a. bemærket, at i Tyskland og de nordiske lande var frakturen nøje forbundet med den lutherske bogtrykkertradition. Derfor bør overgangen til antikva, ifølge Rem (2009:154f.), undersøges i et sekulariseringsperspektiv, i tillæg til dens uddannelsesmæssige og sociale implikationer. Her bør tillige understreges betydningen af kulturelle og identitetsmæssige faktorer for tryktypernes historiske forandring. Eksempelvis bidrog Danmarks væpnede konflikt mod det tyske rige i 1860'erne til at fremskynde overgangen til antikva i Danmark (Paulli 1940:12).

Det komparative perspektiv fremhæver de kronologiske forskelle, som kendetegner de enkelte nordiske landes overgang fra fraktur til antikva. Denne side af problematikken er nylig blevet diskuteret af Rem (2009); han bemærker bl.a., at overgangen fandt sted noget tidligere i Sverige end i nabolandene. Som forklarende faktor nævner Rem (2009:154), at "i den gustavianske tiden var Sverige sterkere påvirket af Frankrige enn hva som var tilfældet i Danmark og Norge, og dette kan være noe av forklaringen på at den gotiske skriften der begynte å gå tapt som håndskrift allerede fra omkring år 1800, som trykkskrift bare få tiår senere".

Blandede tryk- og skriftformer i 1830'erne og 1840'erne

Tómas Sæmundsson (f. 1807), en fremtrædende personlighed i islandsk kulturliv i 1830'erne, har efterladt en interessant beskrivelse af samtidens bog- og skriftkulturelle forhold. Efter afsluttet teologieksamen fra Københavns Universitet tog Sæmundsson ifølge tidens skik på en "kulturrejse" sydpå, bl.a. til Central Europa. I hans rejsebeskrivelse (Sæmundsson 1947:107) læser man bl.a. følgende (min oversættelse):

I Tyskland er de fleste bøger trykt i fraktur, ikke i antikva. Fraktur [...] er ligesom blevet en integreret del af tysk og de sprog, som er nøje beslægtet med tysk, islandsk sammen med dansk og svensk [...] Folk flest mener, at den latinske tryksskrift ikke er mindre anselig og erfaringen har overbevist dem om, at den er nemmere for øjet at læse. Det volder folk store besværligheder, når de skal tillegne sig to slags alfabeter: det latinske lader sig ikke afskaffe, idet alle latinske bøger er trykt på den måde, og det bliver brugt af fleste nationer. Så længe disse tilstande varer, bliver bogtrykkerne nødt til at have begge typer i sættekassene.

Hvad læseindlæringen angår, bekræftes denne beskrivelse for Islands vedkommende af bl.a. autobiografiske vidnesbyrd.³ Jón Ólafsson, en præstesøn på Østlandet (f. 1850), beskriver forholdene på følgende måde (Ólafsson 1950:174; min oversættelse):

Jeg husker især, hvor stor en genvordighed det var for mig, da jeg kom i gang med at læse indledningen til passionshistorien i Sturms' andagtsbog. Alt, hvad jeg havde læst indtil da, blev trykt med fraktur. Lidt senere måtte jeg starte med antikvaen og, mærkeligt nok, så gik det nemt for mig at beherske den.

Undertiden gik indlæringen af de to tryktyper for sig på en ganske uformel måde, uden noget som helst indgreb fra de voksnes side. Sighvatur Borgfirðingur (f. 1840), en meget ivrig kopist og dagbogsskriver, fortæller i sin levnedsbeskrivelse, at hans moder lærte ham at læse en andagtsbog i fraktur. Da Sighvatur var syv år gammel, lykkedes det ham at tilegne sig antikvaen ved at sammenligne andagtsbogen og Altingsregistret (*Alþingistiðindi*), som lige fra starten blev antikvatrykt. Den samme metode brugte han, når han lærte begge skriftformer at kende (Ólafsson 2003:231).

Bevarede opskrifter og brevsamlinger fra omtrent den samme periode viser, at mange af dem, som overhovedet lærte at skrive,⁴ tilegnede sig begge skrifttyper – gotisk håndskrift og den latinske; i enkelte tilfælde brugte de selv begge to. Dette gjaldt især lærdoms- og embedsmænd, som beskæftigede sig nødvendigvis med latin; men eventuelt også dem, som kopierede håndskrifter på modersmålet, eksempelvis Jón Sigurðsson (1811–79), den islandske nationalbevægelses fremtidige leder.⁵ Disse individuelle vidnesbyrd giver indblik i den kaotiske situation, som prægede tryk- og skriftkulturen i Island i 1830'erne og 1840'erne. De eksemplificerer endvidere den udvikling, som fordelingen af den islandske bogudgivelse mellem fraktur og antikva viser i perioden efter 1830.

Islandsk bogudgivelse 1831–85

I 1800-tallets første halvdel var udgivelse af bøger på islandsk hovedsagelig begrænset til to steder, neml. København og Viðey, i nærheden af Reykjavík. Indtil 1833 var Viðey-trykkeriet så at sige et offentligt foretagende, men i perioden 1826–35 fik København en voksende andel i den samt lige bogudgivelse på islandsk. Denne udvikling skyldtes ikke mindst Det is-

³ I fravær af permanente børneskoler i denne periode plejede børn i Island at få den obligatoriske undervisning hjemme, under sognepræstens opsyn.

⁴ Ang. udbredelsen af skrivefærdighed i Island i denne periode, se Guttormsson 1985.

⁵ Se JS 358 8vo (en kopiebog med gotisk håndskrift) og Lbs, 1648 8vo (et episk digt opskrevet med latinsk håndskrift). Håndskriftsafdelingen, Islands National-Universitetsbibliotek.

landske litterære selskabs virksomhed; dette selskab var blevet stiftet i 1816 på den danske sprogforsker, Rasmus Chr. Rask (1787–1832), initiativ.⁶ Som følge af romanticismen var antikvaens fremgang i Danmark blevet hæmmet inden for litteraturen, hvorimod den efter 1800, takket være bl.a. den energiske videnskabsmand Carl G. Rafn (1795–1864), vandt indpas indenfor videnskaberne (jfr. Bjerring-Hansen 2010:172f.). Under inspiration af bl.a. den tyske filolog Jacob Grimm gjorde Rask sig til talsmand for en universel indførelse af antikvaen (Paulli 1940:10). I 1826 hævdede han bl.a. om den gotiske trykskrifts ulemper (citeret efter Paulli 1940:10):

og det er Slendrian, at man kan forsvare den endnu, da den kun tjener til Udgift for Bogtrykkerne, til Plage og Tidsspilde for Ungdommen, som må lære at læse tredobbelt og skrive dobbelt, til Afskrækkelse for Udlændere, der kunde have Lyst til at lære vort Sprog, og altså til Skillerum imellem os og andre dannede Folkefærd.

Det var ikke mindst Carl G. Rafn, Rasks' meningsfælle og medarbejder, som bidrog til at fremme antikvaen som trykform på det litterære felt. I 1825 stiftede Rafn Det kongelige nordiske Oldskriftselskab, som i løbet af de følgende år udgav en lang række oldnordiske værker, i to adskilte serier: den ene med den islandske originaltekst, den anden med oversættelse på dansk og latin, det hele med antikva (Kvaran 1995:394–396; Kristjánsson 1996). I Island abonnerede man i hundredevis på serien med den islandske tekst og herigennem stiftede sandsynligvis mange for første gang kendskab til latinsk tryk (Guttormsson 1987:261f.; Ólafsson 2002:198–200).

Til forskel fra Det islandske litterære selskab i København holdt Viðeytrykkeriet, det eneste der fandtes i Island indtil 1844, temmelig fast ved den gotiske tradition. Efter trykkeriets flytning til Reykjavík, under betegnelsen *Landsprentsmiðjan* (da. Landstrykkeriet), havde det fortsat eneret på udgivelse af religiøs litteratur og offentlige publikationer, f.eks. *Alþingistiðindi*. Det var først i 1852, at der blev oprettet et andet trykkeri i Island, nemlig i Akureyri. Lige fra starten vendte dette trykkeri ryggen til gotisk tryk (Jónsson 1930:138–147).

For at give et oversigt over tryktypernes udvikling i Island har man af arbejdsøkonomiske grunde udvalgt fire 5-års perioder, nemlig 1831–35, 1851–55, 1871–75 og 1881–85 (se Tabel 1). Mellem disse er der tyve års mellemrum med undtagelse af den sidste periode, hvor mellemrummet er blevet reduceret til ti år ud fra den hypotese, at på dette tidspunkt var overgangen til antikva lige ved at være *fait accompli*.

⁶ I 1811 havde Rask udgivet sin *Vejledning til det islandske eller gamle nordiske Sprog*; i fortsættelse heraf, i 1814–15, opholdt Rask sig i Island.

Tabel 1. Bøger på islandsk udgivet 183–85, fordelt efter tryktyperne fraktur og antikva. Fire udvalgte 5-års perioder. (Inkluderet er alle publikationer, som tæller mindst 16 sider og derover. Specialiserede udgaver af oldnordisk/islandsk litteratur udelades. Kategorien "blandet" omfatter bilingvale udgaver på islandsk og latin.) Kilde: Register lavet i 2001 af Sveinn Ólafsson på grundlag af Gegnir, Islands National-Universitetsbiblioteks bibliotekssystem.

Periode	Totalt antal	Fraktur %	Antikva %	Blandet %
1831–35	49	91,9	6,1	2,0
1851–55	87	18,4	80,4	1,2
1871–75	102	4,9	95,1	0
1881–85	180	0	100	0

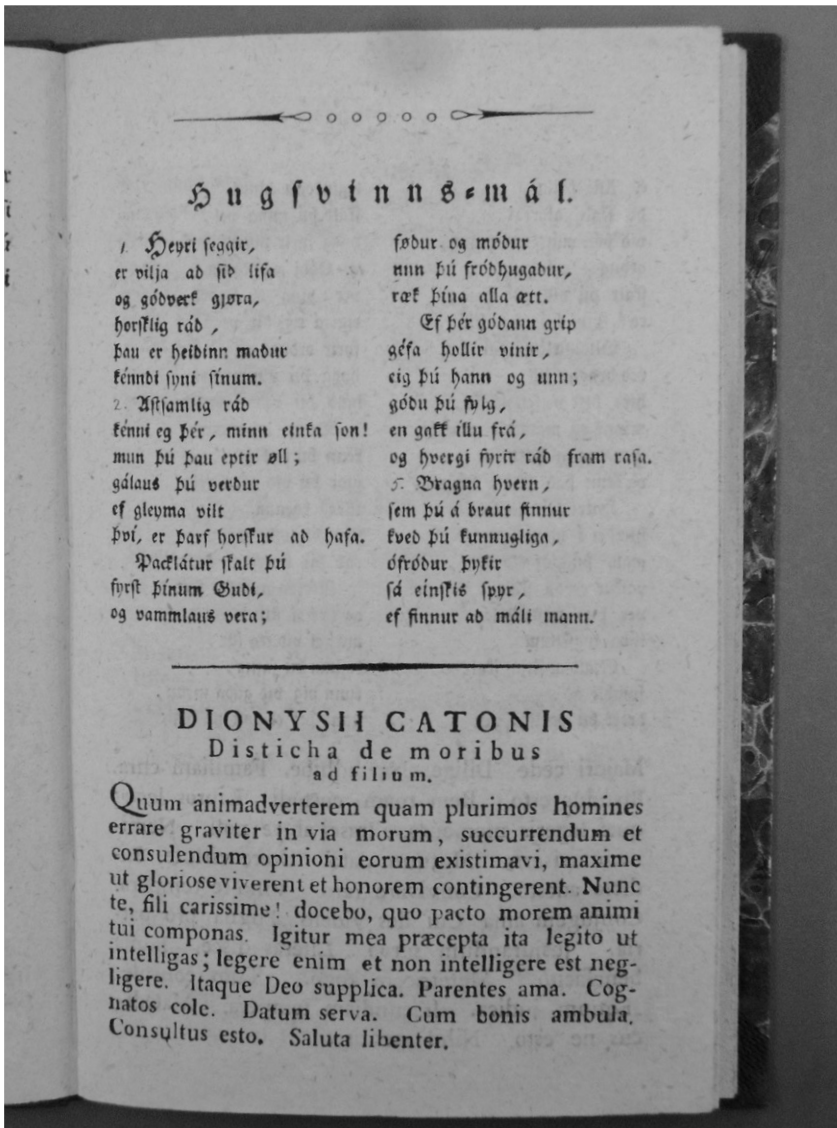
I den første periode, 1831–35, omfattede frakturtrykte bøger hovedparten, nemlig 92 % af samtlige publikationer. Tyve år senere var deres andel blevet reduceret til godt 18 %. I perioden 1881–85 havde antikvaen fuldstændig udryddet frakturen. Med andre ord: i løbet af disse halvtreds år er der i denne henseende sket en kulturel revolution! Det bør noteres, at kategorien "blandet" omfatter bøger med begge tryktyper, antikva for latinsk tekst og fraktur for islandsk tekst, jfr. Tabel 1.

I 1800-tallets anden halvdel er udviklingen i retning af antikvans dominans sandsynligvis foregået betydeligt hurtigere i Island end f. eks. i Sverige, hvor antikvans andel i 1830 udgjorde faktisk lidt over 50 % (Lindmark 2004:147). Blandt de nordiske lande havde Sverige stor forrang: andelen af antikvatrykte bøger i Danmark udgjorde således kun 5 % i 1843; selv henimod slutningen af perioden (i 1883) udgjorde andelen ikke mere end 63 % af helheden (Paulli 1940:11).

Emnemæssige forskelle

For en mere dybtgående analyse af udviklingen i Island er det vigtigt at kunne skelne imellem de forskellige emnekategorier af bøger. Flere nordiske undersøgelser har vist, at den religiøse litteratur holdt længe fast ved fraktur, hvorimod skønlitterære værker, romaner og digte, var blandt de første, som blev trykt med antikva. Således erobrede antikvaen dansk skønlitteratur i 1870-tallet, hvilket også gjaldt en stor del af den betydeligste norske skønlitteratur (Paulli 1940:11f.; Rem 2009:155). Det er umagens værd at undersøge, om den samme rækkefølge gælder for antikvans indførelse i Island.

I dette øjemed er den samlede islandske bogudgivelse i 1831–35 og 1851–55 blevet inddelt i fem forskellige emnekategorier, nemlig: 1. Lærebøger

Figur 1. Eksempel på "blandet kategori": Bilingval udgave af *Hugsvinnsmál* (1831), latinsk tekst med antikva og islandsk tekst med fraktur. Fotograf: Hanna K. Stefánsdóttir.

(kateketiske bøger undtaget); 2. Religiøs litteratur (inkl. kateketiske bøger); 3. Skønlitteratur (inkl. biografier og nekrologer); 4. Faglitteratur; 5. Andre publikationer af forskellig art.

Tabel 2. Bøger på islandsk udgivet 1831–55, fordelt efter emne kategorier. To udvalgte 5-års perioder. Kilde: Jfr. Tabel 1.

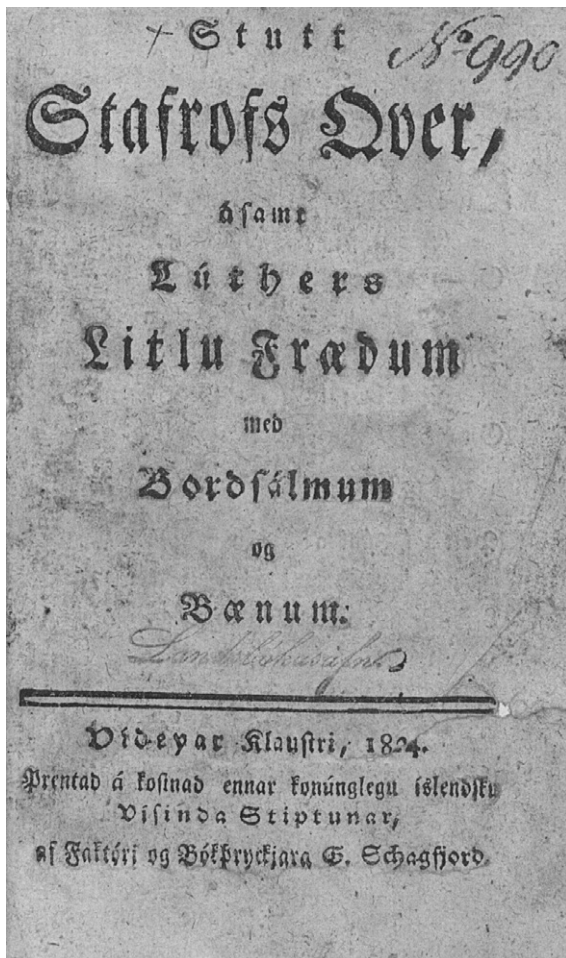
Kategorier	1831–35			1851–55		
	Antikva (Antal 45) %	Antikva (Antal 3) %	Blandet (Antal 1)	Fraktur (Antal 16) %	Antikva (Antal 70) %	Blandet (Antal 1)
Lære- og børnebøger	2,0	0	2,0	2,3	13,8	0
Religiøse bøger	55,1	0	0	10,3	9,2	0
Skønlit. og biografier	26,6	4,1	0	5,8	28,7	0
Faglitteratur	8,2	2,0	0	0	11,5	1,2
Andre bøger	0	0	0	0	17,2	0
Total	91,0	6,1	2,0	18,4	80,4	1,2

Tabel 2 viser, at blandt de forskellige emne kategorier var det den religiøse litteratur samt lærebøger (hovedsagelig af religiøs art), som blev hyppigst trykt med fraktur. Så sent som i midten af 1800-tallet blev flertallet af bøger i denne kategori frakturtrykt. Dette gjaldt selv 1/3–1/4 del af den samme kategori i 1871–75. På den anden side var det skøn- og faglitteraturen, som banede vejen for den nye tryktype (antikva). I den første periode var bøger i disse kategorier de eneste, som blev antikvatrykt. I den følgende periode (1851–55) var kun fem ud af samtlige 30 udgivne skønlitterære værker frakturtrykt; denne brøkdel var helt forsvundet i perioden 1871–75. Det undrer ikke, at blandt trykstederne gik København i spidsen for antikvaens indførelse, ikke mindst takket være udgivelser på Det islandske litterære selskabs vegne.

I denne sammenhæng bør påpejes, at lærebøger, især ABCer og katekismer, udgør en kategori af strategisk betydning, idet de dannede grundlaget for selve læseundervisningen. I 1800-tallets første halvdel (især fra 1817) fik to ABCer den største udbredelse. For det første *Nýtilegt barnagull*, hvor hovedvægten blev lagt på fraktur, både hvad angår selve alfabetet og læseøvelserne (Arngrímsson 1817). Her blev alfabet med antikva alligevel præsenteret med den begrundelse, at denne tryktype "anvendes tit i islandske bøger, selv om den iøvrigt tilhører det latinske sprog" (Arngrímsson 1817:20; min oversættelse); for det andet *Stutt Stafrofs Qver, ásamt Lúthers Litlu Fræðum*

med *Borðsálmum* og *Bænum* (se Figur 2). Denne ABC kan med rette betegnes som et spøgelse fra 1700-tallets pietist-kateketiske tradition, hvor læseindlæringen baseredes på Luthers lille katekisme. I *Stutt Stafrofs Qver*, som blev genudgivet flere gange indtil midten af århundredet, præsenteredes alfabetet overhovedet ikke med antikva.

Sandsynligvis var det *Stutt Stafrofs Qvers* reaktionære karakter, der ansporede Rasmus Chr. Rask til at udgive i 1830 *Lestrarkver handa heldri manna börnum* (d. Læsebog for børn af fornem herkomst); denne blev udgivet af Det islandske litterære selskab i København. Bogen kan betegnes som et kampskrift for antikvaens fremme. I forordet beskrives den latinske skift som „ældre og mere oprindelig, smukkere og mere udbredt blandt andre civiliserede nationer og i sig selv mere fuldkommen end den gotiske mun-

Figur. 2. *Stutt Stafrofs Qver* ásamt *Lúthers Litlu Fræðum*. Første udgave i fraktur. Videy 1824. Foto: Håndskriftsafdelingen, Islands National-Universitetsbibliotek.

keskrift“ (Rask 1830:3). Rask understregede, at i læsebogen blev det gotiske alfabet fremstillet udelukkende som et historisk levn, man nødvendigvis måtte lære at kende (Rask 1830:51). Læsebogen blev udgivet i et stort oplag (1 000 eksemplarer), men den fik en begrænset udbredelse, bl.a. på grund af dens lærde sproghistoriske karakter. Af selve titlen fremgår, at bogen henvente sig til børn af højere stand.

Det var først i 1853, at Rasks læsebog fik en efterfølger med *Nýtt staf-rófskver handa minni manna börnum með nokkrum réttitunarreglum* (d. *Nyt ABC for børn af beskeden herkomst samt nogle retskrivningsregler*). Denne blev trykt udelukkende med antikva, alfabetet undtaget. Nyheden blev motiveret med henvisning til, at dette tryktform er ”blevet almindeligt i vores sprog, selv de religiøse bøger er begyndt at bruge det“ (Hallgrímsson 1853:31).⁷ Fra nu af blev alle ABCer antikvatrykt.

Angående denne transitionsperiode er det vigtigt at undersøge, hvilken slags læsestof man plejede at bruge i den videregående læseundervisning. Her indtog *Det Ny Testamente* en dominerende plads i 1800-tallets anden halvdel (Guttormsson 1993:11–13). Derfor var det af stor betydning for menigmands kendskab til tryktyperne, da *Det Ny Testamente* for første gang blev trykt med antikva i stedet for fraktur; dette skete faktisk i 1863 på Det britiske og udenlandske bibelselskabs vegne (se Figur 3). Karakterernes usædvanlige størrelse indicerede, at bogen egnede sig særdeles godt til læseøvelser for børn. Tre år senere udkom Bibelen i sin helhed med antikva på Det britiske og udenlandske bibelselskabs vegne. Den var blevet udgivet sidste gang med fraktur i 1859.⁸

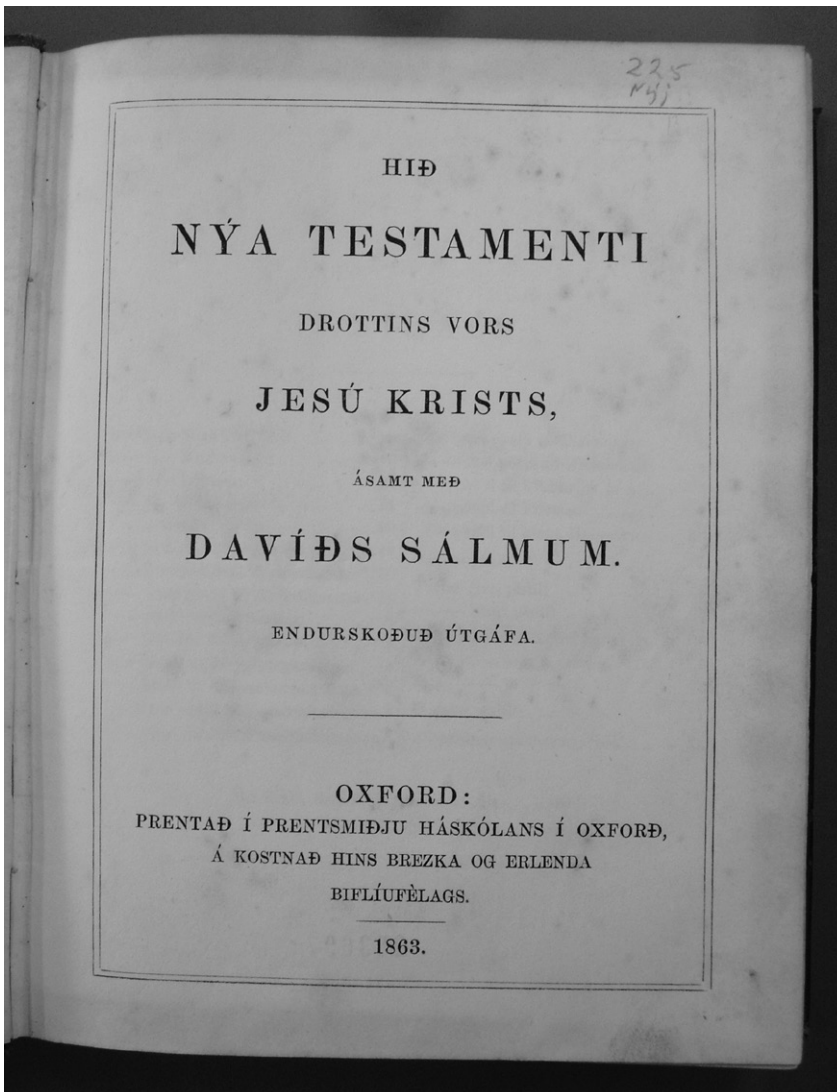
Omkring 1860 var det blevet forholdsvis almindeligt at antikvatrykke nylig forfattede religiøse bøger. Selv den yderst populære salmebog, Hallgrímur Péturssons *Passíusálmar* (d. *Passionsalme*), udkom for første gang med antikva i 1866.⁹ Men de ældre kateketiske bøger, som blev genudgivet i perioden 1861–75, blev fortsat udgivet med fraktur. Således blev N. E. Balles kateketiske lærebog, *Lærdómsbók í evangelísk-kristilegum Trúarbrøgdum, handa unglingum*, fortsat genudgivet med fraktur indtil 1876. Den blev først antikvatrykt seks år senere. I denne henseende er forskellen med Norge iøjnefaldene, idet bibler og salmebøger blev der fortsat frakturtrykt indtil 1930 (Rem 2009:157).

Hvad angår valg af tryktyper i vores periode, står skønlitterære værker i stærk kontrast til den religiøse litteratur, idet her skete overgangen til

⁷ Denne ABC blev genudgivet to gange, sidst i 1885.

⁸ I denne forbindelse noteres, at den danske bibel først blev antikvatrykt i 1912 (Paulli 1940:13).

⁹ Der er tale om den 33. udgave af Hallgrímur Péturssons *Passionsalme* (første udgave i 1666). Bogens sidste udgave med fraktur er dateret 1858 <<http://servefir.ruv.is/passiusalmar>>.

Figur 3. *Hið Nýa Testamenti drottins vors Jesú Krists*, udgivet for første gang med antikva i Oxford 1863. Fotograf: Hanna K. Stefánsdóttir.

antikva meget tidligt. Dette skyldes hovedsagelig den kendsgerning, at indtil 1860 blev disse værker for største delen udgivet i København, på Det islandske litterære selskabs vegne. Næsten alle de bøger, som selskabet udgav i København, blev antikvatrykt, heriblandt tidsskrifterne *Íslenzk sagnablöð* (1816–26) og *Skirnir* (fra 1827). Dette gælder tillige et andet tidsskrift, *Fjöl-nir*, som fra 1835 blev udgivet af en gruppe romantisk-inspirerede islandske

litterater og lærdomsmænd i København.¹⁰ Disse udgivelser banede vejen for den moderne skønlitteratur, romaner såvel som digtsamlinger, som i 1850erne og 1860erne i voksende grad blev antikvatrykt i Reykjavík såvel som i det nylig stiftede trykkeri i Akureyri (Sæmundsson 1996:558).

Det forholdt sig noget anderledes med den meget populære, traditionelle verseficering betegnet som *rimur*. Før i tiden var disse næsten udelukkende blevet videreført gennem kopiering og papirhåndskrifter, men i vores periode fik mange af de mest populære rimeforfattere, bl.a. Sigurður Breiðfjörð, deres værker, karakteristisk nok, frakturtrykt. Indtil sidst i 1850erne blev rimesamlinger sat i fraktur.¹¹ Mens "rimerne" fortsat nød stor popularitet blandt menigmand, blev de genstand for voksende kritik fra kulturrelitens side. Her står man overfor en differentiering af islandsk bog- og læsekultur, hvor den folkelig-religiøse litteratur fastholdt fraktur, mens den spirende borgerlige, sekulære læsekultur, som omfattede national-romantisk litteratur samt faglitteratur af forskellig art, foretrak antikvaen som sit typografiske medium (jfr. Lindmark 2012:89f.).

I denne sammenhæng er det af særlig interesse at undersøge, hvordan den stadig voksende udgave af aviser og årsskrifter (den periodiske litteratur), som i denne periode med gode grunde kan associeres med den borgerlige læsekultur, forholdt sig til de to trykformer. Ud af de fem aviser og årsskrifter, der lanceredes i Island i 1840erne, var fire antikvatrykt.¹² Også på dette område fandt overgangen fra fraktur til antikva sted på et betydeligt tidligere tidspunkt i Island end tilfældet var i Danmark og Norge (jfr. Paulli 1940:12f.; Rem 2009:166f.). Endvidere noteres, at der efter 1855 udkom ingen tidsskrift eller avis trykt med fraktur. I betragtning af de nye trykmidlers forholdsvis store udbredelse (Guttormsson 2003:55–57) er det sandt synligt, at disse bidrog effektivt til at vænne læserne til det nye trykform. Til forskel fra Norge og Danmark, hvor aviserne, ifølge Rem (2009:166), "sto for en særlig konservatisme hva gjaldt overgangen til antikva", tøvede man ikke i Island med at ændre trykformen.

Afsluttende bemærkninger

Når man søger forklaring på, hvorfor overgangen fra fraktur til antikva fandt sted på et betydeligt tidligere tidspunkt i Island end i Danmark og

¹⁰ *Fjölnir. Árs-rit handa Íslendingum*. 1.–8. årg. 1835–47. Blandt redaktørerne var Tómas Sæmundsson, omtalt ovenfor s. 161. Eventuelt var det delvis på grund af tryktypen, at *Fjölnir* ikke fik den udbredelse i Island, man havde forventet (jfr. Kristjánsson 1972:84–97).

¹¹ I 1857 blev "rimer" af Sigurður Breiðfjörð (*Rimur af Viglundi og Ketilríði*) antikvatrykt for første gang i Reykjavík og København. Flere af slagsen udkom i Akureyri i 1860erne.

¹² Undtagelsen gælder månedsskriften *Reykjavíkarpósturinn*, som udkom i kun tre år (1846–48).

Norge, rettes opmærksomheden mod det gamle islandske skriftsprog og sagalitteraturen. Det bør huskes, at den sidstnævnte var blevet nedskrevet og kopieret med *settaskrift*,¹³ inden den gotiske stil i 1500-tallet begyndte at sætte afgørende præg på tryk- og skriftformerne i Skandinavien (Þórólfsson 1948-49:134-141; Johannessen 2007:17-21). Selv om islandske lærdoms- og embedsmænd tilegnede sig gradvis gotisk skrift (isl. *fljótaskrift*) i perioden efter 1650, var de fortsat fortrolige med den gamle håndskrift.

Når publikation af sagaerne i trykt form kom på dagsorden i 1700-tallet, stod man overfor valg af relevant tryktype. Folkelige udgaver af Islændingesagaerne, som udkom i Island i 1700-tallets anden halvdel og blev udelukkende rettet mod islandske læsere, tryktes med fraktur; dette gjaldt selv *Njals saga*, som publiceredes i København for første gang i 1772. Det forholdt sig anderledes med den oldtidslitteratur, som i samme periode udkom i hovedstaden i tosprogede udgaver – islandsk og latin – på Den arnamagnæanske Kommissions vegne (Kvaran 1995:392-394); her var antikvaen enerådende. På dette grundlag byggede Rasmus Chr. Rask og Det islandske litterære selskab kampen for antikvaens fremme – en kulturpolitisk linje som bidrog til at skærpe Islændingenenes bevidsthed om betydningen af det særegne sprog og litterære tradition for deres nationale identitet og kulturelle rolle (jfr. Karlsson 1995:48-50; Hálfðanarson 2005). Med sin meget omfattende udgivelsesvirksomhed, som mange islandske studerende og lærde i København var involveret i, bakkede Det kgl. nordiske Oldskriftselskab denne kulturpolitik op. I løbet af de følgende årtier kom den islandske kulturelite i hovedstaden til den konklusion, at som trykform egnede antikvaen sig ikke bare til den gammelislandske, men også den moderne litteratur. Det var denne gruppe, som i 1830'erne gik i spidsen for den national/litterære renaissance symboliseret i tidsskriftet *Fjölfnir*.

I denne sammenhæng var det endvidere af stor betydning, at Jón Sigurðsson, lederen af nationalliberalismen i islandsk politik, udgav sit tidsskrift, *Ný félagsrit*, i antikva, hvilket blev toneangivende for de tidsskrifter og aviser, som fra nu af i stigende grad publiceredes i Island. Det er ingen tilfældighed, at *Alþingistiðindi*, tillige med *Stjórnartíðindi* (d. *Lovtidende*), blev antikvatrykt lige fra starten (1845). Antikvaen blev således typografisk medium for den spirende politiske kultur i 1800-tallets Island. Det er symptomatisk i denne forbindelse, at indtil begyndelsen af det 20. århundrede anvendte man for den bilingvale udgave af *Lovtidende*, på islandsk og dansk, to forskellige trykformer, nemlig antikva og fraktur.¹⁴

¹³ Som skrifttype blev *settaskrift* (jfr. note 2) i hovedtræk videreført, da de gamle middelalderhåndskrifter kopieredes på papir i tidlig moderne tid (Þórólfsson 1948-49:131-140).

¹⁴ Det var først i 1902, at den danske version af *Stjórnartíðindi* (*Lovtidende*) blev antikvatrykt.

Afslutningsvis er der grund til at pointere, hvor forholdsvis hurtigt, dvs. i løbet af nogle halvtreds år, overgangen til antikva gik for sig i 1800-tallets islandske trykkultur. Når man i denne henseende sammenligner Island med Norge og Danmark, kan årsagerne til denne hurtige overgang hverken tilskrives socio-økonomiske eller religiøse faktorer. Omkring 1880 var landets socio-økonomiske modernisering kommet betydeligt kortere på vej end i nabolandene (Jónsson 1998:174–179), og det samme gælder sekulariseringsprocessen (jfr. Pétursson 1990:128–144). Følgelig er det en rimelig antagelse, at den hurtige overgang fra faktur til antikva i Island er nøje forbundet med forholdet mellem skriftsprog, historie og identitet, dvs. med den identitets-skabende funktion som middelalderhåndskrifterne og skriftsproget fik for den islandske elite i København i dens bestræbelse for kulturel og politisk autonomi (jfr. Karlsson 1980:86–88). I ledende kredse inden for islansk kultur, uddannelse og politik kom man snart til at opfatte antikvaen ikke udelukkende som et praktisk typografisk medium, men også som et symbol på den islandske litterære kulturs selvstændige status inden for det danske rige.

LITTERATUR

- Arngrímsson, Bjarni 1817. *Nýtilegt Barna-Gull eda Stöfunar- og Lestrar-Qver handa Børnum*. Beitistaðir.
- Bjerring-Hansen, Jens 2010. Fraktur eller antikva? Om tekstens materialitet, typografisk usikkerhed i 1700-tallet og skriftstriden omkring 1800. I: *Lychnos*. S. 163–175.
- Guttormsson, Loftur 1985. Island. Skrivefærdighed i et skoleløst samfund (ca 1800–1880). I: Vagn Skovgaard-Petersen (red.), *Da menigmand i Norden lærte at skrive – en sektionsrapport fra 19. nordiske historikermøde 1984*. København: Danmarks Lærerhøj-skole. S. 49–65.
- Guttormsson, Loftur 1987. Bókmenning á upplýsingaröld. Upplýsing í stríði við alþýðumenningu. I: Þuríður J. Kristjánsdóttir (red.) *Gefið og þegið. Afmælisrit til heidurs Brodda Jóhannessyni sjötugum*. Reykjavík: Íðunn. S. 247–289.
- Guttormsson, Loftur 1993. Frá kristindómslestri til móðurmáls. Hugmyndafræðileg hvörf í lestrarefni skólabarna um síðustu aldamót. I: *Uppeldi og menntun* 2. S. 9–23.
- Guttormsson, Loftur 2003. Framleiðsla og dreifing ritaðs máls. I: Ingi Sigurðsson og Loftur Guttormsson (red.), *Alþýðumenning á Íslandi: Ritað mál, menntun og félagslegar hreyfingar*. (Sagnfræðirannsóknir. Studia historica. 18.) Reykjavík: Háskólaútgáfan. S. 37–65.
- Hálfðanarson, Guðmundur 2005. From Linguistic Patriotism to Cultural Nationalism: Language and Identity in Iceland. I: A. Catherine Isaacs (ed.), *Languages and identities in historical perspective*. (Clio's Workshop III:10.) Pisa 2005. S. 55–66.
- Hallgrímsson, Sveinbjörn 1853. *Nýtt stafrófskver handa minni manna börnum*. Reykjavík: E. Þórðarson.
- Johannessen, Knut 2007. *Den glemte skriften. Gotisk håndskrift i Norge*. (Skriftserie 28.) Oslo: Riksarkivaren.

- Jónsson, Guðmundur 1998. *Hagvöxtur og iðnvæðing. Þróun landsframleiðslu á Íslandi 1870–1945*. (Sérrit nr. 5.) Reykjavík: Þjóðhagsstofnun.
- Jónsson, Klemens 1930. *Fjögur hundruð ára saga prentlistarinnar á Íslandi*. Reykjavík: Félagsprentsmiðjan.
- Karlsson, Gunnar 1980. Icelandic Nationalism and the Inspiration of History. I: R. Mitchison (ed.), *The Roots of Nationalism: Studies in Northern Europe*. Edinburgh. S. 77–89.
- Karlsson, Gunnar 1995. The Emergence of Nationalism in Iceland. I: Sven Tägil (ed.), *Ethnicity and Nation Building in the Nordic World*. London: Hurst. S. 33–62.
- Kristjánsson, Aðalgeir 1972. *Brynjólfur Pétursson. Ævi og störf*. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag.
- Kristjánsson, Aðalgeir 1996. Carl Christian Rafn. Tveggja alda minning. *Ritmennt. Ársrit Landsbókasafns Íslands – Háskólabókasafns* 1. S. 22–52.
- Kristjánsson, Aðalgeir 2008. *Bókabylding 18. aldar. Fræðastörf og bókaútgáfa upplýsingarmanna..* (Ritsafn Sagnfræðistofnunar 44.) Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Kvaran, Böðvar 1995. *Auðlegð Íslendinga. Brot úr sögu islenzkrar bókaútgáfu og prentunar frá öndverðu fram á þessa öld*. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag.
- Lindmark, Daniel 2004. *Reading, Writing and Schooling. Swedish Practices of Education and Literacy 1650–1880*. (Kulturens frontlinjer. 49.) Umeå: Forskningsprogrammet Kulturgrens norr, Umeå Universitet.
- Lindmark, Daniel 2012. Från fraktur till antikva. Tryckkulturens modernisering i Sverige på 1800-talet. I: Ann-Catrine Edlund (red.), *Att läsa och skriva. Två vågor av vardagligt skriftbruk i Norden 1800–2000*. (Nordliga studier 3/Vardagligt skriftbruk 1.) Umeå: Umeå universitet och Kungl. Skytteanska Samfundet. S. 87–100.
- Ólafsson, Davíð 2002. Að æxla sér bækur með penna. Miðlun Íslendingasagna á 19. öld í handritum og prentuðum bókum. I: Erla H. Halldórsdóttir (red.), *Íslenska söguþingið 30. maí – 1. júní. Ráðstefnurit*. Reykjavík: Sagnfræðistofnun HÍ. S. 193–211.
- Ólafsson, Davíð 2003. „Skrifaðar í köldum og óhentugum sjóbúðum ...“ Sighvatur Grímsson Borgfirðingur og miðlun bókmenningar á Vestfjörðum á síðari hluta 19. aldar. I: *Ársrit Sögufélags Ísfirðinga* 43. S. 229–243.
- Ólafsson, Jón 1950 [Sjálfsævisaga]. I: Vilhjálmur P. Gíslason (red.), *Brautryðjendur. Þrjár sjálfsævisögur*. Reykjavík: Bókfellsútgáfan.. S. 167–230.
- Pétursson, Pétur 1990. *Church and Cultural Change. A Study of the Secularization Process in Iceland 1830–1930*. (2nd edition.) Reykjavík: Háskólaútgáfan
- Pauli, Richard J. 1940. Den sejrende antikva. Særtryk af *Det trykte Ord*. Udgivet af Grafisk Cirkel i Anledning af 500 Aaret for Bogtrykkerkunstens Opfindelse. København: s.n.
- Rask, Rasmus Chr. 1830. *Lestrarkver handa heldri manna börnum*. København: s.n.
- Rem, Tore 2009. Materielle variasjoner. Overgangen fra fraktur til antikva i Norge. I: Mats Malm, Barbro Strähle Sjönell & Petra Söderlund (red.), *Bokens materialitet. Bokhistoria och bibliografi. Bidrag til en konferens anordnad av Nordiskt Nätverk för Editionsfilologer 14–16 september 2007*. (Skrifter 8.) Stockholm: Nordiskt Nätverk för Editionsfilologer. S. 151–173.
- Sæmundsson, Matthías Viðar 1996. Rómantísk skáldsagnagerð. I: Halldór Guðmundsson (red.), *Íslensk bókmenntasaga III*. Reykjavík: Mál og menning. S. 523–561.
- Sæmundsson, Tómas 1947. *Ferðabók*. Red. af Jakob Benediktsson. Reykjavík: s.n.
- Þorólfsson, Björn Karel 1948–49. *Nokkur orð um islenzkt skrifletur. Árbók Landsbókasafns Íslands* 5–6. S. 116–152.

ERLA HULDA HALLDÓRSDÓTTIR

“Don’t you forget your always loving sister”

Writing as a Social and Cultural Capital

ABSTRACT. It has been argued that loss and separation play a vital role in correspondences in times past, that the absence of a loved one is a major cause for starting a correspondence. Thus, the letter becomes a substitute or even an embodiment for the one who is not there. This is evident in the *epistolarium* of Sigríður Pálsdóttir's (1809–71) family. However, the causes of letter writing are more complicated. In this paper I argue that the knowledge of writing is a capital that people possessed and used to maintain and strengthen relationships with family and friends and thus protect or even promote their position in society.

KEYWORDS: correspondence, social capital, cultural capital, literacy, writing, network

Introduction¹

The practice of letter writing was highly esteemed at Sigríður Pálsdóttir's childhood home in early nineteenth century Iceland. As her father was a county magistrate (i. *sýslumaður*), official correspondence and reports were regular practices but so was his more familiar correspondence with friends and relatives. Furthermore, Sigríður's mother and grandmother were effective and eloquent letter writers. Moulded by these literacy practices Sigríður Pálsdóttir became an accomplished correspondent herself and wrote 250 letters to her brother Páll Pálsson for more than half a century, 1817–71. These letters have been preserved and are the core of the book I'm writing about Sigríður Pálsdóttir's life and her correspondence with her brother.

Grounding its argument on the correspondence of Sigríður and her family in early nineteenth century Iceland, this article explores the skill of writing as a cultural and social capital. While recognising the importance of absence and loss as motivation for starting a correspondence, I argue that private letters and correspondences were a central venue to initiate, maintain and strengthen networks and (power) relations of family and friends. Furthermore, literacy in the sense of being able to write was of special importance for women, since they lived in a world of limited rights and had no access to formal education or offices. Therefore informal ways of networking and exercising power had to be used. Writing letters to friends and relatives was one way.

Family and Life

Sigríður Pálsdóttir was born at Hallfreðarstaðir in Hróarstunga, Eastern Iceland, in 1809, the second eldest of five siblings. Her father, Páll Guðmundsson (b. 1777), died in 1815. Her mother Malene Jensdóttir (1786–1824), continued farming but on a much smaller scale. The farm itself was run by a farmer and his family, but Malene lived there as a smallholder with her own household, which consisted of herself, her mother and the two daughters, Sigríður and Þórunn. The youngest son Siggeir was raised in the neighbourhood, the middle son Stefán was fostered by the farmer at Hallfreðarstaðir, but in 1817 the eldest, Páll, was sent to a friend of his parents, the provost Steingrímur Jónsson at Oddi, Southern Iceland, to be fostered and educated. This was literally on the other side of the country. Páll's departure marks

¹ I wish to thank the Nordic research project "Reading and writing from below: Toward a New Social History of Literacy in the Nordic Sphere During the Long Nineteenth Century", and The Reykjavík Academy, for funding my ongoing research on Sigríður Pálsdóttir's life and correspondence in 2011–12.

the beginning of a vast correspondence between him and his family among which Sigríður Pálsdóttir's 250 letters are preserved.²

Sigríður's mother died in 1824 and four years later her grandmother Sigríður Ørum (1753–1828). In 1829 Sigríður moved to Reykjavík and became a maidservant in the household of the bishop of Iceland (the former provost Steingrímur Jónsson at Oddi). There she met the love of her life, Þorsteinn Helgason, a young scholar who had been studying and working in Copenhagen for years. Unfortunately he was engaged to marry the bishop's daughter but broke the engagement, which was quite scandalous in the very small town of Reykjavík (800 inhabitants in the early 1830s). In 1833 the lovers married and Þorsteinn became a clergyman at the historic site Reykholt in Borgarfjörður. Four daughters were born in 1834–38, one of whom died. Þorsteinn became mentally ill and drowned in 1839. Sigríður continued farming until 1845 when she married Sigurður Thorarensen, a priest and a widower, at Hraungerði in Southern Iceland. He was 20 years her senior and had sent her the marriage proposal in a letter. They had two daughters who died in infancy. Sigríður died in 1871, nearly 62.

There is no doubt that Sigríður was socially privileged. Obviously she had her share of hard life experiences, and while a young woman she was not particularly well off. However, she belonged to a powerful and wealthy family network in Eastern Iceland and she was related to some of the most influential people in the country. For instance, the bishop of Iceland in 1796–1823, Geir Vídalín, was her grandmother's brother. And her cousin Sigríður Thorgrímson, with whom she lived in Reykjavík 1831–33, was married (widowed in 1831) to the national treasurer (i. *landfógeti*). Neither of them was particularly wealthy but measured in relation to power and social relations these relatives were of immense importance. So too were the friends of her father, mother and grandmother, for instance the aforesaid Steingrímur Jónsson. Also Bjarni Thorsteinsson, a deputy governor (i. *amtmaður*) in Western Iceland, who in 1823 employed Sigríður's brother Páll as a secretary – which became Páll's life's work. Moreover, Bjarni Thorsteinsson was Sigríður's legal representative and adviser throughout her life.

Theoretical and Epistemological Background

My analysis is based on three different but related theories on letter writing and social relations. First is the assumption of *absence and loss* as a fundamental element in correspondences in times past. In other words, that the loss or the absence of a loved one, for instance a relative, is the main motiva-

² This correspondence is archived at the manuscript department of the National and University Library of Iceland, Reykjavík.

tion for starting a correspondence. Thus the letter signifies absence and is “simultaneously a poor substitute for and an important embodiment of those from whom we are separated”, as historian David A. Gerber argues in his book on the correspondence of British immigrants to America in the nineteenth century (Gerber 2006:2). Furthermore, in her influential article on letter writing and correspondences the sociologist Liz Stanley argues that private letters in some sense “‘stood for’ the writer” although they were by no means the same as real conversation or physical presence (Stanley 2004:214).

However, and this is the second theoretical perspective, Stanley has revised her argumentation and suggests more nuanced motivations. Drawing on Marcel Mauss’s theory of a system of “gift-exchange”, Stanley argues for the *epistolary gift* as a useful concept to analyse correspondences. Mauss’s gift-exchange is not of economic but of social value. The gift is not necessarily an actual gift, a parcel, but the action itself or the reciprocity of giving and receiving and the correspondents’ mutual benefits. In this sense the letter becomes a “gift”, both the letter as such but more importantly the social relation it represents. That is to say, there are shared benefits of starting a correspondence and exchanging letters; the letter is a gift that symbolizes the reciprocity of the relationship between the signatory and the addressee. Hence Stanley argues that “connection and relation” are the source of correspondence, not absence and loss (Stanley 2011:140f., 149f.).

This brings us directly to my third theoretical standpoint: Pierre Bourdieu’s theory on *symbolic capital*. According to Bourdieu symbolic capital consists of the resources that people enjoy or are available to them through their social status. Symbolic capital brings wealth and power to those who possess it. It can be in the form of *economic capital*, which is not discussed here, and *cultural capital*, which I argue is a key concept concerning the ability to write in the early nineteenth century. Cultural capital refers for instance to education and knowledge. Cultural capital provides an advantage over other social groups and upholds distinctions based on class and social status. Cultural capital can also refer to learned conduct and refinement, or what is often called *Bildung*. *Social capital* is the resources people obtain or have access to through relationships; the power that is embedded in belonging to a particular group or network that possesses this collective capital of relations and mutual interests (Bourdieu 1986:46–58; Bourdieu 1990:123–139; Andemahr, Lovell & Wolkowitz 2002:47, 248).

Historians have explored family networks and networks of power relations in early modern Iceland. Studies on the status of widows, elderly people and the upbringing and fostering of children have revealed not only the existence but also the importance of such networks as “security nets”

(Gunnlaugsson 1997). Furthermore, in his doctoral dissertation historian Einar Hreinsson studied the networks of eighteenth and nineteenth century officials and ruling families in Iceland, exposing a corrupt system of nepotism based on family and power relations (Hreinsson 2003). As Hreinsson demonstrates, these network relationships were based on "reciprocity and confidence" and were venues for capital whose aim was to maintain and reproduce the privileged social position of those belonging to a particular group (Hreinsson 2002:323).

The Skill of Writing

Literacy is socially and historically situated (Barton & Hamilton 1998). Its meaning and representations as well as its importance vary in time and space. Being able to write around 1800 was a privileged skill. Even though we do not have accurate numbers of how many could write in nineteenth century Iceland, we have now enough to assume that the majority could not. In 1839 The Icelandic Literary Society sent questionnaires to all parishes in Iceland asking various questions about the nature, landscape, conduct, social practices etc. And importantly how many in the parish could write, and interestingly, the sex of those who could write. Some priests give numbers but others do not and their definitions of what it means to be able to write are imprecise. Nevertheless, by using available numbers it is possible to suggest that 10–30 % of adult women could write in 1839 and 20–50 % of men (Halldórsdóttir 2011:107). If we take a closer look into Sigríður Pálsdóttir's parish, Kirkjubær in Hróarstunga, we find more accurate numbers than in many parishes. According to the priest 60 men and 35 women could write, which meant that "approximately one third of adult people can more or less write and quite many that can read handwritten words" (Múlasýslur 2000:181). This means that when Sigríður and her sister Þórunn were learning to write twenty years earlier, their childhood home, with two actively writing women and two girls learning the craft, was probably rather unusual.

However, literacy was growing and more and more people strived for learning the skill of writing. Publication of manuals and instruction books for letter writing was flourishing in Europe and America in the late eighteenth century and the nineteenth century. Much of this publication was aimed at the so-called "familiar" letter, that is, letters written to friends and relatives instead of the formal letter of officials. The letter was usually perceived as a metaphor for the signatory's characteristics and therefore it was important to take care of how it was composed, styled and arranged. Mastering the skill of writing indicated refinement and a socially successful person. To be able to write was therefore not only significant for maintaining social status but also an opportunity for refinement and upward mobility

for the lower classes. However, although increased and general knowledge of writing did undermine the power of the upper classes, it has been pointed out that instruction in letter writing (e.g. in schools) was also a useful tool for reinforcing hegemonic ideas about social structures and conduct (Dierks 2000:31–41; Schultz 2000:109–130). Therefore scholars have been exploring writing as a cultural capital (Schultz 2000:123).

Manuals or instruction books such as these were not available in Icelandic. Although I have not come across examples or seen references to such books in English, Danish or German, this does not mean that they were not used in Iceland.

Formal education belonged to men until the last quarter of nineteenth century Iceland. Both boys and girls learned to read (though not always actively) and the catechism before being confirmed. Girls however had no chance of further education unless their parents chose to instruct them at home, which sometimes happened (Halldórsdóttir 2011; Guttormsson 2008, 2012).

Sigríður Pálsdóttir and her sister Þórunn, two years her junior, were taught to write by family members, mainly their mother and grandmother, but they were also guided by young and learned uncles in the neighbourhood. By practice they learned how to style a letter; how to arrange it; how to greet their brother; where to position the date and signature. The actual letter writing was their manual (Halldórsdóttir 2013).

Their mother and grandmother were skilful letter writers, especially the grandmother Sigríður Örum, who was a sharp-witted and eloquent composer. After being widowed in 1788 she relied on her family network for support. In the early 1790s she lived in the home of her uncle Skúli Magnússon (the former treasurer of Iceland) in Viðey but after that and until the marriage of her daughter in the home of her brother, the bishop Geir Víðalín. It was a large household consisting of the bishop's intimate family and several other relatives, his secretaries and young men attending his home school. As being one of the most powerful men in the country, his house was a place that was frequently visited by foreign guests as well as Icelanders. Letters were constantly being written and received and newspapers from Copenhagen, and letters, carried news from the wider world into the household. This is where Sigríður Örum raised her daughter Malene and there is no doubt that both of them experienced the power of the written word and of networking. This is significant because it was not self-evident that girls in early nineteenth century Iceland learned to write (Halldórsdóttir 2011). Parents were unwilling to allow their children (especially girls) to spend precious time and expensive paper and ink on practising unless they appreciated the importance of this learning.

Cultural capital, in the form of the knowledge and practices of writing,

and social capital, in the form of social relations and networks, are key factors for understanding and analysing the correspondence of Sigríður Pálsdóttir and her family.

Absence and Networking

Separation and a sense of loss played a central role in the correspondence of Sigríður Pálsdóttir's family in the 1810s and 1820s. As stated earlier her brother's departure 1817 initiated a systematic correspondence between him and his mother, grandmother and siblings.

In her first letter Sigríður writes: "How I missed you after you had gone and often I walked to our small cairn, but I did not feel better until time passed."³ (Pálsdóttir, Christmas 1817). The "small cairn" is interesting. It might be interpreted as a symbol for the absent brother and the siblings' relationship. Possibly they had built the cairn as a memorial site before Páll left or as a reminder for Sigríður, a signpost into the future where she intended to be nearer to him. Furthermore, absence is a crucial element in Sigríður's lifelong correspondence with her brother. All her life she wishes to be nearer to him, to meet him, to see him. Although their relationship develops and changes throughout the years, this sense of loss is always there.

This absence and the sense of loss are also almost tangible in the first letters of his mother and grandmother – and no wonder. Páll was only eleven years of age. Grandmother Sigríður Ørum writes in 1818:

The Lord knows that I think more often about you than I mention your name, nevertheless you're often mentioned because though I and your mother are silent your sisters have not forgotten you because they say your name and wish for you every day. (Ørum, 18 Oct. 1818.)

Malene Jensdóttir expresses her deepest love for her eldest son and yearns to be with him. Still, she does not want him to return home, since that would go against his future interests. In 1819 she writes:

Oh, now I wish my darling that instead of writing to you I could tell you everything orally, that is, that I would be at your place but you not at my place. I would not be a natural mother if I wanted you out of your current place. (Jensdóttir, 7 Jan. 1819.)

³ Sigríður Pálsdóttir could not yet write in her own hand so her mother Malene Jensdóttir wrote this letter in her name. Obviously this means that we cannot know what actually comes from Sigríður and what might be her mother's ideas. Nevertheless, grounding my argument on the women's correspondence with Páll, I do believe that Sigríður's thoughts are expressed in this particular letter.

Although the absence of Páll and the notion of perhaps never seeing him again are central features, there are other motives too. The letters, both Sigríður's letters and the ones written by other family members, are based on literacy practices that are shaped by the times and circumstances they lived in (Barton & Hamilton 1998). Their letters are thus not only personal communication but also a part of social networking and power relations. There are friendships and relations that need to be nurtured. Relatives were writing to each other, sending greetings to each other and absent friends, and the letters are intertextual, especially in the 1820s when the two sisters and their mother and grandmother lived in the same household.⁴ Moreover, a letter is never a neutral expression but a representation, a performance. A letter does indeed contain evidence, facts even, but these are not necessarily "the truth". Writing a letter has a motive and the signatory can influence the addressee with carefully chosen words, representation and choice of topics (Halldórsdóttir 2011; Stanley 2004; Gerber 2006).

That is exactly what Sigríður's father, Páll Guðmundsson, did in 1811 when writing to his friend Steingrímur Jónsson about his household and prospects and adding an interesting greeting: On behalf of his nearly two-year-old daughter Sigríður he sends her regards to Steingrímur's son, Hannes Steingrímsson, who is the same age as her:

I must send Sigríður's warmest greetings to Hannes, she says that she hears a lot about him, many things might be decided if he came to see her, and by the way, in everyone's opinion she is a good match, both intellectually and in appearance, which can be judged by the fact that she is already fluently speaking. (Guðmundsson, 25 March 1811.)

Two years later, in 1813, Páll Guðmundsson wrote his friend again and portrayed the characteristics of his children and their prospects:

I believe that I've already told you about my Sigríður, when I partially proposed on her behalf, and as I know no other better man, it follows that this is the best choice I know in this area. (Guðmundsson, 17 Feb. 1813.)

There is nothing new about parents hinting at and even planning their children's marriage, but this discourse about possible marriage was a part of wider scheme. Around the same time, in 1811–13, Páll Guðmundsson and his wife Malene had asked Steingrímur to foster their eldest son, Páll, for a year or two in order to find out if he had talent for studying. Steingrímur

⁴ In Halldórsdóttir 2013 I discuss intertextuality and the collective world of letter writing in the case of Sigríður Páldóttir, her mother, grandmother and sister in 1817–29.

ran a popular home school at his vicarage, that is, a home-run Latin school where boys and young men were educated.⁵ And Steingrímur had given the impression that he was willing to accept Páll to his school. Furthermore, Steingrímur was also one of Páll's godparents and was as such expected to look after the boy's welfare if necessary (Gunnlaugsson 1997), which was the case after the untimely death of Páll's father in 1815, although two years passed before the child left home.

When Sigríður Pálsdóttir starts writing to her brother she, interestingly, continues what her father had done on her behalf: To send her greetings or to mention Hannes Steingrímsson every now and then. In her first letter in 1817 she writes: "I ask you now to give my regards to Hannes Steingrímsson" (Pálsdóttir, Christmas 1817). And four years later when writing in her own hand: "Oh, do not let anyone see this ugly scrawling, least of all Hannes, who is of my own age, as I think it is very different from his hand-writing." (Pálsdóttir, 3 Jan. 1821).

Here Stanley's "epistolary gift", the reciprocity of letter writing and mutual benefits, decodes what was going on. Greetings as these, writing to old friends and acquaintances, were not just about "staying in touch". They were also meant to construct and preserve relations and thus to secure one's (and the family's) position in a society where untimely deaths were frequent and could have catastrophic consequences, also for those who were otherwise considered economically and socially privileged, as had been the case with Sigríður Pálsdóttir's family.

Capital of Words

When Páll Guðmundsson died in 1815, the eldest child was nine years of age but the youngest two months old. Although Malene, his widow, was better off than many or even most widows and continued living at their farm, she could not keep all her children. The two girls stayed with their mother and grandmother but the three boys became fosterlings. As already described, Páll went to Oddi, and an elderly and wealthy priest in the neighbourhood fostered the youngest. In some sense the middle son continued living with his mother, because the farmer who took over the farm fostered him. Later, however, he moved to learned relatives who took care of his education. Here Malene was making use of her social network. Her aim of course was

⁵ There was only one Latin school in Iceland in the nineteenth century, at Bessastaðir 1805–46, but from then on in Reykjavík. The other option for studying was private teaching at a home school, usually at the home of some learned priest. After finishing exams many, not all, sailed to Copenhagen to study at the University. Páll Pálsson never went to Copenhagen. As was common for those finishing these exams (home school, Latin school) he was called "Páll Student". Thus his status as a learned man was stressed.

to make sure that her sons would receive education (and later office) that befitted their social status (as the sons of a county magistrate).

Consequently, I argue that the capital Malene had access to was not economic but social. It was an active network consisting of friends and relatives of her maternal family and also of her late husband's. Malene and her mother Sigríður Ørum used this network of kinship and friends first and foremost to secure the future of the children – and to make sure that they themselves were not forgotten. And when old enough the children got access to this capital, depositing and withdrawing on their own terms as circumstances required.

From an early age Sigríður Pálsdóttir was aware of the importance of knowing the right people and to preserve relationships. Therefore she continued doing what her father had begun, to send regards to Hannes Steingrímsson when she started writing letters herself. It was necessary to tighten and strengthen the net of friendship and power relations. Most important, however, was the relationship with her brother, which was both emotional and practical, her brother being an important link in the network of social capital. It was he who had enjoyed the privilege of education, lived in the household of a powerful man and corresponded with the most promising young men in Iceland in the 1820s and 1830s.

The systematic correspondence of Sigríður's family proved rewarding. Páll Pálsson went to Steingrímur Jónsson as his parents had wished since he was a small child. After finishing his studies in 1823 Páll became a secretary to the deputy governor Bjarni Thorsteinsson, a family friend and a member of the network. Another brother profited too several years later, as he was accepted to the governor's household to be educated. And in the late 1820s when both mother and grandmother had died, Páll Pálsson asked his godfather Steingrímur Jónsson to find a place in his house for his sister Sigríður. This dutiful friend of the family wrote to Páll:

About the issue that, by virtue, mostly concerns you, namely your sisters in the east, I should for many reasons not be without emotion, therefore, even though I have myself enough maids now, and do not know if your sister finds it feasible nor if it is good for her to move to the south, my wife and I are nevertheless willing to accept her in our home. (Jónsson, Dec. 12 1828.)

And later in life Pálsdóttir could always count on her brother's help, as well as his employees (the network), when needed (e.g. Helgadóttir 1998:89–111).

Conclusion

Sigríður Pálsdóttir corresponded with her brother for more than fifty years. What began as a reaction to absence and loss developed and changed into a more nuanced letter writing, encompassing both the emotional dimensions and the more tactic writing that was aimed at strengthening her position in a society where women had very limited legal rights and had trust in the goodwill of others.

Therefore I argue that it was particularly important for women to be able to write for themselves. In the Icelandic context we must bear in mind that Iceland was a sparsely populated country where long distances separated people. The practice of writing offered a venue for self-expression and networking and even of manipulation – for both men and women. But as women did not have formal access to offices or institutions, they had to use the informal ways, such as letters. With words on paper they could influence people and their surroundings (see e.g. Gerber 2006:121). Sigríður Pálsdóttir's correspondence is extremely interesting in this context.

The key to social capital was knowing and making use of these relations, whether relatives, friends, acquaintances or fellow officials. However, in order to maintain these relations letters and correspondence were crucial.

Thus Sigríður Pálsdóttir turned her knowledge of writing into cultural capital which she used to produce, ensure and to confirm the social capital she had access to. Or, as she so often finished her letters to her brother, especially when something was wrong and the network of relations had to be activated: "and don't you forget your always loving sister." (Pálsdóttir, 10 Aug. 1824).

SOURCES AND LITERATURE

The National and University Library, Manuscript Department (Lbs), Reykjavík
Guðmundsson, Páll. Letters to Steingrímur Jónsson.

25 March 1811. Lbs 124 fol.

17 Feb. 1813. Lbs 31 fol.

Jensdóttir, Malene. Letters to Páll Pálsson.

7 Jan. 1819. Lbs 2411 a 4to.

Jónsson, Steingrímur. Letters to Páll Pálsson.

12 Dec. 1828. Lbs 2414 a 4to.

Pálsdóttir, Sigríður. Letters to Páll Pálsson.

Christmas 1817. There is no date but the content suggests Christmas 1817. Lbs 2413 a 4to.

3 Jan. 1821. Lbs 2413 a 4to.

10 Aug. 1824. Lbs 2413 a 4to.

Ørum, Sigríður. Letters to Páll Pálsson.

18 Oct. 1818. Lbs 2412 a 4to.

Literature

- Andermahr, Sonya, Lovell, Terry & Wolkowitz, Carol 2002. *A Glossary of Feminist Theory*. London: Arnold Hodder.
- Barton, David & Hall, Nigel (eds.) 2000. *Letter Writing as a Social Practice*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Barton, David & Hamilton, Mary 1998. *Local Literacies. Reading and Writing in one Community*. London and New York: Routledge.
- Bourdieu, Pierre B. 1986. The Forms of Capital. In: J. E. Richardson (ed.), *Handbook of Theory of Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood Press. Pp. 46–58.
- Bourdieu, Pierre B. 1990. Social Space and Symbolic Power. In: *In Other Words. Essays Towards a Reflexive Sociology*. Pp. 123–139.
- Dierks, Konstantin 2000. The Familiar Letter and Social Refinement in America, 1750–1800. In: Barton, David & Hall, Nigel (eds.), *Letter Writing as a Social Practice*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. Pp. 31–41.
- Gerber, David A. 2006. *Authors of Their Lives. The Personal Correspondence of British Immigrants to North America in the Nineteenth Century*. New York: New York University Press.
- Gunnlaugsson, Gísli Ágúst 1997. *Saga og samfélag. Þættir úr félagsögu 19. og 20. aldar*. Eds. Guðmundur Hálfðanarson, Loftur Guttormsson & Ólöf Garðarsdóttir. Reykjavík: Sagnfræðistofnun og Sögufélag.
- Guttormsson, Loftur 2012. Udviklingen af læse- og skrivefærdighed i Norden 1650–1850. Historiografiske funderinger. In: Ann-Catrine Edlund (ed.), *Att läsa och att skriva. Två vågor av vardagligt skriftbruk i Norden 1800–2000*. (Nordliga studier 3. Vardagligt skriftbruk 1.) Umeå: Umeå universitet och Kungl. Skytteanska Samfundet. Pp. 20–34.
- Guttormsson, Loftur (ed.) 2008. *Almenningsfræðsla á Íslandi 1880–2007. Fyrri bindi*. Reykjavík: Háskólaútgáfan 2008.
- Halldórsdóttir, Erla Hulda 2011. *Nútímans konur. Menntun kvenna og mótun kyngervis á Íslandi 1850–1903*. Reykjavík: Sagnfræðistofnun/RIKK/Háskólaútgáfan.
- Halldórsdóttir, Erla Hulda 2013. „Kvennabréfin á Hallfreðarstöðum. Hagnýting skriftarkunnáttu 1817–1829“. In: *Saga LI:2* (2013). Pp. 57–91.
- Helgadóttir, Krístrún Halla 1998. Hagir prestsekkna. In: Erla Hulda Halldórsdóttir & Sigurður Gylfi Magnússon (eds.), *Einsagan – ólíkar leiðir. Átta ritgerðir og eitt myndlistarverk*. Reykjavík: Háskólaútgáfan. Pp. 89–111.
- Hreinsson, Einar 2002. Íslenskur aðall – ættartengsl og íslensk stjórnsýsla á 18. og 19. öld. In: Erla Hulda Halldórsdóttir (ed.), *Íslenska sögubíngið 30. Maí – 1. Júní 2002. Ráðstefnurit*. I. Reykjavík: Sagnfræðistofnun/Sögufélag/Sagnfræðingafélag Íslands. Pp. 318–337.
- Hreinsson, Einar 2003. *Nätverk och nepotism. Den regionala förvaltningen på Island 1770–1870*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Karlsson, Finnur N., Indriði Gíslason & Páll Pálsson (eds.), 2000. *Múlasýslur. Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1874*. Reykjavík: Sögufélag.
- Schultz, Lucille M. 2000. Letter-Writing Instruction in 19th Century Schools in the United States. In: Barton, David & Hall, Nigel (eds.), *Letter Writing as a Social Practice*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. Pp. 109–130.
- Stanley, Liz 2004. The Epistolarium: On Theorizing Letters and Correspondences. In: *Auto/Biography* 12. Pp. 201–235.
- Stanley, Liz 2011. The Epistolary Gift, the Editorial Third-Party, Counter-Epistolaria: Re-thinking the Epistolarium. In: *Life Writing* 8 (2). Pp. 135–152.

TEREZA LANSING

Manuscript Culture in Nineteenth Century Northern Iceland

The Case of Þorsteinn Þorsteinsson
á Heiði¹

ABSTRACT. The interaction between formally learned and popular culture, the social stratification of the rural manuscript community, and the dissemination and function of literacy were the main subjects of the present study of the manuscript network of the unschooled farmer and scribe Þorsteinn Þorsteinsson (1791–1863) from Heiði in Northern Iceland. The first conclusion of the study is that literacy and book-culture were highly developed in the Skagafjörður area even among commoners due to the residual influence of the Hólar bishopric, a former scholarly and educational institution and a symbolic geographical centre of Þorsteinn's network. The second conclusion is that in a rural society without acute social and institutional barriers, reading material was exchanged and copied by top officials and clergymen as well as common farmers, and that in this manner, folk- and learned genres crossed their traditional social strata. Last but not least, the farmers who copied books often had other primary or secondary occupations that required writing skills, such as administration, crafts and commerce. In foreign conditions, this would have corresponded to *petite-bourgeoisie*, a form of rural elite, which dominated this “collective literacy”.

¹ This presented research was conducted during my participation in the project “Reading and Writing From Below: Toward a New Social History of Literacy in the Nordic Sphere During the Long Nineteenth Century” in 2012. I would like to specifically thank Matthew James Driscoll and Ragnheiður Mósesdóttir from the Arnarnagmæan Institute in Copenhagen and Davíð Ólafsson from the Reykjavík Academy for their advice.

KEYWORDS: social history, vernacular literacy, scribal networks, scribal publication, manuscript medium, mapping, nineteenth century Iceland, Skagafjörður.

Around fifteen thousand pages copied in the hand of Þorsteinn Þorsteinson (1791–1863), a North-Icelandic farmer with no formal education, are preserved in more than sixty manuscripts in the National and University Library of Iceland. The material provides an insight into the regional manuscript culture, predominantly that of farmers. The names of about fifty individuals are mentioned in Þorsteinn's colophons, letters, receipts and marginalia, all of whom had some function in the production, dissemination and reception of handwritten and printed books owned by Þorsteinn. This network represents a social context in which the official religious and learned institutions interact with the desire for entertainment and knowledge "from below".

Late Icelandic manuscript culture has only recently emerged from the shadow of the medieval vellum manuscripts, which, as a widely recognized cultural capital, have been the object of a robust scholarly tradition. Within English literature studies, early modern manuscripts have been viewed as products of a collective and active social authorship (Ezell 1999), and as an independent publishing medium that is not a mere replication of print (Love 1993). Focussing on a variety of informal, often personal, everyday writing, the New Literacy studies explore the functions of this so-called vernacular literacy as opposed to dominant literacy associated with institutions and organizations (Edlund 2013). Within recent Icelandic studies, Matthew James Driscoll (1997, 2012, 2013) has drawn international attention to post-medieval paper manuscripts and scribal networks, Loftur Guttormsson (1989, 2003) has explored the official enlightenment policies of reading as opposed to writing, and Davíð Ólafsson (2013) has investigated the social role of the manuscript medium, and interpreted the everyday scribal practice as a self-motivated educational strategy.

The hypotheses of the present social and geographical mapping of Þorsteinn Þorsteinson's scribal network are that the former bishop's see at Hólar strongly elevated the local level of literacy and learning; that farmers mingled with men of formal learning, who drew on their material and vice versa; and that the ability to write and produce manuscripts was associated with the resourceful members of the rural community. By analysing a whole community rather than individual scribes, this study intends to explore the collective nature of scribal publication.

Lay Scholar

Þorsteinn Þorsteinsson was born at Hamar, and he is identified with the farm *Heiði* in *Sléttuhlíð* in the *Skagafjörður* region in Northern Iceland, where he lived for most of his life. In his later years, the widowed Þorsteinn moved among female relatives at the nearby island of *Málmei* and *Bær*. In a relatively short time, the occupational status of the farmer at *Heiði* was reduced to that of a farmhand, and it has been suggested that Þorsteinn's scribal activities had taken the upper hand (Helgason, G. 1974). Throughout his life, Þorsteinn supplemented his income by fishing and perhaps also by copying. Þorsteinn's status was typical for Iceland of the time, which was a sparsely populated rural society where individuals were tested by harsh climate and modest living conditions. Few farmers owned the land they lived on, and large parts of the population were servants. Higher officials gained university education in Copenhagen, which was Iceland's capital, while pastors had received training at one of the two cathedral schools, but formal primary education was not established yet. Written texts were consumed in a collective manner during the evening wake at the farm (*kvöldvaka*).

Jóhannes Guðmundsson (1823–79), a contact person of the famous folklorist Jón Árnason (1819–88), reported on his visit to Þorsteinn in 1859 in the following way: "He had no other place for his library than an old shed so bad that I could not look at any book and put things aside elsewhere than on the clay floor. His collection is so large that it would take several days to make a clear catalogue of it" (Sigmundsson 1950:360).² There are 76 manuscripts associated with Þorsteinn Þorsteinsson in the Catalogue of the National and University Library, and a further two have been identified as written fully or partly in his hand (Lbs 554 4to, Lbs 703 4to). Most of the manuscripts contain Þorsteinn's handwriting, and none contain texts that he authored himself. The first datable manuscript written solely in Þorsteinn's hand is from 1809, and the last colophons are dated to the year 1862. Þorsteinn copied a wide variety of texts that were available in the region, and several items are not preserved elsewhere. The proportion of traditional medieval literature, i.e. works composed before 1550, in the collection, which comprises around 500 different texts, is around 20 %. Of the younger Icelandic production, the genre that surpasses all is the popular metrical romance *rímur* and other poetry followed by local history, folk-tales and travel stories. Þorsteinn also copied translations of chapbooks, novels and historical fact.

The printed material in Þorsteinn's collection cannot be fully recon-

² "Ekki hafði hann annað pláss fyrir bókasafn sitt en svo lélegan kofa, að ég gat enga bók skoðað til að geta lagt neitt frá mér annars staðar en ofan í forargólf, og svo er safn hans svo mikið, að ekki hefði veitt af nokkrum dögum til að fá greinilegt registur yfir það alt."

structed, but there is evidence that he owned editions of legendary sagas and religious literature, sparsely represented in his manuscripts. Þorsteinn occasionally notes that he already owns a text in both a printed and a handwritten edition (*Bárðarríma* in Lbs 681 4to, p. 63). The presence of non-fiction in Þorsteinn's collection and his knowledge of history and literature put him into the category of a "lay scholar", at least in the eyes of his contemporaries. Jón Borgfirðingur (1826–1912), a book-seller, collector and historian, records a visit to Þorsteinn in August of 1859 and describes him in the following way: "From there I went to Bær at Höfðaströnd and found Þorsteinn Þorsteinsson, a great man of learning. He has a collection of books, both printed and written, and he lent me plenty of stuff [*rusl*]"³ (Jón Borgfirðingur 1946:37).

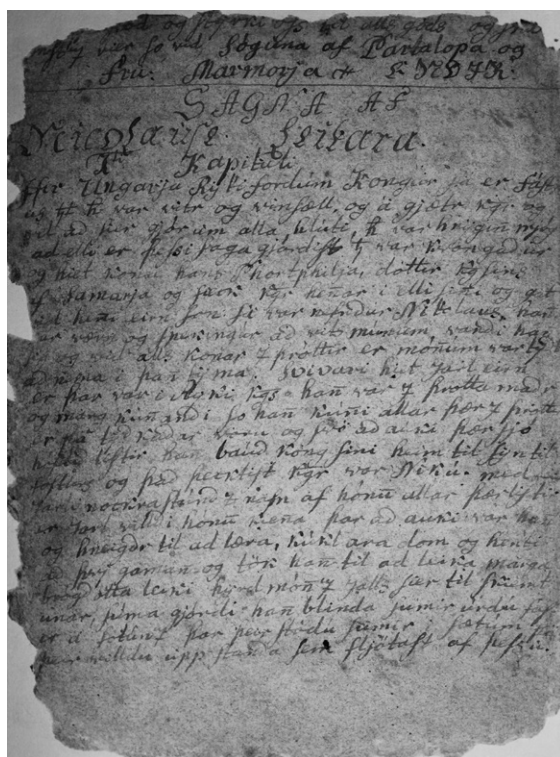

Figure 1. Þorsteinn Þorsteinsson's handwriting in 1841 (Lbs 4660 4to).

³ "Þaðan fór eg út að Bæ á Höfðaströnd og fann Þorstein Þorsteinsson, fræðimann mikinn. Hann á safn af bókum, bæði prentuðum og skrifuðum, og fékk eg mikið *rusl* hjá honum." The word *rusl*, by which Jón refers to Þorsteinn's manuscripts, means literally 'rubbish', and Þorsteinn actually uses the same word himself in his letter to Jón from 13th August 1859 (ÍB 102 fol. b).

The Church and the Written Word

Although Þorsteinn himself was a common farmhand, the church as the disseminator of education, research and print greatly affected the literacy activities around the former bishopric of Hólar, which geographically stands at a symbolic centre of Þorsteinn's scribal network (see Figure 2). The commoner Þorsteinn was a descendant of the pastors at Barð, and three generations of forefathers who had received education at the Latin school of Hólar. While Þorsteinn's father, the graduate Þorsteinn Guðmundsson (1756–1832), did not succeed in obtaining the office of a deacon at Barð, he represents a direct personal link to formal education. The grandfather, the Rev. Guðmundur Sigurðsson (1724–1800), left poetry and translations behind; the historical tales about such adventurous and exotic characters as Louis Madrin (French Robin Hood), Pierre Viaud (survivor of a shipwreck) and Judas Iscariot may have reached Þorsteinn as a boy and incited his interest in historical adventure.

Due to the policy of the Lutheran church and enlightenment efforts, some level of reading skills was almost universal at Þorsteinn's time, despite the inexistence of formal primary education. Writing, on the other hand, was far from common, and according to Loftur Guttormsson, this capability generally spread from "below" based on people's personal needs. In 1840, between one quarter and one third of adults could write a little, while those who could write well were very few (Guttormsson 1989:133–139). Although the available resources may not be quite exact, there seems to have been a particularly high rate of reading ability around Hólar already in the eighteenth century. In Skagafjörður of the 1840s, writing abilities were also particularly high, but varied from parish to parish. In the Fells- og Höfðasókn, where Þorsteinn lived in his youth and adulthood, most farmers and many young men could write to some extent. This was exceptional and Ögmundur Helgason explains the situation by the influence of the Hólar bishopric, to which these lands formerly belonged (Helgason, Ö. 1983:114–18), although he does not clarify how this influence would have been exerted. The level of education was apparently much weaker around the bishopric of Skálholt in the south and other areas (Bjarnason 1987:222). This is illustrated by the observation of the northerner Rev. Eggert Ó. Briem upon his arrival to Álptafjörður in the east: "I have now, as you know, come to this faraway end or hole, where the sun of knowledge never shines, and will probably never be able to rise" (1867, ÍB 102 fol.).⁴

⁴ "Ég er kominn eins og þú veist á þenna útkjálka eða asnakjálka landsins, þar sem vísindasólin aldrei skín, og líklega aldrei getur gengið upp."

Another explanation of the high literacy around Hólar is that it operated a printing press, which would have provided the surrounding area with access to the written word (Karlsson 2000:170). Secular printed books only became available on a large scale towards the end of the nineteenth century. Since the early introduction of the medium of print in Iceland, mainly religious books had been published and distributed by clergymen. Although the bishopric and school had been closed down around 1800, certain individuals strove to retain its status of a prestigious centre of education and culture, such as the Provost Benedikt Vigfússon (1797–1868). This major landowner rebuilt the physical church-stead, and spread education, literature and sobriety among his countrymen. He and his nephew and deacon, the Rev. Stefán Björnsson of Viðvík, provided Þorsteinn with printed religious books.

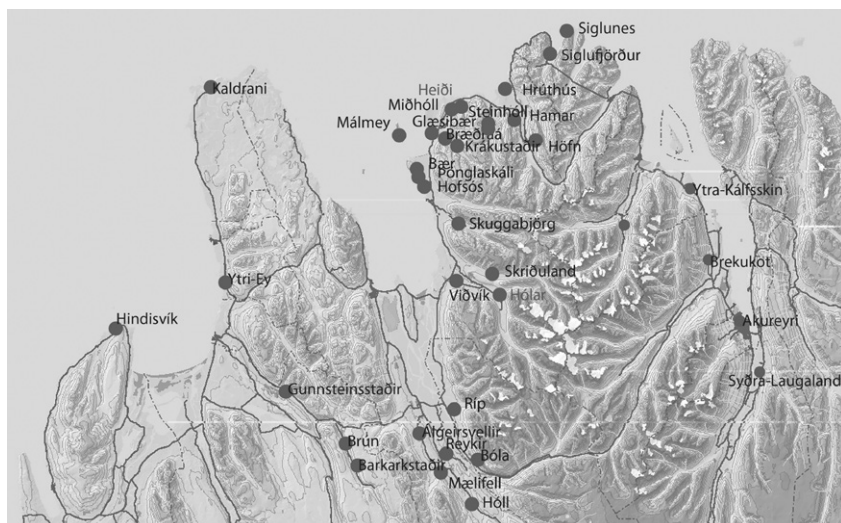

Figure 2. Residences of persons related to manuscripts and books in Þorsteinn Þorsteinsson's collection (see Table 1.)⁵

The Hólar Academy

The scholarly tradition of Hólar, where Humanistic historical studies and source criticism had been cultivated since the Reformation, also became appropriated by lay farmers in the nineteenth century. This tradition is represented by the manuscripts of Halldór Hjálmarsson (1745–1805), rector of the Latin school and a curator of the manuscript collection. Halldór's typical scholarly manuscripts are written in a clear humanist cursive with variant

⁵ The map is available online at: <<https://mapsengine.google.com/map/edit?mid=zEb-W6eaYWwRM.kB8vOJjEOXhO>>.

readings in the margin (Lansing 2011:91). Þorsteinn copied one of the deceased Halldór Hjálmarsson's manuscripts made in the same manner, which indicates that he was familiar with a form of textual criticism. Þorsteinn made an occasional note on the source of his copies, either on persons or manuscripts, which reflects a certain pseudo text-critical approach.

As part of the historiographical research, medieval annalistic tradition was revived at Hólar by Bishop Þorlákur Skúlason (1597–1656), and it culminated in the work of Jón Espólin (1769–1836), a university educated county magistrate (*sýslumaður*) (Karlsson 2000:157). With his saga-style annals, the enlightened and patriotic Espólin established a school of popular history, of which his assistant Gísli Konráðsson (1787–1877), a prolific scribe and translator, was the main proponent. Yet, the “lay academy” in Skagafjörður (Viðar Hreinsson 1999:256) would probably not have flourished to such an extent, if the area had not already been moulded by the Hólar bishopric, which had for centuries been the official seat of learning, in other words “the capital of Iceland in literature” (Espólin 1895:XXXVII).⁶ Þorsteinn copied two texts on historical subjects in Gísli Konráðsson's hand (*Starkaðar saga*, *Heiðarvíga saga*), but his access to Jón Espólin's handwriting is uncertain. Another known lay scholar, Einar Bjarnason (1785–1856), a farmhand at Starrastaðir, was a self-taught scribe and a co-author of a history of Skagafjörður by Jón Espólin. Þorsteinn acquired a remake of a lost legendary saga from Einar's manuscript through Einar's son Guðmundur Einarsson (1823–65). Guðmundur was a county secretary (*sýsluskrifari*), and he donated his manuscript collection to the Icelandic Literary Society.

Pastors' Pastime

It is evident that clergymen at times laid aside the robe of their office and produced and disseminated worldly literature in manuscript and print. Pastors distributed printed secular material, since they acted as agents for publishing societies, such as the Danish Society for Northern Antiquaries. Although the proportion of clergymen was much higher in the manuscript culture of the previous, eighteenth, century (nearly all Þorsteinn's scribes had received formal education at one of the cathedral schools), they still participated in the scribal culture of the nineteenth century. In a letter to Jón Borgfirðingur (24.1.61, ÍB 102 fol.), Þorsteinn reports that the Rev. Ólafur Ólfasson (1806–83) owns some writing of interest. The pastor Ólafur Ólafsson “student” was a poet and a man of learning himself, partially fostered and educated by Benedikt Vigfússon. The Rev. Eiríkur Laxdal (1743–1816) was another literary figure of great importance, appreciated especially by

⁶ “Í bókmenntum höfuðborg Íslands”.

the later generations for various reasons. Laxdal's satirical folk-tale utopia, *Ólandssaga*, which is preserved only in Þorsteinn's collection, attracted folklorists who mistook it for a relevant source. In recent times, the proto-novel from the time of the enlightenment has intrigued literary scholars for its original imagination and progressive literary technique.⁷ The Rev. Hannes Bjarnason (1823–26) from Ríp wrote sarcastic poetry and verse romances together with Gísli Konráðsson. Þorsteinn copied *Rímur af Hálfðani gamla* from his autograph in 1823–26, shortly after they were composed.

Þorsteinn's manuscripts were rescued from oblivion by the brothers Eggert (1840–93) and Haralður (1841–1919) Briem. Not only did they pay a substantial amount for the books, but Eggert Briem also wrote a systematic catalogue of Þorsteinn's manuscripts, which among other things contain material related to the Briem family. Eggert had a keen interest in Icelandic literature and history and he was himself a productive author, but his official occupation was that of a pastor. A clergyman has thus contributed to the preservation and documentation of a commoner's writings. Eggert sold his collection to the National Library of Iceland in 1893, and it is assumed that the bulk of Þorsteinn's manuscripts has been preserved in this manner (Helgason, G. 1974). It is likely that Eggert Briem learnt about the collection from his close friend Jón Borgfirðingur, whom Þorsteinn first contacted in 1859, and with whom he subsequently exchanged books and letters.

National Romanticism and Folkloristics

Towards the end of his life Þorsteinn was "discovered", when the fervent Romanticist search for expressions of folk spirit in Icelandic manuscript chests got underway. The main proponent of this activity was the Grimm-inspired Jón Árnason, editor of the principal collection of Icelandic folktales, encouraged by Konrad Maurer (1823–1902), a German legal historian and folklorist, who undertook a trip to Iceland in 1858. In 1859 Jón Árnason learnt about Þorsteinn's manuscripts from Jóhannes Guðmundsson, through a certain farmhand from Málmey. Jón Árnason eventually obtained Þorsteinn's copy of *Ólandssaga* from Jón Borgfirðingur, but it was never returned to its original owner. Lacking any Romantic sentiment, Jón Árnason deemed that a commoner had no use for such a book (Sigmundsson 1950:163). However unpleasant this incident must have been for Þorsteinn, it may have added a sense of importance to the collection. Þorsteinn started noting the sources of his autographs more frequently.⁸

⁷ A section of *Rímur af Hálfðani og Hildigeir* in Lbs 540 8vo may be Laxdal's autograph.

⁸ The preservative motivation of scribal activities has an Irish parallel (Ní Urdail 2000:279f.). The Icelandic scribe Magnús Jónson í Tjaldanesi also commented on the regrettable disappearance of texts (Driscoll 2012:278–280).

Rural Poets

The rural poets cultivated the traditional forms of secular poetry, first and foremost the overwhelmingly popular metrical romances *rímur* – narrative poems employing skaldic diction, which had developed a high metrical complexity and variety since the Middle Ages. Basically any narrative could be turned into *rímur* – native and foreign, old and new, and this genre was officially frowned upon by the upper classes; Jón Espólin did not want to have his own *rímur* printed. Some “kosher” subject could be turned into *rímur* though, such as bible stories and foreign moral tales, and in this regard *rímur* represented popular adaptations of learned matter, in some ways parallel to a mainstream filmatization of a novel.

Hjálmar Jónsson (1796–1875), known as Bólu-Hjálmar, is a remarkable figure in the history of Icelandic literature, whose importance has surpassed that of a local poet. Apart from circulating in numerous manuscripts, realistic, succinct poetry and several *rímur* by Hjálmar have been published in print. His unadorned portrayals of Iceland are distinguished from the sublime Romanticism of the learned Fjölnismenn. Hjálmar also recorded local lore in the style of Gísli Konráðsson, and he was the contact of the folklorist Jón Árnason. Although he could relate to famous ancestors, Hjálmar was the illegitimate child of poor farmhands, who engaged in farming, writing and carpentry. He lived in modest material conditions and while he was for some time a popular entertainer at gatherings, his sarcasm generated animosity. It is certain that Þorsteinn Þorsteinsson was in contact with Bólu-Hjálmar, since they copied each other's manuscripts.⁹ Þorsteinn copied all the writing of Hjálmar he could get hold of, and he saved a single text from oblivion.

A number of local *rímur* poets are mentioned as Þorsteinn's more or less direct sources. Guðmundur Jónsson (1790–1860) from Hríthús, a communal overseer and one of the foremost farmers in Fljót, copied *rímur* for Þorsteinn; once with a dedication (Lbs 708 4to). Sigfús Jónsson (1786–1855) from Syðra-Laugaland was a communal overseer and owner of a sizeable amount of land. Þorsteinn copied one of his manuscripts a few years after the author's death. Hafliði Finnbogason (1835–77) was a farmhand at various farms in Fljót. Þorsteinn copied a set of Hafliði's *rímur* based on a prose romance – from a manuscript written by the poet's father Finnbogi Jónsson (1800–75). Finnbogi, a modest farmer with an alleged prophetic capacity, was also a sexton, scribe and artisan. Eiríkur Pálsson, “the knitter” (*prjónari*), is the author of *rímur* on traditional subjects and foreign tales, richly represented in the manuscript collections. It is possible that Þorsteinn's actual

⁹ Lbs 681 4to, Lbs 4036 8vo.

contact in this case was the author's father-in-law, the lay scholar *Gunnlaugur Jónsson* (1786–1866) from Skuggabjörg.¹⁰

Translators

Literary trends from abroad reached Iceland primarily through translations, predominantly from Danish, and the subjects were not limited to the world history translated by Gísli Konráðsson. Dedicated specifically to Þorsteinn¹¹ is Jón Þorsteinsson's (1794–1848) translation of the *Arabian nights* from a printed Danish edition, offering amazing events as well as a "pleasurable lovers' mirror" ("ánægjulegan elskenda sjónarspegil", Lbs 662–664 4to). The translation, produced in 1830–40, reflects the renewed Romanticist interest in exotic matter. Jón Þorsteinsson, a crofter at Krákustaðir, was also considered a good poet, although none of his poetry is preserved. Furthermore, this colourful persona, also known as a womanizer and sorcerer, appears in many folk-tales. Jón Þorsteinsson's handwriting is only preserved in Þorsteinn Þorsteinsson's collection and it comprises parts of the *Arabian nights* and a German historical novel *Aristomenes und Gorgus* by the sentimental bestseller author August Lafontaine (1758–1831), presumably also translated by Jón (1840–50).¹²

Farmers

The most well-to-do group of scribes seem to be those who did not compose any texts of their own and whose scribal activity is largely unknown. Presumably these individuals could dedicate themselves more intensively to worldly matters. Jón Jónsson (1791–1834), an extremely wealthy farmer and communal overseer at Siglunes, addresses Þorsteinn Þorsteinsson as a dear friend in a letter from 182[?]. Jón sends "the book with Jarl Hakon" ("bokina með Jallinum Hakoni", Lbs 695 4to, p. 288 bis), perhaps the historical drama by Adam Oehlenschläger, and asks for the manuscript copy of the recently composed *Hálfdanar rimur gamla* in exchange; there is no other evidence of Jón Jónsson's scribal activities. Guðmundur Jónsson (1827–1913), a farmer at Hóll in Svartárdal, was also a weaver and book-binder self-educated in languages, mathematics and astronomy, in which he was highly skilled. According to Guðmundur's receipt (c. 1860), Þorsteinn received Bastholm's Græco-Roman mythology, translated by Gísli Konráðsson; Guðmundur requested a translation of *Eulenspiegel* in return. No manuscripts in Guð-

¹⁰ Gunnlaugur and the annalistic circle in Skagafjörður is surveyed in (Hufnagel 2013).

¹¹ "Ein nótt og þúsund [...] nú á íslensku snúin af Jóni Þorsteinessyni fyrir Þorstein Þorsteinsson" (Lbs 662 4to).

¹² Lbs 660 4to.

mundur's hand are preserved. Jón Klemensson (1793–1862) was a communal overseer in Hafnir and Kaldrani, a sexton and an expert fisherman. Þorsteinn notes that he had copied a text from what appears to be Jón's hand in the late 1850s. Only one of Jón's manuscripts is publicly preserved, together with his description of local fishing areas based on an autograph in private ownership, which was published in 1918. Guðmundur Eyjólfsson (1790–1843) was a wealthy and industrious farmer at Barkarstaðir and elsewhere. Þorsteinn copied the Icelandic robinsonade *Parmes saga loðinkinna* from Guðmundur's manuscript in (1852–54), several years after his death. No other written material is associated with Guðmundur apart from a wedding poem in HSk. 2524, 4to.

Scribal publication and community status

The handwritten production and dissemination of secular manuscripts can be described as an example of the phenomenon of “scribal publication”, i.e. a social activity where a text is made public and its initiating agent “knowingly relinquishes control over the future use of that text” (Love 1993:40). Secular printed books were only available on a small scale and were distributed by agents and travelling salesmen like Jón Borgfirðingur, the above-mentioned pastors, and apparently also local merchants. Guðmundur Brynjólfsson (c. 1817–61), a commission merchant (*factor*) in Siglufjörður, addresses Þorsteinn as “honourable friend”, in his letter regarding printed books and the booklet of the Icelandic Literary Society (20.12.1860; Lbs 697 4to, 5v). Þorsteinn also copied three of Guðmundur's *rímur*, but no manuscripts in Guðmundur's hand seem to be preserved, although he was considered a good scribe with great interest in Icelandic literature, history and other disciplines.

With some certainty, 34 contemporary members of Þorsteinn's manuscript network have been identified, leaving out five who were only engaged in print or non-literary activities (including the only female on the list); the rest were not contemporaries. Love's three types of scribal dissemination are evidenced in Þorsteinn's material: author publication (the author's autograph), entrepreneurial publication (copying manuscripts for sale by experienced scribes) and user publication (non-commercial copying for private use) (Love 1993:48). There were few authorial autographs and commercial copies in Þorsteinn's ownership, but the non-commercial copies made by him or his acquaintances are the most typical, of course. The network therefore comprises scribes who copied *for* Þorsteinn, or scribes *from whom* Þorsteinn borrowed texts, which he then copied. Furthermore, there are individuals who appear in the role of book owners, readers, contacts and messengers.

There is no evidence that Þorsteinn acted as a semi-professional scribe, but it may be assumed that he did, although his handwriting is not as clear and calligraphic as that of some of the known semi-professional scribes (see Figure 1). In fact books were often exchanged for other forms of payment than money, and towards the end of his life, Þorsteinn offered his collection to Jóhannes Gunnsteinsson, in exchange for retirement in his household (Sigmundsson 1950:360). There is, however, evidence that Þorsteinn ordered handwritten copies and that such books could be more costly than printed books. In a letter to Jón Borgfirðingur, Þorsteinn claims that he had a text copied for the price of 1rd per sheet, and that this would be considered expensive (24th January 1861, ÍB 102 fol.).¹³

Apart from the obvious function of providing reading material for Þorsteinn and others, copying must also have served as a form of reading. Divided over forty years, the approximate total number of pages copied by Þorsteinn gives the average production of nearly one page copied every single day of his life. Having spent a considerable amount of time on copying, it is doubtful that Þorsteinn had the opportunity to listen to the evening readings at the farm or even read in private. Many of Þorsteinn's contacts are his peers and the book exchange may have led to some form of personal bonding, although the nature of Þorsteinn's contact with the scribes is in many cases unknown.

Of the 34 contemporary members of Þorsteinn's manuscript network, there are three pastors and one high official, a county magistrate (*sýslumaður*), i.e. around 11,5 % who had a secondary or university education. A further 11,5 % are a merchant, a book-seller and two secretaries. The farming class is the most numerous; these are 26 persons, or around 77 %, yet the proportion of farmers is rather low in a country where almost everybody had farming as their main occupation. Of the farming class, there were 6 communal overseers (*hreppstjórar*), or 23 %, which is an unusually high proportion of these chief administrators, of whom there were typically one to four for each local district. Many farmer-scribes also had a secondary skilled occupation, e.g. bookbinder, weaver, knitter, sexton. At the lower end, labourers, farmhands and young people (farmers' sons) often acted as mere messengers, intermediaries, and readers rather than scribes (see Table 1). These messengers were usually only identified by their first name and residence, and their task was to transport books between the rather isolat-

¹³ Arguably, paper was less expensive than printed books. Around 1840, for 1 rd (*riksdalur*), one could buy 768 blank pages of low-quality paper in quarto format, as opposed to 1 rd and 3 rd for a printed book in 1838. Based on the grocer's account of Gísli Konráðsson at Hátún around 1840 in Lbs 1262 4to, a receipt in Lbs 1587 4to, 104–105 bis, and Icelandic subscription prices of C. C. Rafn's publications of medieval classics.

ed farmsteads around Skagafjörður, and the neighbouring Eyjafjörður and Húnafljörður, since there was little infrastructure of roads and bridges, and the postal service was sparse.

It can therefore be concluded that scribal publication lay in the hands of the more skilled and perhaps respected members of the rural community, who were able to service others and applied their literacy for administrative, legal, and commercial purposes.

Concluding Remarks

Þorsteinn Þorsteinson personifies a link between popular and educated literacy in the first half of the nineteenth century in Skagafjörður, a traditional centre of reading, writing and a developed book culture. Printed and hand-written material streamed from the former Hólar bishopric, an institution of education and research, and facilitated an unusually high level of literacy and historical interest even among those for whom formal access to such goods would have been impossible. Humanist historiography and source criticism, enlightenment progress and the romanticist search for the soul of the nation represented an ideological and methodological inspiration from “above”, whose followers cooperated across social strata. The unschooled individuals contributed local legends and folklore “from below”, which in turn became an inspiration for learned literature and even an object of the most formalized research. Through translations and adaptations into traditional metres, everybody could appropriate various kinds of foreign literature. The learned and lay cultures therefore cross-fertilized each other as writing was passed around among officials, clergymen and farmers, unhindered by the barriers of major social gaps. As private individuals, pastors therefore participated in the dissemination and preservation of secular manuscripts and thus supported the unschooled scribal culture rather than counteracted it. The everyday practice of copying manuscripts simultaneously served as a form of reading, and it could result in amicable bonds. Manuscripts and the knowledge they contained were viewed as a commodity in the rural community. The scribal community consisted mainly of those referred to in previous research as common farmers; yet, it was the intellectual and occupational elites of the rural society that predominated in this group. The copying of manuscripts often went hand in hand with other skills that required the ability to communicate in writing, such as administration, crafts and commerce, and was therefore a domain of what in foreign conditions would have corresponded to *petite bourgeoisie*.

Table 1. Persons Related to Manuscripts and Books in Þorsteinn Þorsteinsson's Collection.

Name	Place	Occupation
Þorsteinn Þorsteinsson's Locations		
Þorsteinn Þorsteinsson (1791–1863)	Hamar í Fljótum (1791–1814)	farmer's son, farm-hand
Þorsteinn Þorsteinsson (1791–1863)	Heiði í Sléttuhlíð (1814–41)	farmer, farmhand
Þorsteinn Þorsteinsson (1791–1863)	Siglunes (1832)	unknown
Þorsteinn Þorsteinsson (1791–1863)	Málmey (c. 1845–56; 1863)	farmhand
Þorsteinn Þorsteinsson (1791–1863)	Glæsibær (29.3.1854)	unknown
Þorsteinn Þorsteinsson (1791–1863)	Bær (c. 1859–1861)	farmhand
Contemporaries of Þorsteinn Þorsteinsson		
1 Árni Stephansson (b. 1832) (?)	Hofsós (1855)	county secretary
2 Benedikt Vigfússon (1797–1868)	Hólar, Hjaltadalur (1838)	provost
3 Einar Bjarnason (1782–1856)	Mælifell (1825–1850)	lodger, lay scholar
4 Einar [Einarsson] (b. 1814)	Álfgeirsvellir (c. 1860)	farmhand
5 Eiríkur Laxdal (1743–1816)	Reynistaður (before 1816)	pastor, poet
6 Eiríkur Pálsson (1825–1900)	Skuggabjörg (1855)	farmer, poet, knitter
7 Finnbogi Jónsson (1800–1875)	Vestari-Hóll, Flókadalur (1862)	farmer, sexton
Finnbogi Jónsson (1800–1875)	Vestari-Hóll, Flókadalur (1862)	farmer, sexton
Finnbogi Jónsson (1800–1875)	Steinhóll, Fjlót (c. 1850)	farmer, sexton
8 Gísli Konráðsson (1787–1877)	Ytra-Skörðugil (1830)	communal overseer
Gísli Konráðsson (1787–1877)	Húsabakki (c. 1850)	communal overseer
Gísli Konráðsson (1787–1877)	Skörðugil Nyrðra (1822)	communal overseer
9 Guðmundur Brynjólfsson (1817–1861)	Siglufjarðareyri, store (1855)	commission mer-chant
G[uðmundur] Brynjólfsson (1817–1861)	Siglufjarðareyri, store (1860)	commission mer-chant
10 Guðmundur Einarson (c. 1823–1865)	Ytrey (from 1845)	county secretary, poet
11 Guðmundur Eyjúlffson (1790–1843)	Barkarstaðir, Svartárdalur (c. 1835)	farmer
12 Guðmundur Jónsson (1827–1913)	Hóll, Svartárdalur (c. 1860–80)	farmer, weaver, bookbinder
Guðmundur Jónsson (1827–1913)	Hóll, Svartárdalur (c. 1860–80)	farmer, weaver, bookbinder
13 Guðmundur Jónsson (1790–1860)	Hamar, Fljót (1822, 1824)	communal overseer
Guðmundur Jónsson (1790–1860)	Hrúthús (1828)	communal overseer
G[uðmundur] Jónsson (1790–1860)	Hrúthús (1829)	communal overseer
14 Hafliði Finnbogason (1836–1887)	Vestari-Hóll, Flókadalur (1860)	farmer's son, poet
Hafliði Finnbogason (1836–1887)	Vestari-Hóll, Flókadalur (1860)	farmer's son, poet
15 Hannes Bjarnason (1776–1838)	Ríp (1823–26)	pastor, poet
16 Hannes Halldórsson (b. 1813)	Skriðuland (before 1840)	farmer
17 Hjálmar Jónsson (1796–1875)	Minni-Akrar (bef. 1852)	farmer, poet, lay scholar
Hjálmar Jónsson (1796–1875)	Bóla (1834)	farmer, poet, lay scholar
Hjálmar Jónsson (1796–1875)	Minni-Akrar (c. 1862)	farmer, poet, lay scholar
18 Jóhannes Guðmundsson (1823–1879)	Gunnsteinsstaðir (c. 1862)	communal overseer

Shelfmark	Locus	Material	Role
Lbs 1587 4to	p. 108 bis	letter fragm.	unknown
Lbs 1587 4to	p. 105 bis	receipt	book-seller
Lbs 676 4to	f. 83–86	antigraph	scribe
Lbs 671 4to	f. 34 bis (v)	receipt	messenger
Lbs 540 8vo	p. 117–141	text	scribe (?)
Lbs 688 4to	p. 21–27	antigraph	author scribe
Lbs 688 4to	p. 36–87	antigraph	scribe
Lbs 686 4to	p. 1–18	antigraph	scribe
Lbs 708 4to	f. 71r	text	signator
Lbs 666 4to	p. 1–232	protograph	translator
Lbs 678 4to	f. 36v–69v	antigraph	scribe
Lbs 680 4to	p. 81–107	antigraph	scribe
Lbs 702 4to	f. 1r–61v	antigraph	scribe
Lbs 697 4to	f. 5v	letter	book-seller
Lbs 676 4to	p. 83–86	antigraph	owner (?)
Lbs 678 4to	f. 73r–90v	antigraph	scribe
Lbs 666 4to	p. 1–232	antigraph	scribe
Lbs 671 4to	f. 34 bis (v)	receipt	manuscript owner
Lbs 708 4to	f. 2–156	text	author scribe
Lbs 540 8vo	p. 117–141	text	scribe
Lbs 705 4to	p. 315–348	text	scribe, signator
Lbs 688 4to	p. 36–87	antigraph	author
Lbs 686 4to	p. 1–18	antigraph	author
Lbs 693 4to	f. 43–109	antigraph	author scribe
Lbs 694 4to	f. 37v	text	owner
Lbs 678 4to	f. 251r–266r	protograph	author scribe
Lbs 540 8vo	p. 1–39	antigraph	author scribe
Lbs 681 4to	f. 1r–119v	antigraph	author scribe
Lbs 681 4to	f. 1r–119v	antigraph	scribe

19	Jón Borgfirðingur (1826–1912)	Akureyri (after 1859)	book-seller, book-binder
20	Jón Espólin (1769–1836)	Viðvík (c. 1822)	county prefect, scholar
21	Jón Halldórsson (b. 1806) (?)	Skriðuland (1835)	farmer's son
22	Jón Jónsson (b. 1817)	Miðhóll (1838)	farmer
23	Jón Jónsson (1791–1834)	Síglunes (1820's)	farmer
24	Jón Klemensson (1793–1862)	Kaldrani (bef. 1860)	communal overseer, sexton
25	Jón Levi Eggertsson (1834–1869)	Hindisvík (bef. 1860)	lodger, poet
26	Jón Sigurðsson (d. 1859)	Brún (to 1845), Málmey (c. 1859)	farmhand
27	Jón Þorkelsson (?)	Svaðastaðir (1859)	farmer's son
28	Jón Þorsteinsson (1795–1848)	Krákustaðir, Fellshreppur (c. 1840)	farmer, poet, transl
	Jón Þorsteinsson (1795–1848)	Miðhóll (to 1835)	farmer, poet, transl
29	Kristján [Kristjánsson] (b. 1810)	Reykir in Reykjasókn (c. 1860)	farmhand
	[unknown]	Ystibær Hrísey (29.3.1839)	unknown
30	Ólafur Björnsson (?)	Málmey (before 1835)	farmer's son
31	Ólafur [Ólafsson] (1806–83)	Hafsteinsstaðir (1861)	pastor
32	Páll [Halldórsson] á Höfn (b. 1838)	Höfn (1860)	laborer
33	Regina Chr[istina] [Ørum] (?)	Braut við Grafarós (c. 1845)	housewife (widow)
34	Sigfús Jónsson (1785–1855)	Syðra-Laugaland (bef. 1855)	communal overseer
35	S[igurður] Jónsson (b. 1801)	Þönglaskáli (1837)	communal overseer
36	Stefán [Björnsson] (1813–1860)	Viðvík (1859)	dean
37	Stefán [Jónsson] (b. 1832)	Ytra Kálfsskinn (1860)	farmhand
38	Sveinn Sölvason í Viðvík (b. 1833)	Viðvík (1860)	farmhand
39	Þorgeir Hallsson (b. 1789)	Heiði (c. 1835–40)	farmer

Antecedents of Þorsteinn Þorsteinsson

1	Árni Boðvarsson (1713–76)	Ingjaldshóll (1767)	poet
2	Eiríkur Hallsson (1695–1777)	Grimstungur, Höfði	pastor
3	Gísli Bjarnason (1703–73)	Tröllatunga (1748–58)	pastor
4	Halldór Hjálmarsson (1745–1805)	Höfðaströnd	rector
5	Jón Helgason (1699–1784)	Mánastaðir, Unudal 1759	pastor
6	Teitur Jónsson (1742–1815)	Kvennabrekka	pastor
7	Tómas Tómasson (1756–1811)	Stóru-Ásgeirsá	communal overseer
8	Gísli Þ[orkels] Son (b. 1735)	Fjall, Sléttuhlið; Hóll in Sigluf.	farmer, poet

ÍB 505 4to	f. 1r	text	owner
Lbs 693 4to	f. 43–109	antigraph	scribe (?)
Lbs 697 4to	f. 126v	text	signator
Lbs 1587 4to	p. 105 bis	receipt	book-sale contact
Lbs 695 4to	p. 287 bis	letter	manuscript owner
Lbs 703 4to	f. 89r–163v	antigraph	scribe (?)
Lbs 703 4to	f. 80v–89r	antigraph	author scribe (?)
FS 1950	p. 115, p. 148	letter	contact
ÍB 102 fol.	ÞÞ 3.6.59	letter	book-sale contact
Lbs 660 4to	p. 1–403	text	scribe
Lbs 662–4 4to	nearly all	text	translator scribe
Lbs 671 4to	f. 34 bis (v)	receipt	intermediary
Lbs 4080 4to	p. 426	letter fragm.	unknown
Lbs 694 4to	f. 37v	text	ownership witness
ÍB 102 fol.	ÞÞ 24.1.1861	letter	manuscript owner
Lbs 697 4to	f. 5v	letter	messenger
Lbs 1587 4to	p. 137 bis	letter	weaving
Lbs 688 4to	p. 225–322	antigraph	author scribe
Lbs 687 4to	p. 48–120	text	scribe
ÍB 102 fol.	ÞÞ 3.6.59	letter	book - seller
3.4.60	ÞÞ 3.4.60	letter	messenger
ÍB 102 fol.	ÞÞ 26.8.60	letter	messenger
Lbs 705 4to	p. 70 bis	letter	addressee
Lbs 699 4to	f. 1r–82v	antigraph	scribe antigraph
Lbs 686 4to	f. 172–177	antigraph	scribe antigraph
Lbs 678 4to	f. 73r–202r	antigraph	scribe antigraph
Lbs 670 4to	f. 125v–136r	antigraph	scribe antigraph
Lbs 680 4to	f. 1r–52r	antigraph	scribe antigraph
Lbs 671 4to	f. 34v–36v	antigraph	scribe antigraph
Lbs 678 4to	f. 1r–72v	antigraph	scribe antigraph
Lbs 529 8vo	p. 1–126	text	scribe

SOURCES AND LITERATURE

Archival sources

Sauðárkrókur, Héraðsskjalasafn Skagfirðinga.

HSk. 2524, 4to.

Reykjavík, Landsbókasafn Íslands-Háskólabókasafn.

Lbs 660 4to, Lbs 662–664 4to, Lbs 681 4to, Lbs 695 4to, Lbs 697 4to, Lbs 708

4to, Lbs 1262 4to, Lbs 1587 4to, ÍB 102 fol.

Literature

Bjarnason, Kristmundur 1987. Alþýðufræðsla í Skagafirði fram um síðustu aldamót. In: Puriður J. Kristjánsdóttir (ed.), *Gefið og þegið: afmælisrit til heiðurs Brodda Jóhannessyni sjötugum*. Reykjavík: Íðunn. Pp. 221–45.

Driscoll, Matthew James 1997. *The Unwashed Children of Eve: The Production, Dissemination and Reception of Popular Literature in Post-Reformation Iceland*. Enfield Lock, Middlesex, UK: Hisarlik Press.

Driscoll, Matthew James 2012. Um gildi gamalla bóka: Magnús Jónsson í Tjaldanesi und das Ende der isländischen Handschriftenkultur. In: Jürg Glauser & Anna Katharina Richter (eds.), *Text – Reihe – Transmission: Unfestigkeit als Phänomen skandinavischer Erzählprosa 1500–1800*. Tübingen, Basel: Francke. Pp. 255–282.

Driscoll, Matthew James 2013. The Long and Winding Road: Manuscript Culture in Late Pre-Modern Iceland. In: Anna Kuismin & Matthew James Driscoll (eds.), *White Field Black Seeds. Nordic Literacy Practices in the Long Nineteenth Century*. (Studia Fennica Litteraria 7.) Helsinki: Finnish literary society SKS. Pp. 50–63.

Espólin, Jón 1895. *Saga Jóns Espóls hins fróða, sýslumanns í Hegranesþingi*. Eds. Gísli Konráðsson & Jón Porkelsson. Kaupmannahöfn: Á kostnað Sigurðar Kristjánssonar.

Guttormsson, Loftur 1989. Læsi. In: Frosti F. Jóhansson (ed.), *Íslensk þjóðmenning VI. Munnenntir og bókmenning*. Reykjavík: Bókautgáfan Þjóðsaga.

Guttormsson, Loftur 2003. Lestrarhættir og bókmenning. In: Ingi Sigurðsson & Loftur Guttormsson (eds.), *Alþýðumenning á Íslandi 1830–1930: ritað mál, menntun og félagsshreyfingar*. Reykjavík: Sagnfræðistofnun Háskóla Íslands. Pp. 195–214.

Helgason, Grímur M. 1974. *Skrifarinn á Heiði*. Radio programme transmitted by RÚV, Iceland.

Helgason, Ögmundur 1983. Skriftarkunnátta í Skagafjarðarprófastsdæmi um 1840. In: Ögmundur Helgason (ed.), *Skagfirðingabók. Ársrit Sögufélags Skagfirðinga*. (Rit Sögufélags Skagfirðinga XII.) Reykjavík. Pp. 110–20.

Hreinsson, Viðar 1999. Íslenska akademían: Kotungar í andófi. In: *Skirnir* 2:173. Pp. 255–288.

Hufnagel, Silvia 2013. The Farmer, Scribe and Lay Historian Gunnlaugur Jónsson from Skuggabjör and his Scribal Network. In: *Gripla* 24. Pp. 235–268.

Jón Borgfirðingur 1946. *Ur blöðum Jóns Borgfirðings*. Ed. Finnur Sigmundsson. Reykjavík: Leiftur.

Jónsson, Hjálmar 1960. *Æviágrip, þættir og sagnir*. Ed. Finnur Sigmundsson. Reykjavík: Ísafoldarprentsmiðja.

Karlsson, Gunnar 2000. *Iceland's 1100 Years: The History of a Marginal Society*. London: C. Hurst.

Lansing, Tereza 2011. *Post-Medieval Production, Dissemination and Reception of Hrólfs Saga Kraka*. Copenhagen: University of Copenhagen.

- Magnússon, Sigurður Gylfi & Ólafsson, Davíð 2002. Barefoot Historians: Education in Iceland in the Modern Period. In: Klaus-Joachim Lorenzen-Schmidt & Bjørn Poulsen (eds.), *Writing Peasants. Studies on Peasant Literacy in Early Modern Northern Europe*. Århus: Landbohistorisk Selskab. Pp. 175–209.
- Ní Urdail, Meidhbhín 2000. *The Scribe in Eighteenth- and Nineteenth-century Ireland: Motivations and Milieu*. Münster: Nodus.
- Ólafsson, Davíð 2010. Textinn á tíma fjöldaframleiðslu sinnar: Rannsóknir á handritamenningu síðari alda. In: *Saga*, XLVIII (1). Pp. 61–97.
- Ólafsson, Davíð 2013. Scribal Communities in Iceland: The Case of Sighvatur Grímsson. In: Anna Kuismin & Matthew James Driscoll (eds.), *White Field Black Seeds. Nordic Literacy Practices in the Long Nineteenth Century*. (Studia Fennica Litteraria 7.) Helsinki: Finnish literary society SKS. Pp. 40–49.
- Sigmundsson, Finnur (ed.) 1950–1951. *Úr förum Jóns Árnasonar*. I–II. Reykjavík: Hlaðbúð.

BRAGI ÞORGRÍMUR ÓLAFSSON

Manuscripts and Social Media

The Case of Ragnheiður and Andrés

ABSTRACT. The Internet has provided scholars with increased access to the everyday use of literacy as new ways of communication have appeared on the net. One of those platforms is social media, a decentralized form of communication that enables user-generated content and offers interactive dialogue among users in a wide network. In this article, the features of social media are compared with a manuscript owned by an ordinary woman in mid-nineteenth century Iceland. The comparison illustrates a certain similarity between these two media types. The manuscript contains user-generated content, as its creators chose both the subject and layout of the manuscript. It had a wide reach as it was read by users from generation to generation and circulated from one farm to another in the local area, thus forming a small network. Some readers even commented with written remarks on the flyleaf, stating the value of the manuscript and describing their opinion. The comparison suggests that manuscripts were a type of a decentralized social medium to a certain extent and offered a venue for written exchange between its readers.

KEYWORDS: social media, manuscript culture, social authorship, scribal publication

Introduction

The Internet has made it possible for people (Web users) from all over the world to disseminate their thoughts and opinions without having to rely on a centralized medium like the printing press. Web users could (and can) discuss their hobbies on various online forums, create homepages on their interests, have their own Web logs (blogs), comment on various topics, use social media such as Facebook and Twitter for establishing groups, and exchange comments, photos, videos and the like. As a result, the Web offers an ever-expanding arena for research on literacy practices, defined by David Barton and Mary Hamilton as the cultural ways of utilizing written language and the social structures that surround it (Barton & Hamilton 2000:8). However, the field is not limited to the Web, as it covers a wide spectrum, for example from the study of writing by the lower classes in early modern Europe and the uses of correspondence in the nineteenth century to the educational role of handwritten newspapers in the early twentieth century (see for example other articles in this volume). By comparing the literacy practices of the digital world today with previous eras, it is possible to illustrate the dynamics of the everyday use of literacy. My subject in this article is an attempt at such a comparison. I will focus on an eighteenth century manuscript, owned by an ordinary woman in a remote place in mid-nineteenth century Iceland. The purpose is not to focus on the manuscript's subject or origins, but rather to look at its owner and readers, and to illustrate its features that are comparable with the literacy practices of social media today. The comparison will give some indication of the nature of manuscripts as an active medium, as they were used not only for private reading but also involved participation from people in their everyday surroundings, offering a venue of literacy exchange within a network of family and friends.

Social Media and Vernacular Literacy Practices

One of the key aspects of the advent of the Internet is that users can interact and create, share or exchange information and ideas in networks or communities. This development, often associated with the term *Web 2.0* (as Web users have become active creators of user-generated content), has been broadly defined as social media but covers many types of Web communication. Social media have been classified into categories of blogs, social-networking sites such as Facebook, virtual social worlds such as Second Life, collaborative projects such as Wikipedia, content communities such as Youtube, and virtual game worlds such as World of Warcraft (Kaplan & Haenlein 2010:59–68). However, the advancement of social media is changing at a fast pace, and with the recent fusion of the Web and smartphones, the categorization of social media is rapidly changing. Nonetheless,

the basic characters of social media remain the same: a form of communication that enables user-generated content and offers interactive dialogue among users in a wide network (Kaplan & Haenlein 2010:59–68; Boyd & Ellison 2008:210–230; Weinberg & Pehlivan 2011:275–282; Kietzmann *et al.* 2011:241–251). This media type is decentralized and less hierarchical than industrial (printed) media, which use a centralized framework for organization, production and dissemination. Social media are also easy to publish and edit, while industrial media cannot be altered after publication. Social media are therefore a media type that allows users to share their everyday experience without the formal rules and procedures of dominant social institutions. This type of literacy practice has been defined by Barton and Hamilton as *vernacular literacy practice*, as it originates in everyday life and is not regulated by any kind of authority, unlike dominant or institutional literacies, which have more formal rules and structures (Barton & Hamilton 1998:247; Barton & Hamilton 2000:12).

Vernacular Literacy Practices in Nineteenth Century Iceland

The historian Davíð Ólafsson has used the concepts of Barton and Hamilton to analyse literacy practices in mid nineteenth century Iceland. He finds that Iceland was a society “with weak institutional literacies but strong vernacular literacies” (Ólafsson 2012:66). Ólafsson explains that Iceland was a society practically devoid of formal schooling until the latter part of the nineteenth century, as education – basically the ability to read, supervised by a local pastor – was provided from within each household. Very few Icelanders had the opportunity of further education, and those who did were almost exclusively the sons of better-off farmers or officials. Weak institutional literacies were also due to the limited output of the printing press in Iceland, which was owned by the Church until the last quarter of the eighteenth century and published almost exclusively religious material. Secular material therefore circulated in manuscripts, and because of the high literacy rate since the mid-eighteenth century and the autonomous nature of handwritten material, manuscripts played an important role in disseminating vernacular literacy practices. They were not relics of an old medieval culture but an active means of self-education and self-expression, as can be seen by the thousands of handwritten miscellanies, diaries, local newsletters and other items that are kept at the manuscript collection of the National and University Library of Iceland. The strong vernacular tradition is also evident in the work of lay scholars, who acted as cultural institutions of their own, as they were productive scribes and collectors while simultaneously attending to their daily tasks of farm work or other labour

(Ólafsson & Magnússon 2002:175–209; Magnússon 2010:169–173). Ólafsson has pointed out that the services of scribes like Sighvatur Grímsson in the latter part of the nineteenth century were in great demand, which suggests two things: that reading material was coveted and that the handwritten mode of transmission was an effective way of providing it. Oral dissemination was also an important factor of Icelandic culture in the nineteenth century. The *kvöldvaka* (evening wake) was a customary part of life on Icelandic farms, when the family and workers on each farm gathered in the *badstofa* (sitting room) during the long winter evenings and worked on various things like knitting and spinning, making ropes or carving tools (Gíslason 1977). During the *kvöldvaka*, a story or *rímur*, was read out loud for the people, often something stemming from the oral tradition, a printed book or a manuscript. Matthew J. Driscoll states that an understanding of the *kvöldvaka* is crucial to a study of manuscript culture in post-medieval Iceland, as it was closely intertwined with production of the manuscripts (Driscoll 2013:54). Manuscripts thus had a substantial role in nineteenth century Iceland. As a decentralized, user-generated medium, their features bear a certain resemblance to the social media of today. One way to look at that resemblance is to look at the case of two common people, Ragnheiður and Andrés, and their exchanges on a manuscript they valued.

Dialogue in a Manuscript

In 1870, Jón Sigurðsson, a scholar, political leader, and prolific manuscript collector, got hold of a manuscript from Magnús Össurarson, a 26-year-old fisherman in the West Fjords of Iceland. Jón probably wanted the manuscript in his collection because it contained a biographical description of the Turkish raid in Iceland in 1627 that he was thinking of publishing (Ólason 1933:312). However, Jón never got round to working on that publication, and after his death nine years later, the manuscript – along with the other 1300 manuscripts in his collection – was purchased by the National and University Library of Iceland, where it has since been used for various scholarly studies and publications (see for example Seelow 1989; Jensen (ed.) 1983, *Tyrkjaránið á Íslandi 1627 1906–1909*). The manuscript, JS 251 4to, is a 360-page miscellany written in the eighteenth century and has 19 parts, including sagas, adventures, annals, astronomy, geography and other subjects.¹ Many of them are very interesting, e.g. a part of *Eiríks Saga Viðförla* and the accounts of Ólafur Egilsson after the Turkish raid in 1672. What is also interesting about the manuscript is that on the flyleaf of the manuscript, its former owners and readers, Ragnheiður Finnsdóttir and Andrés Hákonarson, have

¹ The manuscript is available online at <<http://handrit.is/is/manuscript/view/is/JS04-0251>>.

written their personal comments. Owners of manuscripts often marked their manuscripts by writing their names and date on the flyleaf, but Ragnheiður and Andrés took this a step further and gave the manuscript (book) a life of its own and a voice, as it simply addresses its readers:

This book declares: The honourable and virtuous woman, Ragnheiður Finnsdóttir of Hvilft, owns me with every right. I kindly ask all admirers of good books to handle me with care and repair me when needed, as I deserve it for my honest entertainment that I provide. However, I will not permit anyone to read me who treats me badly (JS 251 4to, front flyleaf r).

Just before Christmas 1855, Ragnheiður decided to have the manuscript bound anew, as it says on the flyleaf: "Now I am bound anew and repaired by the hand of Andrés Hákonarson on the 20th of December 1855" (JS 251 4to, front flyleaf r). It is obvious that Andrés was also fond of this manuscript, because on the next page he writes a note to Ragnheiður in which he wishes to get the manuscript on loan again soon:

I am now sending you the book with great gratitude for the loan. I hope that you can forgive me if it has been with me for too long, and I also hope that you like the repair that I made. In time, if we will both live, I hope that you would lend it to me again. With God's blessing and eternal wishes, yours truly, Andrés (JS 251 4to, front flyleaf v).

It is obvious that the manuscript was held in high esteem by both Andrés and Ragnheiður and kept them entertained during the long winter nights and bright summer days of the mid-nineteenth century. Perhaps the sagas of Gunnlaugur Ormstunga or Gunnar Keldugnúpsfífl appealed to them, or the biographical description of the Turkish raid in Iceland in 1627, or maybe it was some of the four adventures in the manuscript, or the parts on geography and astronomy, all of which are found in the manuscript along with other subjects. Andrés and Ragnheiður shared their interest in literature through the manuscript, which probably reinforced their friendship.

By looking at data from the census of 1855 and other sources, it is possible to get a few glimpses into their lives. When Ragnheiður and Andrés wrote their comments, they lived on separate farms in the West Fjords of Iceland. Ragnheiður was 40 years old and married to a captain named Magnús Einarsson, aged 47 (divorced in 1863). They had three children: Finnur, an 18-year-old boy, and two daughters, Púriður aged 15 and 8-year-old Ragnheiður. Also living on the farm were the workers Ragnheiður aged 30, Ingibjörg aged 23 and an 11-year-old relative of Magnús, Einar Jónsson (National Archives, 1855 census: <www.manntal.is>). Ragnheiður does not appear in contemporary printed sources, except for a few words on her passing

in a newspaper in 1907 (*Lögberg* 21. March 1907. Pp. 2) and nothing is known of her other manuscript or books, so her writing in this manuscript must be considered valuable.

Andrés lived on the farm of Hóll nearby. He was 40 years old in 1855 and recently married to the widow Kristín Hákonardóttir, aged 44. The story goes that just a few months after Kristín had lost her first husband in 1851, Andrés sent her a 30-stance poem of proposal, even though they had never met! His poem seemed to charm her, as they got married in 1852 (Ólafsson 1999:351). They had a daughter later that year and a boy in 1857, who died only three years later. Also living on the farm were 79-year-old Kristín Sigurðardóttir, the mother of Kristín Hákonardóttir, and the six children Kristín Hákonardóttir had with her first husband: 4 daughters and 2 sons, aged 6-18. The workers Puriður (27 years), Ingibjörg (46 years) and Eyjólfur (26 years) also lived on the farm (National Archives of Iceland. 1855 census: <www.manntal.is>). Andrés was said to be more interested in books and manuscripts than in farm work (as one could gather from his comments on Ragnheiður's manuscript). He was a prolific scribe and a few of his manuscripts are preserved today at the National and University Library of Iceland.

The manuscript traded owners in 1869, as the daughter of Ragnheiður, Ragnheiður Magnúsdóttir, then aged 21, marks her ownership of the manuscript on the rear flyleaf. Only a few months later, Magnús Össurarson, sells (or gives) the manuscript to Jón Sigurðsson on 25 January 1870, as Jón has written on the front flyleaf.

Comparison

Although 160 years have passed since Andrés and Ragnheiður exchanged comments on their beloved manuscript in a remote area of the West Fjords, there are certain resemblances to the social media of the twentyfirst century. The subject of the manuscript is certainly user-generated, as it consists of different parts which previous owners had copied, changed and edited from other sources or with new material with their own taste in mind: they simply chose what to include in their customized handwritten book. In this instance, 19 independent parts. It is therefore a decentralized medium, as no kind of authority had a hand in its making. The manuscript was also easy to edit: to add or remove pages or sections, change lines etc. and the layout was also personalized: the binding, paper type, size, colours, drawings, font size etc. are all items which the scribes customized for their own taste. For example, Andrés rebound the manuscript in 1855, as he stated himself on the flyleaf. Furthermore, the manuscript offered a comments section for readers and owners (in this case on the flyleaf), which is a kind of interac-

tive dialogue among users. The manuscript was also accessible to a network consisting of Ragnheiður, Andrés and other people on the local farms – admittedly a slow and small network, but a network nevertheless – and it obviously reached more than one person because the manuscript was probably already 100 years old when Ragnheiður and Andrés wrote their comments. Therefore there must have been a few previous owners, readers and perhaps also listeners, as parts of the manuscripts had probably been read out loud at the *kvöldvaka* at some time at the farms of Hvílt or Hóll. A single manuscript could therefore have a much wider audience than just its owner and offered a venue for exchanging comments on its subject.

This social and autonomous role of manuscripts resembles the findings of Margaret Ezell and Harold Love. In his book, *Scribal publication in seventeenth-century England*, Harold Love states the value of handwritten media, which he calls "scribal publication", and divides this into three categories: author publication, entrepreneurial publication and user publication, which includes miscellany manuscripts such as that of Andrés and Ragnheiður. He further illustrates the role of such scribal publications as a social network when he states: "A second function which was of great importance was that of bonding groups of like minded individuals into a community, sect or political faction, with the exchange of texts in manuscript serving to nourish a shared set of values and to enrich personal allegiances" (Love 1993:177). Ezell has also described this social role of manuscripts in her book, *Social authorship and the advent of print*, where she argues: "The manuscript text operates as a medium of social exchange, often between the sexes, neither private nor public in the conventional sense of the terms, and a site at which women could and did comment on public issues concerning social and political matters" (Ezell 1999:40). She also argues that handwritten books offered more variety than printed books and strengthened the bonds between their readers: "Manuscript culture permitted and encouraged participation in literary life of groups of people whom print technology effectively isolated and alienated" (Ezell 1999:12). These scholars have thus emphasised the social role of handwritten media, as they nourished the connection among its users, as is evident in the case of Ragnheiður and Andrés. Their short communication illustrates that handwritten media had – to some extent – similar features that social media have today in the form of of autonomous and decentralized media with user-generated content in a network.

Conclusions

Literacy practices as a field of research have benefitted from the advent of the World Wide Web on the Internet, as many new ways of digital communication have appeared that expose the everyday use of literacy. Social me-

dia are one aspect of this development, whereby people can communicate within a network of friends and family and exchange views on various matters via a decentralized medium like Facebook. By comparing the features of social media with a manuscript from mid-nineteenth century Iceland, certain similarities come to light that illustrate the autonomous nature of manuscripts as a medium and the wide reach that a single manuscript could have among a network of owners, readers, borrowers and listeners, which strengthened their relationship and offered a venue for written exchange.

SOURCES AND LITERATURE

Archival sources

National and University Library of Iceland

Manuscript Collection: JS 251 4to.

National Archives of Iceland: <www.manntal.is> (1855 Census).

Literature

Barton, David & Hamilton, Mary 2000. Literacy Practices. In: David Barton, Mary Hamilton & Roz Ivanič (eds.), *Situated Literacies. Reading and Writing in Context*. London: Routledge. Pp. 7–15.

Barton, David & Hamilton, Mary 1998. *Local Literacies. Reading and Writing in One Community*. London & New York: Routledge.

Boyd, Danah M. & Ellison, Nicole B. 2008. Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship. In: *Journal of Computer-Mediated Communications* 13. Pp. 210–230.

Driscoll, Matthew J. 2013. The Long and Winding Road. Manuscript Culture in Late Pre-Modern Iceland. In: Anna Kuismin & M. J. Driscoll (eds.), *White Field, Black Seeds. Nordic Literacy Practices in the Long Nineteenth Century*. (Studia Fennica 7.) Helsinki: Finnish literature society. Pp. 50–63.

Ezell, Margaret J. M. 1999. *Social Authorship and the Advent of Print*. Baltimore: John Hopkins University Press.

Gíslason, Magnús 1977. *Kvällsvaka. En isländsk kulturtradition belyst genom studier i bondefolkningens vardagsliv och miljö under senare hälften av 1800-talet och början av 1900-talet*. (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Ethnologica Upsaliensia 2.) Uppsala: Uppsala universitet.

Jensen, Helle (ed.) 1983. *Eiríks saga víðförla*. (Editiones Arnarnagæðanæ Series B: vol. 29.) København: Reitzel.

Kaplan, Andreas M. & Haenlein, Michael 2010. Users of the World Unite! The Challenges and Opportunities of Social Media. In: *Business Horizons* 53. Pp. 59–68.

Kietzmann, Jan H., Hermkens, Kristopher, McCarthy, Ian P., Silvestre, Bruno S. 2011. Social Media? Get Serious! Understanding the Functional Building Blocks of Social Media. In: *Business Horizons* 54. Pp. 241–251.

Love, Harold 1993. *Scribal Publication in Seventeenth-Century England*. Oxford: Clarendon-Press.

Lögberg 1907.

Magnússon, Sigurður Gylfi. 2010. *Wasteland with Words. A Social History of Iceland*. London: Reaktion.

- Ólafsson, Davíð 2012. Vernacular Literacy Practices in Nineteenth-Century Icelandic Scribal Culture. In: Ann-Catrine Edlund (ed.), *Att läsa och att skriva. Två vågor av vardagligt skriftbruk i Norden 1800–2000*. (Nordliga studier 3. Vardagligt skriftbruk 1.) Umeå: Umeå universitet och Kungl. Skytteanska Samfundet. Pp. 65–85.
- Ólafsson, Davíð & Magnússon, Sigurður Gylfi 2002. Barefoot Historians. Education in Iceland in the Modern Period. In: Klaus-Joachim Lorenzen-Schmidt & Bjørn Poulsen (eds.), *Writing Peasants. Studies on Peasant Literacy in Early Modern Northern Europe*. Kerteminde: Landbohistorisk Selskab. Pp. 175–209.
- Ólafsson, Kjartan 1999. *Firðir og fólk 900–1900*. Reykjavík: Ferðafélag Íslands.
- Ólason, Páll Eggert 1933. *Jón Sigurðsson*. Volume V. Reykjavík: Hið íslenska þjóðvinafélag.
- Seelow, Hubert 1989. *Die Isländischen Übersetzungen der Deutschen Volksbücher*. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar.
- Tyrkjaránið á Íslandi 1627 1906–1909*. Reykjavík: Sögufélag.
- Weinberg, Bruce D. & Pehlivan, Ekin 2011. Social Spending: Managing the Social Media Mix. In: *Business Horizons* 54. Pp. 275–282.

ANNA KUISMIN

“I can sing Hallelujah!”

Hymn as Non-Elite Women’s Genre in Nineteenth-Century Finland

ABSTRACT. The article focuses on women and hymns in nineteenth-century Finland through a case study of Kaisa Juhantytär (1782–1856), a mistress of a farm in south-western Finland. Her modest 46-page notebook from 1831 consists of a preface and eleven hymns, some of which are followed by an autobiographical comment. Kaisa’s texts show that the act of writing provoked conflicting emotions for a woman of humble background, at the situation in which the field of writing belonged to the male sphere. One cannot know for sure, if Kaisa Juhantytär wrote to be published, for a selected audience or for her own pleasure, but it is apparent that her need for self-assertion and the defence of women in general can be seen in the context of revivalism that shook the roles of the clergy and laymen and called for personal, everyday faith and striving for salvation.

KEYWORDS: hymns, nineteenth-century Finland, women, revivalism

In the mid-2000s I came across an interesting reference in the archival catalogue of Kotikielen Seura ('Society for the Study of Finnish'), stored at the Literary Archives of the Finnish Literature Society.¹ The item listed in the catalogue was a notebook of Kaisa Juhantytär ('Kaisa Juha's Daughter') from 1831. As I was gathering material on literacy practices among nineteenth-century common people, and the name Kaisa Juhantytär indicated a peasant or a working-class woman, I wanted to find out what kind of document it was—perhaps a book of memoranda or a diary. It turned out to be a collection of hymns written by Kaisa herself, as is apparent in the text on the first page of the notebook. The writer names the year of her birth, her marriage and the year of her husband's death:

Minä Kaisa. Juhan. Tytär olen syndynyt Otamon. wanhassa talossa. wuona 1782. sitte Jumalan edeskatsomisen kautta tullut yhdistetyxi Miehenin Abrahamin. Matin poian. kansa. 1805. sitt on Jumala hänen poijes ottanut kuoleman kautta. 1833.

['I, Kaisa Juha's Daughter, was born at Vanhatalo in the village of Otamo in 1782. Then According to God's will I became united with my husband Abraham Matti's Son in 1805. Then he has been taken away by God in 1833.']²

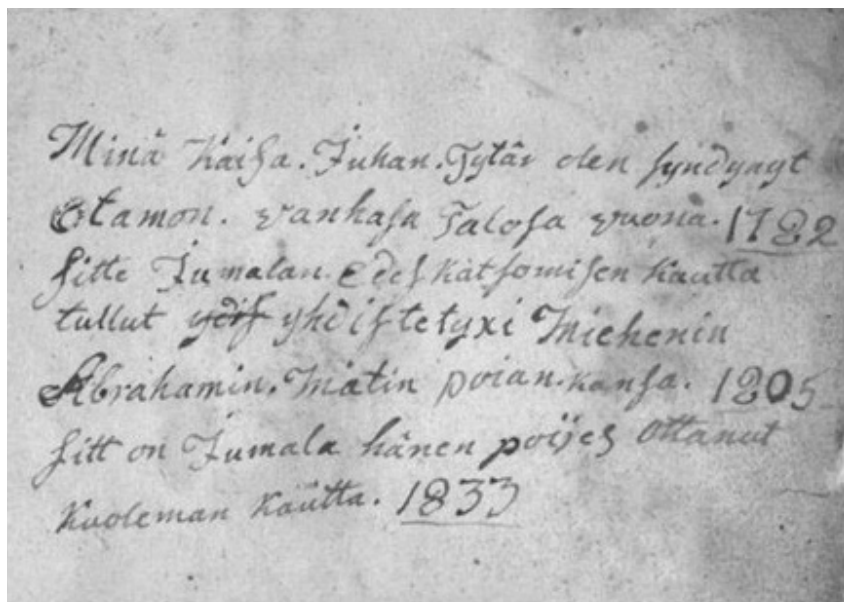

Figure 1. The first page of Kaisa Juhantytär's notebook.

¹ <http://www.kotikielenseura.fi/arkistot/KKSarkisto250608.pdf>

² Translations are my own. Kaisa Juhantytär's punctuation is not faithfully rendered here.

The self-made notebook (15 x 20 cm, 46 pages) comprises a preface and twelve hymns as well as some drawings, vignettes and comments. Most of the hymns include a note about a melody that can be used in singing the text. Melodies refer to the collection of hymns used at the Evangelical-Lutheran Church from 1701 to 1898. The notebook was donated to the Kotikielen Seura long after Kaisa Juhantytär's death by a student whose connection to the author is not known. There are other hand-written hymnbooks in Finnish archives, but they mostly consist of hymns written down by several people, without a preface or comments added to the texts.

It is unusual to find a text written by a non-elite woman from the early nineteenth century Finland—or from Sweden or Norway, for that matter.³ From the seventeenth century on, the Lutheran Church had made efforts in teaching the population to read, but writing was not considered necessary for everyone; some even thought that it was harmful for the great masses (e.g. Mäkinen 2007). However, there were common people who acquired the skill and used it for various purposes. Their number is not easy to estimate. In the mid-1830s, C. Ch. Böcker, secretary of the Finnish Economic Society, collected figures of fully literate people, among other data. According to the information he received, about five percent of the male adult population was able to write. Interestingly, the number of literate women was not even considered (Leino-Kaukiainen 2007:42). Böcker's data does not cover the whole country, and one can doubt if the clergymen whom he contacted could have given very accurate information—they could not have known the exact situation of every parishioner. However, it is evident from local histories, memoirs and newspaper articles that the number of fully literate common people was very small during the first half of the nineteenth century. Land-owning farmers and craftsmen acquired the skill before the landless, and men before women. Literacy rates were higher in southern and western Finland than those in the north and east of the country (Leino-Kaukiainen 2007:437; Kauranen 2013:36).

Kaisa Juhantytär (1782–1856) was born and raised at Siikainen, south-western Finland, as a daughter of a land-owning farmer and a lay juror. The family had purchased a handsome Bible in 1792, an expensive book that few people could afford at the time (Mikkola 1996:25). Kaisa's uncle, Jacob Hällfors (1757–1820), had been schooled; when Kaisa was in her teens

³ For example, there are few texts written by women in Britt Liljewall's corpus of Swedish life stories (*levnadsminne*) dating from before the turn of the twentieth century (Liljewall 2001:54–56). Likewise, the great majority of the writers presented in Jostein Fet's research on the writing culture in Norwegian peasant society are men (Fet 2003:38–39, 95, 215–216). On motives of life writing of the common people see Liljewall 2002, Lyons 2008 and Kuismin 2013.

and twenties, he worked as a chaplain in Siikainen.⁴ In spite of the family's relative wealth and respect for learning, it was far from self-evident that a girl would have been taught to take up a pen. At the time that Kaisa wrote in her notebook, she was nearly fifty years old. She lived in Noormarkku, a neighbouring parish of Siikainen. Her husband Abraham (1780–1833) was the owner of the Kahari farm, and he acted as a churchwarden. The main building of the farmhouse still stands in Noormarkku, maintained by the local history society.

Why did Kaisa Juhantytär write? For whom was she writing? Within what kind of socio-cultural context was she creating her hymns? Were there other women of her kind? This article focuses on the relationship of the non-elite woman writer with her audience(s), in which situation the field of writing belonged to the male sphere. The background of this case study is connected to the research of the processes and practices of literacy before the era of compulsory education, conducted in Finland and other Nordic countries during the past decade (see Kuismin & Driscoll 2013; see also Laitinen & Mikkola 2013).

Title, Motto and Preface

Kaisa Juhantytär's notebook includes several *paratexts* (title, motto, preface) typical for published texts.⁵ A title, "Yxi Hengellinen Huwitus" ('A Spiritual Enjoyment'), is placed on the top of the left-hand side of the first opening. The first words of this title evoke the titles used in religious publications, while the third word, "enjoyment," had been used in the titles of non-spiritual songs (Tiili 2008:20).

The page also includes a motto, an untitled poem of ten lines in which the speaker of the poem states that she wants to instruct young people in their religious quest. The poem ends with an exhortation to win the race and receive the crown. These words are taken from Apostle Paul's letter to Timothy. Paul writes that he has fought the good fight and finished the race, keeping his faith; he knows that he will be given the crown of righteousness from the Lord (2 Tim. 4:7–8). After the poem comes Kaisa Juhantytär's name, both in Finnish and Swedish,⁶ as well as the year (1831) and the place of writing: Kahari (farmhouse), Finby (village) and Noormarkku (parish).

⁴ <http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/henkilo.php?id=9269>

⁵ According to Gérard Genette, paratexts include the author's name, the title, preface or introduction etc. that act as 'thresholds' between the actual text and the reader (Genette 1997).

⁶ There are mistakes in Kaisa Juhantytär's Swedish spelling. "Catarina Juhans Dotte års 1831" should read as 'Catharina Johansdotter år 1831'.

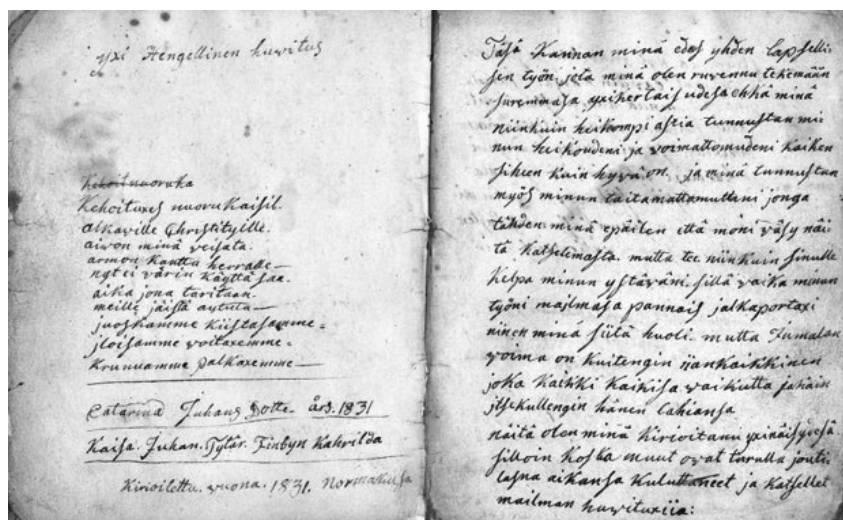

Figure 2. The first opening of Kaisa Juhantytär's notebook.

An untitled preface of four pages begins on the right hand side of the first opening. The writer explains her motives for creating hymns and writing them down. Kaisa Juhantytär begins her preface with an apologetic tone:

Tässä Kannan minä edes yhden lapsellisen työn. jota minä olen ruvennu tekemään suremmasa yxikertaisudes ehkä minä niinkuin heikompi astia tunnustan minun heikoudeni ja voimattomuuteni kaiken siihen kuin hyvä on. ja minä tunnustan myös minun taitamattomuutani josta tähden minä epäilen että moni väsy näitä katselemasta.

[‘Here I shall embark on at least one childish task, which I have started in great simplicity. Perhaps I, like the weaker vessel, acknowledge my weakness and my powerlessness regarding everything that is good and right. And I also acknowledge my unskillfulness, and that is why I suspect that these [texts] will be tiresome in the eyes of many.’]

Kaisa Juhantytär explains that she has been writing in solitude, while others have been out, seeking the pleasures of the world: she wants to use the gift God has given her and spend her free moments with pen and paper. There is a reference to the weaker vessel, the well-known biblical metaphor of a woman in the passage quoted above. According to Peter, wives should be meek and obey their husbands, and husbands should show consideration to their wives, who belong to the weaker gender (1 Peter 3:1–7). Immediately after this, the writer mentions her “unskillfulness,” obviously apologising for her poor writing skills and scant theological knowledge. However, it is

interesting to note that the word *voimattomuus* can be translated both as *weakness* and *powerlessness*. The society in early nineteenth-century Finland was patriarchal and hierarchical. Martin Luther's *Die Haustafel* ('Table of Duties', 1529) included in the Small Catechism was one of the mandatory texts to be read by all. It presents a view in which the spiritual estate, the secular authority and the household follow the same pattern of governance. In the context of Finland, God rules the universe, the King—or, from 1809 onward, the Emperor—governs the country and the pastor his congregation. Accordingly, the master of a household is expected to rule his family and dependents. In this kind of a world, writing—at least the penmanship used for public purposes—belongs in men's sphere, and so does the profession of spreading God's Word to others.

Then the apologetic tone changes to a defiant one. Kaisa Juhantytär declares that she does not care if her texts will be looked down upon by others because, in the end, God has given everyone his or her talents:

sillä waika minun työni maailmassa pannais jalkaportaxi niin en minä siitä huoli. mutta Jumalan voima on kuitengin iiankaikkinen joka Kaikki Kaikkissa vaikuttaa ja näin itsekullengin hänen lahiansa[.]
 ['even if my work would be trampled on in the world, I shall not mind. But God's power is eternal, however, it is present in everybody, having power in everything and therefore [has given] each person his or her gifts /talents']

According to the preface, there are many souls out there, willing to hear the Word. At this point there is a reference to the Book of Kings (19:18): like the people of Israel, there are "people here and now, who have not chosen salvation." Quoting the words of David, Kaisa Juhantytär explains that God has taught her already in her youth, and that is why she praises His wonders. She addresses those who are entitled to teach because of their office—obviously Lutheran ministers: they should reach out from their temples, to teach on alleys and roads, at crossroads, in forests and deserts, following the example of Jesus. Using the words of Paul in his letter to the Romans (11:14), the writer prays for the servants of the Word. A little later she quotes Paul's letter to the Galatians: Jews and Christians, slaves and free people, men and women, are united in Jesus Christ (Gal. 3:28). If men and women are equal, women can teach, too, is the implication of the quote. The preface ends with a prayer and salutation, in the manner of the Epistles.

The motto and the preface manifest an act of taking the preacher's position which is characteristically authoritative. The act is not an easy one, which results in the vacillation of two voices. The first one is apologetic, while the other one can be described as defiant or self-assertive. Presenting one's work in a self-critical light is a convention used time immortal,

with the intention of winning the prospective reader's approval.⁷ Self-justification is common in autobiographical texts (e.g. Fernández 1992; Gimnes 1992:74), but men do not usually refer to their gender in justifying their desire to write. Kaisa Juhantytär's preface shows that for a woman—and especially for a non-elite woman—the act of writing or speaking in public provoked conflicting emotions. On one hand, the Bible teaches that women should be subservient, but on the other hand, Christ has declared that women are equal.

The First Hymn, a Womanist Manifesto

Women's right to teach, the message asserted in the preface, is also present in Kaisa Juhantytär's first hymn which can be read as a womanist manifesto—the word feminist would be anachronistic in this context. The untitled hymn comprises 31 four-line stanzas. Each stanza includes a reference to the Bible, neatly marked on the left margin.⁸

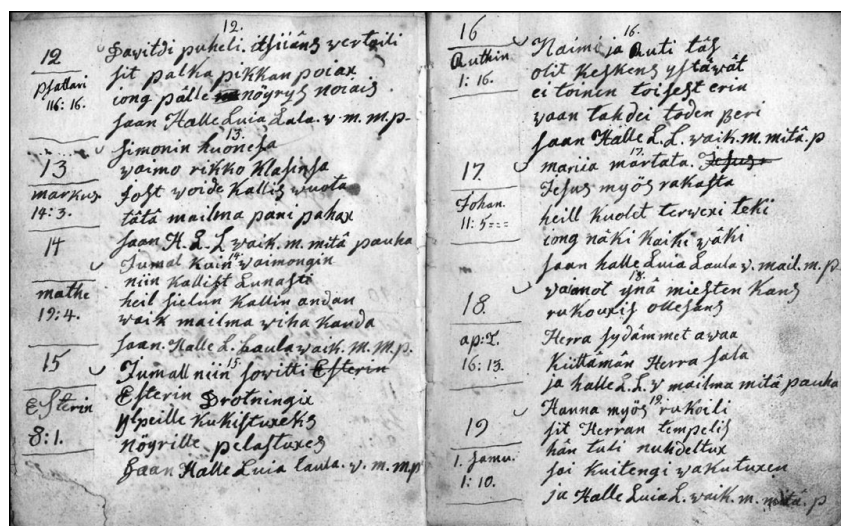

Figure 3. Biblical references in Kaisa Juhantytär's hymn.

⁷ Jaakko Finno, a Finnish clergyman, mentions in the preface of his collection of hymns (1583) that perhaps his hymns will be criticised or mocked, but he asks the reader to remember that he has had God's glory in mind, and that he has been inspired to write hymns in Finnish by pious and learned men (quoted in Tiili 2008:17–18.) On the functions of the preface see Genette 1997:196–209.

⁸ The 1776 Finnish translation of the Bible included the apocryphal books of Sirach, Judith, Tobias, Maccabees 1–2 and the Book of Wisdom, among others.

There were hymns narrating biblical stories in the Hymnal of the Finnish Lutheran Church,⁹ but Kaisa's text includes a considerably greater number of biblical characters, and there definitely is no other published or unpublished hymn flaunting women the way Kaisa's hymn does.¹⁰

Biblical women mentioned in the hymn can be divided into four groups. The order in which the figures appear does not seem to form any particular pattern. The first group includes women whose voice is heard. In the first stanza Miriam is named as an example that the speaker of the poem wants to follow:

Niin mahdan minä myös	['Now I will also do']
Kuin miriam samas työs	'What Miriam did'
mun sydämmeni halaa	'My heart yearns'
ett kiittä Herra alat	'To start to thank the Lord']
(1. stanza)	

Prophetess Miriam appears in the Old Testament at the point when the people of Israel had been rescued from the hands of the Egyptians. The Bible tells that Miriam took a tambourine in her hand, and all the women followed her, dancing with their instruments (Exodus 15:20–21). The third stanza refers to the first book of Samuel, in which the women of Israel meet King Saul, who returns from killing the Philistine. Women meet him with joyful songs and musical instruments (1 Sam. 18:6). There is also a reference to women who wail in public (Jer. 9:17). It is apparent that biblical women who are not silent serve as a model for Kaisa Juhantytär in her desire to create hymns. On the other hand, she used the Bible to lend authority to her words (Tiili 2008:26).

The second group consists of powerful or resourceful biblical women. Deborah was a prophet and a judge who solved conflicts; this strong and self-confident woman united the peoples of Israel in a common battle (Judges 4:14). There is also a reference to a woman who dropped a stone from a tower killing Abimelek (Judges 9:53), to Judith who sang a song of victory (Judith 13:22) and Abigail who was able to stop bloodshed (1 Sam 25). These women can be seen as agents of the writer's self-empowerment and justification for her boldness.

⁹ *Uusi Suomenkielinen Wirsi-Kirja Niiden Cappalden canssa, jotca siihen tulevat [...]*. First edition 1701.

¹⁰ There were prayer books intended for women in the late seventeenth century and in eighteenth century Sweden (Lindgärde 1993:187). Women authors could refer to the biblical women figures when they justifying their writings (Nilsson Brügge 1993:175).

The third group includes holy mothers such as Sarah (mother of Isaac), Elisabeth (mother of John the Baptist) and the Virgin Mary. The hymn also presents two women with traditional female virtues: the able and hard-working wife of Proverbs (31:10) and the virtuous woman in the Book of Syrach (26:1). The text juggles between different images of women, from manifestations of stamina to meekness. Even though Kaisa Juhantytär had found valiant women as models to follow, she had internalised traditional values of the society in which she lived (cf. Tiili 2008:63).

The fourth group consists of women who are criticised or mocked. Hannah was praying for a son, but Eli, the High Priest, thought she was drunk (1 Sam. 1:13). A woman broke an alabaster jar of expensive perfume for Jesus, but people said that she should have sold the jar and given the money to the poor. However, Jesus understood and defended her (Mark 14:13–14). There is also a reference to an incident in which Jesus was criticised for curing a crippled woman on a Sabbath (Luke 13:11). Women—and Jesus—were right in these situations, even though they were criticised, which is the message here. By bringing out the biblical incidents involving criticism and prejudices, Kaisa Juhantytär seems to brace herself against them, defending her writing.

The rhetorical I of the first stanza reappears at the end of the hymn. Referring to the female figures in her text, she justifies her writing by comparing herself to the biblical women who have praised the Lord:

sis tahdon minäkin	['So, I too want to thank Him']
kuuin waimot pyhätkin	'Like holy women, too'
händ hilian ja myös warhain	'On quiet times and also in the mornings'
kittä kuinga taidan parhain	'to thank Him as well as I can']
(31. stanza)	

Each stanza of Kaisa Juhantytär's first hymn ends with the following refrain: "I can sing Hallelujah, no matter what the world cries out." The refrain is a defiant one: the speaker turns her back on the malicious and loud talk of the people. The first hymn can be read as a manifesto that emphasises women's worth and their right to express themselves, to speak in public and to write down their opinions. The hymn is followed by a comment that clearly points to the womanist theme. It extends the scope of defence women need: "I have written this because many men have said that it is difficult for wom-

en to receive grace.” Again, there is an instance of self-justification.¹¹ Finally, Kaisa Juhantytär explains that she has done her best and hopes that her text carries the messages she has put forward:

ios minä sen otolisexi tehnyt olen. niin minä sen mielelläni tahtoisin, mutta jos se halpa on. niin olen minä kuitengi tehnyt niin palio kuin minä woinu olen.

[‘If I have succeeded to make it suitable, it is something I would have really liked, but if it is unworthy, at least I have done the best I can.’]

Kaisa Juhantytär and Revivalist Movements

Naturally, Kaisa Juhantytär’s notebook did not come about *in vitro*. Her need for self-assertion and the defence of women in general can be seen in the context of revivalism that shook the roles of the clergy and laymen and called for personal, everyday faith and striving for salvation. Kaisa had chosen the genre that was at her disposal: hymns were sung at church, by the sick bed, during wakes and funeral processions, at weddings and gatherings. The awakened could sing for hours, writes M. Rosendal, one of the earliest historians of revivalism in Finland. Besides the official Hymnal, *Siionin virret* (‘Hymns of Zion’) and *Halullisten sielujen Hengelliset Laulut* (‘Spiritual songs for willing souls’) were used in revivalist gatherings (Rosendal 1902:158).¹² “Teach one another with psalms, hymns and spiritual songs,” is proclaimed in the preface of the latter collection. The hymn worked as a channel for Kaisa Juhantytär’s desire to express herself and teach others.

Women had an important role in Finnish revivalism. It starts from a story of a young shepherdess called Liisa Eerikintytär from Kalanti, south-western Finland. In 1756 she was alone in a forest with the cattle, reading a book dealing with the pain of those who were in hell, she became “struck by God.” The book was by Arthur Dent’s *A Sermon on Repentance* (1582), translated into Finnish in 1732 and published in many editions. Liisa Eerikintytär’s conversion started an ecstatic movement in which women leaders were prominent up to the mid-nineteenth century. According to Irma Sulkunen (1999), revivalism had an impact on the history of gender relations, spelling the first phase of women’s organising. In its emphasis on

¹¹ There is a reference to the second book of Maccabees (15:39) which deals with ending a story: “And if I have done well, and as is fitting the story, it is that which I desired: but if slenderly and meanly, it is that which I could attain unto. For as it is hurtful to drink wine or water alone; and as wine mingled with water is pleasant, and delighteth the taste: even so speech finely framed delighteth the ears of them that read the story.” (2 Macc. 38–39.)

¹² The first editions of both collections came out in 1790.

individual spiritual leadership, regardless of the official church and its ministers, it shook the class society as well.

Juliana Söderborg (1745–1799) was one of the well-known revivalist women in western Finland. She is said to have preached at prayer meetings like a minister at the church. Following her model, at least ten women and two men in the town of Pori were known to have preached, in spite of the Conventicle Ban. This regulation issued in 1726 allowed only prayer meetings held with family members. In 1774 Söderborg was taken to court alongside with four maid-servants. When questioned about her permission to preach, she answered that God had given her a gift, and no one could deny her teaching her fellow Christians (Sulkunen 1999:69–71). Kaisa Juhantytär's preface contains the same argument.

Both Siikainen and Noormarkku were regions in which revivalism had had an impact (Wallin 1898:171–173), and Pori was only 17 kilometres from Noormarkku. Revivalist meetings were held in villages not too far away from Kaisa's home. It was also common that people could travel fairly long distances to attend a prayer meeting. Kaisa was Juliana Söderborg's second cousin. Anna Lagerblad (1747–1811), an important female revivalist from Merikarvia, had spent her last years at the village of Otamo where Kaisa was born (Wallin 1905:204–205). It is possible that Kaisa had known these women; at least she had known them by reputation. For example, there were legends attached to Lagerblad: she is said to have saved the church in Pori from fire in 1801 (Wallin 1905:202). According to Irma Sulkunen, Lagerblad knew the Bible and the Hymnal well and had read religious literature. This is apparent in the way she identified herself with biblical stories she joined in her visions and described in letters (Sulkunen 1999:67–68).

There was a new wave of ecstaticism in the 1830s, a movement called "The Jumping Revival" that started around 1827 and continued in to the 1830s. It was characterised by fainting fits, loss of consciousness, prophesying, glossolalia, dancing about, jumping up and down, clapping hands, stamping feet at the prayer meetings (Rosendal 1902:230–232; Heino 1976:38–41). This phenomenon had occurred in parishes near Kaisa's home parish, Noormarkku (Wallin 1898:171–172). Kaisa Juhantytär's name does not appear in the records of the movement, which indicates the fact that at least she could not have taken an active role in the movement. Naturally, this does not exclude the possibility of her having taking part in some gatherings. The Jumping Revival might have elicited Kaisa's desire to express her views in one form or another—a desire that might have been dormant until the year of writing, 1831. Perhaps the friends she mentions in the comment

after the second hymn ('I have written this while missing my friends')¹³ points to people she had met earlier in her life, friends she had made in revivalist circles.

Did Kaisa Juhantytär write to be published? One cannot have a definite answer to this question. One could argue that the paratexts of the notebook as well as the instances of self-justification and references to the reader point to her intention to have her text printed (cf. Tiili 2008:18–19), but the notebook might have been intended for a restricted audience, to be circulated as a manuscript among the like-minded. The third option is that Kaisa Juhantytär wrote for herself only, even though her text manifests a desire to communicate and influence others. Therapeutic motives for writing are apparent.¹⁴ She could have toyed with the idea of showing her texts to others. It is lucky that her notebook survived and found its way into the archives.

Women, Hymns and Literacy

Kaisa Juhantytär was not the only non-elite woman creating hymns. Elias Lönnrot's travelogue from 1828 includes hearsay on Pietists in the province of Häme: "Some of them, having eagerly read the Bible and devotional literature have acquired a great richness of expression. With no preparation they are ready to pray and preach. When they do this, they fluently quote the Bible and elucidate it." Lönnrot (2002:33–34) had been told that a girl had learned to write by herself; she created devotional songs that were highly regarded in her community. Even though Lönnrot quotes hearsay, the stories point to the impact of revivalism on the increase of functional literacy and to the desire to create written texts.

Seamstress Eeva Viberg¹⁵ (1807–1890) from Nakkila is known to have written hymns (Wallin 1905:227–228). Walborg Ikalin (1774–1848) from Pori, later Kankaanpää, had preached in some kind of a trance and afterwards sang hymns of her own (Akiander 1858:295). Margareta Högman (1786–1849),

¹³ Friends are addressed in the second hymn: "I cannot stop remembering you, my dear friends." "I hope you will remember me with love, the kind that Jesus has for you" and "I am sad because we see each other so seldom and talk to one another." There is a reference in the margin of the hymn pointing to the depiction of friendships in the Bible: "He that feareth God, shall likewise have good friendship: because according to him shall his friend be" (Syrach 6:17). "Then Jonathan made a covenant with David, because he loved him as his own soul" (1 Sam 18:3).

¹⁴ The tenth deals with *Ars moriendi*, the fact that everyone has to part from the world, to say farewell to one's children, spouse and friends (Tiili 2008:17–18). There is also a drawing of a corpse lying in a coffin and two quotations from the Book of Job (16: 22; 17:13) and the following comment: "This has been written in sad times, when thinking about mortality."

¹⁵ Also known as Eeva Hypping or Eeva Takala.

a crofter's wife, was the leading figure in a revivalist group called Ystävät ('Friends') in eastern Häme and southern Savo. She was known for her ability to advice and comfort people in spiritual distress. Only one hymn has been attributed to her, beginning with the words "O Jumalan Karitza, Sinä olet vissist viatoin" ('O Christ the Lamb, you really are innocent'), published anonymously in 1834 (Hökkä 2006:113–121).

Being unable to write did not stop women from creating hymns. Helena Lindbom, a widow of a Finnish soldier living in from St Petersburg, travelled to Turku to have her 44 hymns written down and printed in 1859.¹⁶ Maria Heikkinen (1802–1875) from Perttula had dictated 25 hymns to the A. R. M. Creutlein, who had published them in 1861, without mentioning her name (Anttila 1985:490). As many hymns were published anonymously, there have probably been other women who had written or dictated hymns. In addition, not everything that has been printed, has escaped fires and other forms of destruction. Hymn production *from below* by both men and women is a topic well worth research, as a vernacular literacy practice (Davíð Ólafsson 2012).¹⁷

Kaisa Juhantytär and other Finnish women composing hymns naturally have international counterparts. From the sixteenth to the eighteenth century, the revivalist movements had made it possible for women to engage themselves in new ways. Particularly radical Pietist and Herrnhutian women started to act and speak in public (Öhrberg 2003:126; Lindgärde 1993:180–183). Reading and writing were part of and contributed to the individual religiosity aroused by revivalism. The focus on the inner world, conversion and the practice of prayer meetings channelled literate expression towards diary, autobiography and hymn (Sulkunen 1999; see also Liljewall 2002:226–227). Margaret Ezell, among others, has paid attention to the seventeenth-century Quaker women who produced a variety of texts to be shared by others—letters, prefaces to their friends' texts, prophetic warnings, responses to their critics, testimonies.¹⁸ They knew their Bible well and were aware of the hostile attitudes towards women:

¹⁶ Helena Tuomaantytär Lindbom, *Sionin lasten riemulliset juhlayirret*, Turku: Granlund, 1859.

¹⁷ Eeva-Liisa Bastman (former Tiili) from the University of Helsinki is writing a doctoral dissertation on the poetics of nineteenth-century vernacular hymns in Finland.

¹⁸ "Before Quaker censorship was imposed, we find women producing texts for six essential purposes: inspirational epistles to Friends, prefaces to Friend's books, appeals to the unconverted, prophetic warnings about authority, rebuttals to attackers, and personal testimonies of persecution and faith. Depending on the perceived audience, the women's use of language in these forms is strikingly different" (Ezell 1996:141).

It was probably the epistles of Saint Paul that these lower- and middle-class women used as their model of epistolary style and purpose. [...] these early woman writers found a literary model through which to express their anger at the wrongs suffered at the hands of contemporary society, their loyalty to the beleaguered and persecuted flock, and their passionate faith that the dawning of a new age was coming to the Children of Light (Ezell 1996:141–142).

SOURCES AND LITERATURE

Manuscripts

Notebook of Kaisa Juhantytär. The archives of the Kotikielen Seura at the Literary Archives of the Finnish Literature Society.

Eeva-Liisa Tiili, Kaisa Juhantytär ja virren poetiikka. Kotimaisen kirjallisuuden pro gradu-tutkielma. Helsingin yliopisto 2008. [An unpublished M. A. thesis.]

Literature

Akiander, Matth. 1858. *Historiska Upplýsingar om Religiösa rörelserna i Finland i äldre och senare tider*. Del 2. Helsingfors: Kejserliga Alexanders-Universitet.

Anttila, Aarne 1985. *Elias Lönnrot. Elämä ja toiminta*. Helsinki: SKS.

David Ólafsson 2012. Vernacular Literacy Practices in Nineteenth-Century Icelandic Scribal Culture. In: Ann-Catrine Edlund (ed.), *Att läsa och att skriva. Två vågor av vardagligt skriftbruk i Norden 1800–2000*. Umeå: Umeå universitet & Kungl. Skytteanska Samfundet. (Nordliga studier 3; Vardagligt skriftbruk 1.) Pp. 65–85.

Ezell, Margaret J. M. 1996. *Writing Women's Literary History*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.

Fet, Jostein 2003. *Skrivande bønder. Skriftkultur på Nord-Vestlandet 1600–1850*. Oslo: Det Norske Samlaget.

Fernández, James D. 1992. *Apology to Apostrophe. Autobiography and the Rhetoric of Self-Representation in Spain*. Durham & London: Duke University Press.

Genette, Gérard 1997. *Paratexts. Thresholds of Interpretation*. (Translated by Jane E. Levin. Foreword by Richard Macksey.) Cambridge: Cambridge University Press.

Gimnes, Steinar 1992. Nyare genreteori och norsk genrehistoriska nedslag. In: Christoffer Tigerstedt, J. P. Roos & Anni Vilkkö (eds.), *Självlbiografi, kultur, liv. Levnadshistoriska studier inom human- och samhällsvetenskap*. Stockholm: Brutus Östlings bokförlag Symposion. Pp. 63–80.

Hall Gailey, Jeannine 2008. Why we wear masks? In: *Poemeleon. A Journal of Poetry* 3 (1) Summer. <http://www.poemeleon.org/gailey-why-we-wear-masks-essay/>; access date 28 December 2013.

Heino, Harri 1976. *Hyppyherätys. – Länsi-Suomen rukoilevaisuuden synnyttäjät*. (Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 99.) Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura.

Hökkä, Tuula 2006. *Margareta Högman. Ystävälliike ja arkkiivirsi*. Helsinki: Studio Arkki.

Kauranen, Kaisa 2013. Mitä ja miksi kansa kirjoitti? In: Lea Laitinen & Kati Mikkola (eds.), *Kynällä kyntäjät: Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*. Helsinki: SKS. Pp. 19–54.

- Kuismin, Anna 2013. From family inscriptions to autobiographical novels: Motives of writing in grassroots life stories in 19th-century Finland. In: Anna Kuismin & M. J. Driscoll (eds.), *White Field, Black Seeds: Nordic Literacy Practices in the Long Nineteenth-Century*. Helsinki: Finnish Literature Society. Pp. 101–119.
- Kuismin, Anna & Driscoll, M. J. 2013. Exploring the Processes and Practices of Literacy in Nordic Countries. In: Anna Kuismin & M. J. Driscoll (eds.), *White Field, Black Seeds: Nordic Literacy Practices in the Long Nineteenth-Century*. Helsinki: Finnish Literature Society. Pp. 7–13.
- Laitinen, Lea & Mikkola, Kati (eds.) 2013. *Kynällä kyntäjät: Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*. Helsinki: SKS.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko 2007. Suomalaisten kirjalliset taidot autonomian kaudella. In: *Historiallinen aikakauskirja* 105 (4). Helsinki: Historian ystävien liitto. Pp. 420–443.
- Liljewall, Britt 2001. *Självskrivna liv: Studier i äldre folkliga levnadsminnen*. Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Liljewall, Britt 2002. 'Self-written lives' or Why did peasants write autobiographies? In: Klaus Lorenzen-Schmidt & Joachim Björn Poulsen (eds.), *Writing peasants: Studies on peasant literacy in early modern Northern Europe*. Gylling: Landbohistorisk selskab. Pp. 210–238.
- Lindgärde, Valborg 1993. Efter dig mitt hjärta suckar. Kvinnliga psalmförfattare i Danmark och Sverige under 1600- och 1700-talen. In: Elisabeth Möller Jensen (ed.), *Nordisk kvinnolitteraturhistoria*. Del I:1 Guds namn. <http://nordicwomensliterature.net/sv/article/efter-dig-mitt-hj%C3%A4rta-suckar#article>; access date 28 December 2013.
- Lönnrot, Elias 2002. *Vaeltaja: Muistelmia jalkamatkalta Hämeestä, Savosta ja Karjalasta 1828*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Mikkola, Julle 1996. *Elettiinpä ennenkin kun Otamolla oltiin*. Siikainen: Otamon kylätöimikunta.
- Mäkinen, Ilkka 2007. Kirjoitustaidon herättämiä epäluuloja 1800-luvun Suomessa. In: *Historiallinen aikakauskirja* 105 (4). Helsinki: Historian ystävien liitto. Pp. 402–419.
- Nilsson Brügge, Anne 1993. Inspirationen heter Gud. Om Lina Sandell, Betty Ehrenborg-Posse och Charlotte af Tibell. In: Elisabet Möller Jensen (ed.), *Nordisk kvinnolitteraturhistoria*. Del II Fadershuset. <http://nordicwomensliterature.net/sv/article/inspirationen-heter-gud#article>; access date 28 December 2013.
- Öhrberg, Anna 2003. "Uti din brudgums blod". Kön och retor inom svensk herrnhutism. I: *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 25: 3–4. Lund: Forum för kvinnliga forskare och kvinnoforskning. Pp. 113–127.
- Rosendal, M. 1902. *Suomen herännäisyyden historia XIX:llä vuosisadalla. Ensimmäinen osa 1796–1835*. Oulu: Herättäjä.
- Sulkunen, Irma 1999. *Liisa Eerikintytär ja hurmosliikkeet 1700–1800-luvulla*. Helsinki: Gaudeamus. Hanki ja jää.
- Wallin, J. W. 1898. Piirteitä hengellisen elämän kehityksestä Pomarkussa. In: *Suomen kirkkohistoriallisen seuran pöytäkirjat liitteineen 1892–1897*. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura. Pp. 169–194.
- Wallin, J. W. 1905. Herännäisyyden vaiheista Porissa ja Porin tienoilla, etenkin entisessä Ulvilan kirkkoherrakunnassa. In: *Suomen kirkkohistoriallisen seuran pöytäkirjat liitteineen IV. 1903–1904*. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura. Pp. 193–244.

Electronic sources

<http://www.kotikielenseura.fi/arkistot/KKSarkisto250608.pdf>; access date 28 December 2013.

Koivumäki. Långfors. <http://sukujuttu.suntuubi.com/?cat=10>; access date 11 December 2012.

<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/henkilo.php?id=9269>; access date 11 December 2012.

The New Revised Standard edition of the Bible. <http://www.biblestudytools.com/nrs/>; access date 11 December 2012.

http://st-takla.org/pub_Deuterocanon/Deuterocanon-Apocrypha_El-Asfar_El-Kanoneya_El-Tanya__5-Wisdom-of-Joshua-Son-of-Sirach.html; ; access date 11 December 2012.

<http://www.sacred-texts.com/bib/apo/ma2015.htm#039>; access date 11 December 2012.

Other sources

Information given by Markku Tarkkio on Kaisa Juhantytär's genealogy 24 October 2008.

KARIN STRAND

"Mitt liv skall jag förtälja för Eder uti sång"

Om förhållandet mellan liv och text i
blindvisor: exemplen Karl Joelsson och
Viktor Lindrot

"Mitt liv skall jag förtälja för Eder uti sång." ['Let me tell you my life in a song.'] On the Relationship Between Life and Lyrics in Beggar Verses of the Blind

Blind songs, e.g. beggar verses of blind people, are a kind of printed ephemera that has been largely neglected within folk music and popular song research, even though they represent a geographically and historically widespread phenomenon in Sweden. Consequently, little is known about the creation process of the songs, as well as the life contexts of their protagonists. This article argues that the prints and verses are a suggestive source material in a number of ways; most importantly by giving voice to the non-privileged, sensory deprived as social subjects. Written by or attributed to blind persons (mostly male), the purpose of the songs was to earn a living, telling the misfortune of the protagonist's life in the form of versified autobiographies, generally put in the first person. How does the song's story relate to the actual life lived, given the demand of the lyrics to be touching and selling? Making a couple of case studies, the article discusses several aspects of the relationship between life and song, including matters of the life of the songs themselves.

KEYWORDS: printed ephemera, blind songs, beggar verses, street ballads, chap books, autobiography

I skillingtryckens rika flora av visgenrer och texttyper som söker tilltala den breda publiken finns en sorts visor som på ett mycket direkt sätt vädjar till köparen: tiggарverser. I dessa berättar sinnesberövade, invalider, hemlösa och, så småningom, arbetslösa personer – nästan uteslutande män – om sitt liv och sitt olycksöde i första person. Trycken såldes av den drabbade själv eller via ombud på gator, torg och marknadsplatser där visorna ofta också föredrogs till lämplig melodi.

Bland tiggарversernas subjekt dominerar synskadade och blinda personer och detta till den grad att det finns fog att urskilja visorna som en egen kategori.¹ Dessa *blindvisor* är en tryckt texttradition som i form av klagovisor och små versifierade självbiografier går tillbaka till åtminstone tidigt 1700-tal i Sverige. Även i övriga Skandinavien förefaller blindvisor ha varit ett utbrett fenomen, om än ämnet inte specifikt utforskats.²

Att (låta) författa och trycka blindvisor var alltså ett sätt att försörja sig. Som handelsvara hade vistrycken konkreta fördelar genom att vara både lättsålda och lättburna. Trots att gatumusicerande, visförsäljning och allmänt lösdriveri bland blinda motarbetades av det offentliga samhället och den filantropiska rörelsen för blindas väl var försäljningen av blindvisor ett geografiskt utbrett fenomen som fortlevde långt in i modern tid.³ Att döma av bevarade tryck hade dessa visor, tillsammans med verser av arbetslösa och hemlösa, sin storhetstid under 1920- och 30-talet. De fortsatte dock att

¹ Det material som ligger till grund för den vidare materialdiskussionen är de (i skrivande stund) ca 450 blindvisor som i original eller kopia finns i Svenskt visarkiv och som är registrerade och sökbara i en särskild deldatabas i arkivet. För utförlig diskussion om bestånd och materialavgränsningar, se Strand 2013:94–96.

² I synnerhet tycks ett stort antal blindvisor ha getts ut i Danmark under 1800-talet, att döma av stickprov i Palsbos skillingtrycksamling i Dansk Folkemindesamling (DFS) i oktober 2012. Samlingen om 27 000 tryck saknar emellertid ämnesregister varför en systematisk genomgång vore klargörande. I Norge utmärker sig visserligen inte blinda särskilt som utgivare av tiggарverser, men ingår i den brokiga grupp av socialt utsatta och geografiskt mobila individer som Velle Espeland (2007) diskuterar i samband med norska tiggарvisor och deras subjekt. Repertoaren bland dessa bostadslösa, resande, luffare och invalider är enligt Espeland (2007:60) dialektisk, bestående av ömsom ömkliga livsskil-dringar för "tiggartekniska" syften, ömsom vandringsvisor som romantiserar friheten.

³ För utredningar om såväl myndigheters som filantropers inställning till blindas musicerande och visförsäljning, se Förhammar 1995 och Olsson 2010.

författas, tryckas och spridas ända in på 1960-talet, alltså långt efter det att övriga vistryck av skillingtryckstyp hade klingat av.⁴

Blindvisor har med andra ord en flerhundraårig historia i Sverige. Över tid har genren naturligt nog undergått formmässiga och innehålls-
liga förändringar, där den viktigaste diakrona tendensen är förskjutningen
från andlig till social förståelseram i skildringen av olycksödena. Fram till
1800-talets början är det vanligt att huvudpersonerna omskriver sin blind-
het som en Guds aga eller prövning. Ju längre fram i tiden man kommer
desto mer explicit blir den sociala nöden och de materiella konsekvenserna
av sinnesförlusten.

Folkliga självbiografier

Självbiografen som genre och förståelseram signaleras ofta redan i tryckens
och visornas titlar med begreppsvariationer som "livsskildring", "levnads-
beskrivning", "mitt levnadsöde" och "mitt livs tragedi". Detta gör det möj-
ligt att betrakta blindvisorna som ett utslag av den vidare materialkategorin
folkliga självbiografier.

Att berömda och uppburna personer skriver om sitt liv har i alla tider
varit legitimt, efterfrågat och snarast förväntat. Att en obemärkt och obe-
sutten person skriver sin biografi har, åtminstone fram till 1900-talets förra
hälft, setts som mer anmärkningsvärt. Ändå har detta förekommit i relativt
stor utsträckning, både i publicerad och privat form. I sin studie av folkliga
levnadsminnen författade under "det långa 1800-talet" urskiljer historikern
Britt Liljewall (2001) några vanliga motiv bakom dessa skildringar.⁵ Skrivand-
et behövde nämligen ofta legitimeras av någon större sak eller yttre behov:
att skriva om sig själv som ett självändamål vore en förhåvelse. Bland dessa
motiv identifierar Liljewall ambitionen att skapa ett eftermäle, att ge råd till
kommande generationer, att underhålla, att vittna om religiös omvändelse
eller att dokumentera det egna livet mot bakgrund av tidens intresse för
folkminnesinsamling (2001:17–43).

Ett av de vanligaste incitamenten till folkligt levnadstecknande var
att ha levt ett avvikande liv, med extrema eller åtminstone ovanliga soci-

⁴ Se vidare Strand 2013:92f. Även i Norge trycktes tigarverser långt fram under 1900-ta-
let, och även där genererade 1930-talets arbetslöshet en mängd tryck. Så sent som i slutet
av 1960-talets såldes t.ex. i Oslo ännu trycket "Hjelp en arbeidslös stakkar" (Espeland
2007:64).

⁵ "Det långa 1800-talet" syftar på perioden från ca 1775 till ca 1915, alltså från upplysnings-
tänkandets genombrott fram till första världskriget, en period som i västvärlden sam-
manfaller med industrialisering och modernisering. Uttrycket brukar förknippas med
den engelska historikern Eric Hobsbawm och hans periodisering av västerlandets mod-
erna historia (Liljewall 2001:47 samt not 7 i kap. 2).

ala erfarenheter (Liljewall 2001:28–29). Bland dessa författare märks kriminella, emigranter, äventyrare och krymplingar. Just fysiska (och psykiska) handikapp skapade annorlunda liv som relativt tidigt gav legitimitet åt det folkliga levnadstecknandet. Mot denna bakgrund kan vi också betrakta de tryckta blindvisorna.

Sedda som folkliga självbiografier lyder blindvisorna under särskilda villkor. Det mest anslående är det direkta ärendet att inbringa pengar till en ekonomiskt behövande, och detta av skäl som är visans själva huvudmotiv – det egna handikappet. I likhet med andra självbiografiska tiggarter är det alltså bokstavligt talat fråga om att sälja sin historia, vilket naturligtvis sker i ordalag och enligt en dramaturgi som ska vädja till publikens medkänsla.

Den typiska blindvisan berättar i valda tablåer, med retoriska grepp och med ett bildspråk som är likartat visorna emellan.⁶ Detta formelartade och i viss mån kollektiva berättande individualiseras dock i de olika personernas tryck med uppgifter som personnamn, hemort och datum för incidenten, ibland även med fotoporträtt och avskrifter av läkarintyg. Dessa unika upplysningar tjänar som äkthetsmarkörer för såväl framställningens som handikappets sanningshalt. Autenticitetsbetygelsernas funktion tycks vara tvåfaldig. Det handlar både om att skärpa texternas angelägenhet och suggerera ett emotionellt engagemang hos publiken och om att bemöta den utbredda uppfattningen om visförsäljning som ett utslag av simpel lättja och motvilja till hederligt (kropp)sarbete.⁷

Skalan mellan bettleri och handel kan vara glidande i många fall, vilken även Velle Espeland (2007:60) påpekar ifråga om norska förhållanden. Att erbjuda en aldrig så enkel vara till försäljning var inte bara ett mindre förnedrande alternativ än att tigga öppet, utan också ett sätt att hålla sig på rätt sida lagen. Sedan den så kallade *tiggarstadgan* avskaffades år 1847 förbjöds tiggeri nämligen även på hemorten, vilket dittills hade varit undantaget det vidare förbudet mot bettleri.⁸ Att Kungliga bibliotekets samling av tiggarter, där de flesta av landets bevarade blindvisor förvaras, tar sin början år 1850 talar för en reell ökning eller åtminstone ett diskursivt formerande av detta slags tryck vid denna tid, vilket kan ha ett samband med lagändringen.

Som vardaglig skriftbruksartefakt är dessa levnadsskildringar intres-

⁶ För diskussion om stildrag och struktur i blindvisor, se Strand 2013:103–110.

⁷ Misstänkliggörande av tiggares motiv tycks ständigt aktuellt. Jfr t.ex. debatten om gatutiggare i Stockholm våren 2013 som den uttrycks i dagstidningar, på nätbloggar och i chatforum.

⁸ Tiggarstadgan som inrättades 1698 förbjöd tiggeri utanför den egna hemsocknen men medgav det på hemorten (*Nordisk familjebok* 1892, uppslagsord "Tiggeri").

santa genom att de är formulerade inifrån blindas och synskadades perspektiv – de flesta former av skriftbruk förutsätter ju annars fungerande syn. Som *motiv* i litteraturhistorien möter vi visserligen många blinda – ofta i emblematiske roller som siare och barder –, men som *sociala subjekt* med en egen röst är de minst sagt sällsynta i skriftliga framställningar.

En ytterligare egenhet med dessa tiggarsversers livsberättelser är att de är författade i visans form: det är fråga om strofiska, versifierade, sångbara texter. Ibland men långt ifrån alltid anges en melodianvisning som texten skulle sjungas till. Utan säkra belägg för att alla texter i genren verkligen har sjungits omtalar jag dem som visor, vilket också får stöd i att berättarjagen själva ofta refererar till texterna som "sång" och "visa".⁹

Två rallaröden

Det finns som antytts flera intressanta aspekter av denna självbiografiska bruksvers som förtjänar närmare belysning. I artikeln är det förhållandet mellan visa och liv som står i fokus, och detta på flera plan. Jag undersöker utifrån ett par exempel hur vistexterna relaterar sig till det verkliga liv de säger sig skildra. Med stöd i andra källor än visans får vi en klarare bild av visans självframställan och samtidigt en bredare bakgrund till huvudpersonens liv utanför vistrycket. Det är det yttre livet som här står i fokus; de konkreta händelserna och hur dessa representeras för presumtiva köpare. Huvudpersonernas inre liv, deras identitet och självbild kan vi endast spekulera om men frågor om identitet och identifikation aktualiseras desto mer påtagligt när det gäller traditionsbärares engagemang i vissa visor. En mer konkret sida av saken rör de praktiska bestyren kring visornas tillkomst och frågan om upphovsmannaskap. Vem författade egentligen de synskadades självbiografiska texter? Hur gick försäljningen till och hur såg försörjningen i övrigt ut för dessa personer? En tredje vinkling på förhållandet mellan sång och liv är frågan om visornas liv: stannar sångerna innanför trycket eller lever de vidare? Hur förhåller sig i så fall den traderade visan till det en gång tryckta originalet?

För att söka svaret på dessa frågor gör jag en smärre komparativ fallstudie utifrån ett par tiggarsverser från 1900-talets början, visor som attribueras två av de hundratals huvudpersoner som figurerar i bevarade tryck från dessa år. Exempelen är valda dels på grund av att de är typiska och representativa för genren vid denna tid med avseende på form och innehåll, dels för att de, som vi ska se, är tacksamma att jämföra. Ett prosaiskt men inte oviktigt skäl till urvalet är att båda personerna har omskrivits av andra. Tryckets

⁹ Se t.ex. standardrader som "En visa vill jag sjunga" och "Jag slutar nu min visa" vilka i variationer ofta förekommer i inlednings- resp. avslutningsstroforna i denna genre.

utsaga om personernas liv kan därför ställas mot fylligare eller åtminstone alternativa bilder. I båda fall har närstående personers hågkomster i brev och telefonintervjuer kunnat kasta kompletterande ljus och ibland korrigera faktafel i den tryckta visan. För analysen av visornas liv i traditionen jämförs de tryckta originaltexterna i förekommande fall med nedtecknade och klingande belägg i form av handskrivna visböcker och traditionsinspelningar i Svenskt visarkiv.

De levnadsöden och visor som undersöks är Karl Joelssons (1870–1954) och Viktor Lindrots (1876–1953), två livslopp som till det yttre har påfallande likheter. Båda personerna är män födda på 1870-talet, en generation som utmärker sig i det tidiga 1900-talets blindtryck.¹⁰ Både Joelsson och Lindrot fick sina handikapp i vuxen ålder, närmare bestämt i sina respektive värv som rallare i samband med sprängning. En ytterligare men mer slumpartad överensstämmelse är att båda vid närmare efterforskning visar sig komma från samma trakt: orten Vissefjärda i Småland, i sydvästra delen av Kalmar län. Ingenting tyder dock på att de var bekanta, eller att deras vägar ens ska ha korsats. Joelsson arbetade ett tiotal år i Amerika innan han där ådrog sig sin skada kring år 1910, Lindrot verkade i Västsverige vid tiden för sin olycka år 1901 och befann sig även sedan han flyttat tillbaka till hemtrakten vissa perioder på resa.

Joelssons och Lindrots visor får med sina inbördes likheter och skillnader exemplifiera och konkretisera variationer inom blindvisan i Sverige vid denna tid, en genre som alltså nästan undantagslöst ägnas manliga levnadsöden.¹¹

Karl Joelsson och "Invalidens klagan"

Karl Joelssons olycksöde finns skildrat i en visa betitlad "Invalidens klagan" ("Mitt liv skall jag förtälja för Eder uti sång") som förutom det odaterade första trycket utkom i ytterligare två upplagor, tryckta i Nybro 1923 resp. 1928. Visan har 18 strofer och inleds med något som är vanligt i denna genre: att man presenterar själva sångakten, ber om en stunds uppmärksamhet och förbereder publiken på en sorglig – och självupplevd – historia.¹²

¹⁰ Även Hjalmar Wiede, blindsångare, entreprenör och föregångsman inom blindrörelsen, var född på 1870-talet, likaså musikanten Per Selander ("Blind-Pelle") vars stormiga liv finns belagt i en självbiografi på prosa (Selander 1991 [1913]).

¹¹ Se dock Strand 2014 där det fåtal visor som författats av eller attribuerats blinda kvinnor diskuteras.

¹² Citerade strofer är avskrivna ordagrant från trycket. Strofernas numrering är dock mitt tillägg.

Invalidens Klagan

MITT liv skall jag förtälja för Eder uti sång,
Ty när som minnet vaknar blir annars tiden lång.
För mina dagar mörka och tunga endast är,
Därföre nu jag beder bliv mig i sången när.

Än minns jag barndomsåren som uti hast förflöt,
När uppå dem jag tänker en sorgsen tår frambröt.
Hur olikt är nu livet som förr var ljus och glatt,
Jag har nu föga glädje, nej allt sig bytt i natt.

Och när som barnaskorna jag hade slitit ut,
Jag måste ut i världen som mången ann' förut.
Jag ville pröva lyckan men mig hon gäckat har,
Dock tacka vill jag Herren, mitt liv jag än har kvar.

Jag var nog knappast fyllda mer än en femton år,
När som jag skulle börja kämpa striden svår.
Mot grymma hårda ödet det överallt man fann,
Ni ock kanhända känner det tryck som ställs på man.

Pris 25 öre

Figur 1. Karl Joelssons "Invalidens klagan" i ett odaterat tryck från tidigt 1910-tal.

1. Mitt liv skall jag förtälja för Eder uti sång,
 Ty när som minnet vaknar blir annars tiden lång.
 För mina dagar mörka och tunga endast är,
 Därföre jag nu beder bliv mig i sången när.

Jaget minns de ljusa barndomsåren som står i kontrast till nuet, beskriver uppväxten och svårigheten att skaffa försörjning, och tanken som därur föds att söka sig till "västern", vilket här ska utläsas som Amerika. Flytten sker, och de efterföljande stroferna uppehåller sig först vid det järnvägsarbete som introduceras, därefter vid den svåra olycka i vilken Joelsson blev "sönderslagen utav en dynamit" och därmed berövades synen, hörseln och båda händerna. Han överlevde mirakulöst, men överväger om inte döden hade varit att föredra framför tillvaron som stympad:

7. Vi voro några stycken som hade börjat på,
 Ett arbete vid järnväg, den färdig snart skall stå.
 Men mig blev icke unnat att hålla på till slut,
 Nej, här blev jag en krympling, ja det ni vet förut.

8. Ja, blott en kort tid efter sen jag had' kommit hit,
 Jag blev ju sönderskjuten utav en dynamit.
 Den som jag skulle flytta dit där man håller på,
 Att spränga och att borra att allt skall färdigt stå.

9. Och liksom blixten ilar från molnfri himmel ut,
 Så fort det hela hände, mitt liv dock ej tog slut.
 Dock kanske bättre varit jag icke hade mer,
 Fått skåda ljusa dagen, för mig ej livet ler.

Den drastiska skildringen av lemlästningen övergår i beskrivningen av den långa väntan innan sjukvårdshjälp kom till platsen och Joelsson kunde bli förd till sjukhus. Resterande strofer skildrar hur livet gestaltar sig efter olyckan. Nu väntar hjälplöshet, beroende av ledsagande kamrat och återvändande till barndomshemmet och föräldrarnas beskydd:

16. Till gamla Sverige nu jag på resa stadder är,
 Hem till min far och moder, de mig dock håller kär.
 Och nu med deras tillhjälp mitt liv jag leva får,
 Jag åter blivit barnet som söker moders vård.

Den allra sista strofen presenterar huvudpersonen med namn, och avslutar med det för denna bruksvers så typiska urskulandet över sitt eget tillkortakommande som skald:

18. Jag kanske ock skall nämna för Eder om mitt namn:

Karl Joelsson jag heter, min visa den är sann.

Och kanske Ni mig känner, Ni då om allt ju vet,

Då får jag sluta dikta jag är ej nå'n poet.

Så långt visans version om Joelssons olycksöde. Som antytts upptas halva texten av den livsförändrande olyckan och dess konsekvenser, alltså själva orsaken till den sociala nöd som har föranlett visan. Men vad hände sedan? Och vem skrev egentligen texten till denna självbiografi, givet det faktum att Joelsson själv vid det laget saknade såväl syn som händer?

Figur 2. Karl Joelsson på sin ålderdom. Foto ur tidningen Se 8/1950.

Livet utanför visan

Hos Eders Kongl. Majt^s får jag i underdånighet anhålla, att för bättre utkomst få öfverflytta till Amerika där jag har anförvandter som inbjudit mig och lofvat mig bättre lefnadsvillkor än hvad jag kan ernå härhemma. Nödig medel i och för öfverresan har jag att förfoga öfver. Prästbetyg får jag härhos i underdånighet bifoga.

Lassamåla i Wissefjärda af Kalmar län den 7 februari 1900.

Carl Gustaf Joelsson Lindberg¹³

Med dessa ord ansökte den då 30-åriga Karl Joelsson om tillstånd hos kungen för att resa till Amerika.¹⁴ Han hade vid det laget haft olika arbeten sedan han som 17-åring lämnade uppväxtorten Lassamåla för att ta tjänst som båtsman på Alsjö no 1. I samband med det tog han tillfälligtvis efternamnet *Lindberg* (Elmgren & Peterson 1996:68). Året därpå, år 1888, flyttade han till Karlskrona några år och återvände sedan till Lassamåla, nu med titeln bevärringsman. Uppenbarligen var det svårt med försörjningen vilket föranledde planerna på en flytt till Amerika. Ansökan ovan beviljades, och Joelsson kunde avresa kort därefter.

Vistelsen i Amerika skulle bli drygt tio år lång. Joelsson arbetade i gruvor och vid järnvägen i tunga men inkomstbringande jobb på olika platser i landet. Olyckan som gjorde honom till invalid skedde i samband med sprängning av en järnvägstunnel utanför Minneapolis (Alatolo & Schweitz 1950:19). En kamrat ska ha ropat efter fler patroner vilka låg på en ring runt elden på en stor, flat sten. Joelsson böjde sig ner och tog dem i händerna då plötsligt alla 18 hattar brann av, varvid han "slängdes som en vante genom luften, flera hundra meter" (Alatolo & Schweitz 1950:19).

Joelsson opererades i flera dagar och klarade livet, men båda armarna fick amputeras vid halva underarmen, synen förlorades sånär som på ledsyn på ena ögat och han blev i det närmaste döv (Elmgren & Peterson 1996:70). I detta skick återvände han till sitt föräldrahem. Väl hemma började han åka runt på marknader och visa upp sig, berätta om sin olycka och sälja vistrycket med sången om sitt öde för 25 öre styck. Visan trycktes sedan om två gånger under 1920-talet.

Trots sitt tillstånd gifte sig Joelsson några år efter hemkomsten med en kvinna från trakten, en Johanna Sofia Johannesdotter. Paret fick två barn: Elsa född 1914 och Harry född 1916 (Elmgren & Peterson 1996:70). Äktenskapet blev dock inte så långvarigt. Frun blev svårt sjuk och Joelsson blev

¹³ Kopia på brev, donerad av Joelssons dotterson (SVA:s kopiesamling).

¹⁴ Långt ifrån alla emigranter behövde söka tillstånd hos kungen; i Joelssons fall torde det ha att göra med att han var soldat.

änkling redan år 1923, vid 52 års ålder. Dottern Elsa som då bara var 9 år fick sköta det mesta i hemmet, och ta över vården om fadern. Familjen levde på Joelssons pension från Amerika, och vissa inkomster från vistrycket. Enligt dottersonen lät Joelsson tillverka två krokar att fästa i armstumparna och kunde på så vis utföra en del sysslor, bland annat slå med lie.¹⁵

När dottern senare bildade familj fick Joelsson följa med som inneboende. Dottern skötte honom i hemmet i princip livet ut, vid sidan om de fem egna barnen. Denna insats var något hon belönades för genom en utmärkelse av De dövas riksförbund och också något som uppmärksammades i ett bildreportage i tidningen *SE* år 1950. I reportaget ligger fokus på hur vardagslivet med faderns många handikapp ter sig för familjen, men även Joelssons äventyr och olycka i Amerika nämns. De allra sista åren av sitt liv tillbringade Joelsson på ålderdomshemmet i Bussamåla där han avled 1954.

Visans tillkomst

Det finns inte mycket dokumenterat om författandet av och de praktiska bestyren kring de blinda amatörernas visor. I vistrycken formuleras upphovsmannskapet uttryckligen eller indirekt som att det är den blinde själv som författat levnadsminnena men frågan är hur bokstavligt detta ska uppfattas.

Velle Espeland (2007:61ff.) menar utifrån norska förhållanden att tiggervisorna ofta var verk av namngivna författare, även om de i några få fall kunde vara självdiktning.¹⁶ Att framställa visorna som tiggarens personliga diktning menar Espeland var förmånligt för både tiggarna och förläggarna, varför den verkliga författarens namn sällan röjdes. En och samma visa kunde därmed användas av flera olika personer, under deras respektive namn.

Att en och samma text med endast smärre variationer och individualiseringar förekommer i olika personers tryck är ett fenomen som även gäller svenska blindvisor. En del visor är så snarlika sinsemellan att de snarast kan betraktas som varianter av en och samma visa.¹⁷ Tillvägagångssätten har dock varit många varför det inte går att generalisera utan ytterligare empiri i form av fallstudier av individuella sammanhang. Först då kan vi få en mer sammansatt bild av textproduktionens variationer inom denna genre.

Beträffande upphovet till Karl Joelssons visa vet dottersonen Stig Elmgren besked. Enligt honom författades inte texten av Joelsson själv utan av

¹⁵ Telefonintervju med dottersonen Stig Elmgren 2012-06-08; anteckningar i förf:s ägo.

¹⁶ Som exempel nämner Espeland (2007:61) den spridda "Stakkels Gut" ("Fattiggutten sang") som skrevs av prästen, psalmdiktaren och upptecknaren M. B Landstad år 1837.

¹⁷ Ett exempel är "I dystra (tysta) ensamheten" som i bevarade tiggerverser från 1910- och 1920-talet tillskrivs åtminstone tre olika författare: J. E Harladsson, Hjalmar Johansson resp. Blande Oscar.

en vän i granngården vid namn Oskar Söderkvist, vilken ska ha diktat visan efter Joelssons berättelse. Stoffet är med andra ord Joelssons men den poetiska bearbetningen av berättelsen stod kamraten för, formulerad utifrån Joelssons perspektiv i första person.

På trycket står ingen melodiangivelse, men den melodi som användes var enligt Elmgren "Kors på Idas grav". Om detta är riktigt är det inte fråga om någon perfekt metrisk överensstämmelse mellan text och melodi men möjligen kunde texten sjungas lite friare.

Visan trycktes upp snart efter hemkomsten från Amerika, det vill säga tidigt 1910-tal. Enligt Elmgren tog sig Joelsson tillsammans med en annan kamrat som ledsagare, en Axel Pettersson ("Axel på Målen"), till olika marknadsplatser i trakten, däribland Nybro marknad. På marknaderna visade Joelsson upp sig och sålde trycket, däremot sjöng han inte visan vare sig ute eller hemma, enligt Elmgren. Detta trots att han annars sjöng en del i hemmet.

Viktor Lindrot och "Blinde Lindroths sång"

Viktor Lindrot (ibland Lindroth eller Linderoth) är en annan rallare vars synförlust blivit föremål för en tigarvisa i självbiografisk form. Visan skrevs 1902 och trycktes troligen strax därefter.¹⁸ Visan har 16 strofer och inleds liksom Joelssons med att introducera sången som en dyster berättelse, direkt ur livet:¹⁹

1. Mig lyster ej att sjunga, men tiden den är lång,
och dagarna är tunga för mig, förutan sång.
Ty jag hör till de många, som glädjen svikit har
och mörka dagar långa, för mig stå endast kvar.

Andra och tredje strofen antyder en lycklig ungdom i vilken "ödets hand" ingripit. Blindheten omnämns och beklagas i allmänna ordalag men innan skildringen av själva olyckan väntar först en liten utveckling i form av en olycklig ungdomskärlek i femte och sjätte strofen. I sjunde strofen sker en sorts omstart – "Men dock hvad båtar klaga, jag börjar väl på nytt" – inför visans huvudberättelse. Här introduceras arbetslivet, närmare bestämt rallaryrket, varefter olyckan skildras med korthuggen konkretion:

¹⁸ Trycket från 1910 (i kopia i SVA) implicerar att det är fråga om ett omtryck: "Vik, 1902" anges som ursprung i slutet av visan. För ett tidigare tryck talar också det faktum att Lindrot omvittnat började sälja sin visa senast 1908. Det förmodade originaltrycket saknas dock i SVA:s och KB:s samlingar.

¹⁹ Citerade strofer är avskrivna ordagrant från trycket. Strofernas numrering är dock mitt tillägg.

Blinde Lindroths Sång.

Melodi: Vid Stockholms redd, vid Skeppsbron.

Mig lyster ej att sjunga, men tiden den är lång
och dagarna är tunga för mig, förutan sång.
Ty jag hör till de många, som glädjen svikit har
och mörka dagar långa, för mig stå endast kvar.

Jag stod uti min blomning, uti min ålders vår,
min lycka var fullkomlig, af sorg fanns ej ett spår.
Men ödets hand mig gripit, min framtid krossad är.
O, Gud! Hvad jag har lidit på plågans läger här.

Hvad är väl kroppslig smärta, mot själens djupa kval
och visshet i sitt hjärta om framtid mörk och kal.
Få vandra öfvergifven i världen såsom blind,
ack blott en tår är blifven tillbaka på min kind.

Hur tror Ni väl det kändes, när rainsvart natt föll in,
och solen mer ej tändes för mig, som blifvit blind.
Ja, jag var trött af färden, af livets split och kif,
och gladt jag lämnat världen i blomman af mitt lif.

Jag älskade en tärna i mina unga år,
hon bröt sin tro så gärna, hon gaf mig nya sår.
Jag bittra kalken tömde och sedan var det slut,
jag icke mera drömde om kärlek, som förut.

O, hårda kvinnohjärta, hvad är du likaväl,
du kunde lindra smärtan i en förtviffad själ,
men grymt du blott förskjuter, du hör min klagan ej,
blott gift i såret gjuter, är det ej hårdt, o säg?

Men dock hvad båtar klaga, jag börjar väl på nytt,
berättar först min saga, om tiderna, som flytt.
Då som en yngling bara, jag hemmet öfvergaf,
och i kamraters skara, jag börja såsom slaf.

Som rallare jag varit på järnvägar alltjämt,
och alltid illa farit, det vet jag ock bestämt.
Nu har jag skördat lönen, hvad får jag väl till tack?
Ej hör väl staten bönen, om ej mitt egna fack.

Figur 3. Viktor Lindroths visa i ett tryck framställt i Östersund 1910.

9. Det var på Västkustbanan olyckan hände mig
 då jag på gamla vanan i schakten ställde mig
 Med släggan uti handen och munter uti håg
 och dock stod jag på randen av lifvet, på ett hår

10. Vi höll just på att bränna ett hål på tretton fot
 och jag med käppen ränna, patronen fot för fot;
 då plötsligt skottet brinner och jag ej undan hann,
 min syn den strax försvinner och borta var en hand.

I påföljande strofer reflekterar huvudpersonen över konsekvenserna av och upplevelsen av synförlusten: "O hvad det kändes ödsligt att lämna ljusets värld/och kastad bli så plötsligt i mörkrets dystra härd", som det uttrycks i elfte strofen. Den nya hjälplösheten kommenteras också:

12. Nu får jag ensam sitta, och ledas uti hand
 utaf en liten flicka, en gosse ock ibland.
 Jag är ju åter barnet som tränger moderns vård,
 jag måste hålla garnet och gå från gård till gård.

I sången uttrycks också ett vidare klassperspektiv på social orättvisa, såväl vad gäller den fattiges utsatthet och solidariteten bland arbetarkamraterna som de rikas förmodade snålhet i mötet med behövande:

13. Hvarför skall smärtan finna alltjämt den fattige,
 hvarför skall tåren rinna på den förkastade?
 Hvarför skall mina bröder till mig nu ge sin skärf?
 De knappast själf sig föder uti sitt tunga värf.

14. Du rike man som njuter af yppigt öfverflöd,
 kanske du till mig skjuter en liten slant, en röd;
 kanske när jag vid porten utaf ditt slott gör halt,
 du visar mig från orten till fattig mans anstalt.

Sista strofen slutar liksom Joelssons visa med namnpresentation och en ursäkt för textens låga verkshöjd. I analogi med inledningsstrofen befinner man sig åter i själva sångaktens tidsplan:

16. Jag slutar nu min visa, den eljest blir för lång
 den är ju ej att prisa, den är min första sång.
 Mitt namn är Viktor Lindroth, som jag här nämna bör,
 min sång jag hafver fullgjort och slutar nu därför.

Figur 4. Viktor Lindrot i rovåkern. Detalj ur privat odaterat fotografi publicerat i Kvällsstunden den 2 februari 1985.

Livet utanför visan

Bondsonen Viktor Lindrot föddes år 1876 i Vissefjärda församling. I ungdomen arbetade han som dräng på Gotland och kusk i Alvesta innan han blev rallare vid järnvägsbyggen på olika platser i Sverige (Kjellgren 1985). Olyckan som gjorde honom till invalid drabbade honom i samband med sprängning vid ett järnvägsarbete. Enligt uppgift från Lindrots fosterson Fredrik Lindqvist var det när Lindrot år 1901 arbetade vid Bohusbanan – och alltså inte Västkustbanan som det står i visan – som tillbudet skedde, närmare bestämt på bandelen Uddevalla–Strömstad.²⁰ Tillsammans med en kamrat förberedde Lindrot sprängning när skottet gick av för tidigt. Lindqvist berättar i ett brev om olyckan så som han fått det berättat för sig:

²⁰ Handskriftsamlingen SVA 1483:16 (Lennart Kjellgrens samling). Brev från Fredrik Lindqvist daterat 1984-06-13.

[D]e höll på att bränna en så kallad gryta i berget och det måste de göra för att få plats med dynamiten i botten på borrhålet och det går till så att dem börjar med lite dynamit och sedan ökar den tils denna gryta blir så stor att de får plats med den dynamit som ska användas, och då är de två man som utför detta arbetet och då användes ej längre stubin än att dem hinner sätta sig i säkerhet[,] den ene tänder stubinen och släpper dynamiten i borrhålet[,] den andre har en käpp som han följer efter med för att veta att dynamiten når botten[,] detta var en första bränningen som gjordes i det borrhålet och Linderöth hann ej mer än att sätta käppen i borrhålet förrän skottet small, vid de prov som sedan togs visades att det var fel på stubintråden[,] den brann med mycket olika hastighet [...].²¹

I denna explosion, orsakad av defekt dynamittråd, miste Lindrot synen på båda ögonen och fick ena handen stympad. En knappt tilltagen livränta var vad han kunde räkna med som försörjning. Det var i det läget, berättar fostersonen, som han vidtalade en poetiskt begåvad kamrat, Edvard Unger, att skriva en visa om hans liv och olycksöde. Denne Unger är för övrigt bekant som författare till en annan rallarvisa, betitlad "Ofotenvisan".

Lindrot återvände till Vissefjärda och bosatte sig i Bromboda (Karlsson 1988:101). Där köpte han ett tunnland jord, byggde hus om två rum och kök samt ladugård med plats för en ko, gris samt några höns. Sedan modern – som var änka och hade hjälpt Lindrot med hushållet – dog år 1907 behövde han annan hjälp. Då kom en Augusta Lindkvist till undsättning, en nybliven änka i bekantskapskretsen som flyttade hem till Lindrot tillsammans med sonen Fredrik. Augustas man hade omkommit vid ett ras i en grusgrop samma år.

Fredrik följde med Lindrot varje sommar mellan 1908 och 1911 på resor till olika platser i Sverige där stora skaror anläggningsarbetare var samlade, däribland Trollhättan och Porjus och andra orter längs inlandsbanan. Lindrot var omtyckt och rallarna köpte gärna visan och andra småskrifter av sin forne kamrat. Fredrik minns att de blev väl mottagna vart de kom och förtjänsten blev bra: på tre veckor kunde de tjäna uppåt 600 kronor, vilket var lika mycket som ett helt års livränta. Enligt Fredrik sjöng Lindrot aldrig själv visan vid dessa tillfällen, men kunde dra någon strof om någon särskilt bad honom.

Trots sitt handikapp kunde Lindrot leva ett relativt normalt liv. Han lät odla upp ett tunnland mossmark och hade tillfälliga arbeten hos lantbrukare i trakten. Han och Augusta fick dock ett tragiskt slut. Den 20 februari 1953 omkom båda i en eldsvåda i hemmet tidigt på morgonen, enligt tidningarna troligen på grund av en olyckshändelse när Lindrot skulle göra upp eld i köksspisen (Karlsson 1988:100). Det gick också envisa rykten om rån-mord men detta kunde aldrig bevisas eller klaras upp (Kjellgren 1985).

²¹ Ibid.

Visornas liv

Visorna och livsödena som diskuterats ovan har som framgått anslående likheter. Vi har att göra med två manliga arbetare, födda under 1870-talet i Vissefjärda socken, vilka invaliderats i sprängningsolyckor i sina värv som rallare vid 1900-talets början. Båda männen återvände efter sina tillbud till uppväxtorten där de framlevde sina dagar fram till 1950-talets förra hälft då de gick ur tiden.

Visorna om deras olycksöden är poetiska bearbetningar av männens egna berättelser utförda av diktarkunniga kamrater, och alltså inga egna alster i bokstavlig mening. Inte heller finns i dessa två exempel några belägg för att huvudpersonerna själva har sjungit dem i försäljningssituationen, utan visorna har bjudits ut som tryckta alster. Även om åtminstone Lindrot sålde även andra småtryck tycks det som att vare sig han eller Joelsson figurerar i fler än den enda visa som handlar om deras respektive liv.²²

Även vistexterna delar många gemensamma drag. Både "Blinde Lindroths sång" och "Invalidens klagan" är tiggerverser med det uppenbara syftet att inbringa pengar genom sin gripande och sanna redogörelse. Båda är långa berättande visor (16 resp. 18 strofer långa); komprimerade livsberättelser där huvudfokus ligger på olyckshändelsen som berövade dem synen och hur livet ter sig sedan dess. Rent metriskt är texterna närmast identiska, och båda förlitar sig på det enkla rimschemat AABB. Det är frestande att spekulera kring huruvida Lindrots visa, som ju skrevs ett decennium tidigare och som blev mycket spridd, kan ha utgjort förebild för Joelssons och även för andra rallarvisor med liknande olyckstematik. Även om belägg alltså saknas för att Lindrot och Joelsson trots sina geografiska och sociala samband kände till varandra, kan Joelssons textskrivare Oskar Söderkvist ha tagit del av "Blinde Lindroths sång".

Trots alla likheter finns en avgörande skillnad mellan dessa sånger, nämligen den att Lindrots visa – till skillnad från Joelssons och hundratals andra blindvisor från denna tid – har blivit livligt spridd i folklig tradition över hela landet, såväl muntligt som skriftligt. I Svenskt visarkiv finns den på åtminstone ett tiotal traditionsinspelningar, och i uppteckningar och transkriptioner förekommer den i stor mängd.²³ Den har dessutom tryckts i flertalet förlagsutgivna vissamlingar under 1900-talet, åtminstone så sent som 1984.²⁴

Denna folkliga förankring gör Lindrots visa smått unik i svenska för-

²² Jfr t.ex. generationskamraten och blindaångaren Hjalmar Wide som publicerade en mängd vistryck med egna alster, däribland flera om tillvaron som blind.

²³ Se särskilt SVA 275 (material insänt till Sveriges Radios folkviseinsamling 1949), samt ett flertal handskrivna visböcker i handskriftssamlingen.

²⁴ Se t.ex. Johansson (1984); Sonnbäck (1984).

hållanden. Trots att tiggarter i allmänhet och blindvisor i synnerhet har varit ett utbrett fenomen såväl geografiskt som över tid är det ett slags visor som inte har levt i folklig tradition utanför trycken i någon nämnvärd utsträckning. Som publik köpte man av allt att döma trycken av medkänsla och tog del av huvudpersonens olycksöde, men sjöng eller nedtecknade sål-lan visan för eget bruk.²⁵

Hur kommer det sig då att just Lindrots visa blev så spridd och välkänd? En viktig förklaring till sångens liv i traditionen torde vara de grupper av rallare som Lindrot aktivt sökte upp och som köpte trycket av honom. Som yrkesgrupp rörde sig ju rallarna mellan olika orter i landet och bidrog därigenom till att sprida visan.²⁶ Att tematiken berörde denna krets är lätt att förstå – arbetet var fullt av farofylla moment och risken att som Lindrot bli invaliderad genom sprängningsarbeten var en realitet. Intressant att notera är att stroforna 9 och 10, själva peripetin i visan, är de som traditionsbärare oftast drar sig till minnes när de delger denna sång.²⁷ På en inspelning med en före detta rallare kompletteras de ihågkomna sångfragmenten dessutom med sakkunniga kommentarer om incidenten och dess möjliga orsaker vilket på ett direkt sätt illustrerar engagemanget i sångens ämne.²⁸

I sin bok om arbetets folkdiktning framhåller Mats Rehnberg (1944:331–332) de solidariska banden mellan den sinnesberövade visförmedlaren och forna arbetskamrater. Inifrån arbetsvärldens perspektiv framstod de blinda sångarna inte endast som olycksdrabbade människor utan också som förolyckade arbetskamrater. I Lindrots sång ovan kunde vi se prov på huvudpersonens direkta appell till sina medbröder, även om vädjan till dem om pengar framstår som olustig.

”Min visa den är sann”

Avslutningsvis kan man fråga sig hur äkta blindvisorna är betraktade som självbiografiska dokument. Att det i dessa småtryck endast är ett urval tablåer eller skeenden som representerar livet – formulerade i en stil och i ordalag som syftar till att beröra publiken känslomässigt för att inbringa pengar – är i sak ingenting unikt för tiggarter. Att göra urval och skriva utifrån någon form av personlig agenda eller tendens är något som utmärker de allra

²⁵ Intressant nog tycks traderingen av denna repertoar har varit livligare i Norge. Espe-land (2007:61) menar att de norska tiggarterna är vanliga i muntlig tradition och i handskrivna visböcker utanför de kretsar som visorna skildrar.

²⁶ Se t.ex. SVA BA 827 (inspelad 1970) där informanten, en kvinna från södra Dalarna född 1894, berättar att hon i barndomen lärde sig ”Blinde Lindrots visa” av en rallare som var bekant till familjen. På inspelningen sjunger hon sången efter sin egen nedteckning.

²⁷ Se t.ex. BA 177, BA 356 och BA 1154 i SVA:s ljudsamling.

²⁸ Philip Holm, Ed, Dalsland, inspelad 1971-07-13 av Märta Ramsten (BA 1154).

flesta självbiografier, hur omfångsrika och litterärt konstfulla skildringarna än må vara. Oavsett sanningsanspråk kan självbiografiskt skrivande heller aldrig vara ett naket avtryck av en subjektiv verklighet utan är alltid även utslag av en litterär genre. Därmed har författaren, medvetet eller inte, att förhålla sig till de genrekonventioner som konstituerar den.

Till självbiografins allmänna konventioner hör en berättare här och nu som beskriver utvecklingen hos en huvudperson där och då, en person som bär samma namn som berättaren (Bruner 2001:27). Denne protagonist ska tas från det förflutna till nutiden på ett sådant sätt att hon eller han så småningom smälter samman med den samtida berättaren: de två ska bli en person med ett gemensamt medvetande. För denna sammansmältning krävs en utvecklingsteori, eller åtminstone en transformation.

Blindvisor är biografier över det beklagansvärda livet, olycksödet. Den transformation som står i fokus och som texterna struktureras kring är den livsförändrande händelse som förpassat huvudpersonen till social misär, synförlust och invalidisering. I de två visor som diskuterats här är det dramatiska olyckor som förorsakat handikappet, men det kan även vara fråga om sjukdomar, ibland redan i barndomen. Ett ljust "före", en drastisk skildring av tillbudet och ett ömkansvärt "efter" är den generella grundstrukturen för dessa livsberättelser där huvudpersonen blir sitt lyte.

I bemärkelsen faktamässig sanning håller både Joelssons och Lindrots skildringar måttet, såväl som i detaljer. Som vi såg ovan anges till exempel i Lindrots text "Väst kustbanan" i stället för det korrekta "Bohusbanan"; i Joelssons visa får man intrycket av att olyckan inträffade strax efter ankomsten till Amerika när det i själva verket var efter tio år. I allt väsentligt kan dock deras olyckor och erfarenheter verifieras av opartiska källor, och skildringarna får därmed betraktas som sanna berättelser ur verkligheten.

Huruvida visorna i teknisk mening verkligen är självbiografier är en annan fråga. I både Joelssons och Lindrots fall är den poetiska och dramaturgiska bearbetningen, alltså själva levnadsteckningen, utförd av någon annan än dem själva. För deras respektive visor var det med andra ord fråga om ett slags spökskriveri, men hur representativt detta är för genren i stort återstår att utreda. Att det utöver verklighetsbaserade visor även har förekommit "falska" självbiografiska tiggerverser utifrån lånade eller uppbyggda levnadsöden är uppenbart. Man kan alltså inte generalisera alltför vidlyftigt om visornas äkthet i största allmänhet.

Vad som står utom tvivel är att just de visor vi här har diskuterat skildrar sina respektive huvudpersoners upplevelser och livsöden, efter deras redogörelser och på initiativ av dem själva. Man kan också vara viss om äktheten i den nöd som exponeras, såväl tematiskt i vistexterna som i behovet av att saluföra sin tragedi över huvud taget.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

SVA = Svenskt visarkiv Stockholm

Vistryck

Blinde Lindroths sång (Kopiesamlingen, alfabetiska avdelningen).

Invalidens klagan (Skillingtrycksamlingen, KDBS 72).

Ljudsamlingen

BA 177 (Vilhelm Vallman, Arbrå, Hälsingland, inspelad 1968-05-13 av Märta Ramsten).

BA 356 (Amanda Vikström, Idre, Dalarna, inspelad 1968-10-02 av Märta Ramsten).

BA 365 (Georg Nyman, Johanneshov, Stockholm, inspelad 1968-10-16 av Märta Ramsten).

BA 827 (Anna Uddén, By – Horndal, Dalarna, inspelad 1970-05-14 av Märta Ramsten).

BA 1154 (Philip Holm, Ed, Dalsland, inspelad 1971-07-13 av Märta Ramsten).

Handskriftsamlingen

SVA h275 (Sveriges Radios Folkviseinsamling 1949).

SVA h1483:16 (Lennart Kjellgrens samling). Korrespondens med Fredrik Lindqvist, vistrycket i avskrift.

Kopiesamlingen

Karl Joelssons emigrationsansökan (i kapsel Material kring blindvisor).

Litteratur

Alatolo, Ketty & Schweitz, Arne 1950. Mörkret är inte kallt. I: *SE* 8/1950 (16–22 febr.) S. 19–21.

Bruner, Jerome 2001. Self-making and World-making. I: Jens Brockmeier & Jens Carbaugh (eds.), *Narrative and Identity: Studies in Autobiography, Self and Culture*. Philadelphia: Benjamin. S. 25–37.

Espeland, Velle 2007. Vandringsongar og tiggervis – song og identitet nederst på rangstigen. I: *Norsk folkmusikk* 21. Oslo: Novus forlag. S. 58–72.

Elmgren, Stig & Peterson, Lena 1996. Karl Gustaf Joelsson – ett amerikaöde. I: *I Dackebygd. En bok om Vissefjärda* 1996. Emmaboda: Vissefjärda hembygdsförening. S. 68–72.

Förhammar, Staffan 1995. Organiserad filantropi i Sverige under 1800-talets senare del. Exemplet hjälp till handikappade. I: *Scandia. Tidskrift för historisk forskning* 61 (2). S. 159–196.

Johansson, Torbjörn 1984. *Halländska visor och andra sånger som sjungits i Halland*. Halmstad: Spektra.

Karlsson, Per 1988. Ett märkligt levnadsöde. I: *I Dackebygd. En bok om Vissefjärda*, 1988. Emmaboda: Vissefjärda hembygdsförening. S. 99–102.

Kjellgren, Lennart 1985. "Mig lyster (ej) att sjunga..." I: *Kvällsstunden* 8 februari 1985.

Liljewall, Britt 2001. *Självskrivna liv. Studier i äldre folkliga levnadsminnen*. Stockholm: Nordiska museets förlag.

Nordisk familjebok 1892. Webbpublikation: <http://runeberg.org/nf/>

Olsson, Claes G. 2010. *Omsorg och kontroll. En handikapphistorisk studie 1750–1930*. Umeå: Institutionen för kultur och medier, Umeå universitet. Diss.

Rehnberg, Mats 1944. *Arbetets folkdiktning*. Stockholm: Tidens förlag.

Selander, Per (Blind-Pelle) 1991 (1913). *Lefnadsteckning*. Med inledning av Erik Nilsson. Delsbo: Åsak.

- Sonnbäck, Kerstin 1984. *Gick jag ut i solegång och andra visor från Folkarebygden*. Falun: Dalarnas museum.
- Strand, Karin 2013. "Köp den blindes sång". Om självbiografi och bettleri i tiggerverser av blinda. I: Ann-Catrine Edlund & Susanne Haugen (red.), *Människor som skriver. Perspektiv på vardagligt skriftbruk och identitet*. Umeå: Umeå universitet & Kungl. Skytteanska Samfundet. (Nordliga studier 4; Vardagligt skriftbruk 2.) S. 91–114.
- Strand, Karin 2014. Den blindas sång. Om visor i marginalen av marginalen. I: *Noterat* 21. Musik, dans och genus. Stockholm: Svenskt visarkiv. S. 25–44.

LAURA STARK

The Rise of Finnish-Language Popular Literacy Viewed through Correspondence to Newspapers 1856–70

ABSTRACT. In the mid-nineteenth century, a significant number of persons among the Finnish-speaking rural populace learned to read fluently and write for the first time. One of the first purposes to which Finnish-speakers could put their writing was letters to the press. This paper first provides a brief overview of how rural Finnish-speaking commoners acquired functional literacy. It then examines what letters to newspapers written by self-educated commoners reveal about writers' motives, the uses to which writing could be put in mid-nineteenth century Finland, and the tensions which arose when newly literate commoners began to criticize their social superiors in the press and no longer needed their help in reading and writing.

KEYWORDS: literacy, Finland, nineteenth century, newspapers, the press, writing, social hierarchy, language rights, secularization

Until the 1860s, there were very few purposes to which a monolingual Finnish-speaker could put his or her writing skills. Finland had been ruled by Russia since 1809, and although Finnish was the native language of nearly 60 % of the urban population and nearly 90 % of the rural population, Swedish remained the dominant language of both administration and education, as well as the only official language in Finland until 1863. In the 1860s, the rise of Finnish-language *newspapers* gave many self-educated¹ farmers, crofters, tradesmen, artisans and labourers a reason to write for the first time, a fact observed repeatedly in autobiographies written by men who had been young adults in the mid-nineteenth century (Leino-Kaukiainen 1989:343; Stark 2006). In this paper I explore how and why rural self-educated writers began to write to newspapers; how editors used this opportunity to shape the world view of self-educated writers; and finally, the social tensions and conflicts that accompanied the entrance of non-elite writers into the public sphere. I use as my source data Finnish-language newspapers which have been digitized by The National Library of Finland into a searchable database.² I focus on the period from the mid-1850s, when the strict government censorship of the press began to ease during the Crimean War, to the end of the 1860s, a decade when the press enjoyed new freedoms and a new political purpose (Tommila 1988:178–183). During this period, the press represented for Finnish-speakers the only forum for political and social debate outside of parish meetings. It would be another two decades before self-educated Finnish-speakers found other venues in mass civic movements and popular voluntary organizations in which to publicly voice their opinions and concerns.

The Struggle to Attain Functional Literacy and the Right to Use It

Although the Lutheran Church in Finland had required its parishioners to learn to read since the seventeenth century, in most cases this seems to have meant only being able to sound out words by rote. In reading examinations (*kinkerit*) held once a year, children often needed only to be able to recognize passages from the Bible or Catechism. Many rural inhabitants could not read handwritten script, and others were unable to read print with any

¹ The term *self-educated* covers a wide range of persons who obtained literacy outside formal educational institutions. Some had learned the basics of writing from other commoners, others in informal Sunday schools organized by manor lords, factory owners, or young gentlewomen (see Makkonen 2002:184f.; Stark 2008).

² <<http://digi.lib.helsinki.fi/sanomalehti/secure/main.html>>.

fluency or comprehension.³ One writer to *Kansan Lehti* (*The People's Newspaper*) complained in 1868 what a pity it was that great pains were taken for years to teach children to read long passages from Luther's Catechism by having them recite loudly together in large groups, only to have it revealed on further inspection that the children had no understanding whatsoever of what they had just read, nor even any memory of the actual words.⁴ Yet another writer in the same year explained that many readers did not understand that writing was a record of speech, and that "[f]or this reason the common folk become exasperated with reading, which they do not comprehend properly."⁵ In writing of his experiences as a youth in the 1860s, farmer Frans Fredrik Björni (1850–1930) explained that it was only after rural inhabitants began reading newspapers that their reading abilities became more fluent (Tuominen 1986:185).

The first official public schools were founded in Finland in the late 1860s, which meant that the early cohort of literate rural commoners⁶ writing in the 1850s and 1860s were almost entirely self-educated, having attained literacy outside formal institutions of learning. Progress in learning to write throughout the nineteenth century was fairly slow, and as late as 1880, only 13 % of Finns above the age of ten knew how to write (Leino-Kaukiainen 2007:426–430; Kuusmin 2013:103). In the context of agrarian poverty and unending toil needed to survive, self-educated commoners faced a number of obstacles to functional reading and writing, including lack of writing and reading materials, and lack of opportunities to practice writing in order to keep up the fine motor skills which were necessary for good penmanship (Stark 2008:53f.). The first self-educated writers in their parishes often encountered the scorn of family members and neighbors who valued physical labour and skill in handicraft, but saw reading and writing (which appeared to observers to be mere idleness) as a foolish waste of time (Stark 2006, 2008). The reading of newspapers in particular was considered by many rural inhabitants to be a waste of money (e.g. Mikkola 2009).

Lack of full literacy among rural commoners created a vast informational divide between them and members of the clergy, landed gentry, and aristocracy, nearly all of whom were functionally literate in the Swedish language (Stark 2006; Mäkinen 2007). Ilkka Mäkinen has rightly pointed

³ Nordlund 2005; Leino-Kaukiainen 2007; Mäkinen 2007.

⁴ April 25, 1868. *Kansan Lehti* no. 17, "Eikö jo olisi aika jättää hyödytöntä ulko-lukua?" (–ff–).

⁵ Dec. 5, 1868. *Kansan Lehti* no. 49, "Helsingistä" (Weikko).

⁶ The terms *commoner* and *common folk* are used in this study to refer to those individuals who had to perform physical labour for a living, either in agriculture or skilled craftsmanship.

out that the gap in literacy skills between elites and commoners is attributable to the privileges enjoyed by the former, rather than to differences in language rights between Swedish and Finnish speakers. However, it was the struggle for linguistic rights which began to close this gap, by propelling the rise of the Finnish-language press in the mid-nineteenth century. Whereas it took 40 years for just thirteen Finnish-language newspapers to be founded between 1820 and 1860, fifteen new newspapers appeared in only nine years between 1861 and 1869. The reason for this was the Finnish Diet or Assembly of the Estates,⁷ which had not convened since the beginning of Russian rule in 1809. In 1861, news spread that Czar Alexander II would allow the Estates to convene in 1863. This news had a galvanizing effect on Finnish-language activists, who saw their chance to lobby for the rights of Finnish-speakers. Finnish-language newspapers intensified their efforts to develop Finnish-language and literature, fight for Finnish-language schools, and narrow the power gap between the elites (most of whom were proficient in Swedish), and the uneducated masses (most of whom were monolingual Finnish speakers).

Writers to the Finnish-language press pointed out that those who lacked the ability to read and write fluently were dependent upon scribes or literate neighbors when they wanted to write letters, and had to turn to the parish cantor when they wanted to read the letters sent to them. One writer to the government-sponsored newspaper *Suomen Julkisia Sanomia* told readers in 1857 that if they wanted to write to distant family members or loved ones but lacked literacy skills, then

[y]ou must trust in the pen of a stranger, let another assist you, to whom you end up revealing your domestic relations and much that you would not like your neighbors to know. The scribe writes down briefly and brusquely what you would prefer to have told at greater length and with more affection to your absent loved one; or if you receive a letter from the family member you miss, or from your lawyer, you dare not even break its seal, for fear that it is belongs to another, and even if you open it, you must again trust in other persons, since you yourself are unable to read what is written.⁸

Descriptions in the press written in the 1850s by educated men with roots in the Finnish-speaking countryside make it clear that by the mid-nineteenth century, landowning farmers, whose legal and economic responsibil-

⁷ There were four Estates whose representatives had voting rights in the Finnish Diet: the nobility, clergy, burghers and land-owning farmers.

⁸ June 22, 1857. *Suomen Julkisia Sanomia* no. 45, "Kirjoitustaidosta". See also: Dec. 22, 1855. *Oulun Wiikko-Sanomia* no. 51, "Kansan kouluista"; Nov. 18, 1865, *Päivätär* no. 45, "Tawoista ja elämästä Hölmölässä".

ities to the Crown were increasing, were at a particular disadvantage without functional literacy. Antero Varelius (1821–1904), a university-educated, Finnish-speaking farmer's son, argued in the newspaper *Sanomia Turusta* that farmers needed to keep records pertaining to the running of the farm, especially since they had cottagers and tenant farmers to whom they gave foodstuffs in return for day-labour on the farm, and that by writing letters or invitations they could save themselves the time and trouble of visiting and notifying people in person. Furthermore, argued Varelius, using scribes was expensive: "we have seen that for the writing of even a short letter, a scribe must be paid as much as a farmer makes in a week."⁹ Yrjö Koskinen, a Fennoman-minded university student and son of a rural vicar, pointed out in *Suometar* in 1855 that without the ability to write and read fluently, farmers could not be elected or chosen for public duties in their parish because these duties required them to understand and produce official documents: "[i]f, for example, a farmer is chosen to be a churchwarden, then he must hire someone to write for him, which soon uses up his entire salary."¹⁰ On the other hand, Koskinen continued, Finnish-speaking farmers needed more than writing ability:

But there is another thing which makes it difficult for landowning peasants to participate in the parish's public affairs: everything that is written concerning them, accounts, minutes, records, and so forth are written in Swedish, and peasants only receive this information through verbal translation; then they draw their owner's mark¹¹ (Swed. *bomärke*, Finn. *puumerkki*) underneath what is written in a foreign language.¹²

In order for writing to be useful for rural inhabitants, they needed to be legally allowed to write documents in Finnish. As long as most local official matters were carried out in Swedish, it was clear to Finnish-speaking rural inhabitants that the ability to write could not benefit them (see Stark 2011:48f.). Although commoners writing to the press generally did not question the social privileges which followed from the hierarchy of the Estates, the rise of the Finnish-language press gave rural Finnish-speakers their first chance to demand Finnish-language rights, and to protest against the excesses of the hierarchical Estate system.

⁹ March 4, 1851. *Sanomia Turusta* no. 5 "Pellonviljeliäin kirjoitustaidosta" (A. W.) [=Antero Warelius]. Antero Warelius (1821–1904), who had received a university education, was the Finnish-speaking son of a farmer.

¹⁰ July 6, 1855. *Suometar* no. 27, "Hämeenkyröstä" (Y. K.).

¹¹ An owner's mark was a symbol used by persons who could not write their name to sign documents.

¹² July 6, 1855. *Suometar* no. 27, "Hämeenkyröstä" (Y. K.).

Editors as Gatekeepers to the Press

By the mid-nineteenth century, it had become clear to editors that in order for Finnish-language newspapers to survive financially, they needed to increase their number of rural uneducated subscribers. The reason for this was simple economics: the elite read Swedish newspapers, but the untapped readership lay in the Finnish-speakers of the countryside, who made up over 85 % of the country's total population. The first newspaper to gain a relatively broad readership among rural inhabitants was *Maamiehen Ystävä* (*Farmer's Friend*) founded in 1844, which concentrated on practical advice to rural inhabitants.

The subscription rates for Finnish-language newspapers remained low throughout the last half of the nineteenth century. For instance, *Maamiehen Ystävä* had only 900–1 000 subscribers in its most successful years, 1844 and 1845 (Tommila 1988:159). Yet the sale of newspapers is not a reliable measure of their social impact. It was typical in this period for rural persons to read newspapers aloud to groups, for wealthier farmers to lend their newspapers to other households, and for groups to pool their money and jointly subscribe to newspapers.¹³ Folklorist Kirsti Salmi-Niklander has described a case from the Häme region in which a group of 36 farmers, farm wives, serving maids and farm hands not only pooled their money to subscribe to newspapers but met regularly to read together in 1862 (Salmi-Niklander 2006:171).

While *Maamiehen Ystävä* was oriented toward rural inhabitants and strove to educate and enlighten them using language they could understand, *Suometar*, which appeared in 1847, was explicitly oriented toward a more elite and educated Finnish-speaking audience (Tommila 1988:164; Stark 2011:43–45). However, the need to boost its circulation caused *Suometar* to actively request local news and opinions from rural correspondents, making it the first Finnish-language newspaper to do so (Tommila 1988:166f.). In the 1850s, roughly 60 % of those who submitted letters to *Suometar* were educated writers, clergymen, schoolteachers, and cantors, while 40 % were self-educated landowning peasants. In the early years of the 1860s, the proportion of writers who were landowning peasants increased (Tommila 1988:202). Historian Päiviö Tommila (1988:201) estimates that the total number of rural correspondents to all newspapers in the period 1847–65 was at least 2 200.

Newspapers encouraged readers to submit local news for several reasons. Written submissions from readers increased the amount of material for publication, which was important since most newspapers had only one editor for whom the newspaper was a side activity carried out in addition to

¹³ Tommila 1988:238f.; Mäkinen 2007; Stark 2006b; Mikkola 2009.

his regular job. Rural correspondence letters also brought newspapers closer to the interests of rural inhabitants and motivated them to subscribe. Rural correspondents wrote most often regarding events and conditions in their parishes, including the weather, harvests and famines, market days, disease and epidemics, crime, violence, fires and freak accidents, currency shortages, donations of alms for the poor, efforts to eradicate wolves in the vicinity, the state of education of the youth, the building of local churches, the evils of drunkenness, and arguments for and against the home distillation of alcohol.

Rural writers themselves made it clear that what interested them most in newspapers were letters sent by other rural readers.¹⁴ In 1863, one rural reader of *Sanomia Turusta* (*News from Turku*) wrote to complain that the newspaper filled its columns with advertisements and announcements pertaining only to the city of Turku, all of which were uninteresting to rural readers, while not printing enough letters sent from the countryside, which would be “much more fun to read.”¹⁵ The new editor of the newspaper, 26-year-old Johan Aulén,¹⁶ responded by writing that rural readers comprised only a small fraction of the readership of *Sanomia Turusta*. In an editorial printed the following week, he added that many letters from rural writers were so garbled and incomprehensible that they could not be printed, even going so far as to provide an example of such a letter from a factory worker.¹⁷

As Aulén’s response indicates, one of the most time-consuming tasks for editors was the rewriting of submissions sent by uneducated writers to make them suitable for publication. Although only a small number of the original letters written by rural correspondents survive,¹⁸ it is clear even from these that editors faced a formidable task in assisting writers whose handwriting was barely legible, who had only a hazy understanding of punctuation, and whose sentences were strung together in a manner which were barely in-

¹⁴ See also: June 8, 1860. *Sanomia Turusta* no. 23, “Wastinetta Kokemäen pojalle” (Euran tyttö).

¹⁵ May 8, 1863. *Sanomia Turusta* no. 19, “Maalaisten puhe Turun Sanomista” (Punkalaitumelta Läntinen).

¹⁶ Aulén (1837–1906) was a former telegraph clerk who served as the editor of *Sanomia Turusta* for only one year.

¹⁷ May 15 1863. *Sanomia Turusta* no. 20, “Edellisessä numerossamme...”

¹⁸ All of these letters were sent to *Suometar’s* editor Paavo Tikkanen (1823–73), who was the university-educated, Finnish-speaking son of a farmer. The letters were sent to Tikkanen from throughout Finland and are housed in the Finnish Literature Society Literature Archives in Helsinki.

telligible.¹⁹ Cover letters accompanying newspaper submissions reveal that some writers were aware of their shortcomings and requested corrections and improvements to the letters and essays in advance.

Although in the 1850s, submissions from commoners were still so few that editors made the effort to thank those who wrote to the press, by the early 1860s, rural correspondents had become much more active in submitting letters and essays. Editors began to warn writers that there was not enough space to print all submissions, and asked them to keep their letters short.²⁰ Editors could now choose the best written and most informative submissions for publication, and newspapers began publishing regular notices of rejection and acceptance in brief messages under the heading of “Correspondence (*Kirjeenvaihto*)”. These notices indicate that some submissions were rejected due to their subject matter, which was considered too provocative for government censorship. Some were rejected because they were considered likely to lead to libel suits or to not be of interest to the general public, while others were rejected because the editors suspected they had been written by someone other than the stated author. Editors also had definite ideas – guided by a firm belief in the possibility of social progress and individual improvement – about what kinds of texts were useful for the public to read, and rejected those which did not suit these views. Finally, some submissions were apparently so incoherent that the editors did not even attempt to edit or correct them:

[Päivätär 1865:] To D. M! Both of the letters you sent are of the sort that they cannot be published unless they are completely rewritten; but this would hardly be worth the trouble. What is more, what you said in defence of the poor being forced to work for others, and your opposition to the empowerment of the people and of women, do not suit the purpose of our newspaper.

To I. H. in Kihitelysvaara! We do not understand the content of your submission at all, and presumably nobody else would have understood it either.²¹

¹⁹ A standard Finnish written orthography, grammar and vocabulary had only begun to take shape in the decades prior to the period under study, due in part to the fact that there were no formal Finnish-language schools before 1858. Before this date, educated elites were educated in the Swedish language rather than in Finnish. This meant that in the mid-nineteenth century, many variations of written Finnish still existed in the press. Thus it is problematic to identify for this period a “dominant” form of Finnish literacy which would be clearly distinct from “vernacular” forms.

²⁰ March 29, 1862. *Tapio* no. 13, “Kirjeenvaihto”.

²¹ May 6, 1865. *Päivätär* no. 17, “Kirjewaihto”.

Although letters to the press were nearly always modified by editors before they went to print, there is one newspaper which refused to edit rural correspondence letters, and which rejected only those letters which made personal accusations against individuals: *Kansan Lehti* (*People's Newspaper*).²² As such, letters to *Kansan Lehti* provide unique insights into what many rural commoners probably would have chosen to write about if they had been allowed to by editors: the importance of Christian teachings. A major theme in the mid-nineteenth century press was the question of whether social and individual progress should be pursued through religious means – with fear of God and obedience to worldly authority as the ideal – or through secular means, in which scientific and material progress were the standard of measure. By the early 1860s, nearly all editors had opted for the latter stance, and were suppressing – or openly criticizing – letters from the countryside which were primarily religious in outlook. One writer who had tried without success to have his ideas about Christian education published in the press complained vigorously in *Kansan Lehti* in 1868 that

...regardless of how they boast that through their newspapers they give the public a free space in which each can speak his mind, nonetheless this freedom has always been denied me [...] each newspaper editor opens a space for public deliberation only as wide as corresponds to his own state of mind, but if it goes against him, then the freedom disappears, so that newspaper editors set themselves up to be the Pope, and demand that the people be forced like slaves to believe what they say without the possibility of contradicting them.²³

Kansan Lehti was self-consciously and deliberately religious in content and tone. Its religious outlook and lack of editorial interference apparently fostered in its correspondents the sense that they were participants in an open public discussion which resembled a Pietist fellowship of equals, and they routinely referred to each other as 'brothers' and 'sisters'. When the newspaper announced at the end of 1870 that it would soon stop publishing, one writer explained that *Kansan Lehti* had been loved by its readers and writers because of the freedom it gave Finnish-speaking commoners to express their ideas and opinions in their own words (see also Stark 2013).²⁴

²² The editor of *Kansan Lehti* was medical doctor and Fennoman Wolmar Schildt (who often used the Finnish-sounding surname *Kilpinen*).

²³ December 5, 1868. *Kansan Lehti* no. 49, "Rautalammita" (A. H-nen).

²⁴ Dec. 24, 1870. *Kansan Lehti* no. 51, "Hyvästi jättö weikoille ja siskoille" (J. H-n).

Elites' Disapproval of Commoners' Use of Writing

As increasing numbers of rural inhabitants began to write and Finnish-language newspapers provided these writers with a forum in which to demonstrate this ability, questions began to be raised over why peasant farmers needed to write. Editors and other educated writers argued that farmers needed to write in order to occupy roles of responsibility and decision-making available to Finnish-speakers within the parish such as sextons, church wardens, and jurymen. Moreover, some things were allowed to be written in Finnish if only a farmer had the ability: these included simple contracts, petitions, promissory notes, and household accounts. One of the most commonly mentioned purposes for writing was to make notes in the *päästökirja* booklets which became legally required after 1865 and which provided farm servants with proof of work experience, references to future employers, and salary receipts all rolled into one.²⁵ One young man writing to the newspaper *Hämäläinen* in 1861 even wrote that young women needed to improve their writing skills so that instead of the jumbled and obscure love letters which they usually wrote, they could keep accounts of the sale of dairy products and write *päästökirjat* for their serving maids. By doing so, they could avoid having to "travel back and forth the whole day long to see secretaries and inspectors..."²⁶ Some writers argued further that spending time practicing one's reading and writing skills was a more useful and morally uplifting activity than the usual leisure-time activities of the youth such as drinking, gambling, and dancing.²⁷

But there were also those who disapproved of commoners using literacy to the same extent as their social superiors (Mäkinen 2007). In one letter written in 1864 to *Tapio*, a farmer signing himself "F-k. H-nen" accused the deacon and assistant parson of his parish of having criticized him for writing letters too often, and of saying that it was not necessary for farmers to use literacy for "useless" activities (Mäkinen 2007).²⁸ The debate which ensued reflects above all the different attitudes taken toward the social transformations occurring in mid-nineteenth century Finland which were threatening to narrow the gap between the common folk and members of

²⁵ March 4, 1851. *Sanomia Turusta* no. 5 "Pellonviljeliään kirjoitustaidosta" (A. W.) [=Antero Wareljus]; June 22, 1857. *Suomen Julkisia Sanomia* no. 45, "Kirjoitustaidosta".

²⁶ June 21, 1861. *Hämäläinen* no. 25, "Tyttöimme kirjoitustaidon nykyinen laita" (A. H., poika).

²⁷ November 17, 1860. *Oulun Wiikko-Sanomia* no. 46. "Saloisista" (Heikki Saloisista); July 2, 1864. *Tapio* no. 27, "Wähänen arwostelua herra J. L. wastine kirjoituksesta Tapion 20 numerossa" (H. R - n.).

²⁸ April 16, 1864. *Tapio* no. 16, "Onko talonpojalle kirjoitus-taidosta mitään hyötyä?" (F-k. H-nen.).

the higher estates (Stark 2006; Mäkinen 2007). The editor who accepted “F–k. H–nen’s” letter for publication was Antti Manninen, himself the self-educated son of a farmer. Among Manninen’s many other accomplishments, he had been the first member of the landowning peasant class to publish a book in the Finnish language in 1856, in which he explained the usefulness of writing for farmers, among other things (Stark 2011:66). Manninen seized the opportunity provided by “F–k. H–nen’s” letter to argue that attempts by privileged elites to keep commoners ignorant should be condemned as ‘old fashioned’:

[...] there are still many gentlemen to be found who are averse to our farmers having such a necessary and innocent knowledge as the ability to write, not to mention other enlightenment and wisdom. They even go so far as to consider the farmer who knows how to write and even how to think in some small measure as completely corrupted; but on the contrary they say of a man who knows nothing and walks about with his hair sticking out in all directions and with a piece of string for a belt: “that’s a real farmer”. But these gentlemen forget that we are living already in the second half of the 19th century, when antiquated beings (*entistä olijoita*) are not held in much esteem.”²⁹

To depict conservatives who resisted the forces of change as “old timers” (*vanhalla olija*) was a typical rhetorical device employed in the progressive Fennoman press: such individuals were acting in opposition to the “natural” forces of enlightenment and civic nation-building and would be consigned to oblivion (cf. Mikkola 2009). Another man writing to Manninen’s newspaper in 1864 used metaphors from nature and Scripture to depict the same notion of an inexorable march of progress in which it was too late for educated elites to attempt to “crush underfoot” the “sprouting seed” of commoners’ efforts to write to the press, because the “seed” had already taken root and begun to proliferate.³⁰

The deacon who had originally been accused by “F–k. H–nen” responded one month later in the pages of *Tapio*, arguing that “F–k. H–nen” had gone too far in criticizing him, and reminding him of the old proverb: “Cobbler, stick to thy last [=do not presume to know matters beyond your competence]”.³¹ The deacon’s letter reveals a number of assumptions regarding farmers who regularly practiced their writing ability, such as “a farmer who

²⁹ April 16, 1864. *Tapio* no. 16, “Onko talonpojalle kirjoitustaidosta mitään hyötyä?” (F–k. H–nen.).

³⁰ July 23, 1864. *Tapio* no. 30, “Kunnallisista asioista” (R–nen.).

³¹ May 14, 1864. *Tapio* no. 20, “Wähän wastausta: Onko talonpojalle kirjoitus-taidosta mitään hyötyä?” (J. L.).

truly cultivates his land will never ever make a living from the useless stories he sends to newspapers”, and “even a fool can guess that nobody can learn to write very quickly in only two or three years.” The deacon also claimed that “experience and observation have shown that where landowning peasants have begun to use writing for purposes other than what is absolutely necessary, they have ended up in poverty.” To this letter Manninen again voiced his criticism as follows:

Editorial reminder: [...] We cannot agree with the honorable writer's notion that in taking care of his affairs, a farmer would not be allowed to write and send even 40 letters at a time. Is it better and easier if he himself travels back and forth in order to deal with his affairs in person, which takes up much more time? We therefore consider the honorable writer's opinion in this matter [...] to be very old-fashioned...³²

Six weeks later, two farmers commenting on the deacon's letter seem to have been especially critical of its implicit suggestion that farmers should remain in their place and not become “half-gentlemen”, that is, commoners who had acquired some of the attributes of the gentry and were therefore seen to be rejecting their proper station in life. Since the image of the “half-gentleman” represented a hybrid form of identity which threatened the status quo, it was repeatedly criticized in the nineteenth century press as being worse than either “pure” commoners or “pure” gentlefolk. The two farmers responding to the deacon, however, viewed the matter in a different light:

...It echoes in our ears as if the honorable [deacon] had said [...] “Do not desire greater knowledge, for you do not need it; you will never become completely civilized.” [...] To our minds, it is better to be half-civilized than completely barbarous, for there is always hope that a half-civilized person can become fully civilized.

Referring to the deacon's statement that “nobody can learn to write very quickly in just two or three years”, the two farmers responded:

In our country there are many landowning peasants who, without having attended any school at all, have learned to write Finnish much more fluently than many gentlemen who received their education in a foreign language [...] we would like to remind the honorable [deacon] to abandon these old-fashioned ideas about us farmers, for they do not suit our times...³³

³² May 14, 1864. *Tapio* no. 20, “Wähän wastausta: Onko talonpojalle kirjoitus-taidosta mitään hyötyä?” (J. L.).

³³ July 2, 1864. *Tapio* no. 27, “Wähänen arwostelua herra J. L. wastine kirjoituksesta Tapion 20 numerossa” (H. R-n.).

As the ability to write became more common among self-educated farmers and crofters, educated clerks and scribes who had formerly earned money by drawing up contracts and other documents for the unlettered rural masses now began to resent the fact that some farmers no longer needed their assistance. Moreover, some farmers had begun to demand that clerks and scribes write documents in Finnish rather than the Swedish in which the latter had been educated. One man describing himself as a minor local official described how these demands were perceived by the rural elite. In a letter sent to *Tapio* in 1862, he portrayed an evening conversation on the topic of newspapers between himself, a provost, a bridge bailiff, a rural police chief, and an assistant vicar. Those present complained that newspapers spread news of political strife and opposition within the Finnish Diet to the common people, and that wrong-minded and harmful ideas should not be allowed to be printed in them:

The bridge bailiff [said] that to his disgust he had seen how some cottagers and other ignorant yokels (tuppeliinit) had begun in the newspapers to call his worthy men “small-minded clerks” and ask that Finnish-language documents be accepted in the courts. “I”, he said, “have until now been allowed to write a number of promissory notes and statements as well as many other documents in fluent Swedish: for which I have sometimes accepted twenty kopecks, sometimes a ruble, sometimes less, but it has been the best form of income for me and my family. It doesn’t require much work, rather, “what costs is the know-how”, as the saying goes. I’ve decided that the freedom of the press [...] is a dangerous thing.”³⁴

Even if this conversation may not have actually taken place as described, it nevertheless represents a form of realistic ethnographic fiction used to portray the attitudes prevailing in the author’s home locale. Ethnographic fiction, when written by a member of the culture it describes, can provide unique insights into the social dynamics of the culture in question (Apo 2001:18). *Tapio*’s editor Manninen seems to have understood the story as fiction, but added that he had printed it because he felt it contained “as much truth as innocent amusement.”³⁵

In 1851, Antero Varelius had warned that any time two Finnish-speaking men commissioned a scribe to write up a contract or promissory note between them, the fact that they were unable to read it because it was in Swedish was likely to cause confusion, errors and even quarrels.³⁶

³⁴ March 22, 1862. *Tapio* no. 12, “Kaukalasta kirje Wastaselle” (Heikki Hiljanen).

³⁵ March 22, 1862. *Tapio* no. 12, “Kaukalasta kirje Wastaselle” (Heikki Hiljanen).

³⁶ March 4, 1851. *Sanomia Turusta* no. 5 “Pellonviljeliäin kirjoitustaidosta” (A. W.) [=Antero Varelius].

As commoners began to use their own writing skills to write official documents, however, elites turned this argument around and criticized the inferior writing of commoners as well as the confusion it caused in the courts. This was expressed in the following letter sent to *Sanomia Turusta* by a man signing himself "T. W." in 1858:

It is a well-known fact that a few farmers, tailors and cobblers, who have learned to scrawl their ABCs and name on a piece of paper, consider themselves to already be accomplished not only in the writing and sending of their meagre letters, but they also boast that they know how to keep [records of] auctions, estate inventories, and accounts as well as do scribes and clerks, and they say that they do the same jobs as those entrusted to gentlemen, for a much smaller fee than gentlemen usually command. The usual consequence of this is that these idle boasters have begun these jobs defiantly, but quarrels and court trials and the assistance of officials have usually not sufficed to make sense of [the resulting documents], which has, of course, frustrated those involved, but at that point nothing can be done. The old Latin proverb, "Ne sutor ultra crepidam" which means, "cobbler, stick to your last", applies well to these petty clerks. Stay in the occupation you are in, and do not fly higher than your wings can carry you, otherwise you will [have a great fall] and be corrupted. Their writings are like worthless boots which cannot be improved even by patching them. And even if one can make sense of their writings, this usually requires more work than simply having them rewritten.³⁷

Farmers, however, suspected that clerks and scribes simply did not want to lose the extra income derived from their monopoly on the ability to write official documents. As one writer signing himself "Young man from Tammela parish" wrote to *Sanomia Turusta* in 1859,

[i]f some young man has learned to wield his pen well enough to write his servants' *päästökirjat* himself, then there are those old men who envy him on account of the few kopecks which no longer come to their pockets because of it.³⁸

Self-educated commoners also began to use their new-found public voice to complain about the wrongdoing of rural elites and to bring their local power struggles into the public limelight (see Stark 2011:55–59). For example, the aforementioned deacon criticized by "F-k. H-nen" expressed his indignation over the fact that if local elites offended literate commoners in any way, they could now find themselves written about in the press:

³⁷ June 29, 1858. *Sanomia Turusta* no. 26, "Kelwottomista töistä" (T. W.).

³⁸ October 11, 1859. *Sanomia Turusta* no. 41, "Tammelasta" (Nuori Tammelan mies).

... these [half-gentlemen] require nothing more than the merest provocation before they get highly offended and immediately proclaim in the press that they have been criticized for their abilities.³⁹

Due to the fact that rural writers nearly always signed their writings with pseudonyms or merely their initials, local rural elites rightly feared that slanderous accusations could be made with impunity against them in the press on the merest of evidence – or even in retaliation for some perceived slight. According to Finnish historian Ilkka Mäkinen (2007:412f.), when the common people began to send their writings to national and regional newspapers, they did more than just broaden the scope of public discussion, they made the activities of the local elites subject to a new kind of surveillance, which the elites did not necessarily welcome. Previously,

[b]oth the Swedish language and the ability to write had been [...] the secure 'firewall' of the gentry, within which they could speak and communicate freely [...] But now there began to be eyes and ears in the countryside which brought to public attention those things which had previously remained secure within a small circle (Mäkinen 2007:412).

In the aforementioned letter written to *Tapio* describing an evening conversation among local elites, the provost explained how he feared the new freedom of the press because it gave literate commoners the opportunity to publicly criticize their social superiors:

If freedom of the press were given to newspapers, [...] an honest man who carries out his official duties according to the law could, through the writings of some scoundrel, lose his honor completely in the eyes of the public. I, for example – here he stood up and began to pace back and forth across the floor – I have tried to the best of my ability and powers to monitor the affairs of our parish; now some rascal who is angry with me might write: "our provost is lazy, he does nothing except eat and sleep, for that reason he is so fat that he cannot even reach to shake people's hands", or he could, in addition, write that I am a drunkard and that my shiny red nose clearly proves it [...] No, our common people are not yet civilized enough to use freedom of the press wisely or in moderation.

On the other hand, landless men such as crofters and labourers could run great risks in publishing critical opinions in the press. Crofter's son Kalle Eskola (1865–1938) described in his autobiography how when he was seven-teen years old and his letters of rural correspondence were being published

³⁹ May 14, 1864. *Tapio* no. 20, "Wähän wastausta: Onko talonpojalle kirjoitus-taidosta mitään hyötyä?" (J. L.).

in newspapers, the lord of the local manor furiously told him to stop reporting local affairs to the newspapers or he would evict Eskola's family from their croft (Stark 2006). Two decades earlier, a man signing himself "Serkses Syrjäläinen" from Tohmajärvi wrote to *Suometar's* editor Paavo Tikkanen explaining that because of the furor caused by his last newspaper submission,⁴⁰ he had been "subjected to the terrible fury of those who hold my entire worldly happiness in their hands" and had been forced by these more powerful individuals to write a public apology, which he hoped would be printed in *Suometar*.⁴¹

Conclusion

While letters from readers published in newspapers are not a reliable source of numerical data on the rise of literacy in rural nineteenth century Finland, they do provide important information on the motives, perceptions and experiences of commoners who wrote to the press. They reveal that literacy was not used by rural writers solely as an extension of memory, to construct an autobiographical sense of self or to maintain social networks through letter-writing. Writing was also used to expand the individual's ability to communicate across space and time through participating in broader forums of discussion and debate (much as the Internet is used today), to save time and money in everyday life, and to challenge the arbitrary use of power by local elites.

The acquisition of literacy is never a politically neutral act. Reading, writing and other forms of learning began in the mid-nineteenth century to undermine the advantages enjoyed by educated Swedish-speakers and elites, and thus to gradually weaken the Estate system. Newspapers gave rural commoners a venue through which to express their opinions and publicly object to elites' misuse of power. At the same time, newspapers also brought self-educated Finnish speakers into a dialogue with Fennoman-minded editors who strove to shape their views regarding what kind of society was desirable. The catalyst for both of these processes was the disparity in power which prevailed between Finnish-speakers and Swedish-speakers. Without this "language question", editors might not have found the writings of self-educated Finnish speakers as politically useful as they did. Paradoxically, therefore, it may be their relative disempowerment that explains why

⁴⁰ The writer calling himself "Serkses Syrjäläinen" had insinuated in his letter that the new female instructor of cattle husbandry chosen by the board of the Jouhkola Agricultural Institute had dishonored herself in some way (26.4.1861. *Suometar* no. 17, p. 3-4, "Tohmajärweltä". –Serkses Syrjäläinen, carter's son, see also Stark 2011: 56f.).

⁴¹ Finnish Literature Society Literature Archives, Letter Collection 85, Serkses Syrjäläinen, (Letter received 23.5.1861).

the voices of so many self-educated Finns were preserved for posterity in letters to the press.

LITERATURE

- Apo, Satu 2001. *Viinan voima. Näkökulmia suomalaisten kansanomaiseen alkoholijatteluun ja -kulttuuriin*. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Kuismin, Anna 2013. From Family Inscriptions to Autobiographical Novels. Motives for Writing in Grassroots Life Stories in 19th-Century Finland. In: Anna Kuismin & M. J. Driscoll (eds.) *White Fields, Black Seeds: Nordic Literacy Practices in the Long Nineteenth Century*. Helsinki: Finnish Literature Society. Pp. 101–119.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko 1989. Suomen kielen käytön yleistyminen. In: Päiviö Tommila & Maritta Pohls (eds.), *Herää Suomi! Suomalaisuusliikkeen historia*. Kuopio: Kustannuskiila Oy. Pp. 329–346.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko 2007. Suomalaisten kirjalliset taidot autonomian kaudella. In: *Historiallinen aikakauskirja* 4 (105). Pp. 420–438.
- Mikkola, Kati 2009. *Tulevaisuutta vastaan. Uutuuksien vastustus, kansantiedon keruu ja kansakunnan rakentaminen*. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Mäkinen, Ilkka 2007. Kirjoitustaidon leviämisen herättämiä epäluuloja 1800-luvun Suomessa. In: *Historiallinen aikakauskirja* 4 (105). Pp. 402–419.
- Nordlund, Taru 2005. Miten ja miksi kansa alkoi kirjoittaa? Suomalaisten talonpoikien kirjeitä 1800-luvun alusta. In: Sirpa Huttunen & Pirkko Nuolijärvi (eds.), *Tahdon sanoa. Kirjoituksia kielen ja perinteen voimasta*. Helsinki: Finnish Literature Society. Pp. 51–79.
- Salmi-Niklander, Kirsti 2006. 'Kokemus varoitti, halu voitti!' Juho Kaksola ja 1800-luvun kirjoittavan talonpojan ajatusmaailma. In: Eija Stark & Laura Stark (eds.), *Kansanomainen ajattelu*. Helsinki: Finnish Literature Society. Pp. 165–184.
- Stark, Laura 2006. Kansallinen herääminen ja sosiaalinen nousu maaseudulla. Tuskaa ja toivoa varhaisissa omaelämäkertoissa. In: Hilkka Helsti, Laura Stark, & Saara Tuomaala (eds.), *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960*. Helsinki: Finnish Literature Society. Pp. 47–109.
- Stark, Laura 2008. Maalaisrahvaan kirjoitusmotivaatio ja asenteet kirjoitustaitoa kohtaan 1840–1890-luvun Suomessa. In: *Kasvatus & Aika* 3(2). Pp. 49–66.
- Stark, Laura 2011. *The Limits of Patriarchy: How Female Networks of Pilfering and Gossip Sparked the First Debates on Rural Gender Rights in the 19th-Century Finnish-Language Press*. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Stark, Laura 2013. An early virtual community resists secularization: Wolmar Schildt-Kilpinen's *Kansan Lehti* 1868–1870. In: *Ethnologia Fennica* 40. Pp. 6–22.
- Tommila, Päiviö 1988. Yhdestä lehdestä sanomalehdistöksi 1809–1859. In: Päiviö Tommila (ed.) *Suomen Lehdistön Historia I. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*. Kuopio: Kustannuskiila Oy. Pp. 77–265.
- Tuominen, Oiva 1986. *Frans Fredrik Björnin muistelmat*. Satakunnan museon julkaisusarja nro. 5. Pori: Satakunnan museo.

SAMI SUODENJOKI

Whistleblowing from Below

Finnish Rural Inhabitants' Letters to the Imperial Power at the Turn of the Twentieth Century

ABSTRACT. The article examines Finnish rural people's practice of addressing letters to the Russian imperial administration amid the political crisis of the turn the twentieth century. The article argues that the integration measures launched by the Russian government to integrate Finland more closely into the rest of the Russian Empire fuelled rural inhabitants to approach the Governor-General of Finland with letters of appeal, complaint and denunciation in 1898–1905. The letters were sent mainly by tenants, small farmers and agricultural labourers, many of whom were unschooled and semi-literate, thus needing the aid of intermediaries in formulating their messages. In their letters, the senders petitioned for authoritative intervention or for material benefits such as land or a loan and complained about the malpractices of civil servants. Many of them also denounced local authorities for conspiratorial activity against the government, thereby attempting to gain a more favourable response from the Governor-General's chancellery. Thus, the letters were essentially performative texts, whereby the senders fashioned their political identities as loyal to the imperial rule. As such, they provide a fruitful source for examining rural people's notions of how the imperial administration operated and wished them to think and behave.

KEYWORDS: letter writing, petitioning, denunciation, self-fashioning, politics

I ask to inform about a speech by the parson of Ikaalinen to confirmation school students, in which he said that the Tsar rides in a golden wagon around the Country stealing and robbing. [The parson] says there is such a law in Russia that all who are unable to pay tax will be whipped to the bone and it [the law] will be put into force by the order of a tax collector. He [the parson] said this while giving a lesson to children and there will be witnesses of this. He has slandered the Governor-General calling him a scoundrel and a big wrongdoer, which is witnessed by Aleksandra Vähätalo, Kiijala village (NA:KKK 1903 II osasto V jaosto, akti 48, Vähätalo).

The above letter, written by a peasant woman from the parish of Ikaalinen in South-western Finland, was sent to the Governor-General of Finland in the autumn of 1903. In her unceremonious testimony, the writer accused the local parson of defaming Russia, the Tsar, and the Governor-General in front of a confirmation class. The letter was by no means exceptional, as hundreds of similar messages by Finnish rural inhabitants poured into the Governor-General's chancellery and other organs of the Russian imperial administration in 1898–1905. This article is the first attempt to elaborate on these letters and their senders.

What makes Finnish rural people's zeal for addressing letters to the imperial administration particularly interesting is its political context marked by the so-called Russification policies. The Grand Duchy of Finland had been an autonomous part of the Russian Empire since 1809, but at the end of the nineteenth century the Russian government began to incorporate Finland more closely into the rest of the Empire. The incorporation was masterminded by Nikolai Bobrikov, the Governor-General of Finland from 1898 to 1904, and continued by his successor Ivan Obolensky until 1905. The integration measures caused a wave of non-violent resistance in Finland, as Finnish nationalists perceived them as an attempted Russification that violated the self-rule granted to Finland by the Tsar. Hence, the relationship between Finland and Russia became a source of unprecedented political turbulence, both among the political elite and ordinary citizens (Kujala 2005:83f.).

The wide-scale opposition of the Finns to the Russification policies has been a key theme in the Finnish historiography up to the present. After Finland became independent in 1917, nationalistic historians glorified the resistance of constitutional nationalists to imperial policies and labelled Governor-General Bobrikov a ruthless oppressor of Finns (see Tikka 2009:16f.). This view of the period of Russification has only gradually become more nuanced. Scholars have pointed out, for example, that not all Finns supported the resistance organized by the Finnish nationalists at the

turn of the twentieth century. In many parts of the country, landless workers and tenant farmers in particular opposed the demonstrations directed against the imperial policies (e.g. Alapuro 1988:119). My previous studies have illustrated that some landless people also openly manifested their discontent towards the Finnish-nationalist activists, for example by writing sympathetic letters to the imperial authorities (Suodenjoki 2010:198–203). The scale and motives of this activity, however, have not been investigated in depth until now.

In this article, I will look into the numerous letters sent by ordinary rural inhabitants to the representatives of imperial power amid political turbulence. Above all, the article provides an insight into the social background of the inhabitants who sent these letters and examines the rhetoric strategies and topics of their letters. By doing this, the article elucidates how the letter writing was manifoldly connected to the Russification measures and the resulting political opposition.

Furthermore, the article will consider the ways in which rural people's communication with the imperial administration was interlinked with significant changes in literacy and the public sphere that took place in Finland from the late nineteenth century onwards (on this e.g. Stark 2011:38–42). For example, how did the increase in the proportion of the population who mastered the skill of writing affect the practice of sending letters to officialdom, which in itself had been a part of peasants' political culture for centuries (e.g. Katajala 2002)? What was the relation of the letters and their senders to the emergent vernacular press during the politically turbulent years?

The letters under analysis were written for various purposes and cover a wide variety of topics, but most of them can be broadly categorized as petitions. With the umbrella term *petition*, I refer to requests, grievances, and complaints that were produced by individuals or collectives and addressed to the top, usually to the state, church, or other institutions (cf. Würzler 2001:12–16). Since these petitions were sent to public figures or institutions, they represent a specific type of “public” letter that differs from more intimate letters addressed to friends or relatives. The public nature of these letters is, however, incomplete, for despite being submitted to public addressees and sometimes covering public matters, most of them concerned fundamentally personal issues. Moreover, their public nature is further obscured by the fact that they were not intended for publication and occasionally their senders specifically hoped to keep them confidential (cf. Fitzpatrick 1996:79f.).

Petitions provide an excellent source for studying common people as historical actors. They were composed in the most varied situations of life

and thus provide a valuable insight into the attitudes, interests, experiences, and activities of the “silent masses”. Most importantly, petitions differ from most other texts written by underprivileged people in that they generally have been carefully preserved by the official institutions that handled them. For these reasons, historians have long recognized the importance of petitions as source material for cultural, ecclesiastical, and legal history, not to mention the history of social protests and communication (e.g. Würgler 2001:12f.; Zaret 2000). More recently, linguistic historians have also increasingly turned their gaze on these texts as traces of lower-class writing, using documents such as petitions to give an insight into the varieties of the written language of their time (Vandenbussche & Elspass 2007:148). This article draws on some of this work to help survey how and why ordinary people “wrote upwards” in Finland at the turn of the century.

The source material consists of 206 letters sent by rural inhabitants to the Governor-General’s chancellery in 1898–1905. These letters constitute a major part of all rural people’s letters received by the chancellery during that period, enough to provide adequate data for analysis. Including *all* the arrived letters would not even have been possible, for some of them were not archived and some have been lost later on. Moreover, I have excluded from the analysis some of the most formalistic letters such as applications for passport and pension as well as most petitions of pardon by conscripts, as they would have excessively expanded the data. The analysis is confined to the letters sent to the Governor-General’s chancellery, for despite Finnish rural people also addressed letters to other imperial authorities, such as the Minister-Secretary of the State, the gendarme office, and the Tsar himself, it was the Governor-General who seemed to be the most familiar and approachable authority to them. Most of the examined letters are preserved in the archives of the Governor-General’s chancellery in the Finnish National Archives, but additional material has been found in the archives of Provincial Boards and private persons.

Senders’ Social Background

In order to analyse the social background of the rural inhabitants who approached the Governor-General by letter, it is necessary to identify these inhabitants. The identification is sometimes problematic, however, since the person who signed a certain letter or was otherwise recorded as its sender was not always the one who actually wrote it. On the other hand, the actual writer of the letter was not necessarily the person whose thoughts were expressed in the text. Therefore, drawing upon Nobels and van der Wal (2009), I call the person whose ideas are conveyed in the letter a *sender* and the person who performed the mechanical act of writing as *writer*. More-

over, in cases when the senders employed an intermediary (either a professional or some other person possessing writing skills) to write the letter on their behalf, I call the writer of the letter a *scribe*. These terms do not evade ambiguities (cf. Dossena 2012:18–20), but they do give an idea of the roles of the people involved in formulating and sending the letters.

The letters in the corpus originated from 136 different individuals or groups. Most of the letters were sent and signed by a single person, but some married couples and father-son pairs also appear as senders (e.g. NA:KKK 1902 I os., a. 56, Koskenniska 21.2.1893; NA:KKK 1902 I os., a. 267, Piirainen 25.6.1902). Moreover, the data contains 16 letters signed by more than two people. Some of these can be defined as mass petitions, for they included dozens of signatures albeit actually written by one easily identifiable person (e.g. NA: Artur Kniper, D. Toiminta-asiakirjat, A. Nieminen 1900).

Around 80 % of the senders approached the Governor-General's chancellery only once during the period under examination. There were, however, several writers who wrote numerous petitions or complaints. The most active was Maria Sandström, a worker's widow from Maaria, South-western Finland. She sent at least 19 letters to the Governor-General, in which she complained obsessively about the malpractices of state officials. In addition, she sent similar letters to other state authorities such as the Governor, the Procurator, and the Tsar himself (NA:KKK 1899, a. 14/II; NA:KKK 1904 II os. V j., a. 27/I). Sandström seems to have firmly believed that persistent appeals would eventually lead to a favourable response, even if her appeals were constantly turned down or ignored by the authorities.

Another energetic petitioner was Juho Koskela, a former dairy owner from Ostrobothnia. Koskela, who was in his thirties and married with children, had failed in his dairy business and ended up bankrupt in 1899, thereupon engaging in communication with the imperial authorities (Peräseinäjoki parish register 1891–1900:266; *Pohjalainen* 30.5.1899:3). In his twelve letters to the Governor-General, Koskela underlined his loyalty to the Tsarist regime and denounced Finnish upper-class members and bureaucrats as separatist conspirators. Koskela's letters were welcomed by Bobrikov as an indication of Finnish peasants' loyalty to Russia, and apparently Koskela was even admitted to meet the administrator personally. Nonetheless, news of Koskela's interaction with Bobrikov soon leaked out to the press, which led to him being fiercely attacked by local nationalists. In his community, Koskela seems to have been a marginalized dissident, whose writing upwards stemmed from his downward social mobility and problems with the law (NA:KKK 1899, paketti Ib; NA:KKK 1901 Erikoisjaosto, a. 16; Viita & Hirvonen 2008:149f.).

Juho Koskela represented one of the most experienced writers among

the examined group. His letters were grammatically flawless and written in a neat script, which implies that he had received school instruction. In this respect, he differed from the bulk of writers who bravely grasped the pen in order to convey their message to officialdom despite serious deficiencies in grammar and syntax. Many of the writers had learned to write on their own or with incidental guidance from someone else, for school education was still out of reach for many rural inhabitants in the late nineteenth century (Kauranen 2007:53f.).

On the whole, the skill of writing was mastered by only 40 % of the adult population in Finland at the turn of the twentieth century (*Statistisk Årsbok för Finland* 1903:31). Moreover, only a part of those who could write could do so fluently. Thus, experienced writers were still somewhat uncommon in rural communities and could acquire income and social prestige by acting as scribes for illiterate inhabitants (Lyons 2007:23f.). The traditional practice of petitioning, for example, had long rested on intermediaries who catered for their fellow inhabitants who were on the margins of literacy (Würgler 2001:12, 23). The letters under analysis indicate that mediation was still commonly required by rural petitioners at the beginning of the twentieth century. In fact, over 20 % of the letters were written either by a family member or a friend of the sender or by an outside scribe as a professional task.

The role of intermediaries is an interesting subject in itself, for the scribes did not always content themselves with merely devising the wording of the message on behalf of the senders. Instead, scribes may also have contributed to the selection of topics and the rhetorical strategies used in the text. Some scribes seem to have acted as outright agitators, who initiated the whole process of letter writing by prompting other individuals to contact the Governor-General (e.g. NA:KKK 1904 II os. V j., a. 27:186, Kuusniemi 14.8.1904; Suodenjoki 2010:103–106, 214). In such cases, it was the scribe rather than the named sender whose thoughts were actually conveyed in the letter.

The social profile of the senders was predominantly lower class. This is demonstrated by figure 1, which is based on the data gathered from the letters and the authoritative documents surrounding them. The figure shows that the largest occupational group among the senders consisted of tenant farmers (*torppari*). This finding is consistent with previous studies, which have portrayed tenants as a particularly active section of the rural population in finding ways to express their discontent in the late nineteenth and early twentieth centuries (Alapuro 1988:49, 119; Rasila 1961:88–93, 128–135). Tenant farmers had also used petitioning in their collective actions against landowners in the previous decades, so their letters to the Governor-Gen-

eral in 1898–1905 in fact continued a long-lasting tradition of expressing grievances related to tenancy.

Besides tenants, freeholders (*talollinen*) formed another active group of senders. In practice, this group consisted mainly of small farmers and farmers' sons, many of whom were in debt and faced potential downward mobility. A case in point is Johan Hokkanen (born 1865), who had climbed from being an itinerant to a small farmer in the 1890s by purchasing a part of a hereditary estate in the parish of Ii, Northern Ostrobothnia (Ii parish register 1891–1900:341). Becoming a small farmer did not improve Hokkanen's financial status, for it brought with it heavy debts and eventually led him to conflict with local lenders. Consequently, in his letters to the Governor-General, Hokkanen sought protection against the debt collectors by accusing them of anti-government activities (PAO:Pekka Ahmavaara, Hokkanen 6.7.1903; NA:KKK 1904 II os. V j., a. 27/II, Hokkanen 16.4.1904).

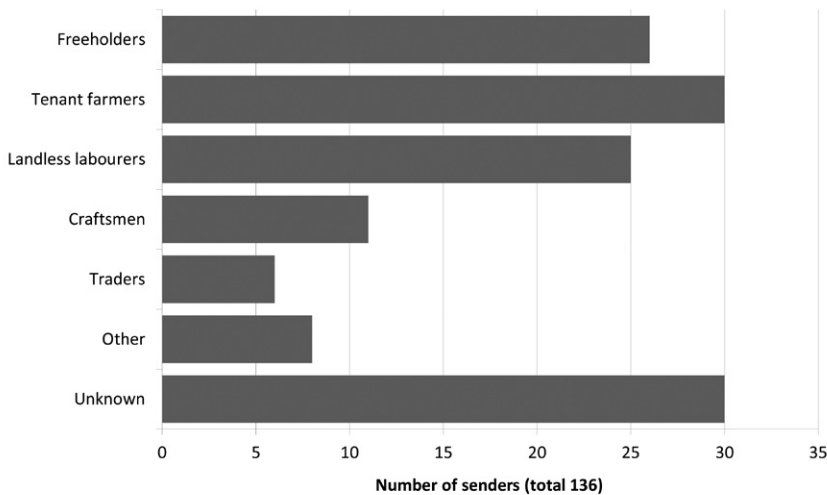

Figure 1. Senders by Profession.

As compared to crofters and freeholders, relatively few landless labourers seem to have sent letters to the Governor-General, given that they formed around 40 % of the whole rural population at the beginning of the twentieth century (Haapala 1995:103). The actual number of landless people among the senders may be significantly larger than the figure indicates, however, because they most likely form a majority of the senders whose occupation is unknown.

Not surprisingly, the letters of landless labourers were mainly motivated by hunger for land or grievances against the local elite. One of the shortest and the most austere letters of that kind was sent by Vilho Falk and seven other workers from Luvia, Western Finland:

Life is hard for us itinerant people [for] we lack firewood and we humbly ask improvements on subsistence[.] We don't have a voice in any affair[.] There are a lot of families without dwelling, let alone land. (NA:KKK 1902 I os., a. 56, Falk et al. 4.5.1902).

Owing to its brevity, the letter from Luvia lacks information about what kind of help the petitioners actually expected from the administrator. Possibly the senders had heard news about Bobrikov's orders to channel public funds to aid the rural poor (see Polvinen 1995:229f.), therefore cherishing a vague hope that he would somehow help them if he only knew of their plight. Apparently this hope was not entirely misguided; instead of ignoring the petition, Bobrikov's chancellery requested a statement about it from the provincial government. It is unlikely, however, that the petitioners eventually received any actual aid from the government.

Functions and Topics of the Letters

To understand why rural inhabitants increasingly approached the Governor-General at the turn of the twentieth century, we need to elaborate on the pragmatic functions and topics of their letters (see Elspaß 2012:48–51). In practice, with regard to their function, most of the letters can be characterised as *appeals*. The senders typically petitioned the addressee for material benefits such as poor relief, a plot of land, or a loan. Others pleaded for revocation of an eviction order, a guardianship resolution or some other court decision. Some letters also include requests for appointment to civil service or for admission to school education. The latter kind of appeal was sent for example by 15-year-old Jalmar Mäkinen, whose letter is thoroughly pervaded by deferential rhetoric:

Having this small, low and poor status, [I] dare to turn to His High Excellency the Governor-General and His Majesty the Tsar and the sacred mercy of Russian law with a humble request if His High Excellency the Governor-General with his great mercy would look at me and give me what his mercy sees as appropriate, So that [I] would learn the skills of the Russian language and numeracy, for I have not received any schooling, except a bit in ambulatory school (NA:KKK 1902 I os., a. 357, Mäkinen).

Requests like this were obviously encouraged by the imperial integration programme, which aimed at promoting the use of Russian in the administrative institutions of Finland (Polvinen 1995:133). The awareness that Russian skills were rapidly becoming essential in making a career in the civil service apparently inspired senders to capitalize on the situation by contacting the Governor-General directly.

The political turbulence of the Russification period affected rural inhabitants' letters in other ways as well. For example, Finnish-nationalistic opposition to the new conscription law, which obliged Finnish conscripts to serve in the Russian army became a common topic in the letters in 1902–04. Bobrikov received not only numerous petitions of pardon from conscripts who had evaded service but also various reports about the organization of conscription boycotts in the countryside (e.g. NA:KKK 1903 I os. II j., a. 21).

This brings us to the second important function of the letters, that is, *information*. Despite the emergent regional press and various advances in communications, letters from below still played a significant role in conveying to the government what was going on in the countryside at the turn of the twentieth century. In their letters to the administration, rural inhabitants typically described their everyday life, particularly the hardships they had experienced, but at the same time they provided valuable information about popular sentiments and local economic and political circumstances. Moreover, many of the letters contained denunciations, that is, voluntary reports of wrongdoing by officials or other members of the elite (see Fitzpatrick 1996:85–86). In such letters, the senders accused local civil servants or upper-class individuals of conspiratorial activity against the Tsarist regime, oppressive measures against the rural poor, alcohol abuse, or other misconducts (e.g. NA:KKK 1902 I os., a. 414, Lamminmäki 16.7.1902; NA:KKK 1903 II os. IV j., a. 3, Kallioaho 7.6.1903).

The denunciations concerning conspiratorial activity against the government represent the type of information most obviously connected to the political turbulence of the Russification period. A typical such denunciation was presented by worker Otto Seppänen in his letter to Bobrikov in September 1903:

Here in the parish of Korpilahti, the province of Häme, the public prosecutor Wäinö Anthon disseminated books, which insult the Tsar's statute, so boldly that he even delivered the books from his desk when collecting taxes. The judge in the jurisdictional district of Korpilahti Axel Grönblad, who lives in Padasjoki, likewise sold those books [...]. Regarding these mighty Gentlemen Anthon and Grönblad, I would ask to take into consideration that they are mocking the Majesty and oppressing the poor in many ways, and that we poor people do not benefit from the

statute at all, for these mighty Gentlemen make decisions on the basis of what is the most beneficial to they themselves, which is demonstrated by the decision on guardianship that I submit here (NA:KKK 1903 II os. V j., a. 48, Seppänen 7.9.1903).

The last sentence of the excerpt reveals the ultimate aim of the writer: he aimed at revoking a decision on guardianship. To achieve this aim, he attacked two officials who had been involved in making that decision. By claiming that these “mighty gentlemen” disseminated illegal literature, defamed the sovereign and misused the law to oppress indigent people, Seppänen enticed the Governor-General to take measures on his behalf. Thus, Seppänen used for his own purposes the political turmoil, which had made the imperial administration increasingly receptive to information on anti-government activity and to common people’s manifestations of loyalty.

References to the tendency of Finnish officialdom to oppress the poor and intrigue against the sovereign were a typical rhetorical strategy of the letters in general. Ultimately, this kind of rhetoric drew on the so-called “naïve monarchism”, a long-lived myth of the benevolence of the ruler. This myth had been cherished for centuries by common people around Europe, and in the Russian empire it was widely exploited by peasants to justify their resistance against the authorities until the early twentieth century. According to the myth, the remote but righteous sovereign would correct all the grievances of his subjects if he only knew of them. The realization of the ruler’s good will towards the people was, however, prevented by self-seeking officials, who plotted behind the ruler’s back and blatantly abused the people (Field 1979; Burke 1978:150–155).

In the letters under analysis, the role of the malevolent plotters was usually given to civil servants such as rural police chiefs, judges, or crown bailiffs, but also to other local authorities such as landowners and priests. Many senders contrasted the oppressive and conspiratorial actions of these authorities to the ruler’s benevolence towards the Finnish people. Interestingly, some senders gave the mantle of the benevolent ruler not only to the Tsar Nicholas II but also to the Governor-General, who emblemized imperial rule in Finland (e.g. NA:KKK 1904 II os. V j., a. 27/II, Lehtonen and Pakkamäki 8.6.1904). Apparently, the Governor-General was a remote enough figure to be conceived by Finnish rural inhabitants as a mythical benefactor like the Tsar (Suodenjoki 2010:108f.).

Hardly anywhere is the idealization of superior authority more pervasive than in the language of letters sent by subjects to the ruler. In such letters, subjects tend to underline their loyalty to the regime and flatter the ruler with expressions of admiration and subservience. Yet the humble

language cannot be read as an indication of the senders' deep and individual feelings towards the ruler. Rather, beneath polishing the self-portrait of the addressee, the senders essentially pursue very personal and material interests, as the case of Seppänen indicates (Ginderachter 2007:76; see also Verner 1995:67–70).

Nonetheless, it would be misleading to label the rhetoric of the letters merely as a calculated tactic. To be sure, the loyalist self-assertions of the senders may have been instrumental, as they were deployed to promote requests and complaints, but they were not necessarily insincere. It needs to be taken into consideration that only a small minority of rural inhabitants chose to advance their personal aims by writing deferential letters to the Governor-General. Most of their fellow inhabitants employed other tactics and many scorned the idea of petitioning the Governor-General altogether. The popular scorn for the petitioning was strongly influenced by the nationalistic press, which condemned the practice as futile and harmful to society (e.g. *Aamulehti* 14.8.1903:2; Siltala 1999:263–268). Aware of the popular opinion, people who wrote humble petitions to the Governor-General knowingly risked public stigmatization and becoming social outcasts in their local communities. Yet they *did* write, which implies that they certainly deemed the Governor-General a legitimate authority and considered appealing to him ideologically justifiable. Given this, their activity alludes to a wider tendency among rural people to see the Tsarist regime as an ally against the domestic upper class or at least as “the lesser of two evils”.

Self-Fashioning Whistleblowers Confronting Publicity

Rural inhabitants who petitioned the Governor-General at the turn of the twentieth century were typically people who had faced economic difficulties and risked downward social mobility. Therefore, the letters often appear as desperate people's last resort to get authoritative assistance in their woes and discomforts. In order to furnish the addressee with a rationale for heeding their appeals, the petitioners employed humble forms of address, underlined their loyalty and even denounced their fellow inhabitants for conspiring against the regime. All this they often did in barely literate terms and deficient orthography or with the assistance of a more or less competent scribe. Thus, letters can be called whistleblowing from below, calls for intervention sent by the subaltern to the dominants.

The findings of this study suggest that the letters submitted to the Governor-General rarely changed their senders' status in the way they hoped. Instead, many of the senders complained that due to their earlier petitions they had ended up being discriminated against by their fellow villagers or local authorities. This had to do with the fact that although petitions and

denunciations were intended as confidential, information about them frequently leaked from the administration to the public sphere. Amid the political turbulence of the period, the Finnish-nationalistic press was quick to judge the exposed senders of letters as ignorant and morally corrupt henchmen of tyranny. The press coverage on its behalf nourished rumours and stigmatization on a local level, thus deepening the senders' plight. However, more research on this topic needs to be undertaken before the multifaceted relationship between the petitions and the public sphere is more clearly understood.

Rural inhabitants' letters to the Governor-General can be called performative texts, in which the authors represent themselves in a certain way, thereby constructing and moulding their identities. Thus, the letters are narrative constructs that cannot be considered transparent manifestations of their authors' attitudes. Nonetheless, I argue that the letters provide a fruitful source for examining rural people's notions of how the imperial administration operated and how it wished them to think and behave. The letters portray rural inhabitants fashioning their political personae in order to adjust themselves to the imagined wishes of the Governor-General's machinery for the purpose of renegotiating their relationship with authority. Thus, the letters show ordinary citizens' relation to the Russian empire and its administration in a light quite different from the contemporary nationalistic press and the historiography, which has based its views on intellectual and administrative sources.

SOURCES AND LITERATURE

Archival sources

The letters analysed in this article are preserved in the following archives. For more detailed references please contact the author.

National Archives of Finland (NA), Helsinki

Artur Kniper. D. Toiminta-asiakirjat 1900.

Chancellery of the Governor-General (Kenraalikuvernöörinkanslia, KKK). Fa 1748–1796.

Yleiset aktit 1898–1900. Fb 2–259. Erikoisjaoston ja osastojen I–II aktit 1900–05.

Provincial Board of Uusimaa – Administrative Department (Uudenmaan lääninhallitus–Kanslia). Eca 8. Salaiset asiakirjat 1903.

Provincial Archives of Oulu (PAO), Oulu

Pekka Ahmavaara Kirjeet 1903–05.

Provincial Board of Oulu–Administrative Department (Oulun lääninhallitus–Lääninkanslia) Ea 5:2. Saapuneet salaiset kirjeet 1902–03.

Provincial Archives of Viipuri, Mikkeli.

Provincial Board of Viipuri – Administrative Department (Viipurin lääninhallitus–Lääninkanslia).

Eb 9. Saapuneet salaiset asiakirjat 1903.

Literature

Alapuro, Risto 1988. *State and Revolution in Finland*. Berkeley: University of California Press.

Burke, Peter 1978. *Popular Culture in Early Modern Europe*. New York: Harper and Row.

Dossena, Marina 2012. The Study of Correspondence: Theoretical and Methodological Issues. In: Marina Dossena & Gabriella Del Lungo Camiciotti (eds.), *Letter Writing in Late Modern Europe*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins. Pp. 13–29.

Elsaß, Stephan 2012. Between Linguistic Creativity and Formulaic Restriction: Cross-Linguistic Perspectives on Nineteenth-Century Lower Class writers' Private Letters. In: Marina Dossena & Gabriella Del Lungo Camiciotti (eds.), *Letter Writing in Late Modern Europe*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins. Pp. 45–64.

Field, Daniel 1976. *Rebels in the Name of the Tsar*. Boston: Houghton Mifflin.

Fitzpatrick, Sheila 1996. Supplicants and Citizens: Public Letter-Writing in Soviet Russia in the 1930s. In: *Slavic Review* 55 (1). Pp. 78–105.

Ginderachter, Maarten van 2007. 'If Your Majesty Would Only Send Me a Little Money to Help Buy an Elephant': Letters to the Belgian Royal Family (1880–1940). In: Martyn Lyons (ed.), *Ordinary Writings*. Bern: Peter Lang. Pp. 69–83.

Haapala, Pertti 1995. *Kun yhteiskunta hajosi: Suomi 1914–1920*. Helsinki: Painatuskeskus.

Katajala, Kimmo 2002. *Suomalainen kapina: Talonpoikaislevottomuudet ja poliittisen kulttuurin muutos Ruotsin ajalla (n. 1150–1800)*. Helsinki: Finnish Literature Society.

Kauranen, Kaisa 2007. Did Writing Lead to Social Mobility? Case Studies of Ordinary Writers in Nineteenth-Century Finland. In: Martyn Lyons (ed.), *Ordinary Writings*. Bern: Peter Lang. Pp. 51–68.

Kujala, Antti 2005. Finland in 1905: The Political and Social History of the Revolution. In: Jonathan D. Smele and Anthony Heywood (eds.), *The Russian Revolution of 1905: Centenary perspectives*. Abingdon: Routledge. Pp. 79–93.

Lyons, Martyn 2007. 'Ordinary Writings' or How the 'Illiterate' Speak to Historians. In: Martyn Lyons (ed.), *Ordinary Writings*. Bern: Peter Lang. Pp. 13–31.

Nobels, Judith & Wal, Marijke van der 2009. Tackling the Writer-Sender Problem: The Newly Developed Leiden Identification Procedure (LIP). *Historical Sociolinguistics and Sociohistorical Linguistics*: <www.let.leidenuniv.nl/hsl_shl/Nobels-Wal.html>. Access date 20.12.2012.

Polvinen, Tuomo 1995. *Imperial Borderland: Bobrikov and the Attempted Russification of Finland 1898–1904*. London: Hurst.

Rasila, Viljo 1961. *Suomen torpparikysymys vuoteen 1909*. Helsinki: Finnish Historical Society.

Siltala, Juha 1999. *Valkoisen äidin pojat*. Otava: Helsinki.

Stark, Laura 2011. *Limits of Patriarchy: How Female Networks of Pilfering and Gossip Sparked the First Debates on Rural Gender Rights in the 19th-Century Finnish-Language Press*. Helsinki: Finnish Literature Society.

Statistisk Årsbok för Finland 1903. Helsingfors: Statistiska Centralbyrån.

- Suodenjoki, Sami 2010. *Kuriton suutari ja kiistämisen rajat: Työväenliikkeen läpimurto hämäläisessä maalaisyhteisössä 1899–1909*. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Tikka, Marko 2009. *Kun kansa leikki kuningasta: Suomen suuri lakko 1905*. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Vandenbussche, Wim & Elspass, Stephan 2007. Introduction: Lower Class Language Use in the 19th century. In: *Multilingua* 26. Pp. 147–150.
- Verner, Andrew 1995. Discursive Strategies in the 1905 Revolution: Peasant Petitions from Vladimir Province. In: *Russian Review* 54 (1). Pp. 65–90.
- Viita, Ossi & Hirvonen, Ari 2008. *Peräseinäjoen historia*. Peräseinäjoki.
- Würgler, Andreas 2001. Voices from Among the “Silent Masses”: Humble Petitions and Social Conflicts in Early Modern Central Europe. In: *International Review of Social History* 46, supplement 9. Pp. 11–34.
- Zaret, David 2000. *Origins of Democratic Culture. Printing, Petitions, and the Public Sphere in Early-Modern England*. Princeton: Princeton University Press.

LINDA HULDÉN

Frågelistsvar som exempel på vardagligt skriftbruk i Svensk-finland på 1900-talet

Writing for the Archive as a Finland-Swedish Vernacular Literacy Practice in the Twentieth Century
 The Archives of Folk Culture at The Society of Swedish Literature in Finland has been using questionnaires to collect writings about Finland-Swedish traditions since the 1950s. The questionnaires, usually made up of a list of questions on a certain topic, have offered people with little experience of writing in non-private contexts an opportunity to write for a larger audience. This article deals with these non-professional writers' views of writing for the archive, expressed in meta-textual comments of various kinds, as well as some aspects of their language use. Comparisons are made with texts written by correspondents with more experience of professional writing, such as teachers. All writers are elderly women from rural areas or small towns. By comparing responses to questionnaires from three different decades, I am also addressing the question of whether and how the general changes in literacy practices in society in the twentieth century have affected the writers' ways of dealing with the assignment.

KEYWORDS: vernacular literacy, life stories, positioning, variation in style

Inledning

Folkkultursarkivet vid Svenska litteratursällskapet i Helsingfors har sedan 1950-talet skickat ut frågelistor till personer i olika delar av Svenskfinland för att samla in information om finlandssvenska seder och bruk. Insamlingen syftade till en början främst till att samla uppgifter om så gamla traditioner som möjligt och riktades därför i första hand till äldre personer på landsbygden, men såväl målgruppen som frågelistornas teman har efter hand blivit mer heterogena. Gemensamt för många av de personer som besvarat frågelistorna är att de inte är professionella skribenter i den meningen att de i sitt yrke skulle ha haft tillfälle att skriva för en större publik. Det arkiverade materialet kan därför åtminstone till en del sägas representera en typ av skrivande som enligt Sheridan, Street & Bloome (2000:5f.) fram tills nyligen gjorts mer eller mindre osynligt, nämligen det som försiggår bland s.k. vanliga människor i vardagliga sammanhang.

Frågelistan som insamlingsmetod har en lång tradition vid de nordiska arkiven, och det material som samlats in har använts på olika sätt inom traditionsforskningen (se t.ex. Hagström & Marander-Eklund 2005: 16f. där några exempel listas). På senare tid har insamlingen med frågelistor problematiserats i olika sammanhang, och man har bl.a. frågat sig vem och och vad som styrt skribenternas val av ämnen och framställningssätt (se t.ex. Lilja 1996; Skott 2008; Marander-Eklund 2012). Jag är i min tur intresserad av vad frågelistmaterialet kan berätta om det icke-professionella skriftbruket i Svenskfinland under 1900-talet. Sheridan, Street & Bloome (2000) har en liknande utgångspunkt i sin studie av det stora brittiska Mass-Observationprojektet, som sedan starten 1937 – och omstarten 1981 efter ett uppehåll på ca 20 år – syftat till att samla in rapporter från fältet om det brittiska vardagslivet. Projektet har enligt författarna gett personer som i övrigt haft få möjligheter att påverka den officiella historieskrivningen ett tillfälle att bidra med sin version, vilket gör det till ett intressant studieobjekt för den som är intresserad av förhållandet mellan skriftbruk och samhälle. Sheridan, Street & Bloome (2000:119ff.) använder intervjuer och skriftliga skildringar av hur det är att skriva för Mass-Observationprojektet som utgångspunkt för sin diskussion, medan mitt material utgörs av texter som primärt utgår från andra teman än skrivande.

Syftet med min artikel är att undersöka hur några kvinnor som besvarat Folkkultursarkivets frågelistor på 1960-, 1980- och 2000-talet kommenterar sitt skrivande, liksom vad en kartläggning av några utvalda drag i texterna säger om skribenternas förutsättningar och ambitioner när det gäller att skriva. I fokus står personer som har haft ett praktiskt yrke där skrivande kan antas haft en mindre framträdande roll, men jag använder också texter skrivna av personer med mer utpräglade skrifttyrken som jämförelsema-

terial. Genom att granska texter från olika decennier försöker jag vidare säga något om huruvida och på vilket sätt den ökade skriftanvändningen i samhället under 1900-talets senare hälft (se t.ex. Edlund 2012:9f.) avspeglas i skribenternas syn på skrivandet och i deras val av uttryckssätt. Folkkultursarkivets meddelare har tyvärr i allmänhet berättat ganska lite om vad de i övrigt skrev och läste, eller skriver och läser, i vardagen, men det finns skäl att anta att antalet texter och textslag som de kommit i kontakt med och själva producerat har ökat med tiden.

Teoretiskt tar jag avstamp i skriftbruksforskningens syn på skriftbruk som socialt förankrat och situerat i tid och rum (se t.ex. Barton 2007:34f.). I den här artikeln förhåller jag mig i synnerhet till begreppet *vardagligt skriftbruk*, som är en samlande benämning på sådana skriftaktiviteter vars ursprung och funktion är kopplade till vardagliga kontexter och behov (se t.ex. Edlund 2012:11). Frågelistsvaren konstaterades redan vara skrivna i vardagliga sammanhang, men man kan ändå fråga sig i vilken mån det faktiskt handlar om vardagligt skriftbruk. Besvarandet av en frågelista kan t.ex. inte sägas ha uppstått ur vardagliga behov eller vara icke-institutionellt styrt (jfr Barton 2010:109ff.). Tvärtom har texterna skrivits på beställning av en vetenskaplig institution som haft specifika förväntningar på svaren och dessutom har bedömt dem enligt olika kriterier. Samtidigt har svararna deltagit frivilligt i verksamheten, bl.a. av skäl som enligt Barton ofta ligger bakom vardagligt skriftbruk, nämligen att de vill dokumentera sitt liv för sig själva och sina anhöriga och reflektera över sin egen historia (Ekrem 2000:10f.). Det är också svararnas expertis på områden som ligger nära deras vardag som efterfrågas i frågelistorna. Det skrivande som resultat i de arkiverade texterna kan alltså sägas vara relaterat till både vardagligt och dominant skriftbruk, vilket enligt Barton (2010:111) inte är ovanligt. I min analys av frågelistsvaren har jag fäst särskild uppmärksamhet vid sådana drag i skribenternas metatextuella kommentarer och val av uttryckssätt som antyder hur skribenterna positionerar sig i förhållande till eventuella upplevda förväntningar på texten.

Material, informanter och metoder

Materialet för den här artikeln utgörs av tre frågelistor och totalt trettio svarstexter från åren 1968, 1984 och 2003–2004. Den äldsta frågelistan har rubriken *Traditioner kring kaffet och kaffedrickningen* (SLS 933), och frågorna handlar om olika ritualer och praktiska omständigheter kring kaffedrickande. Frågelistan *Ungdomslivet* (SLS 1557) från år 1984 uppmanar svararna att berätta om sin ungdomstid utgående från olika teman, medan frågelistan *Barnavård och barnuppfostran* (SLS 2049) frågar efter erfarenheter och åsikter när det gäller vård av små barn. I synnerhet de två förstnämnda har varit

populära och resulterat i ganska många svar, närmare bestämt 167 respektive 163, medan frågelistan om barnavård inspirerat 69 personer att skicka in en text.

Jag har ur vardera samlingen valt fem svarstexter som är skrivna av kvinnor med ett praktiskt yrke och fem som är skrivna av kvinnor med någon typ av skriftyrke. Alla är i åldern 60–75 år och har vuxit upp och/eller varit bosatta på landsbygden eller i mindre städer. Anledningen till att enbart kvinnliga skribenter i en viss ålder ingår i urvalet är framför allt att jag velat begränsa antalet variabler, men också att äldre kvinnor är den skribentkategori som är mest representerad i Folkkultursarkivets frågelistsamlingar (Ekrem 2000:8f.). Valet av mindre orter motiverar jag med att jag är intresserad av det skrivande som försiggått i miljöer som inte är präglade av närheten till ett universitet.

Vilka yrken skribenterna de facto har haft varierar från decennium till decennium och speglar samtidigt några av de förändringar som skett i det finländska samhället under 1900-talet. Medan ett praktiskt yrke i samlingen från 1968 i regel innebär hemarbete på ett jordbruk betyder det i den nyaste samlingen nästan uteslutande någon form av serviceyrke, t.ex. vård- eller köksbiträde. Nästan alla skribenterna med skriftyrken i den äldsta samlingen är lärare, medan samma kategori i den nyaste samlingen representeras av bl.a. en journalist, en läkarsekreterare och ett biblioteksbiträde. Kategoriseringen av olika yrken som antingen praktiska yrken eller skriftyrken är inte oproblematiskeftersom yrkesbeteckningarna inte säger så mycket om vilka arbetsuppgifter en person i själva verket haft. Min indelning bör därför snarare ses som en grov uppskattning av hur centralt skrivande varit i ett visst yrke vid en viss tidpunkt och i förhållande till de övriga yrken som är representerade i materialet. Längdmässigt varierar texterna, med några få undantag, mellan ca 1 000 och 2 000 ord. De flesta är skrivna för hand, men några skribenter har också använt skrivmaskin och, för den nyaste samlingens del, dator.

Som Edlund (2008:57f.) konstaterar ställs den som studerar ett historiskt material i ett skriftbruksperspektiv inför vissa utmaningar. När det gäller frågelistsvaren är ett problem att det arkiverade materialet innehåller ganska få uppgifter om meddelarna och i synnerhet om skrivsituationen. Jag har gått igenom svaren på frågelistorna *När vi sutto i vår bänk* (1969) och *Skriva brev* (1997) och där hittat en del upplysningar om några av de icke-professionella skribenternas erfarenhet av och syn på skrivande. Deras skildringar vittnar i många fall om ett aktivt skrivande, t.ex. i dagstidningar och populära tidskrifter, vid sidan av det dagliga arbetet. Dessa personer kan alltså inte, trots att de har ett yrke som är praktiskt betonat och inte förutsätter högre utbildning, betraktas som oerfarna skribenter. Andra

meddelare är det däremot svårare att hitta någon närmare information om, och jag har därför valt att främst utgå från de utvalda texterna då jag försökt bilda mig en uppfattning om hur besvarandet av de tre frågelistorna kan ha sett sig från ett skribentperspektiv.

Jag har för det första analyserat innehåll och stil i frågelistorna och formulerat några antaganden om vilka reaktioner hos skribenterna de kan ha väckt. För det andra har jag – bl.a. inspirerad av de modeller som Kristina Persson (2005; 2008) använt i sin studie av brevskrivning som skriftpraktik i ett historiskt perspektiv –, dels plockat ut och analyserat alla kommentarer i svarstexterna som på något sätt berör skrivande (jfr Persson 2008:44f.), dels kartlagt några företeelser på texternas yta för att få en uppfattning om hur skribenterna förhållit sig till den officiella skriftspråksnormen och vilken prägel de generellt verkar ha velat ge sina texter (jfr Persson 2005:98).

Jag har för det första tittat på hur benägna skribenterna har varit att ta till sig några av de lexikala och morfologiska förändringar i svenskan på 1900-talet som kartlagts av Eva Mårtensson (1988). På lexikal nivå har jag tittat på fördelningen mellan äldre och mer skriftspråkliga ord som *icke* eller *ej*, *blott* eller *endast* och *ty* och de mer talspråksinfluerade varianterna *inte*, *bara* och *för* i texterna, liksom i vilken mån skribenterna använder talspråkliga ordformer som *ha*, *ta* och *bli* i stället för *hava*, *taga* och *bliva*. Jag har också noterat ord som inte tas upp i Mårtenssons översikt men som jag bedömt som talspråksinfluerade och hämtade ur skribentens lokala sammanhang. I fråga om böjningen har jag tittat på om skribenterna föredragit den äldre verbböjningen med plurala former vid plurala subjekt eller den mer talspråksnära med singulära verbformer. Jag har också noterat om skribenterna har föredragit kortare eller längre passivformer (t.ex. *döms* i stället för *dömes*), liksom om de använt uppenbart talspråksinfluerade böjningsformer som t.ex. *sku* för *skulle*. För det andra har jag tittat på i vilken mån skribenterna verkar ha varit förtrogna med, eller intresserade av att följa, gällande stavningsnormer. Här har jag använt de upplagor av SAOL som var aktuella vid de tidpunkter då svarstexterna skrevs, närmare bestämt den nionde (1950), tionde (1973) och tolfte (1998) upplagan, för att avgöra huruvida skribenterna följt normen eller inte.

Redovisningen utgår från de tre frågelistorna, och fokus ligger på jämförelsen mellan de två skribentkategorierna. Jag kommenterar också i enskilda fall vissa tendenser hos enskilda skribenter. Den språkliga analysen gör inga anspråk på att vara statistiskt säkerställd utan bygger på ungefärliga beräkningar och det helhetsintryck texterna ger.

Traditioner om kaffet och kaffedrickningen (1968)

Frågelistan *Traditioner om kaffet och kaffedrickningen* (SLS 933, 1968) speglar det fokus på historiska förhållanden och detaljerade sakupplysningar som var karakteristiskt för de äldre frågelistorna, vilket framgår av följande utdrag:

Uppgifter tagna ur skriftliga källor är vi inte intresserade av. Meddelarna bör så detaljerat som möjligt berätta vad de själva erfarit eller hört av äldre personer. Angiv noggrant vilken tid och plats Era uppgifter gäller, ävensom när och var Ni eller Er berättare är född. – Det är av vikt att vi får svar på följande frågor:

Instruktionerna till meddelarna ges nästan uteslutande i form av direkta och indirekta uppmaningar som inte lämnar så mycket utrymme för egna ställningstaganden. Språkdräkten ter sig för en nutida läsare ganska operosonlig och formell: mottagaren nias alltid vid direkt tilltal men omtalas också som "personer" eller "meddelarna". Passivformuleringar som "Svaren insändas under adress ..." bidrar också till att skapa en viss distans mellan arkivet och mottagaren.

Bland de svarare jag valt ut är det framför allt skribenterna med praktiska yrken som har kommenterat sina texter, och de fyra som gjort det ber om ursäkt för olika brister. Medan en skribent hänvisar till bristande skolgång som orsak till att både stil och stavning är dåliga, skriver en annan att hon p.g.a. ett brutet revben har fått bråttom med skrivandet. Den tredje skribenten konstaterar att uppgiften känns övermäktig, och den fjärde poängterar att hon inte är någon pristävlare mera. Den skribent som beklagar sig över sin dåliga stil och stavning framhåller emellertid samtidigt sin egen erfarenhet av det som frågelistan handlar om:

Kaffet var skällhett, jag brände upp fingrarna totalt, att hålla i det heta tefattet. Koppen rann över, så jag var tvungen att tömma mera på fatet, så koppen, och tefattet var båda fulla när jag börja blåsa på det heta kaffet. Så frågar Ni om man blåste på kaffet? Får jag ställa en fråga? Hur skulle Ni själv ha gjort?

Samma skribent påpekar också att det känns onödigt att besvara en fråga som arkivpersonalen redan vet svaret på. Hennes kommentarer innehåller, enligt min mening, en liten protest och en vilja att lyfta fram ett kunnande som är ett annat än det arkivet besitter.

Den enda av skribenterna med skrifttyrken som kommenterat sin text betonar framför allt inspirationens betydelse för att hon till sist kom igång med texten. Att hon började så sent får enligt henne tjäna som förklaring

till att texten måhända ställvis är lite oklar och osammanhängande. Den ursäktande tonen är inte lika påfallande här, utan skribenten meddelar att arkivpersonalen helt enkelt får ta kontakt om det är något som behöver förtydligas.

När det gäller språkdräkten utmärks texterna skrivna av personer med praktiska yrken av att de innehåller olika talspråkliga eller dialektala influenser i både ordval och böjning. Skribenterna berättar t.ex. om bakverk som *tippor*, *essor* och *bullor*, om *kåkan* som kaffe pannan hängde på i spisen, om *förkel* och en *piki* (d.v.s. mycket liten) *bricka* som någon haft i sitt kök. De dialektala orden har ibland utmärkts med citattecken, men ofta finns det ingenting som tyder på att skribenten har reflekterat över användningen. Kortformer av verb som *doppa*, *klarna* och *börja* i stället för *doppade*, *klarnade* och *började* är också vanliga i de icke-professionella skribenternas texter. En av skribenterna har flera exempel på talspråkspåverkad substantivböjning i sin text och skriver t.ex. *locke*, *grytjärne* och *i ställe*. I texterna skrivna av skribenter med skriftyrken förekommer överlag färre dialektala ord, och de som används har i regel markerats med citattecken (t.ex. *barnen fick "beta" sönder bröd i en mugg*) och ibland också försetts med en förklaring ("*nötse*" = *fähuset*). Också i de här texterna går det att hitta enstaka exempel på tal-språksinfluerad böjning – en skribent skriver t.ex. *karamellet* och *bullor*, antagligen med stöd av de former hon använder i tal – men kortformer som dem som nämns här ovanför förekommer inte alls.

Samtidigt finns det i båda grupperna skribenter som skriver *ej*, *blott* och *ty* och använder långa infinitivformer som *hava*, *draga* och *emottaga* och långa passivformer som *minnes*, *begäres* och *tömmes*. Bland skribenterna med skriftyrken finns också två som mer systematiskt, om än inte genomgående, pluralböjer verb.

Slutligen har skribenterna med praktiska yrken betydligt fler avvikelser från gällande stavningsnormer i sina texter än skribenterna med skriftyrken.

Ungdomslivet (1984)

I frågelistan *Ungdomslivet* (SLS 1557, 1984) ställs också ganska detaljerade frågor, men som det framgår av exemplet här nedanför är avsikten med frågorna att de ska hjälpa och inspirera snarare än styra svaren:

Vår frågelist försöker omfatta olika delar av ungdomslivet. Alla frågegrupper behöver naturligtvis inte besvaras. Inte heller är det nödvändigt att strikt hålla sig till frågelistan om det känns lättare att fritt beskriva sin ungdomstid. [...] Det viktiga är att man berättar så personligt och detaljrikt som möjligt.

Här förekommer direkta uppmaningar främst i de textavsnitt som handlar om hur svararna rent konkret ska gå till väga då de skickar in sina svar, medan anvisningarna för hur svaren ska utformas främst ges i form av förslag som inte förpliktar svararna till någonting. I stället blir tonen ställvis nästan vädjande, till exempel då ett nytt formulär för personuppgifter introduceras: "Vi hoppas [...] på er välvilliga inställning till det nya formuläret." Tilltalet följer ett liknande mönster som i den äldre frågelistan.

Bland de tio skribenterna är det två i vardera gruppen som kommenterat sina texter. Också här verkar skribenterna med praktiska yrken framför allt vilja be om ursäkt för texternas brister. Den ena skribenten hänvisar till dåligt minne och bristande skrivförmåga, medan den andra berättar att hon sörjer sin bortgångne make och att det påverkat skrivandet. Båda betonar också att de är medvetna om att deras bidrag kanske inte tillför så mycket. Skribenterna med skrifttyrken verkar å sin sida utgå från att arkivet kan ha nytta av deras texter; den ena skriver att hon gärna ger tilläggsupplysningar och den andra att hon antagligen kommer att besvara fler frågelistor framöver. Samma skribent berömmar också arkivpersonalen för att de är så "duktiga på att sända ut frågelistor".

Då det gäller skribenternas val av ord och ordformer kan jag inledningsvis konstatera att det är svårt att se några klara skillnader mellan de två skribentgrupperna. Direkta lån ur talspråket och dialekterna förekommer sporadiskt hos båda. En av skribenterna med praktiska yrken skriver t.ex. om *bulla* ('kaffebröd') och *levanbilder* ('filmer'), medan en av skribenterna med skriftyrken använder *skärestugorna* ('stugor i skärgården'). I jämförelse med de äldre texterna förekommer få talspråksinfluerade böjningsformer som inte hör till standardskriftspråket: bara en av skribenterna med praktiska yrken har lite fler belägg på former som *sku* och *satt* i stället för *skulle* och *satte*. De flesta skribenter i båda grupperna har föredragit de nyare *inte* och (*där*)*för att* framför *ej*, *icke* och *ty*, och alla skriver *bara*.

Däremot är det bara skribenter med praktiska yrken som använder längre verbformer som *giva*, *taga* och *deltaga*, medan skribenterna med skriftyrken konsekvent har föredragit de kortare *ge*, *ta* och *delta*. Det enda undantaget, *taga*, finns i en högtidlig avslutning. Det är också bara skribenterna med praktiska yrken som, mycket sporadiskt, använder plurala verbformer. I en av texterna har det enda belägget på pluralböjning av verb antagligen ett samband med att det förekommer i en avslutning som är mer högstämd än den övriga texten: "Ungdomskamraterna ha skingrats, några är redan döda." Att skribenten här bara böjer det första verbet talar för att böjningen framför allt varit avsedd som ett stilmedel. I de övriga två texterna där pluralböjning av verb förekommer är det svårare att se vad som motiverat de enstaka förekomsterna, t.ex. här: "Olika musikband voro på den tiden nyhetens behag."

Skillnaden mellan skribenter med praktiska yrken respektive skriftyrken när det gäller mängden avvikelser från stavningsnormerna är slutligen betydligt mindre här än i de äldre texterna.

Barnavård och barnuppfostran (2003–2004)

I frågelistan *Barnavård och barnuppfostran* (2003–2004) är betoningen på att informanterna själva får avgöra vad och hur de skriver starkare, och deras egna åsikter om ämnet ges också mer utrymme:

Som vanligt ingår ett stort antal frågor i vår frågelist. Dessa är tänkta att inspirera svararen och det är inte alls nödvändigt att man svarar på alla frågor. [...] Du som inte har egna barn kan berätta minnen från din egen barndom, om vård och fostran av syskon, syskonbarn eller fadderbarn och om dina egna åsikter om temat. Berätta gärna personligt om dina egna tankar och erfarenheter!

Metatextuella kommentarer är sällsynta i svaren på *Barnavård och barnuppfostran*; bara en skribent i vardera gruppen har kommenterat texterna eller skrivandet på något sätt. Skribenten med ett praktiskt yrke är, i likhet med tidigare skribenter i samma kategori, anspråkslös och skriver: "Hop-
pas att någon har nytta och glädje av det jag har präntat ner". Skribenten med ett skriftyrke vill kanske också signalera anspråkslöshet eller motivera eventuella brister i texten med sin kommentar: "Rubriken Barnavård och barnuppfostran verkar krävande. Tanken går till att det bara är psykologer och proffsiga barnskötare som kan verbalisera dessa begrepp". En alternativ tolkning är att kommentaren ger uttryck för en kritisk medvetenhet om vilka krav en text med en sådan rubrik borde uppfylla.

Gemensamt för språkdräkten i de tio svaren är en orientering mot en ledig stil då det gäller ordval och val av ord- och böjningsformer. Skribenterna använder ord som *kolla*, *grej*, *bebis* och *morsa*, liksom kortformer som *sån(a)*, *nån* och *sen*. Lokala eller regionala ord och uttryck som *jumpa*, *passligt* och *rådd* förekommer också både hos skribenter med praktiska yrken och skribenter med skriftyrken. Alla skribenter använder i regel *inte*, *bara* och *för* i stället för de äldre motsvarigheterna. Sådana dialektala ord som inte har någon etablerad motsvarighet i skrift används däremot bara av en av skribenterna med praktiska yrken, men då med citattecken och förklaringar som i det här exemplet: "Ganska fort började vi äta 'måså', d.v.s. brödbitar som var nerblandade i kaffe med mjölk och socker". Talspråksinfluerade böjningsformer som *sku*, *börja* och *fråga* för *skulle*, *började* och *frågade* förekommer också bara hos två av skribenterna med praktiska yrken. En av skribenterna med praktiska yrken använder, slutligen, en hel del kraftuttryck i sin text. Hon skriver bl.a. att hon var "så jävla mager" innan hon blev

gravid, att det finns "så mycket skit och farlighet" i världen i dag och att vissa uttalanden om hur barn ska tas om hand kan klassas som "skitprat".

I de här texterna finns det inga exempel på plurala verbformer eller längre passivformer, men däremot har jag hittat enstaka belägg på längre verbformer, närmare bestämt *taga*, *iaktaga*, *deltaga* och *kläda*, hos två skribenter ur vardera gruppen.

I fråga om hur skribenterna förhållit sig till stavningsnormerna kan man konstatera att skribenterna med skriftyrken nästan genomgående följer dem, medan olika typer av avvikelser är påfallande frekventa i tre av de fem texterna skrivna av personer med praktiska yrken.

Diskussion

Analysen av de utvalda språkdragen bekräftar Mårtenssons (1988) sammanfattning av allmänna förändringar i det svenska skriftspråket under 1900-talet. Jämförelserna mellan de två skribentkategorierna visar emellertid på några olika mönster i när och hur skribenterna har tagit till sig dessa förändringar, liksom hur de i övrigt orienterat sig på skalan mellan en mer vardaglig och en mer formell stil.

Man kan för det första konstatera att gruppen skribenter med praktiska yrken utmärker sig genom att i texterna från 1968 och 2003–2004 mer än skribenterna med skriftyrken använda talspråkliga drag och avvika från stavningsnormerna. För de äldre texternas del kan dessa skillnader ha att göra med att allmän läroplikt infördes först år 1921 i Finland (se t.ex. Hansén 1988:2), vilket innebär att en del av skribenterna kan ha fått begränsad eller ingen formell undervisning alls i skrivande. Detsamma gäller emellertid inte för de skribenter som skickat in de nyaste texterna, eftersom de gått i skola på 1940- och 1950-talet. Samtidigt är skribenterna med praktiska yrken mer benägna att hålla fast vid vissa äldre konventioner som längre verbformer och pluralböjning av verb i texterna, medan skribenterna med skriftyrken har följt utvecklingen mot enklare och mer talspråksnära former. Här verkar det också rimligt att koppla skillnaderna till skribenternas utbildningsbakgrund och förmodade skrivvana: skribenter som främst har skrivit texter i privata sammanhang är kanske mer benägna att hålla fast vid de konventioner de t.ex. i skolan lärt sig förknippa med mer formellt skrivande än de som genom sitt yrke haft anledning att utveckla sitt skrivande i såväl formella som informella kontexter. Av relevans i sammanhanget är troligen också att så många av skribenterna som svarat på den äldsta frågelistan är lärare som kan antas ha haft anledning att uppdatera sitt eget språk i takt med att konventionerna har förändrats.

Skribenternas metatextuella kommentarer kan på olika sätt nyansera iakttagelserna av de stilistiska dragen i texterna. De visar för det första

att skribenterna med praktiska yrken i högre grad än skribenterna med skriftyrken har ifrågasatt om deras texter är användbara och tillräckligt välskrivna. Det här kan relateras till att skribenterna med praktiska yrken i de äldre texterna hållit fast vid äldre konventioner: en skribent som känner sig osäker använder kanske för säkerhets skull fler formella drag än en som är bekväm i situationen. En annan strategi kan vara att hävda sig på andra sätt än genom skrivande: den skribent vars text innehåller flest avvikelser från standardskriftspråket är samtidigt den som i sitt svar på frågelistan *Traditioner om kaffet och kaffedrickningen* kritiskt kommenterar arkivets frågor. Vidare framgår det att de skribenter med praktiska yrken som besvarat frågelistan *Barnavård och barnuppfostran* – trots att de har en hel del drag i sina texter som inte brukar betraktas som korrekt skriftspråk – inte ber om ursäkt för normavvikelserna på samma sätt som de skribenter som besvarat de äldre frågelistorna. Skillnaden antyder att de senare skribenterna i mindre grad har uppfattat arkivpersonalen som auktoriteter eller att de över huvud taget har sett det som mindre högtidligt att skriva texter för ett offentligt sammanhang. Det nästan grova språk som utmärker en av texterna kan också stöda den tolkningen.

Skribenternas medvetna eller omedvetna språkliga och stilistiska val liksom deras metatextuella kommentarer kan vidare ses i relation till hur personalen på Folkkultursarkivet har formulerat frågelistorna. Den äldsta frågelistans starka betoning på att meddelarna ska besvara vissa frågor kan t.ex. ha bidragit till att en del av de skribenter som svarat på den har varit osäkra på om deras text håller måttet. Att skribenterna i *Barnavård och barnuppfostran* uppmuntras att berätta fritt kan i sin tur ha gjort att skribenterna inte på samma sätt har ställt sina egna texter mot en upplevd norm och därför inte heller har kommenterat dem. Det formella och något distanserade språkbruket i *Traditioner om kaffet och kaffedrickningen*, som väl kan sägas vara typiskt för sin tid, uppmuntrar slutligen inte heller till personligt skrivande på samma sätt som *Barnavård och barnuppfostran*.

För att återknytta till de skriftbruksteoretiska resonemang jag utgick från kan jag konstatera att de trettio skribenterna i varierande grad verkar ha tagit fasta på de drag av vardagligt och dominant skriftbruk som samtidigt är närvarande i frågelistverksamheten. En del skribenter verkar ha sett sitt skrivande för arkivet som en skolliknande situation där uppgiften ska utföras på ett visst sätt för att bli godkänd, något som mer explicit kommer fram i kommentarer jag analyserat i ett annat sammanhang (se Huldén 2011:70). De här skribenterna ger uttryck för en uppfattning som är allmän bland de personer som skrivit för det brittiska Mass-Observationprojektet, nämligen att den som inte kan skriva korrekt riskerar att inte bli tagen på allvar (jfr Sheridan, Street & Bloome 2000:275). Andra förefaller snarare ha

uppfattat sig som medskapare till ett värdefullt material och signalerar genom sina kommentarer att den offentliga diskurs som arkivet är en del av inte känns främmande för dem. Några verkar i sin tur ha sett frågelistsvaret som en typ av text där det är tillåtet att uttrycka sig personligt och kanske bryta mot de officiella skriftnormerna. Som jag har visat verkar den här variationen åtminstone delvis ha att göra med vilken position skribenterna skriver från (jfr Sheridan, Street & Bloome 2000:138), men den antyder också att skribenternas uppfattningar om på vems villkor de skriver har sett olika ut under de tre decennierna.

LITTERATUR

- Barton, David 2007. *Literacy. An Introduction to the Ecology of Written Language*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Barton, David 2010. Vernacular Writing on the Web. I: David Barton & Uta Papen (eds.), *The Anthropology of Writing. Understanding Textually-Mediated Worlds*. London & New York: Continuum. S. 109–125.
- Edlund, Ann-Catrine 2008. Visboken – en deltagare i flera skriftpraktiker. I: Gunnar Ternhag (utg.), *Samlade visor. Perspektiv på handskrivna visböcker*. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 105; Skrifter utgivna av Svenskt visarkiv 24.) Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.
- Edlund, Ann-Catrine 2012. Två vågor av vardagligt skriftbruk 1800–2000. I: Ann-Catrine Edlund (red.), *Att läsa och att skriva. Två vågor av vardagligt skriftbruk i Norden 1800–2000*. (Nordliga studier 3; Vardagligt skriftbruk 1.) Umeå: Umeå universitet & Kungl. Skytteanska Samfundet. S. 9–17.
- Ekrem, Carola 2000. Att skriva är att förtydliga sitt liv. Folkkultursarkivets frågebrev och sagesmannanät. I: *Källan* 1, 2000. Helsingfors. S. 7–12.
- Hagström, Charlotte & Marander-Eklund, Lena 2005. Att arbeta med frågelistor. En introduktion. I: Charlotte Hagström & Lena Marander-Eklund (red.), *Frågelistan som källa och metod*. Lund: Studentlitteratur. S. 9–29.
- Hansén, Sven-Erik 1988. *Folkets språk i folkets skola. Studier i modersmålsämnets mål- och innehållsfrågor i den svenska skolan i Finland 1866–1927*. Åbo: Åbo Akademis förlag.
- Huldén, Linda 2011. Att skriva för arkiv på 1960-, 1980- och 2000-talet. I: Sinikka Niemi & Pirjo Söderholm (red.), *Svenskan i Finland 12*. (Publications of the University of Eastern Finland. Reports and Studies in Education, Humanities, and Theology. No 2. Joensuu.) Joensuu: University of Eastern Finland. S. 63–72.
- Lilja, Agneta 1996. *Föreställningen om den ideala uppteckningen*. (Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. B: 22.) Uppsala: Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala.
- Marander-Eklund, Lena 2012. Som vi ropar får vi svar. Metodologiska aspekter på tillkomsten av skriftligt och muntligt biografiskt material. I: *Budkavlen* 2012. S. 56–69.
- Mårtensson, Eva, 1988. Förändringar i 1900-talets svenska – en litteraturgenomgång. I: Eva Mårtensson & Jan Svensson, *Offentlighetsstruktur och språkförändring*. (Småskrifter från Institutionen för nordiska språk i Lund 14.) Lund: Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet.

- Persson, Kristina 2005. *Svensk brevkultur på 1800-talet. Språklig och kommunikationsetnografisk analys av en familjebrevväxling*. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 68.) Uppsala: Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Persson, Kristina 2008. *"Äfven i dag några rader!" Familjebrevskrivning på 1800-talet*. (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter 39.) Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Sheridan, Dorothy, Street, Brian & Bloome, David 2000. *Writing Ourselves. Mass-Observation and Literacy Practices*. (Language and Social Processes.) New Jersey: Hampton Press, Inc.
- Skott, Fredrik 2008. *Folkets minnen. Traditionsinsamling i idé och praktik 1919–1964*. (Avhandlingar från Historiska institutionen i Göteborg 53.) Göteborg: Institutet för språk och folkminnen.

KATRE KIKAS

Folklore Collecting as Vernacular Literacy

Establishing a Social Position for Writing in 1890s Estonia¹

ABSTRACT. In Estonian history books, the 19th century is usually referred to as ‘the era of national awakening’. A significant aspect of this awakening was the Romantic idea of folklore as the mirror image of ‘the soul of the nation’, which intensified interest in the oral tradition of peasants and prompted various societies as well as individuals to organize collecting campaigns. The most active phase of folklore collecting was in the 1890s when thousands of common people participated in the campaigns initiated by Jakob Hurt (1839–1907) and Matthias Johann Eisen (1857–1934). The result of these activities was approximately 200,000 pages of writings, currently stored in the Estonian Folklore Archives. The article takes the literacy-centred approach to the subject matter, treating the collectors’ writing practices as examples of vernacular literacy. The focus is on the variety of ways in which they position themselves as writers and on the diverse range of motivations that can be seen behind these positions.

¹ The research for this article was supported by the Estonian Research Council (Institutional Research Projects IUT22-5 and IUT2-43).

KEYWORDS: vernacular literacy, literacy practices, folklore collecting, Estonia, 19th century, nation building

The proponents of the ‘ideological model’ of literacy stress that writing and reading always take place in a social and ideological context and “whenever people engage in a literacy event, they do so from a social position” (Sheridan, Street & Bloom 2000:4). In this essay I am going to present a literacy-centred view of the folklore collecting campaigns in 1890s Estonia and address the ways the participants used the frameworks of collecting to establish a social position from which to write. I will regard the folklore collecting of the period as a *literacy event* and enquire about the *literacy practices* of the participants. The first notion has been defined as “activities where literacy has a role” (Barton & Hamilton 2003:7), the second as “general cultural ways of utilising written language. [...] [T]hey also involve values, attitudes, feelings and social relationships connected to usages of literacy” (ibid:6).

I keep in mind that this focus is heuristic – no event is solely *literacy*, there are always other aspects involved. However, I still contend that the notion of *literacy event* helps to highlight aspects that have been hitherto unnoticed. It is quite paradoxical that although the folklore manuscripts are valued as part of the Estonian national heritage, the practices of those who collected them are rather neglected; in earlier research, the individuals were brought into discussion only if questions about the authenticity of the collected materials had arisen. Regarding the latter aspect, I agree with Kati Mikkola that “the value of the “undesirable” items resides in the rough edges they add to the impression of the past produced by adherence to archival principles” (2013:155) – materials termed inauthentic by earlier scholars may become valuable sources if different kind of research questions are being asked.

Although folklore collecting as a literacy event may seem to be quite a straightforward matter – a domain of literacy with its own norms and standards fairly clearly distinguished from other domains – this straightforwardness may apply to professionally trained folklorists who have reached a certain consensus, but not to collectors who do not belong to the professional community. These collectors are usually referred to as local or non-professional or self-taught; but as I am focusing on their views about writing and the ways they position themselves as writers, I regard them as

representatives of 'vernacular literacy'.² Vernacular literacy (or writing from below) entails literacy practices that arise outside institutions dedicated to spreading literacy or that re(de)contextualize literacy practices of dominant institutions, adapting them to the everyday needs of ordinary people. As the phenomenon is quite varied and context-specific, it is often defined negatively by stressing the lack of consistency in writing, and the invisibility and marginality of the practitioners. On the other hand, Johannes Fabian has noted that the perceived inconsistency can be interpreted as a sign of the freedom that the member of the discourse community possesses while using language; he stresses that those texts should be listened to, not looked at (Fabian 2001:65–66). Karin Barber has indicated that as those writers quite freely combine practices of different domains, those writings help to question the strict opposition between oral and written, dominant and peripheral, private and public modes of communication (Barber 2006, 2007:207). Vernacular writers are often reflexive about their writing activities, dedicating quite a lot of space to discussing their feeling about literacy matters (Barton & Hamilton 2003); quite often, a significant aspect of these activities is their hope that it is possible to change their social position through the creation of a writing persona (Barber 2006, 2007).

There are different possibilities of applying the idea of vernacular literacy to folklore collecting. One is to look at the literacy practices present in the collected material itself (for example, the meaning of books in fairy tales). Another is to interpret the folklore collecting situation as the meeting of different literacy practices: it is a situation where the modern ideas of collectors meet the religiously grounded literacy of their informants. The third – which I am going to follow – is to assess the literacy practices of the collectors in the context of their contemporary public literary sphere

² I use the notion of *vernacular literacy* here, as it is quite widely used, but not by all authors I am referring to, and some employ several terms simultaneously. So, besides *vernacular literacy* (Barton & Hamilton 2003; Street 2000), we find *everyday literacy* (Barton & Hamilton 2003; Barber 2006, 2007), *local literacy* (Barton & Hamilton 2003), *tin-trunk literacy* (Barber 2006, 2007), *grassroots literacy* (Fabian 2001), *the literacy practices of ordinary people* (Sheridan, Street & Bloom 2000) and *indigenous literacy* (van Toorn 2006). I find Karin Barber's notion *tin-trunk literacy* especially inspiring, as it is a nice example of a very case-specific term: in colonial Africa people used tin-trunks (hidden under their beds) to preserve different kinds of written materials (documents, tax receipts, diaries, letters, obituary notices, pamphlets etc.), and thus the notion of *tin-trunk literacy* addresses literacy practices of the people who created them (Barber 2006:ix). Another reason for preferring the term *vernacular literacy* is the possibility to link it to the term *vernacular theory* – the idea that theorizing is not the domain of scholars, but that ordinary people can also have a quite theoretical approach to their daily lives (Briggs 2008; McLaughlin 1998).

and enquire about the possibilities that the folklore collecting framework provided them with to get involved in this sphere. Referring to their activities in terms of creating a social position for writing, I emphasize the communicative side of the campaigns – it was not just a possibility to use one's writing skills, but also a possibility to establish social networks and get in touch with like-minded people – to imagine oneself as a participant in quite a new kind of social relationships.

Estonia in the 19th Century

The 19th century has been called 'a time of national awakening' in Estonia³, but this process was preceded by rather severe socio-economic changes. The change that most closely influenced the Estonian-speaking lower classes was the abolition of servitude (in 1816 in the Estonian Province and in 1819 in the Livonian Province), and granting the right to buy land (in 1849 in the Livonian Province and in 1856 in the Estonian Province), which meant economic independence. The breakthrough of national ideas among Estonians is usually assumed to have taken place in the 1860s, and it was manifested in founding various societies, establishment of regular newspapers and the concomitant formation of the Estonian public sphere (Ea Jansen connects this with certain polemics taking place in newspapers in 1870–1871, Jansen 2004:82f.).

The law that stated the abolition of servitude also stipulated that it is the duty of the estate owners to create schools for the children of peasants. The network of village schools was quite fully formed by the 1850s in the Livonian Province and by the 1870s in the Estonian Province. Schooling started at the age of 10 and lasted three years (whereupon it was possible to continue in the parish school). In the first half of the century, only reading, catechism and hymns were taught, but writing, calculating, and Bible reading were added by the mid-century, and geography as well as the Russian language in the 1870s. In the beginning of the 19th century, the literacy

³ I admit that talking about 'Estonia' in this context is an anachronism: in the 19th century, the area of present-day Estonia was divided between two Provinces of the Russian empire: the Estonian Province (North Estonia, with the centre in Tallinn) and the Livonian Province (South Estonia and nowadays North Latvia, with the political centre in Riga, and the intellectual centre in Tartu). The local power was divided between the local Baltic-German elite and Russians, the Estonian-speaking majority was mostly agrarian and if a peasant managed to better his/her socio-economic stance, it meant Germanization (or Russification). The ethnonym *Estonian* (for denoting a speaker of the Estonian language, not an inhabitant of the Estonian Province) became popular sometimes in the middle of the century; before that the notion of *maarahvas* (people of the land) was used.

rate of Estonians was about 45–50 % (Liivaku 1995:40), but according to the census of 1897, 77% of the population was able to write and 91% to read (ibid:86).

The last decades of the century, (the time I am focusing on) were characterized by Russification, i.e. the attempts of the imperial powers to integrate the Baltic Provinces more tightly in the rest of the state (the process started in the mid-1880s, but the hardest years were 1887–1894). It was manifested in Russian-language state institutions (earlier, German was mostly used), the toughening of censorship, Russian-language schools (from 1885, only the first two years of the village schools were partly in Estonian) and Russian-language courts (from the year 1889 onwards). Historians have noted that Russification was not very successful, as the local Russian speaking minority was too small to bring about a significant change and the Russian language skills of school teachers were too low to ensure that schools would use the Russian language exclusively.⁴ However, we can see from newspapers (and also in letters from folklore collectors) that contemporaries interpreted the last ten years of the century as a time of stagnation and waning of the national enthusiasm. Still, many of them perceived two major incentives as antidotes to the stagnation: the rise of the temperance movement and the folklore collecting campaigns.

Folklore Collecting Campaigns of the 1890s

A significant aspect of the ‘national awakening’ was the Romantic (Herderian) idea of folklore as the mirror image of ‘the soul of the nation’, which intensified interest in the oral tradition of peasants and prompted various societies as well as individuals to organize collecting campaigns. The first ones to show interest in the Estonian folklore were the Baltic-German Estophiles, whose ideas are well formulated in a statement of Schultz-Bertram’s in 1839: “Let us give the people an epic and a history, and the battle is won!” (1959:97). The same sentiment also characterized the first generation of Estonian intellectuals’ relation to folklore and indeed, they did manage to publish an epic *Kalevipoeg* (compiled or authored by Fr. R. Kreutzwald; the most recent English translation is Kreutzwald 2011). In 1871, the *Estonian Writers’ Society* (*Eesti Kirjameeste Selts*) was formed, which declared the organization of folklore collecting as one of its main aims and succeeded in creating quite an extensive network consisting mostly of schoolteachers and parsons (Mälik 1963).

⁴ Probably the main target of Russification was not Estonians but local Germans, who lost several of their privileges as a result (a substantial overview of their reactions can be found in Piirimäe 2012:95–102).

The focus of my research is roughly on the years 1887–1897, which can be labelled as the most active phase of folklore collecting, or at least the phase when the number of participants was the highest, about two thousand. It is important to note that folklore collecting in these years was not institutionalized⁵ – it was organized by different individuals who involved newspapers to spread information about their interests. First an article was published, explaining the importance of folklore as well as what and how to collect. Later, the contact with collectors was maintained by means of reports about the materials received.

It is also necessary to keep in mind that newspapers fulfilled a number of roles in this particular capacity. Naturally, they served as a medium for spreading information, but as newspapers were also vehicles for promoting national ideas, the campaigns were taken note of in this context. Second, besides mediating information about collecting campaigns, newspapers embedded folklore in other ways too. They published folkloric texts (local as well as translations from international sources); interpretations of specific tales or costumes; fieldwork narratives of collectors; literary works embedding or elaborating some folk motif; reviews of published folktale collections (usually considered valuable reading material); and real life contemporary stories about the outcomes of superstitions. As all these were placed side by side with information about campaigns, it is quite certain that they influenced the way collectors interpreted and valued certain genres or topics. And third: all newspapers had a special section for local news, which mostly contained letters sent in by local people – this means that newspaper readers were used to regarding themselves as active participants in the process; this experience could influence their decision to try out folklore collecting as well.⁶

I am mostly concerned with the campaigns organized by two parsons – Jakob Hurt (1839–1907) and Matthias Johann Eisen (1857–1934) – whose net-

⁵ The *Estonian Writers' Society* (*Eesti Kirjameeste Selts*), which coordinated folklore collecting in previous decades, was shut down in 1893 by censorship, but already before that it had lost its central role because of internal troubles. The Estonian Folklore Archives were founded in 1927.

⁶ Benedict Anderson has stated that the newspapers have an enormous role in the 'imagining' of the nation, but interestingly, he only discusses the position of the readers (2006:25, 32–36). In the Estonian case the possibility to participate as a writer was certainly as important as being a reader. The same is also referred to by Karin Barber (Barber 2006:16).

works of collectors were the largest and the campaigns lasting the longest.⁷ The result of their activities was approximately 200,000 pages of writings, currently stored in the Estonian Folklore Archives.

Hurt and Eisen were both definitely well known public figures, which certainly contributed to the success of their campaigns. Although they both welcomed every kind of folkloric data, their focal points were slightly different: Hurt preferred runic songs, Eisen concentrated on the narrative material (especially legends). Furthermore, Hurt stressed the scientific use of the collections, while Eisen was more concerned with instant publishing, i.e. providing reading material for the growing Estonian-language readership. The latter aspect was publicly opposed by Hurt, who was afraid that the instant publishing affected the later collecting. Hurt's accusations were taken up by editors of different newspapers and in 1893 there were lively discussions about the purposes of publishing folklore texts. Thus, besides being non-institutional, the folklore collecting of the time was also a contested and antagonistic sphere of activity.⁸

The people who answered the calls of Hurt and Eisen had varied backgrounds.⁹ Most of them were men but there were also active women. Different age groups (starting with 12-year-old schoolchildren) were represented. According to Ea Jansen 42% of the participants were village school teachers and 32.4 % farmers, but besides these two large groups there were also intellectuals (university students, scholars, parsons, writers), tailors, various officials, servants and representatives of other areas (Jansen 2004:19–35).¹⁰ Still it is important to keep in mind that these statistics do not indicate the particular contributions from the groups – three most prolific collectors of the time are the tailors Jaan Sandra (born in 1862) and Hans Anton Schults (born in 1866) and the forest ranger and journalist Jaak Söggel (born in 1871)

⁷ Besides these two men, there were several others who concentrated on some more specific aspect of folk culture: as a student of medicine, Mihkel Ostrov collected knowledge of herbal medicine; the newspaper editor and composer Karl August Hermann focused on folk tunes, the archaeologist Jaan Jung on folklore connected to archeologically important places, the linguist (and official censor) Jüri Truusmann on place names. There were also further campaigns that could evoke folk narratives: for example, the temperance movement activist Jaak Järv was interested in stories about the evils of drinking.

⁸ For a reflexive historical overview of the work of both men, see Jaago 2005 and Kuutma 2005. Kuutma also discusses the similarities and differences of their work.

⁹ The number of their correspondents was approximately 2 000. We know that Hurt had at least 1,400 correspondents, but nobody has counted the correspondents of Eisen. Possibly his network was smaller, and as there was considerable overlap between the two networks, 2,000 seems to be probable.

¹⁰ These statistics are based only on the collection of Hurt. There are no comparable statistics about the collection of Eisen, but quite possibly it would be similar.

(Schults was the co-worker of Hurt, and Söggel and Sandra collected for both Hurt and Eisen). The intellectuals on the other hand participated usually with one or two collections (exceptions are the university students who got scholarships for their fieldwork trips).

The collectors' motivations were certainly as varied as their backgrounds. Village schoolteachers and farmers can be identified as the main targets to be directly addressed by Hurt and Eisen. Teachers were usually addressed in spring before the beginning of the summer holiday, farmers in autumn after the completion of the outdoor work – in both cases it was stressed that it is one's duty to spend the free time on folklore collecting. While these seasonal and group-specific calls definitely contributed to the active attendance of those target groups, there were other diverse motivations depending on particular circumstances. For example, collectors who had some disability were bound to have a lot of free time, and to welcome recording folklore as an appropriate pastime;¹¹ collectors who did not live in their birth parish (they had moved to a town, were temporarily in the army or lived outside the Baltic Provinces) discovered that collecting folklore and writing it down was a way of keeping in contact with their birth place; and young schoolboys seemed to regard collecting as a way to participate in adult matters.¹²

Establishing a Social Position(s) for Writing

What kind of writing is folklore collecting? The main rule is 'to write exactly as it is being told by the people'. This demand sounds rather simple, but in reality it could be quite difficult to follow. Even the question of where the story begins or ends is not so straightforward: there are collectors who try to represent different stories as independent units (with titles and numbering), but others write similar stories in a fairly intermingled way. The other rule is 'to separate clearly collectors' and informants' words' – again achieved quite differently and to varying degrees by different collectors. For instance, some mention that the titles are their own creation, but most do not, though it is quite certain that the titles are not part of oral culture. Some tales involving real place-names start with an explanation of the

¹¹ This is not a very numerous subgroup of collectors; I am aware of three persons: one with paralyzed legs, one with a paralyzed hand and one deaf person writing from memory. However, as those persons were often highlighted in the reports as real heroes, this subgroup is fairly visible.

¹² There are two types of pupil-collectors: those who collected as part of their schoolwork (and the materials were forwarded to Hurt and Eisen by their teachers) and those for whom the participation was a personal decision. Here I am referring to this second group.

location of the places, and though it seems that this is the addition of the collector to make the story more comprehensible to a non-local reader, it is often not specified.

The ambiguities coded into the main rules can be seen from the hesitant tone the collectors use while contacting Hurt or Eisen the first time. Their uncertainty concerns the value of the recorded materials as well as the adequacy of their recording techniques. At the same time they seem to be assuming that there are set rules, and explain their possible deviations by incomplete (or completely lacking) education. They also stress that they participate ('intrude into the sphere of literate people') only because the 'bigger literati' from their area ignore the campaign (a conclusion they have made on the basis of the absence of their locality in the collection reports). Collector Jüri Puurmann writes to Hurt in 1888:

Each time I receive *Postimees* [one of the biggest newspapers – my addition K.K.], I read how much someone has sent folklore, which gives me great pleasure. My eyes always take note of how much has been sent from the Väike-Maarja parish but alas, there appears to be very little of it. This has got me thinking. Just you wait when the writers, local schoolmasters and scribes lull in that patriotic work – you landless peasants should try to pick up the quill yourselves to write down what you know.¹³

One method they use to overcome this feeling of humility is to stress their national feelings by using idioms and metaphors employed by Hurt and Eisen in their writings. For example, collecting is often represented as 'building the monument for the nation' or as 'digging out hidden national treasures'.¹⁴ However, it is quite striking that in the letters of the collectors these ideals are side by side with much more down-to-earth matters. As Eisen has a habit of rewarding collectors with books (these are quite varied, besides folklore books there are also novels, plays, poetry, history etc.), several send him lists of books they are most interested in. Some ask Hurt or Eisen to write a speech to be delivered at the meeting of the local temperance movement, hoping that it would make the movement more popular in the locality. There are quite a lot of letters asking help to find a better job (in

¹³ H III 16, 105/6 Jüri Puurmann (1888). All the citations from archival materials are translated by Berk Vaher.

¹⁴ For a very pertinent discussion of metaphors used for explaining the value of folklore collecting, see Valk 2004.

St. Petersburg or Kronstadt¹⁵ – a quest quite at variance with the collecting framework, as moving to a town means fewer possibilities to collect); and Hans Karu (born in 1868), whose legs are paralyzed, asks Hurt for a new wheelchair.

Though not all of the requests are answered positively, quite a few of them are. Hans Karu does get a wheelchair; several do get advice concerning a new job, or monetary help for their studies in town. But what these examples show is that the writing done in the framework of folklore collecting could be used as a kind of social resource to get problems solved. Collecting was a voluntary activity, but it was possible to consider it as a favour that needed to be returned.

Another source of ambiguities and hesitation was the stance taken by local people. While on the national scale collectors were regarded as representatives of their locality, it seems that on a local scale folklore collecting did not always induce respect towards the writing person. They were rather considered a bit odd, half-outsiders. For the older generation (from whom they collected the materials), literacy was so bound up with religion that the idea of writing down mundane tales seemed frivolous.¹⁶ The younger generation considered their activities a waste of time (they can do the writing only in their free time) and money (spent on paper and ink), as well as advocating superstition (also an accusation presented to Hurt by his colleagues) or a vain wish to see their names in the newspaper. Thus, one of the most prolific female collectors, Helene Maasen (born in 1869), writes to Eisen in 1892:

¹⁵ As German estate owners preferred parsons of German descent, it was quite hard for Estonian speaking parsons to find a job in Baltic Provinces. As a result, many more educated Estonians were forced to look for jobs in other parts of the Russian Empire. Both Hurt and Eisen are examples of this phenomenon – Hurt lived and worked in St Petersburg, Eisen in Kronstadt. However, as both of these cities were the targets of Estonian work migration, they both had Estonian-language congregations there.

¹⁶ Collectors often state that their informants are illiterate, but it is quite certain that they possessed at least the so-called religious literacy, i.e. they were able to read familiar religious texts (David Ólafsson 2013:43). For example the collector Hans Anton Schults (born in 1866) usually refers to his collectors as illiterate, but while trying to explain why some stories he has written resemble the ones published by Fr. R. Kreutzwald, he states that it is impossible that these tales originate from books, because the only books that his informants have at home are the Bible and the Psalter (H II 67, 414/5). This idea of religious literacy as a sign of illiteracy corresponds with Britt Liljewall's discrimination between formal and functional literacy, according to which one of the factors of functional literacy is a "desire to read 'wordly' texts" (2013:33).

To wit, I have not yet got accustomed to taunts, for I am most embarrassed to hear when upon reading my name in a recent collecting report, a few of the meaner ones pull jokes on me poking my nose everywhere for whatever reason, though verily the quill is my best companion and my sole entertainer in my sad homely life in the late hours of the night. Because of that, I beseech you from my heart not to include my full name with any of my entries while reporting on collections in the paper.¹⁷

But besides complaining about those problems to Hurt or Eisen, collectors also try actively to change the situation, i. e. to find like-minded people who regard folklore collecting as important as they do. Several collectors send to Hurt or Eisen 'awakening calls' – texts where they address local people and explain the importance of ensuring that their parish does not lag behind the neighbours; Hurt and Eisen were expected to embed these texts into their collection reports. Others launch into direct agitation – Helene Maasen for example writes in 1890 that she only lends books to those who collect folklore in return.¹⁸ Though it seems that these calls were not always successful, there are still several collectors who work in pairs, and also some more extensive local networks. From these undertakings we see that those people did not regard writing as an inevitably solitary activity – contrary to this modern myth, they interpreted their activities as opportunities to create new relationships.

The existence of those local networks is certainly one valid answer to the question whether the framework of folklore collecting enabled collectors to create a social position from which to write. However, it was not the only possibility; besides these, there are collectors who try to use the framework of folklore collecting to establish for themselves a truly public writing position. For example, several collectors write about their intention to publish a compilation of local tales. Others send in manuscripts with their own creative writings and ask feedback and advice about possibilities to get published. The latter examples are mostly found in the collection of Eisen, who besides giving feedback also enables prolific collectors to propose creative writing for the calendar he was editing. The fact that Eisen used the collectors' wish to become public writers quite consciously to foster his own endeavour is also highlighted when collector Jaan Tamm explains to Hurt why he collaborates with Eisen:

Indeed, I had written down a few of my own tales and made some verses, and eventually thought that they might be suitable to enter the field of literature. But in order to have those manuscripts studied by an expert, I

¹⁷ E 619/20 Helene Maasen (1892).

¹⁸ H III 8, 795/7 Helene Maasen (1890).

asked the well-known Estonian author and scholar Eisen to be so kind as to fulfil my request. Mr Eisen promised to do so [...] but informed me [...] that he would also like to receive some old tales. Thus I could not help but collect and send a few old tales here and there. For it was my obligation to pay due for the labour...¹⁹

The collectors who ask for help to get published are using one context of writing to establish a writing position in another context. In some cases, however, we see a kind of hybrid positioning – writers take folklore collecting as an extension of the public literary sphere and send in their interpretations of current affairs, answers to newspaper articles or reviews of books they have read.²⁰ They do not ask to be published but their writings are certainly modelled after ways of writing they have seen in the media; in some cases these texts are even not addressed to Hurt or Eisen personally but to anonymous *readers*. Hybrid positioning may also involve idiosyncratic folklore collections: texts where collected folklore is mixed up with motifs from literature, national mythology, the Bible and collectors' own creations (all framed as if coming 'from the mouth of the folk' with even the names of the informants attached).

Two quite interesting examples of this kind are Hans Anton Schults (born in 1866) and Märt Siipsen (born in 1842).²¹ Schults' writings elaborate on the national romantic mythology, but he also sends to Hurt reviews about different books he has read; Siipsen sends to Eisen meditations on religious matters but also articles that have been turned down from newspapers. What is interesting about these writers is that the writing position they try to create for themselves is outdated. Their ideas about folklore, history and society resemble those of the early Estonian-language intellectuals who were active fifty years earlier – but in the 1890s the ideas of those men were already criticized by the younger generation. Schults and Siipsen use quite a lot of their writings to oppose those critics. This anachronism coded into their ideas could be one of the reasons why they had to use the framework of folklore collecting to accommodate all their writings; there was no place for them in the real public space. Still – despite of this anach-

¹⁹ EKLA f 43, m 22:27, l 8/12-8/13 Jaan Tamm (1893).

²⁰ My notion of *extension of public literary sphere* is quite similar to Kirsti Salmi-Niklander's notion of *semi-public sphere*, which she uses to define the position of handwritten newspapers. It is interesting that she also stresses that for some people who participated in the creation of those newspapers, they served as a "training for public life, writing for printed publications and participation in political activities" – while for others "the semi-public sphere and social writing provided the only medium for presenting their ideas, opinions and dreams to a wider audience" (2013:64).

²¹ On Schults see Kikas 2010. Unfortunately there is no study of Siipsen.

ronism – the writing positions they were striving for are inherently social. Even if they differed in many respects from other participants, they were all side-by-side in collection reports, which in a way levelled all differences and assured that they all belonged to the community of folklore collectors.

Conclusion

The aim of the collecting campaigns was to acquire knowledge about the past, and later the manuscripts have been mostly used in accordance with this initial aim – to study the culture of Estonian peasantry. In recent years, the focus of folkloristic archival studies has turned from the contents to wondering about the place of these manuscripts in the productions of folkloristic knowledge. In this article, I have tried to study one previously quite invisible or hidden link in this knowledge production chain – the literacy practices of the collectors.

One quite interesting aspect is that although participation in folklore collecting could help these persons to gain confidence as writers and find a position from which to write, this link was not automatic. Many were confronted with bewilderment by family members or neighbours, which means that in the first place they had to convince others of the value of the position they were aspiring towards. Thus, it is fairly surprising to find that there are many collectors working in pairs: some manage to create even more dense local networks, other try to make contact with a like-minded person through writing 'awakening calls' for publishing in the folklore reports.

The motivations for being engaged in the collecting campaign were quite varied, as were the backgrounds of the collectors themselves; it is also likely that most persons had multiple motivations and the main motivations of particular persons changed in the course of time. As most of the writers employ idioms and metaphors that are used to connect folklore collecting with the wider national movement, it seems that participating in the folklore collecting was a suitable way to make the rather abstract (or imaginary, if we use Benedict Anderson's term, Anderson 2006:6f.) idea of 'nation' more real and local. However, besides this, many writers use the framework of folklore collecting as a social resource for solving specific problems or as an entrance into the public literary space. Some collectors opt for establishing themselves in several writing positions, keeping their folklore collections and literary creations apart. For them the folklore collecting framework is a kind of space which enables them to experiment with different ways of positioning themselves as writers before choosing the suitable way to enter the public sphere. Others create a hybrid position, and try to stretch the confines of folklore collecting to accommodate all

of their different writings – for them it is like a continuation of the public sphere.

SOURCES AND LITERATURE

Archival sources

E = Folklore collection of Matthias Johan Eisen (stored in Estonian Folklore Archives)

H = Folklore collection of Jakob Hurt (stored in Estonian Folklore Archives)

EKLA, f 43 = Collection of letters sent to Jakob Hurt (stored in the Estonian Cultural History Archives)

Literature

- Anderson, Benedict 2006. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, New York: Verso.
- Barber, Karin 2006. Introduction: Hidden Innovators in Africa. In: Karin Barber (ed.), *Africa's Hidden Histories. Everyday Literacy and Making the Self*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press. Pp. 1–24.
- Barber, Karin 2007. *The Anthropology of Texts, Persons and Publics: Oral and Written Culture in Africa and Beyond*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Barton, David & Hamilton, Mary 2003 [1998]. *Local Literacies: Reading and Writing in One Community*. London, New York: Routledge.
- Briggs, Charles L. 2008. Disciplining Folkloristics. In: *Journal of Folklore Research: Grand Theory* 45 (1). Pp. 91–105.
- Fabian, Johannes 2001. Keep Listening: Ethnography and Reading. In: *Anthropology with an Attitude. Critical Essays*. Stanford, California: Stanford University Press. Pp. 53–69.
- Jaago, Tiiu 2005. Jakob Hurt: The Birth of Estonian-language Folklore Research. In: Kristin Kuutma & Tiiu Jaago (eds.), *Studies in Estonian Folkloristics and Ethnology. A Reader ad Reflexive History*. Tartu: University Press. Pp. 45–64.
- Jansen, Ea 2004. *Vaateid eesti rahvusluse sünniaegadesse*. Tartu: Ilmamaa.
- Kikas, Katre 2010. Rahvaluulekoguja raamatuid otsimas. Hans Anton Schults. In: *Acta Semiotica Estica* VII. Pp. 64–101.
- Kreutzwald, Fr. R. 2011. *Kalevipoeg: the Estonian National Epic*. (Translator Triinu Kartus.) Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Kuutma, Kristin 2005. Matthias Johann Eisen: A Collector and Publisher of Narratives. In: Kristin Kuutma & Tiiu Jaago (eds.), *Studies in Estonian Folkloristics and Ethnology: A Reader ad Reflexive History*. Tartu: University Press. Pp. 79–99.
- Liivaku, Uno 1995. *Eesti raamatu lugu*. Monolleõ: Jyväskylä.
- Liljewall, Britt 2013. Recollections of Reading and Writing: Another Picture of Swedish Literacy. In: Anna Kuismin & M. J. Discroll (eds.), *White Field, Black Seeds: Nordic Literacy Practices in the Long Nineteenth Century*. (Studia Fennica. Litteraria 7.) Helsinki: Finnish Literature Society. Pp. 30–39.
- McLaughlin, Thomas 1998. Theory outside the academy: Street smarts and critical theory. In: *Consumption Markets & Culture* 2 (2). Pp. 203–231.
- Mikkola, Kati 2013. Self-taught Collectors of Folklore and their Challenge to Archival Authority. In: Anna Kuismin & M. J. Discroll (eds.), *White Field, Black Seeds: Nordic Literacy Practices in the Long Nineteenth Century*. (Studia Fennica. Litteraria 7.) Helsinki: Finnish Literature Society. Pp. 146–157.

- Mälk, Vaina 1963. *Eesti Kirjameeste Seltsi osa eesti folkloristika arengus*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Ólafsson, David 2013. Scribal Communities in Iceland: The Case of Sighvatur Grímsson. In: Anna Kuusmin & M. J. Discroll (eds.) *White Field, Black Seeds: Nordic Literacy Practices in the Long Nineteenth Century*. (Studia Fennica. Litteraria 7.) Helsinki: Finnish Literature Society. Pp. 40–49.
- Piirimäe, Eva 2012. Humanität versus nationalism as the moral foundation of the Russian Empire: Jegór von Sivers' Herderian cosmopolitanism. In: *Ajalooline ajakiri* 1 (2). Pp. 79–113.
- Salmi-Niklander, Kirsti 2013. Monologic, Dialogic, Collective: The Modes of Writing in Hand-Written Newspapers in 19th- and 20th-century Finland. In: Anna Kuusmin & M. J. Discroll (eds.), *White Field, Black Seeds. Nordic Literacy Practices in the Long Nineteenth Century*. (Studia Fennica. Litteraria 7.) Helsinki: Finnish Literature Society. Pp. 76–88.
- Schultz-Bertram, G. 1959. Vortrag über Kalevipoeg, verlesen in der Sitzung der Gelehrten Estnischen Gesellschaft im Oktober 1893. – In: E. Laugaste, E. Normann (eds.) *Muistendid Kalevipojast*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus. Pp. 95–100.
- Sheridan, Dorothy, Street, Brian & Bloom, David 2000. *Writing Ourselves: Mass-Observation and Literacy Practices*. Cresskill. New Jersey: Hampton Press, Inc.
- Street, Brian 2000. Introduction: The new literacy studies. In: Brian Street (ed.), *Cross-Cultural Approaches to Literacy*. Cambridge: Cambridge University Press. Pp. 1–21.
- Valk, Ülo 2004. On the Discursive Foundations of Estonian Folkloristics: A Farmer's Field of Vision. In: Ene Kõresaar & Art Leete (eds.), *Everyday Life and Cultural Patterns: International Festschrift for Elle Vunder*. (Studies in Folk Culture. 3.) Tartu: Tartu University Press. Pp. 265–272.
- Van Toorn, Penny 2006. *Writing Never Arrives Naked: Early Aboriginal Cultures of Writing in Australia*. Canberra: Aboriginal Studies Press.

Contributors

THERES BELLANDER. Lecturer in Scandinavian Languages, Department of Language Education, Stockholm University, Sweden.

IVAR BERG. Postdoctoral Fellow, Department of Language and Literature, Norwegian University of Science and Technology (NTNU), Trondheim, Norway.

RUT BOSTRÖM. Senior Lecturer in Scandinavian Languages, Department of Scandinavian languages, Uppsala University, Sweden.

DEBORAH BRANDT. Professor Emerita of English, University of Wisconsin-Madison, USA.

ANN-CATRINE EDLUND. Associate Professor in Scandinavian Languages, Department of Language Studies, Umeå University, Sweden.

LARS-ERIK EDLUND. Professor in Scandinavian Languages, Department of Language Studies, Umeå University, Sweden.

LOFTUR GUTTORMSSON. Professor Emeritus, School of Education, University of Iceland.

JAN RAGNAR HAGLAND. Professor Emeritus of Old Norse Philology, Department of Language and Literature, Norwegian University of Science and Technology (NTNU), Trondheim, Norway.

ERLA HULDA HALLDÓRSDÓTTIR. Post Doctoral Researcher in History, Faculty of History and Philosophy, University of Iceland.

KARIN HAGREN IDEVALL. PhD Student in Scandinavian Languages, Department of Scandinavian Languages, Uppsala University, Sweden.

SUSANNE HAUGEN. Senior Lecturer in Scandinavian Languages, Department of Language Studies, Umeå University, Sweden.

LINDA HULDÉN. PhD Student in Swedish Language, Faculty of Arts, Åbo Akademi University, Finland.

ANNA-MALIN KARLSSON. Professor of Swedish Language, especially Sociolinguistics, Department of Scandinavian Languages, Uppsala University, Sweden.

KATRE KIKAS. PhD Student, Department of Folklore, University of Tartu, Estonia & Researcher, Estonian Literary Museum, Tartu, Estonia.

ANNA KUISMIN. Adjunct Professor of Comparative and Finnish Literature, University of Helsinki, Finland.

MAGNUS KÄLLSTRÖM. Associate Professor in Scandinavian Languages, Swedish National Heritage Board, Stockholm/Visby, Sweden.

TEREZA LANSING. Post Doctoral Researcher in Old-Norse philology, Department of Nordic Research, University of Copenhagen, Denmark.

ANNA MALMBJER. Senior Lecturer in Applied Linguistics, Department of Culture and Learning, Södertörn University, Sweden.

ZOE NIKOLAIDOU, Senior Lecturer in Swedish Language, Department of Culture and Learning, Södertörn University, Sweden.

LAURA STARK. Professor of Ethnology, Department of History and Ethnology, University of Jyväskylä, Finland.

KARIN STRAND. Researcher and Archivist at Centre for Swedish Folk Music and Jazz Research, Music Development and Heritage Sweden, Stockholm, Sweden.

SAMI SUODENJOKI. Postdoctoral Researcher in History, School of Social Sciences and Humanities, University of Tampere, Finland.

BRAGI ÞORGRÍMUR ÓLAFSSON. Director of Manuscript Collection, National and University Library of Iceland.

Northern Studies

The *Journal of Northern Studies* is a peer-reviewed academic publication issued twice a year. It is published by Umeå University and Sweden's northernmost Royal Academy, the Royal Skyttean Society. There are two monograph series connected to the journal: *Northern Studies Monographs* (publication languages English, German and French) and *Nordliga studier* ['Northern Studies'] (publication languages Swedish, Norwegian and Danish).

The editor-in-chief of the Journal of Northern Studies is:
Professor Lars-Erik Edlund
Department of Language Studies
Umeå University
SE-901 87 Umeå
lars-erik.edlund@nord.umu.se
www.jns.org.umu.se

Northern Studies Monographs

1. Heidi Hansson & Catherine Norberg, eds., *Cold Matters: Cultural Perceptions of Snow, Ice and Cold*. Umeå 2009.
2. Giuseppe Nencioni, *The Italians in the Arctic Explorations: A Critique of the Reinterpretation of Nationalism*. Umeå 2010.
3. Ann-Catrine Edlund, Lars-Erik Edlund & Susanne Haugen (eds.), *Vernacular Literacies – Past, Present and Future*. Umeå 2014.

Nordliga studier ['Northern Studies']

1. Olle Sundström, *"Vildrenen är själv detsamma som en gud": "gudar" och "andar" i sovjetiska etnografers beskrivningar av samojediska världsåskådningar*. Umeå 2008.
2. Gunnar Hauk Gjengset, *Matti Aikio: verk og virke*. Umeå 2011.
3. Ann-Catrine Edlund (red.), *Att läsa och att skriva. Två vågor av vardagligt skriftbruk i Norden 1800–2000*. Umeå 2012.
4. Ann-Catrine Edlund & Susanne Haugen (red.), *Människor som skriver. Perspektiv på vardagligt skriftbruk och identitet*. Umeå 2013.

Vernacular Literacies

In the series *Vardagligt skriftbruk* ['Vernacular Literacies'] studies of vernacular literacies in the Nordic countries are published. *Vardagligt skriftbruk* is published by the Department of Language Studies, Umeå University.

Vardagligt skriftbruk ['Vernacular Literacies']

1. Ann-Catrine Edlund (red.), *Att läsa och att skriva. Två vågor av vardagligt skriftbruk i Norden 1800–2000*. Umeå 2012.
2. Ann-Catrine Edlund & Susanne Haugen (red.), *Människor som skriver. Perspektiv på vardagligt skriftbruk och identitet*. Umeå 2013.
3. Ann-Catrine Edlund, Lars-Erik Edlund & Susanne Haugen (eds.), *Vernacular Literacies – Past, Present and Future*. Umeå 2014.